శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

మాఘనామ్నామహాకవినాప్రణీతే

శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యే

సప్తమసర్గాదిద్వాదశసర్గపర్యంతంసర్గషట్కమ్

శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరి

విరచితయాసర్వంకషాఖ్యయావ్యాఖ్యయాసాకం

సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యేణ

పరిశోధితం

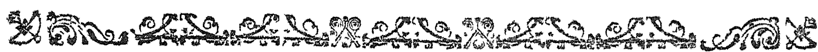
శ్రీమచ్చెన్నపురవర్తిన్యాం

సరస్వతీనిలయాఖ్యస్వకీయముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాక్షరైస్సుష్ఠుప్రకాశితంచసత్

విజయతేతరామ్

౧౮౯౬ సం॥

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే సప్తమస్సర్గః.

మూ॥ అనుగిరమృతుభిర్వితాయమానామథసవిలోకయితుంవనాంతలక్ష్మీం। నిర్గమదభిరాద్ధుమాదృతానాం భవతిమహత్సునిష్ఫలఃప్రయాసః॥ ౧॥ దధతిసుమ్మనసోవనానిబహ్వీర్యువతియుతాయదవఃప్రయా

వ్యా ॥ ఇత్థంఋతుగణప్రాదుర్భావమభిధాయతత్ఫలతయాభగవతస్సానుచరస్యవనవిహారవర్ణనమారభతే ॥ అనుగిరమితి॥ అథఋతుప్రాదుర్భావానంతరంసహరిః గిరౌఅనుగిరంవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-గిరేశ్చసేనకస్యేతిసమాసాంతః- ఋతుభిర్వితాయమానానాంవితన్యమానానాం- తనోతేఃకర్మణియక్- శానజ్యాగేస్యః-తనోతేర్యకీతివిభాషితఆకారాదేశః- వనాంతలక్ష్మీంవిలోకయితుంనిరగమత్ నిర్గతః పుషాదిద్యుతాద్య్లృదిత సాగమేర్లుఙిచ్లేరఙాదేశః ఋతుగణాభక్తింస్వీకర్తుమితిభావః-తథాహి అభిరాద్ధుమారాధయితుమాదృతానామాదరంకుర్వతాం ఆస్థావతామిత్యర్థః కర్తరిక్తః ప్రయాసః సేవాయాసఃమహత్సువిషయే నిష్ఫలోనభవతి - నహిభక్తానుకంపినోమహాంతః తత్సేవాంవ్యర్థయంతీత్యర్థః - అతోహరేరపిఋతుగణానుగ్రహార్థోనిర్గమోయుక్తఇతిసామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః- సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమర్థాంతరన్యాసఇతిసర్వసూత్రం - అస్మిన్సర్గే పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ౧॥ దధతీతి ॥ యదవోయాదవాఃవ్యాఖ్యాతంచైతత్ - బహ్వీర్బహ్వీఃబహువిధాఇత్యర్థః-బహ్వాదిభ్యశ్చేతివికల్పాద్దీకారః-సుమనసఃపుష్పాణి#స్త్రియస్సుమనసఃపుష్పమిత్యమరః దధతివిదధంతి-వాన్నపుంసకస్యేత్యభ్యస్తాచ్ఛతుర్వైకల్పికోనమ్ప్రతిషేధః- వనానియువతియుతాఃస్త్రీసమేతాఏవప్రయాతుమీషురిచ్ఛంతిస్మ- అత్రహేతుమాహ - అన్యథాయువతివినాభావేఅమీషాదవఃమనసిశేతఇతిమనసిశయఃకామః అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః హలదంతాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ - తస్యమహాస్త్రంమహాస్త్రభూతంకుసుమపంచకమపిపంచాపికుసుమానీత్యర్థః పంచానాంసంఘఃపంచకం - సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘ

తుమీషుః । మనసిశయమహాస్త్రమన్యథామీ నకుసుమపంచకమప్యలం వి-
సోఢుమ్ ॥ ౨ ॥ అవసరమధిగమ్య తం హరంత్యో హృదయమయత్నకృతో-
జ్జ్వలస్వరూపాః । అవనిముపసమంగతాస్తదానీం న్యదధత విభ్రమసంప-
దోఽంగనాసు ॥ ౩ ॥ నఖరుచిరచితేంద్రచాపరేఖం లలితగతేషు గతాగతేంద్వ

సూత్రాద్ధ్యయనేష్వితకన్నిత్యయాః - విసోఢుం నాలం న శక్తాః-సకలసుమ నసః నవ గ్రత త్రా రవిందాదిపంచకస్యసంభవప్రమాణాదితి భావః అతో యువతిభిస్సహ ప్రయాణం యుక్తమితి వాక్యార్థేన వాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః * అరవిందమశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా । నీలోత్పలం చ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకా ఇత్యమరః ॥ ౩ ॥ అవసరమితి ॥ తమవసరం సహజిగమిషాకాలమధిగమ్య హృదయం హరంత్యో హృదయంగమా భవంత్యః సర్వం హి ప్రార్థ్యమానమేవ ప్రియం భవతీతి భావః - యత్నేన కృతం న భవతీత్యయత్నకృతం తథాప్యుజ్జ్వలం స్వరూపం యాసాం తాః అయత్నకృతోజ్జ్వలస్వరూపాః స్వభావసుందరమూర్తయ ఇత్యర్థః - అంగనాః తదానీం తస్మిన్నవసరే అవనిముపసమంగతవత్యః- పాదచారేణైవ ప్రచేరురిత్యర్థః- దధాతేర్లఙి ఆత్మనేపదేష్వనత ఇతి ఝస్యాదాదేశః అంగనాసు విభ్రమసంపదో విలాససంపదః పదం ధాన్న్యదధత తదానీం విలాసాః ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః-అత్రాంగనానాం విభ్రమసంపదాం చోభయేషామపి ప్రకృతానామేవ హృదయహరణాదిధర్మసామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతవిషయా తుల్యయోగితాలంకారః. వాచ్యభేదేనాప్యంగనావిభ్రమసంపదాముత్తరోత్తరస్య పూర్వపోషకత్వాదేకావలీభేదో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౩ ॥ న్యదధత విభ్రమసంపదోఽంగనాస్విత్యుక్తం తదేవ ప్రపంచయతి ॥ నఖేతి ॥ లలితగతేషు మందగమనేషు నఖానాం రుచిభిః ప్రభాభిః రచితా ఇంద్రచాపరేఖా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా గథా గతాగతం యాతాయాతే- విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచీతి వైభాషికో ద్వంద్వైకవద్భావః- దధానా తరుణ్యః భుజలతికాముఖరాః కృతాః ముఖరితాః కృతాః వలయా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా పృథౌ నితంబే ముహురస్ఖలన్ చ స్ఖాల- అత్ర నఖరుచీనాం ఆలంబనగుణ ఉక్తః- గతాగతం దధానా అస్ఖలదితి తచ్చేష్టా ముఖరితవలయమితి తదలంకృతిః- ఇటస్థాన్స్వేతి క్లైజై చాంశ్చేతు స్థోద్దీప నక్రుధ ఇతి- తత్రాలంబనం రసస్య సమవాయికారణం నాయికా నాయక. స్చత

థానా। ముఖరితవలయంపృథౌనితంబే భుజలతికాముహురస్ఖలత్తరుణ్యాః॥ ౪॥ అతిశయపరిణాహవాన్వితేనే బహుతరమర్పితరత్నకింకిణీకః। అలఘునిజఘనస్థలేపరస్యాః ధ్వనిమధికంకలమేఖలాకలాపః॥ ౫ ॥ గురునిబిడనితంబబింబభారాక్రమణనిపీడితమంగనాజనస్య । చరణయుగమసుస్రువత్పదేషు స్వరసమసక్తమలక్తకచ్ఛలేన ॥ ౬ ॥ తవసపదిసమీపమానయేతామహమితితస్యమయాగ్రతోభ్యధాయి। అతిరభసకృతాలఘుప్రతిజ్ఞామనృతగిరంగుణగౌరిమాకృథామామ్ ॥ ౭ ॥ నచసుతనునవేద్మియన్మహీ

ద్గుణోరూపలావణ్యాదిః తచ్చేష్టాభావాదిః అన్యత్సుగమమేవముత్తరత్రాపి ౪॥ అతిశయేతి॥ అతిశయేన పరిణాహవాన్ అతివిశాల ఇత్యర్థః - అస్యాస్తజ్జఘనస్యాపర్యాప్తైరితి భావః * పరిణాహో విశాలతేత్యమరః - ఉపసర్గాదసమాసేపీతిణత్వం బహుతరమవిరళమర్పితానాం రత్నానాం కింకిణ్యో యస్మిన్ సః - నద్యృతశ్చేతి కప్రత్యయః - కలోమధురారావో మేఖలాకలాపో పరస్యాః స్త్రియాః అలఘునిజఘనస్థలే అధికంధ్వనింవితేనే తదలంకృతిరియం ॥ ౫॥ గుర్వితి ॥ గురుత్వగుణయుక్తం నిబిడం దృఢంచ యన్నితంబబింబం తదేవ భారః తస్యాక్రమణేన తదధిష్ఠానేన నిపీడితం నిష్పీడితం అంగనాజనస్య చరణయుగం కర్తృ పదేషు పాదన్యాసస్థానేషు అలక్తకచ్ఛలేన లాక్షారసమిషేణ స్వరసం స్వద్రవమేవ * గుణేరాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః అసక్తమవిచ్ఛిన్నం యథాతథా అసుస్రువత్ స్రవతిస్మ - స్రవతేః చరణార్థాణ్ణ్యంతాల్లుఙి ణిశ్రిత్యాదినా చఙి ధాతోరుపజాదేశః - ద్రవద్రవ్యకర్తృకపేవాయమకర్మకః అస్యకర్తృకత్వేన ద్రవద్రవ్యకర్మక ఇతి - స్రవతిరత్రసకర్మకః - అత్రాలక్తకచ్ఛలేనేత్యలక్తకత్వాపహ్నవేన స్వరసత్వారోపాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవాలంకారః ॥ ౬॥ అథకస్యాశ్చిత్సఖ్యాః కుపితనాయికానునయవచనం పంచభిః కులకేనాహ ॥ తవేత్యాది॥ తాం మత్సఖీం సపది తవ సమీపం ఆనయే ఆనేష్యామి - వర్తమానసామీప్యే ఇతి వర్తమానప్రత్యయః కర్త్రభిప్రాయే ఆత్మనేపదమితి - మయా తస్యాగ్రతోభ్యధాయి అభిహితం దధాతేః కర్మణి లుఙ్ - హే గుణగౌరి గుణైస్సౌభాగ్యదాక్షిణ్యాదిభిః గౌరి పార్వతీతి రూపకం అతిరభసేనాతిత్వరయా కృతా అలఘుమహతీ ప్రతిజ్ఞా స్వదానయనార్థా యయా తాం మామనృతగిరమసత్యవాచం మాకృథాః మాకార్షీః - మద్వచనం సర్వథా కర్తవ్యమిత్యర్థః - కరోతేర్లుఙి థాసి - నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః ॥ ౭॥ నను

యానసు నిరస్తస్తవనిశ్చయః పరేణ । వితథశ్రుతిర్నజాతుమద్వచోసావితిచ
తథాపిసఖీషు మేభిమానః ॥ ౮ ॥ సతతమనభిభాషణంమయా తేపరిణమితం
భవతీమనానయంత్యా । త్వయితదితివిరోధనిశ్చితాయాం భవతిభవత్యా
సుహృజ్జనస్సకామః ॥ ౯ ॥ గతధృతిరవలంబితుం బతాసూనసలమనాల
పనాదహంభవత్యాః । ప్రణయినియదనప్రసాదబుద్ధిర్భవమమమాని
నిజీవితేదయాళుః ॥ ౧౦ ॥ ప్రియమితివనితానితాంతమాగః స్మరణసరో

మత్ప్రతిజ్ఞాపినస్త్యజేతి విప్రతిషేధమాశంక్యాహ ॥ నచేతి ॥ హేసుతను
శుభాంగి - దీర్ఘాంతోత్తరపదాత్సంబుద్ధిః అన్యథాగుణస్స్యాత్ నవేద్మీతిన-
కింతు వేద్మ్యేవేతిభావః కింవేత్సీత్యతఆహ-మహీయాన్మహత్తరః తవనిశ్చ
యః త్వదీయప్రతిజ్ఞాపరేణజనాంతరేణసునిరస్తః సుఖంమోచ్యః అస్యతేః
ఖల్ప్రత్యయః సనభవతీత్యసునిరస్తఇతియత్ తదితిఅర్థలభ్యం ఉద్దేశ్యేనవి
ధేయాక్షేపాద్యచ్ఛబ్దస్య ఉత్తరవాక్యస్థత్వాన్నపూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్ద
ప్రయోగనిబంధః - తథాపివిదితత్వేపి అసౌమత్సఖీజాతుకదాచిదపిమ
ద్వచోనవితథయతి నానృతీకరోతీతి సఖీషుమధ్యేమేఽభిమానః స్వప్రతి
జ్ఞాభంగేపి మత్ప్రతిజ్ఞామేవపాలయిష్యసీత్యహంకారాన్నిశ్శంకంప్రతి
జ్ఞాతమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ సతతమితి ॥ భవతీంత్వామనానయంత్యా ఆనేతుమ
శక్నువంత్యేత్యర్థః- మయాసతతంసదా తేతవకర్మణిషష్ఠీ- అనభిభాషణ
మసంభాషణంపరిణమితంపణీకృతంభాటితభతి - భాతేర్డవతురిత్యౌణాది
కోడవతుప్రత్యయః - ఉగితశ్చేతిఙీప్ తస్యాస్సంబుద్ధిః హేభవతిసుభగే
త్వయి - తదితితదసంభాషణమస్తీతివిరోధనిశ్చితాయాంనిశ్చితవిరోధా
యాంసత్యాం- వాహితాగ్న్యాదిష్వితివికల్పాన్నిష్ఠాయాః పరనిపాతః అ
సుహృజ్జనోవిపక్షవర్గః సకామః ఫలితమనోరథోభవతుప్రాప్తకాలేలోట్
అస్మద్విరోధకాంక్షిణావయమానందకాలః ప్రాప్తఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ నకే
వలమావయోర్విరోధః ప్రాణహానిరపిమమస్యాదిత్యాహ ॥ గతేతి ॥ గత
ధృతిరధీరా అహంభవత్యాస్తవ అనాలపవాదసంభాషణాదాలపనంవిహా
యేత్యర్థః - ల్యబ్లోపేపంచమీ - అసూన్ప్రాణానవలంబితుం ధారయి
తుం అనలం అశక్తా * అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః-
బతేతిఖేదే- అతఏవ హేమానిని ప్రణయినిప్రియే ప్రసాదబుద్ధిరనుగ్రహబుద్ధి
ర్నయదినాస్తిచేత్ తథాపిమమజీవితేదయాళుర్భవ- స్పృహీత్యాదినా
ఆళుచ్ప్రత్యయః సధాతోఽపిమత్ప్రాణత్రాణార్థమనుగ్రాహ్యఇత్యర్థః ॥

వకషాయితాయతాక్షీ। చరణగతసఖీవచోనురోధాత్కిల కథమప్యనుకూలయాంచకార ॥ ౧౧ ॥ ద్రుతపదమితిమావయస్య యాసీర్ననుసుతనూమనుపాలయానుయాంతీమ్ । నహి నవిదితఖేదమేతదీయస్తనజఘనోద్వహనే తవాపిచేతః॥ ౧౨॥ ఇతివదతిసఖీజనేనురాగాద్దయితతమామపరశ్చిరంప్రతీక్ష్య। తదనుగమవశాదనాయతాని న్యధిత మిమానఇవావనీంపదాని ॥ ౧౩ ॥ యదిమయిలఘిమానమాగతాయాంతవధృతిరస్తిగతా

---

౧౦ ॥ ప్రియమితి ॥ ఇతీత్థం నితాంతమాగసోఽస్యాపంగాపరాధస్యస్మరణేనసరోషేఽతఏవ కషాయితేలోహితీకృతేఆయతే చ అక్షిణీయస్యాస్సా తథోక్తా * నిర్యాసే చ కషాయోఽథ సౌరభే లోహితేన్యవదితి విశ్వః- వనితా నాయికా చరణగతాయాః పూర్వోక్తవాక్యంతే ప్రణతాయాః సఖ్యాః వచసోనురోధాదనుసరణాత్ కిల- కిలేత్యపరమార్థే- వస్తుతస్తుఅనురాగాదేవేతి భావః- ప్రియం కథమపి కథంచిదనుకూలయాంచకార అభిముఖీచకార అనుజగ్రాహేత్యర్థః ఏషా ఖండితా నాయికా * జ్ఞాతేఽన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకే లక్షణాత్ అతఏవ కవినా చాగస్స్మరణసరోషకషాయితాయతాక్షీత్యుక్తం ఏషా చాసంభావనచింతాఖేదాశ్రునిశ్వాసాద్యనుభవవతీ ॥ ౧౧ ॥ అథ కాచిత్సఖీ కంచిదగ్రే శీఘ్రగామినం యుగ్మేనాహ॥ ద్రుతేతి ॥ హే వయస్య సఖే ఇతీత్థం ద్రుతపదం శీఘ్రపదక్రమం యథాతథా మాయాసీః మాగమః యాతేర్లుఙ్ . మాఙ్యోగాదట్ప్రతిషేధః అనుయాంతీమనుగచ్ఛంతీం సుతనూం శుభాంగీం ప్రియాం మనుపాలయ ప్రతీక్షస్వ- అసావపి శీఘ్రమాయాతు తత్రాహ- నహీతి- తవ చేతోఽపి ఏతదీయస్య స్తనజఘనస్యోద్వహనే విదితఖేదమనుభూతక్లేశం నేతి న కింతు వేత్త్యేవేత్యర్థః- అతః కథం శీఘ్రమాయాస్యతీతి భావః - సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి వామనః॥ ౧౨ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సఖీజనే వదతి సతి అపరః కశ్చిదనురాగాత్ స్నేహాత్ దయితతమాం చిరం ప్రతీక్ష్య తదనుగమవశాత్తస్యాః ప్రియాయాః కర్త్ర్యాః అనుగమః పశ్చాద్గమనం తస్య వశాదనుసారాత్ అవనీం మిమానః మానం కుర్వాణ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా మాఙో లటః శానజాదేశః శ్లావితి ద్విర్భావః- అనాయతాన్యనంతరాళాని పదాని న్యధిత నిహితవాన్ - ధాఞో లుఙ్ తఙ్ - స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః- హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః- ఏషా చ నాయికా స్వాధీనపతికా * స్వాధీనపతికా సా స్యాద్యాం న ముంచతి వల్లభ ఇతి లక్షణాత్ హృష్టా చే

స్మిన్సంప్రతీయాం । ద్రుతతరపదపాతమాపపాత ప్రియమితి కోపపదేన కాపి సఖ్యా ॥ ౧౪ ॥ అవిరళపులకస్సహ వ్రజంత్యాః ప్రతిపదమేకతరస్స్తనస్తరుణ్యాః । ఘటితవిఘటితః ప్రియస్య వక్షస్తటభువి కందుకవిభ్రమం బభార ॥ ౧౫ ॥ అశిథిలమపరావసక్తకంఠే దృఢపరిరబ్ధబృహద్బహిస్స్తనేన । హృషి

యం ॥ ౧౩ ॥ అథ కాచిత్స్వరప్రయాత ప్రియతమమేకైకశోనాయ శీఘ్రమనుధావనం ప్రార్థయమానాం సఖీమాహ ॥ యదీతి ॥ హే సఖి మయి లఘిమానం ఆగతాయాం స్వయంగమనేన లాఘవం ప్రాప్తాయామంతవధృతిరస్తి యది సంతోషో భవతి చేత్ * ధృతిస్సంతోషధైర్యయోరితి విశ్వః- ఇయమేతదవస్థైవ సంప్రత్యస్మిన్ క్షణ ఏవ గతాస్మీతి వదంతీతి శేషః ఇతి నైవగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అన్యథా పౌనరుక్త్యాదిత్యాలంకారికాః - సఖ్యా సహ కోపపదేన కోపవ్యాజేన వస్తుతస్తు రాగాదేవేతి భావః - కాపి కాచిత్ నాయికా- ద్రుతతరాః శీఘ్రతరాః పదపాతాః పాదన్యాసాః యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ప్రియం వల్లభం ఆపపాత అనుధావతి స్మ - ఏషా చ స్వయంప్రవృత్త్యా లాఘవశంకితయా పూర్వం నిర్వాసితప్రియా అథేదానీం స్వయంప్రవృత్తేః పశ్చాత్తప్తేతి గమ్యతే- అతః కలహాంతరితా * కోపాత్ కాంతం పరానుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితేతి లక్షణాత్ ॥ ౧౪ ॥ అవిరళేతి ॥ సహ వ్రజంత్యాః పార్శ్వే సమాశ్రిత్య గచ్ఛంత్యా ఇత్యర్థః - తరుణ్యాః సంబంధి అవిరళపులకః ప్రియాంగసంగాత్సాంద్రరోమాంచః - ఏకతరోన్యతరః ద్వయోరన్యతరస్సన్నికృష్ట ఇత్యర్థః - ఏకాచ్చ ప్రాచామితి ద్వయోరేకస్య నిర్ధారణే డతరచ్ ప్రత్యయః - స్తనః ప్రియస్య వక్షస్తటభువి వక్షస్తటమేవ తస్య భూః ప్రదేశస్తస్యాం వక్షస్తటభువి ఘటితస్సంయుక్తః విఘటితో వియుక్తపతితోత్పతితస్సన్నితి యావత్ - విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమితి విశేషణసమాసః- ప్రతిపదం పదే పదే కందుకవిభ్రమం కందుకశోభాం * కందుకః కంతుక ఇత్యమరః బభార- అన్యవిభ్రమస్యాన్యసంబంధాయోగాత్సాదృశ్యాక్షేపే నిదర్శనా- ఏషా చ ప్రియస్య కామినీ- ఇతః ప్రభృతి మదనరహిత్యతః ప్రాగ్వక్ష్యమాణాః పణ్ణాయికాః స్వాధీనపతికాః ప్రాప్తాః ప్రగల్భాశ్చేత్యనుసంధేయం ॥ ౧౫ ॥ అథాపరస్యాః అపరం గతవిశేషం త్రిభిః కులకేనాహ ॥ అశిథిలమిత్యాది ॥ అపరా స్త్రీ దృఢం పరిరబ్ధో గృహీతో బృహద్బహిస్స్తనో యేన తేన హృషితాన్యదంచితాని తనురుహాణి రోమాణి యస్య తేన పులకితేనేత్యర్థః క్విబంతోత్తరపదో బహువ్రీహిః - హృషెలోమ

తతనురుహోభుజేనభర్తుర్మృదుమసృణమవ్యతిషక్తమేకబాహుం॥ ౧౬ ॥ ముహురనుసమమాఘ్నతీనితాంతంప్రణదితకాంచినితంబమండలేన। విషమితపృథుహారయష్టిరిత్యక్కుచమితరంతమురస్థ్సలేఽపిపీడ్య॥ ౧౭ ॥ సురుతరకల నూపురానునాదంసలలితనర్తితవామపాదపద్మా। ఇతరదనతిలోలమాదధానాపదమథమన్మథమంథరంజగామ ॥ ౧౮ ॥ లఘులలితపదంతదంసపీఠద్వయనిహితోభయపాణిపల్లవాన్యా। సకరినఖచచూచుకప్ర

మస్యేతీడాగమః భుజేనభర్తుఃవామబాహునాఅమృదుగాఢం యథాతథావ్యతిషక్తంవ్యతిషంజితం - మృదుంకోమలంఏకబాహుంనిజదక్షిణబాహుంభర్తుఃకంఠే అశిథిలందృఢమవసజ్య సజ్యజగామేతి భావినాసంబధ్యతే॥ ౧౬ ॥ ముహురితి ॥ పునఃకింకృత్వా,నితంబమండలేనకరణేనప్రణదితాప్రకర్షేణనదంతీకాంచీమేఖలా యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఉపసర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్యేతిణత్వం - ముహురనుసమంపార్శ్వేశ్వరమాఘ్నతీతాడయంతీసతీ - హన్తైరాజ్ పూర్వాల్లట్శతృప్రదేశేజీప్ సకర్మకత్వాత్న- ఆజోయమహనఇత్యాత్మనేపదం - విషమితావిషమీకృతాపృథుహారయష్టిర్యస్మి న్కర్మణితద్యథాతథా ఇతరంపూర్వశ్లోకోక్తబహిష్కృతనాదన్యందక్షిణమిత్యర్థః- కుచంభర్తుస్తస్యఉరస్స్థలేతిర్యక్పీడ్యపూర్వవత్సంబంధః ॥ ౧౭ ॥ సురుతేతి ॥ పునస్సురుతరఃసాంద్రతరఃకలోమధురశ్చనూపురస్యానునాదః ధ్వనిర్యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాసలలితం సలీలంనర్తితంవ్యాపారితం వామంసవ్యం పాదపద్మంయస్యాస్సాఇతరద్దక్షిణంపదం అనతిలోలంభర్తృచరణస్ఖలనాదనతిచలంయథాతథా ఆదధానాసక్షిపంతీ సతీ మన్మథేనమంథరమలసంజగామ ఏషాపార్శ్వగామినీ॥ ౧౮ ॥ అథాన్యాసాముష్యైకైకేనగణవిశేషానాహ । లఘ్విత్యాదినాశ్లోకచతుష్టయేన ॥ అన్యాఅబలాస్త్రీతస్యప్రియస్య అంసాపీఠే ఇవతయోర్ద్వయేనిహితావుభౌ పాణిపల్లవౌయస్యాస్సాసతీ - ఉభాదుదాత్తోనిత్యమితినిత్యగ్రహణస్యేదంప్రయోజనం వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్యప్రయోగోమాభూత్ ఉభయశబ్దస్యైవ యథాస్యాదిత్యుభయత్రఇత్యాదిభవతీతి - లఘునిమ్రితెలలితెచపదేయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా- కఠినాభ్యాంకుచచూచుకాభ్యాంస్తనాగ్రాభ్యాంయఃప్రణోదఃపీడనంతేనసహితం యథాతథా * చూచుకంతుకుచాగ్రంస్యాదిత్యమరః- తేనసహేత్యాదినాసమాసే - వోపసర్జనస్యేతిసహాశబ్దస్యసభావఃనో

నోదం ప్రియమబలా సవిలాసమన్వియాయ ॥ ౧౯ ॥ జఘనమలఘుపీవ
రోరుకృచ్ఛ్రాదురునిబిరీసనితంబభారఖేది । దయితతమశిరోధరావలం
బిస్వభుజలతావిభవేన కాచిదూహే ॥ ౨౦ ॥ అనువపురపరేణ బాహు
మూలప్రహితభుజాకలితస్తనం నినీయే । నిహితదశనవాససా కపోలే విష
మకీర్ణపదం బలాదివాన్యా ॥ ౨౧ ॥ అనువనమసితభ్రువస్సఖీభిస్సహ పదవీ
మపరః పురోగతాయాః । ఉరసి సరసరాగపాదరేఖాప్రతిమతయానుయ

పదేశత్వాత్ప్రణోదక్షతిణత్వం - సవిలాసం చ ప్రియమన్వియాయ అనుజ
గామ ఏషా చ పృష్ఠగామినీ ॥ ౧౯ ॥ జఘనమితి ॥ కాచిత్ స్త్రీ అలఘూ గురూ
పీవరౌ బృహంతౌ చ ఊరూ యస్య తత్ - ఉరుర్మహాన్ నిబిరీసః నిబిడః నిబిడం
నిబిరీసం చ దృఢం గాఢం ప్రచక్షత ఇతి వైజయంతీ - నేర్బిడజ్బిరీసచావితి ని
శబ్దాద్బిరీసచ్ప్రత్యయః. నచ మాంసతంబః పశ్చాద్భాగః పశ్చాన్నితంబ
స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పురః ఇత్యమరః- స ఏవ భారః తేన ఖిద్యత ఇతి తథో
క్తం- ఆభీక్ష్ణ్యే ణినిః- జఘనం కటిపురోభాగం దయితతమస్య శిరోధరాయాం
గ్రీవాయాం అవలంబినోర్లంబమానయోస్స్వభుజలతయోర్విభవేన సా
మర్థ్యేన కృచ్ఛ్రాదూహే ఉవాహ - వహేస్స్వరితేత్త్వాత్ కర్త్రభి
ప్రాయే ఆత్మనేపదం- ఇయం చ పృష్ఠగామినీ ప్రియాకంఠావలంబా ॥ ౨౦ ॥
అనువపురితి॥ అన్యా స్త్రీ వపుషః పశ్చాదనువపుః స్త్రీపృష్ఠభాగే - అవ్యయం
విభక్తీత్యాదినా పశ్చాదర్థేఽవ్యయీభావః - బాహుమూలయోః స్త్రీక
క్షయోః ప్రహితావధః ప్రసారితౌ యౌ భుజౌ తాభ్యామాకలితస్తనేన గృ
హీతకుచేన కపోలే నిహితదశనవాససా న్యస్తాధరేణ కించిద్వ్యావృత్తము
ఖ్యాస్తస్యాః కపోలం చుంబతేత్యర్థః- అపరేణ కామినా విషమం ప్రియాం
ఘ్రిసంఘర్షాద్విశ్లిష్టం కీర్ణపదం న్యస్తాంఘ్రి యథా తథా బలాదివ
నిన్యే నీతా ఆరోహ్య నీయమానేవ గమయాంచక్ర ఇత్యర్థః- ఏషా పురోగా
మినీ ॥ ౨౧ ॥ అనువనమితి ॥ అపరః కామీ అనువనం వనం ప్రతి సఖీభిస్సహ పు
రోగతాయాః అసితభ్రువః స్వకాంతాయాః పదవీం ఉరసి స్వవక్షసి సరస
ఆర్ద్రో యో రాగో లాక్షారంజనం యస్య తస్య పాదస్య యా రేఖా విన్యాసః
సా ప్రతిమా ఉపమానం యస్యాస్సా తత్ప్రతిమా తస్యాః భావస్తత్తా తత్సదృ
శతయేత్యర్థః - అసంశయానః సంశయరహితః - కర్తరి శానచ్ప్రత్య
యః. అనుయయౌ - అత్ర పాదరేఖాప్రతిమతయేతి పాదృశ్యవస్తునా సుర
తకాలీనః పాదతాడనం వస్తు పరాగపదార్థః సహిమ్నా ప్రతీయత ఇతి పద

యానవసంశయానః ॥ ౨౨ ॥ మదనరసమహౌఘపూర్ణనాభీహ్రదపరివాహితరోమరాజయస్తాః । సరిత ఇవ సవిభ్రమప్రయాతప్రణదితహంసకభూషణా విరేజుః ॥ ౨౩ ॥ శ్రుతిపథమధురాణి సారసానాముపనది శుశ్రువిరే రుతాని తాభిః । విదధతి జనతామనశ్శరవ్యవ్యథనపటు మన్మథచాపనాదశంకామ్ ॥ ౨౪ ॥ మధుకథనవధూరివాహ్వయంతిభిరురసులాని

గతః స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునావస్తుధ్వనిః పాలత్యాక్రమధ్వనిభేదః ॥ ౨౨ ॥ మదనేతి ॥ మదనస్య రసో మదనరసః శృంగారః- అన్యత్ర రసో జలం తస్య మహానోఘః పూరః తేన పూర్ణా నాభయ ఏవ హ్రదాస్తేషాం పరివాహః కృతాః పరివాహితాః రోమరాజయః రోమపంక్తయో యాసాం తాః ॥ జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహా ఇత్యమరః - పరితో జలాని హ్రదానాం పూర్త్యా పరిత ఉచ్ఛ్వాసనం తేన ప్రసిద్ధిః సవిభ్రమైః - సవిలాసైః ప్రయాతైః ప్రకృష్టగమనైః ప్రణదితాః శింజితాః హంసకాః పాదకటకాః ॥ హంసకః పాదకటక ఇత్యమరః - అన్యత్ర హంసా ఏవ హంసకాః మరాలాస్త ఏవ భూషణాని యాసాం తాః స్త్రియః సరిత ఇవ విరేజుః - మదనరసపూర్ణత్వేన నాభీనాం తదుద్భేదకత్వం వ్యజ్యతే- పరివాహితరోమరాజయ ఇతి రోమరాజీనాం పరివాహత్వరూపణాన్నాభయ ఏవ హ్రదా ఇతి రూపకాశ్రయణం తాస్సరిత ఇవేతి శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా- శ్లేషపవేత్యన్యే ॥ ౨౩ ॥ శ్రుతీతి ॥ అనునది నద్యాస్సమీపే- సమీపార్థేఽవ్యయీభావః అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వం సకత్వే హ్రస్వత్వం - తాభిః స్త్రీభిః జనానాం సమూహో జనతా - గ్రామజనేత్యాదినా సమూహికస్తల్ప్రత్యయః- తస్యా మనాంస్యేవ శరవ్యం లక్ష్యం ॥ లక్ష్యం శరవ్యమిత్యమరః తస్య వ్యధో వేధః- వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇత్యప్రత్యయః - తత్ర పటుస్సమర్థో యో మన్మథచాపనాదః స ఇతి శంకాం భ్రమం విదధతి విదధానాని - నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి వైకల్పికో నుమ్ ప్రతిషేధః- శ్రుతిపథమధురాణి శ్రోత్రవ్యాప్తిత్యర్థః-సారసానాం రుతాని శుశ్రువిరే శ్రుతాని - సారసరుతశ్రవణాత్ మన్మథోద్దీపనమాసీదిత్యర్థః- అత్ర సారసరుతే మన్మథచాపనాదభ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః ॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయే పిహితాత్మని । ఆరోప్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాంతిమాన్మతః ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౪ ॥ మధ్వితి ॥ ఉత్సుకాని- ఉన్మనసాం

జగుర్యదుత్సుకాని । తదభినయమివావళిర్వనానా మతనుత నూతనపల్లవాంగుళీభిః॥ ౨౫ ॥ అనకలకలికాకులీకృతాళిస్ఖలనవికీర్ణవికాసికేసరాణామ్ । మరుదవనిరుహాం రజో వధూభ్యః సముపహరన్వి చకార కోరకాణి ॥ ౨౬ ॥ ఉపవనపవనానుపాతదక్షైరళిభిరలాభి యదంగనాజనస్య । పరిమ

పికభ్రమరకులాని మధుమథనవధూః కృష్ణస్త్రియః - ఆహ్వాయన్త్యాకారయన్తీవేత్యుత్ప్రేక్షా * హూతిరాకారణాహ్వానమిత్యమరః జగురితి యత్ - గాయతేర్లిట్ - వనానామావళిః నూతనపల్లవా ఏవాంగుళ్య ఇత్యేకదేశవివర్తిసావయవరూపకం అస్యాం వనావళౌ నర్తకీత్వరూపగమకత్వాదితి- తాభిస్తదభినయం తస్య గానస్యాభినయం వ్యంజకచేష్టామతనుతేవ * వ్యంజకాభినయౌ సమావిత్యమరః * అంగైరాలంబయేద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేదితి వచనాద్గీతార్థస్య ఆహ్వానస్య వ్యంజనమంగుళీభిరకార్షీదివేతి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా * పూర్వోక్తరూపకానుప్రాణితా - సా చావాచ్యేనోత్ప్రేక్షా సాపేక్షేతి సజాతీయసంకరోపి॥ ౨౫॥ అనకలేతి॥ మరుద్వనానిలః అనకలాః అసమగ్రాః అర్ధవికచా ఇత్యర్థః తాభిః కలికాభిః కోరకైః ఆకులీకృతానాం సంక్రాన్తాభితానాం అళీనాం స్ఖలనేన విఘట్టనేన వికీర్ణాః విక్షిప్తాః వికాసినః కేసరాః కింజల్కాః యేషాం తేషాం అవనిరుహాం భూరుహాం రజః పరాగం వధూభ్యః సముపహరన్ ప్రయచ్ఛన్ యథా కశ్చిత్కామీతి భావః ధనమర్జయన్ వసతీతివత్ లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి హేత్వర్థే శతృప్రత్యయః- కోరకాణి కుట్మలాని * కలికా కోరకః పుమానిత్యమరః - కోశే పుంస్త్వాభిధానం ప్రాయికాభిప్రాయం * కోరకం కుట్మలేపి స్యాత్ కోలకమృణాళయోరితి విశ్వప్రకాశాదౌ నపుంసకత్వస్యాప్యభిధానాత్ - విచకార వికాసయామాసేత్యర్థః- విపూర్వాత్ కిరతేః కరోతేర్వా లిట్ - అత్ర కోరకవికాసకరణస్య సముపహరన్నితి హేత్వర్థేన శత్రా - వధూసంప్రదానక పరాగోపహారార్థత్వావగమాత్ ఫలోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ ౨౬॥ ఉపవనేతి॥ వనే ఉపవనమితి విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః - తత్ర యః పవనః తస్యానుపాతే అనుసరణే దక్షైః అళిభిః యద్యస్మాత్ కారణాదంగనాజనస్య సంబంధి పరిమళో గంధవిశేషః * విమర్దోత్థే పరిమళో గంధే జనమనోహర ఇత్యమరః - సేపవనిష

ళవిషయస్తదనన్తానామనుగమనే ఖలు సంపదో౽గ్రతస్థాః ॥ ౨౬॥ రథచ
రణధరాంగనాకరాబ్జవ్యతికరసంపదుపాత్తసౌమనస్యాః । జగతి సుమన
సస్తదాదినూనం దధతి పరిస్ఫుటమర్థతో౽భిధానమ్॥ ౨౭ ॥ అభిముఖపతి
తైరగుణప్రకర్షాదవజితముద్ధతిముజ్జ్వలాం దధానైః । తరుకిసలయజా

యో౽భోగ్యార్థః * రూపం శబ్దో గంధరసస్పర్శాశ్చ విషయా అమీ ఇత్యమ
రః- అలాభి లబ్ధః- లభేః కర్మణి లుఙ్ * విభాషా చిణ్ణములోరితి వికల్పాన్ను
మభావః * అత ఉపధాయా ఇతి వృద్ధిః తస్మాదనన్తానాం మహతామను
గమనే పశ్చాద్ధావనే అనువృత్తౌ చ సంపదో౽గ్రతస్తిష్ఠంతీత్యగ్రతస్థాః పురో
వర్తిన్యః ఖలు - సుపిస్థ ఇతి కప్రత్యయః - అత్రానుగమనయోర్ద్వయోః
భేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితో౽యమర్థాం
తరన్యాసః- సామాన్యవిశేషసమర్థనరూపః ॥ ౨౬ ॥ రథేతి॥ సుమనసః పు
ష్పాణి రథచరణం చక్రం తస్య ధరో ధారయితా హరిః పచాద్యచ్ తస్యాంగ
నాస్తాసాం కరాబ్జైర్వ్యతికరః సంపర్కః స ఏవ సంపత్ తయోపాత్తం ల
బ్ధం సౌమనస్యం సుమనస్త్వం సంతుష్టచిత్తత్వం యాసాం తాస్సత్యః
స ఏవ సౌమనస్యలాభ ఆదిర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తదాది - తతః ప్ర
భృతీత్యర్థః - జగతి లోకే అర్థతః పూర్వోక్తావయవార్థాత్ పరిస్ఫుటం ప్ర
సిద్ధావయవార్థమభిధానం సుమనస ఇతి నామధేయం దధతి - పూర్వం త్వ
శ్వకర్ణాదివద్రూఢమితి భావః * ఆఖ్యాహ్వే అభిధానం చ నామధేయం
చ నామ చేత్యమరః- స్త్రియః పుష్పాణి అపచేతుం ప్రవృత్తా ఇతి ఫలితార్థః
నానమిత్యుత్ప్రేక్షాయామతో౽ప్యాత్తసౌమనస్యా ఇతి సౌమనస్యోపాదా
నస్య పదార్థస్య విశేషణగత్యా సుమనః పదార్థతా హేతుత్వోక్త్యా
కావ్యలింగం తదుత్థాపితా చేయం తదాదిత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః- తేన చాం
గనాకరాణాం జగచ్ఛ్లాఘ్యత్వం వ్యజ్యతే॥ ౨౭॥ అభిముఖేతి॥ అభిముఖపతి
తైః భంజనార్థమభిముఖాగతైః ఉజ్జ్వలాముత్కృష్టాం ఉద్ధతిముపరిప్ర
సారం ఔద్ధత్యం చ- దధానైః అంగనానాం అగ్రాణి చ తే హస్తాశ్చేతి సమా
నాధికరణ సమాసః అత ఏవ * హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినో
ర్భేదాభేదాదితి వామనః - తైరగ్రహస్తైః కర్తృభిః గుణప్రకర్షాద్ధేతో
రవజితం అవధీరితం తరుకిసలయజాలం ప్రసభం బలాత్ భంగం ఛేదం ప

లవగ్రహస్తైః ప్రణయమనీయత భంగమంగనానాం ॥ ౨౯ ॥ ముదితమధుభుజో భుజేన శాఖాశ్చలితవిశృంఖలశంఖకం ధువత్యాః । తరురతిశయితామరాంగనాయాః శిరసి ముదేవ ముమోచ పుష్పవృష్టిమ్॥ ౩౦ ॥ అనవరతరసేన రాగభాజా కరజపరిక్షతిలబ్ధసంస్తవేన । సపది తరుణపల్లవేన వధ్వా విగతదయం ఖలు ఖండితేన మమ్లే ॥ ౩౧ ॥ ప్రియమభి కుసుమోద్యతస్య బాహోర్నవనఖమండనచారుమూలమన్యా। ముహురితరకరాహితేన

రాజయంచ అనీయత నీతం ॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి కిసలయజాలస్య ప్రాధాన్యాత్తదభిధానం - అత్ర అగ్రహస్తేషు విశేషణమహిమ్నా జిగీషుత్వస్య కిసలయజాలే జేతవ్యత్వస్య చ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౨౯ ॥ ముదితేతి॥ముదితాహృష్టామధుభుజో మధుపాయామతాః శాఖాః భుజేన హస్తేన చలితాని విశృంఖలాని అప్రతిహతరవాణి శంఖకాని వలయాని యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ధువత్యాః కంపయంత్యాః ధూవిధూనన ఇతి ధాతోస్తౌదాదికాచ్ఛతరి ఙీప్ - క్ఙితి చేతి గుణప్రతిషేధాదువఙాదేశః అతిశయితా సౌందర్యేణ అతిక్రాంతా అమరాంగనాయయా తస్యాః కస్యాశ్చిచ్ఛిరసి తరుర్ముదేవ తదభిసరణసంతోషేణేవేతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా - పుష్పవృష్టిం ముమోచ॥ ౩౦ ॥ అనవరతేతి॥ అనవరతరసేన అవిచ్ఛిన్నద్రవేణ అన్యత్రానుబద్ధశృంగారేణ రాగభాజా రక్తేనానురక్తేన చ కరజపరిక్షతిములబ్ధసంస్తవేన ప్రాప్తపరిచయేన ॥ సంస్తవస్స్యాత్పరిచయ ఇత్యమరః - వధ్వా విగతదయం నిర్దయం ఖండితేనచ్ఛిన్నేన నిరాకృతేన తరుణపల్లవేన నవకిసలయేన షిద్గేనచ ॥ పల్లవః కేవరే షిద్గ ఇతి విశ్వః - సపది - మమ్లే ఖలు మ్లానం - మ్లై ఆయతే భావే లిట్ అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రితత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతేశ్శబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిర్న శ్లేషః తేనచోభయోః పల్లవవిటయోరౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౩౧ ॥ అథాసాం పుష్పావచయే శృంగారచేష్టాం వర్ణయన్ కస్యాశ్చిచ్చేష్టావిశేషమేకేనాహ ॥ ప్రియమితి ॥ అన్యా స్త్రీ ప్రియమభి ప్రియస్యాగ్ర ఇత్యర్థః - అభిరభాగ ఇత్యభేర్లక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా కుసుమేషూద్యతః కుసుమోద్యతః కుసుమగ్రహణార్థముత్క్షిప్త ఇత్యర్థః - ప్రకృతివికారాభావాన్న తాదర్థ్యే చతుర్థీసమాసః - తస్య బాహోర్న

పీనస్తనతటరోధితిరోధితాంశుకేన ॥ ౩౨ ॥ వితతవలివిభావ్యపాండురేఖా
కృతపరభాగవిలీనరోమరాజిః । కృశమపి కృశతాం పునర్నయంతీ విపులత
రోన్ముఖలోచనావలగ్నం ॥ ౩౩ ॥ ప్రసకలకుచబంధురోద్ధురోరః ప్రసభ
విభిన్నతనూత్తరీయబంధా । అవనమదుదరోచ్ఛ్వసద్దుకూలస్ఫుటతరలక్ష్య
గభీరనాభిమూలా ॥ ౩౪ ॥ వ్యవహితమవిజానతీ కిలాంతర్వణభువి వల్లభ

వం యన్నఖం నఖక్షతం తత్ దేవమండనం తేన చారు సుందరం మూలం కక్షభాగమిత్యర్థః ముహురితరకరేణ సవ్యపాణినా ఆహితేన పిహితేన అంశుకేనోత్తరీయేణ పీనం స్తనతటం రుణద్ధీతి పీనస్తనతటరోధి తదావరణం యథా తథా తిరోదధతి తిరోహితవతీ- అయం చాపలాఖ్యః సంచారీభావః॥ అస్మత్ప్రకాశినీ చేష్టా రాగాదేశ్చాపలం మతమితి లక్షణాత్ పరిధాచేయం ॥ ౩౨ ॥ అథాపరస్యాశ్చేష్టావిశేషం వక్ష్యన్ కులకేనాహ ॥ వితతేత్యాది ॥ కాచిద్వితతాభిః గాత్రోన్నమనాద్విశ్లిష్టాభిర్వలిభిర్విభావ్యాః సంలక్ష్యమాణాః పాండురేఖాః రేఖాకారాః వలిత్రయాంతరాళభాగాః తాభిః కృతపరభాగాః జనితవర్ణోత్కర్షాః అతఏవ విశేషేణ నీలా విలీనా రోమరాజిర్యస్యాస్సా తథోక్తా కృశమపి స్వభావత ఏవేతి భావః- అవలగ్నం మధ్యం * మధ్యమం చావలగ్నం చ మధ్యోస్త్రీత్యమరః - పునః కృశతాం నయంతీ అగ్రపుష్పగ్రహణాయ గాత్రవిజృంభణాదితి భావః తథా విపులతరే ఉన్ముఖే ఊర్ధ్వముఖే లోచనే యస్యాస్సా అగ్రపుష్పగ్రహణార్థమితి భావః ॥ ౩౩ ॥ ప్రసకలేతి ॥ ప్రసకలాభ్యాం ముకులసమగ్రాభ్యాం కుచాభ్యాం బంధురం ఉన్నతానతం * బంధురం తూన్నతానతమిత్యమరః ఉద్ధురం నిర్భరం దృఢమితి యావత్ * ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - తస్మాదురసః ప్రసభాద్బలాత్కారాద్విభిన్నో విశ్లిష్టః తనూత్తరీయబంధో యస్యాస్సా గాత్రవిజృంభణాద్విప్రస్తకుచావరణేత్యర్థః- కించ అవనమతోంతర్లీయమానాదుదరాదుచ్ఛ్వసద్విశ్లిష్యద్దుకూలం యస్యాస్తత్ అతఏవ స్ఫుటతరం యథా తథా లక్ష్యం దృష్టం గభీరమగాధం నాభిమూలం మధ్యాంతరాళం యస్యాస్సా ॥ ౩౪ ॥ వ్యవహితమితి ॥ పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టా కాచిదంగనా అంతర్వణభువి వనాభ్యంతరప్రదేశే- ప్రనిరంతరిత్యాదినా వననకారస్య ణత్వం వ్యవహితం తిరోహితం ఆభిముఖ్యభాజం అభిముఖావస్థితమిత్యర్థః - తం వల్లభం ప్రి

పూర్వాభిముఖ్యభాజం । అధివిటపిసలీల మగ్రపుష్పగ్రహణపదేనచిరంవిలం బ్యకాచిత్ ॥ ౩౫ ॥ అథకిలకథితేసఖీభిరత్ర క్షణమపరేవ ససంభ్రమా భవంతీ । శిథిలితకుసుమాకులాగ్రపాణిః ప్రతిపదసంయమితాంశుకావవృ తాంగీ ॥ ౩౬ ॥ కృతభయపరితోషసన్నిపాతం సచకితసస్మితవక్త్రవారి జశ్రీః । మనసిజగురుతత్క్షణోపదిష్టంకిమపిరసేనరసాంతరంభజంతీ॥ ౩౭॥ అవనతవదనేందురిచ్ఛతీవ వ్యవధిమధీరతయాయదాస్థితాస్మై । అహరత

యంఅవిజానతీకిలజానానాస్యజానాశేవవిటపినివృత్తే అధివిటపి-విభక్త్య ర్థేవ్యయీభావః- సలీలంయథాభవతితథా-అగ్రేవృక్షాగ్రేయానిపుష్పా ణితేషాంగ్రహణమితిపదేనవ్యాజేనచిరంవిళంబ్యప్రియాయ స్వాంగప్ర కాశనార్థమితిభావః॥ ౩౫॥ అథేతి॥ అథవిలంబనానంతరంఅత్రాస్మిన్ప్రి యేసఖీభిః కథితేసతిఆయమత్రైవాస్తఇతి నివేదితేసతి క్షణం ససంభ్ర మాఅపరేవపూర్వవిపరీతవ్యాపారకరణాత్ అన్యేవభవంతీ - బుద్ధిపూ ర్వకారిత్వమజ్ఞానసనాటనేనవంచయంతీత్యర్థః - శిథిలితఃపుష్పగ్రహణా న్నివర్తితః కుసుమాకులఃకుసుమవ్యాప్తతోగ్రపాణిర్యస్యాస్సాతథోక్తా॥ పదేపదేప్రతిపదంప్రతిస్థానం సంయమితేననియమితేనఅంశుకేనసూక్ష్మవ స్త్రేణ, అంశుకంసూక్ష్మవస్త్రేస్యాదితివిశ్వః, తేనావృతంఆచ్ఛాదితమంగం శరీరంయస్యాస్సాతథోక్తాసతీ॥ ౩౬॥కృతేతి॥కించకృతభయతోషయోఃభ ర్తృదర్శనోత్థసాధ్వసహర్షయోః సన్నిపాతః సంకరోయేనతత్ - మనసీ జాతోమనసిజఃమన్మథః-సప్తమ్యాంజనేర్డఇతిడః - హలదంతాత్సప్తమ్యా స్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ సఏవగురురాచార్యః తేనతత్క్షణేతస్మిన్నేవక్షణే ఉపదిష్టంతదేకహేతుకమిత్యర్థః - కిమప్యనిర్వాచ్యంరసాంతరంలక్షణ యాభావాంతరంతచ్చేహ కిలికించితంవివక్షితం కృతభయేత్యాదివిశేషణా న * క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరఃకిలికించితమితి తల్లక్షణార్థస్య ప్రతీతేః - రసేనరాగేణహేతునాభజంతీతిఅతఏవసచకితాభయాత్ససం భ్రమా * చకితంభయసంభ్రమఇత్యమరః-సస్మితాహాసాన్మందహాసా చవక్త్రవారిజశ్రీర్యస్యాస్సాసతీ అత్రచకితస్మితయోః పూర్వోక్తభయ హర్షానుభావత్వేనోక్తిః॥ ౩౭॥అవనతేతి॥అవనతఃవదనేందుర్యస్యాస్సాలజ్జ యానమ్రముఖీత్యర్థః, అధీరతయాధృష్టతయా వ్యవధింకించిద్వ్యవధానం

సుతరామతోఽస్య చేతస్స్ఫుటమభిభూషయతి స్త్రీయస్త్రపైవ॥ ౩౮॥ కిసల యశకలేష్వవాచనీయాః పులకిని కేవలమంగకే నిధేయాః । నఖపదలిపయో విభావితార్థాః ప్రణిదధిరే దయితైరనంగలేఖాః॥ ౩౯॥ కృతకృతకరుషా షఖీమపాస్యత్స్వమకుశలేతి కయాచిదాత్మనైవ । అభిమతమభిసాభిలాష

ఉపసర్గేఘోః కిరితికిప్రత్యయః - ఇచ్ఛతీవాంఛతీవతథావ్యాకులాసతీత్య ర్థః ఆచ్ఛీనదోర్వ్యనూనమితివికల్పాన్నుమభావః అస్మైప్రియాయాయఆస్థితఆశ యంప్రకాశయంతీస్థితేత్యర్థః- తిష్ఠతేర్లుఙ్ - ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చే త్యాత్మనేపదం- స్థాఘ్వోరిచ్చేతిసిచఃకిత్వమికారశ్చధాతోరంతాదేశఃకి త్వాన్నగుణః- ఇతియదతోహేతోరస్యప్రియస్యచేతఃసుతరామహారతత థాహిత్రపైవస్త్రీయోఽభిభూషయతిస్ఫుటం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః - అతోఽస్యా అపిత్రపాభిభూషితత్వాదతిమనోహరత్వంయుక్తమితిభావః- ఉభయాలం కారోఽయమర్థాంతరన్యాసః- మధ్యాచేయస్సాయికాఃలజ్జాపన్మథమ ధ్యస్థామన్మథోదితయాపనేతిలక్షణాత్॥ ౩౮॥ కిసలయేతి॥అవాచనీయాః ప్రసిద్ధలిపివైలక్షణ్యాద్వాచయితుమనర్హాః కింతు కేవలం పులకినిదయిత స్పృష్టత్వాత్ స్పర్శాదేవ రోమాంచవత్యంగకేవపుషి నిధేయాః విర హతాపశాంత్యర్థముపర్నణీయాః కుతఃనఖపదా నఖాంకావేవలిపయోఽక్ష రాణియేషుతే- నతుప్రసిద్ధాక్షరాఃఅతోఽనవాచనీయాఇత్యర్థః- నైతావ తానుపకారకత్వంచేత్యాహ- తథాపివిభావితార్థాః- సాంకేతికసన్ని వేశవశాదేవద్యోతితాభిధేయాః - లిఖ్యంతఇతిలేఖాఃసందేశాః కర్మణి ఘఞ్ప్రత్యయః-అనంగస్యలేఖా స్తత్ప్రియుక్తాఇత్యర్థః- దయితైదయితా భిశ్చ - పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః కిసలయశకలేషు ప్రణిదధిరే ప్రణిహి తాఃలిఖితాఇత్యర్థః దధాతేఃకర్మణిలిట్ - నేగదనదేత్యాదినానకార స్యణత్వంలోకప్రసిద్ధలేఖ్యవైలక్షణ్యాత్ వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౩౯ ॥ కృ తేతి ॥ కృతకృతకరుషా కృతకృత్రిమరోషయాకయాచిన్నాయికయాత్వ మకుశలామాల్యగ్రథనే కుశలానాసీతిసఖీ ముపాస్యనిరస్యాత్మనాస్వయ మేవాభిమతమభిప్రియాభిముఖం సాభిలాషహావిష్కృత భుజమూలంప్ర కాశితకక్షదేశంచయథాతథామూర్ధ్నిమాలా అబంధిబద్ధా - అయంచ స్వాభిప్రాయవ్యంజకచేష్టారూపశ్చాపలాఖ్యఃసంచారివిశేషః-నాయికా

మాపివత్ప్రతిభువనమూలవబంధిమాధ్వీకమాలా ॥ ౪౦ ॥ అభిముఖముప
యాతి మాస్మ కించిత్త్వమభిదధాః పటలే మధువ్రతానామ్ । మధుసురభిము
ఖాబ్జగంధలుబ్ధైరధికమధిత్వదనేన మానిపాతి ॥ ౪౧ ॥ సరజసమకరందని
భరాసు ప్రసవవిభూతిషు భూరుహాం విరక్తః । ధ్రువమమృతపనామ

కవాంఛయైవ * స్మరమందీకృతవ్రీడాహ్రియా సంపూర్ణయౌవనేతి లక్షణా
త్ ॥ ౪౦ ॥ అథ కాంచిన్నాయికాం ప్రతి సఖీవచనం త్రిభిః కుళకేనాహ ॥ అభిము
ఖమితి ॥ మధు మకరందం వ్రతయంతి భుంజంత ఇతి మధువ్రతాః మధుపాః క
ర్మణ్యణ్ప్రత్యయః తేషాం పటలే అభిముఖముపయాతి ఆగతే సతి త్వం కించిన్మా
స్మాభిదధాః న కించిదాలప మా సంభాషేత్యర్థః - స్మోత్తరే లఙ్ చేతి ధాతో
ర్లఙ్ - న మాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః - మౌనస్య మధుకరబాధానివృత్తిరేవ
ఫలమిత్యాహ - మధ్వితి - మధు నామ మద్యేన సురభేర్ముఖాబ్జస్య యో గంధః
తస్మిన్ లుబ్ధైర్లోభాత్ - స్త్రియాం క్తిన్ - అనేన మధువ్రతపటలేన త్వయి
అధిత్వత్ - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - త్వమావేకవచన ఇత్యత్రైకవచన ఇ
త్యర్థానిర్దేశాత్ స్వాదిమాని విభక్త్యభావేప్యేకార్థవృత్తేర్యుష్మదో మప
ర్యంతస్య త్వాదేశః - అత ఏవ విభక్త్యభావాచ్చ త్వాదేశోఽత్ర చింత్య ఇతి
వల్లభవచనం చింత్యం - అధికమత్యంతం సర్వతేరిత్యర్థః మానిపాతి ననివత
తాత్ భావే లుఙ్ - చిణ్వద్వృద్ధిః - అత్రాక్షిపాతాసంబంధేపి తత్సంబంధో
క్తైరతిశయోక్తిః ॥ ౪౧ ॥ సరజసేతి ॥ కించ మధు పిబతీతి మధుపః - మధులి
ట్ సుగ్యాశ్చ - అతోఽనుపసర్గే కః - భువి రోహంతి జాయంత ఇతి భూరుహాః
తేషాం భూరుహాణాం చ దేహినాం సంబంధినీషు - సహ రజసా సరజసం - అచ
తురేత్యాదినా సాకల్యార్థేఽవ్యయీభావస్సమాసాంతనిపాతః - తేన సరజ
సేఽ ఇతి బహువ్రీహ్యర్థో లక్ష్యః - మాఖ్యోవామమాహః వి ప్రయోగబాహు
ల్యాత్ - అవ్యయీభావపక్షేనంతు పాయిశాఖపాఠః ఇత్యుక్తం ప్రా
క్ - తథాచ సరజసం సరజస్కో మకరందః తేన నిర్భరాసు పూర్ణాసు న
తు త్వదనగవదశ్మాతేన నావ్యరజ సేఽ నేతి భావః లస్య పరిగజః స్త్రీపుష్పం *
పాటచ్చరః పుష్పమాతీకాపనమిత్యమరః - తత్సాహచర్యాన్మకరందశబ్దేన శుక్ల
ప్రతీతేః తేన శుక్లశోణితవర్ణాసాంత ప్రియాస్విత్యర్థః - ప్రసవవిభూ
తిషు పుష్పసమృద్ధిషు జన్మసరం పరాసు చ విరక్తోఽసస్పృహస్సన్ అమృతం

వాంఛయా సావధరమముం మధునస్తవా జిహీతే ॥ ౪౨ ॥ ఇతిపదతిస్త్రీ
జనే నిమీలద్ద్విగుణితసాంద్రతరాక్షిపక్ష్మమాలా। అపతదళిభయేనభర్తురం
కం భవతిహివిక్లబతాగుణోఽంగనానామ్ ॥ ౪౩ ॥ ముఖకమలక మున్నమ

పిబతీత్యమృతపః ఇతినామ్నో వాంఛయా అమృతపానాభిలాషేణ అముం తవాధరోష్ఠం ప్రత్యాజిహీతే ఆగచ్ఛతి ధ్రువం సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా- అత్ర తు అమృతపో దేవ ఇతి నామవాంఛయా దేవభూయాయ పేతుషేత్యర్థః- అథవా నిశ్శ్రియ సపారిత్య పేతుషేత్యర్థః * శ్రియోఽశ్రేయసామృతమిత్యమరః ధ్రువం శాశ్వతం - అధరం ధరాసంబంధరహితం అముం పరలోకం అపథమిహ చాముత్ర సుఖం ఇహ చాముత్ర చాన్వేతీత్యాదౌ లోకే వేదే చేదమపసోర్లోకద్వయే హూఃదర్శనాత్ ఆజిహీతే అన్వేవ్యతీత్యర్థః- ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోర్లట్- శ్లావితిద్విర్భావః ఈహల్యఘోరితి ఈకారః - అత్రనాయికావదనసౌరభలోభహేతుకస్య మధుపాగమనస్యామృతపనామవాంఛాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా సాచ ధ్రువమితివ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా సతీమధుపస్యాధరోద్దేశాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్త్యుత్థాపితేతి సంకరః- పూర్వోక్తాప్రకృతార్థప్రతీతిస్తు మధుపాదిశబ్దానామభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రితత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిరేవన శ్లేష ఇత్యలం విస్తరేణ ॥ ౪౨ ॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం సఖ్యా వజనస్తస్మిన్ సఖీజనే వదతి సతి నిమీలంత్యౌ భయాన్ముకుళీభవంత్యౌ అతఏవ ద్విగుణౌ ఆవృత్తీయయోస్తే ద్విగుణే ద్విరావృత్తే * గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియా ముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ - తేకృతే ద్విగుణితే అతఏవ సాంద్రతరే అక్షిపక్ష్మమాలే నేత్రలోమపఙ్క్తీ యస్యాస్సా కాచిదితి శేషః అక్షిగ్రహణస్య పక్ష్మద్వైగుణ్యోక్తిరక్షార్థే వేతి ద్యోతనార్థత్వాన్న పౌనరుక్త్యం- అళిభయేనభర్తురంకం ఉత్సంగమపతత్ ప్రాప్తవతీ- అహో మహత్కష్టం యత్కటాదపి భయమిత్యాశంక్యాహ - భవతీతి - అంగనానాం న తు పుంసామితి భావః విక్లబతా భీరుతా గుణో భవతి హి న దోష ఇతి భావః అతఏవ జనసమక్షం భర్తురంకారోహణమపి న దోషః పార్శ్వస్థాలంబనాదీనాం భయానుభావత్వాత్ కాలం కారోయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౩ ॥ ముఖేతి ॥ యూనాం అభినవోఢవధూః నవోఢాంగనాబలాత్కారాత్ ముఖం కమలమివేత్యుపమితసమాసః కల్పం ముఖకమల

య్యాయయానాయకభిన్నవోఢవధూజనలాదచుంబి । తదపనయ కిల బాలపల్లవా
గ్రగ్రహపరయా వివిదేపి విదగ్ధసఖ్యా ॥ ౨౨ ॥ ప్రతతివితతిభిస్తిరోహితా
యాం ప్రతియువతౌ వదనం ప్రియః ప్రియాయాః । యదధయదధరావలోప
నృత్యత్కరవలయస్వనితేన తద్వివవ్రే ॥ ౨౩ ॥ విలసితమనుకుర్వతీ పురస్తా
ద్ధరణిరుహాధిరుహో వధూర్లతాయాః । రమణమృజుతయా పురస్సఖీ
నామగణితచాపలదోషమాలిలింగ ॥ ౨౪ ॥ సలలితమవలంబ్య పాణినాం

కంఠం అల్పాధరేకస్య ప్రియస్య యః - ఉన్నమయ్యోత్థగ్రీవ్య - ల్పపిలఘుప్రావాడది
త్యుయా దేశః అచుంబి చుంబితమిత్యర్థః తచ్చుంబనం విదగ్ధసఖ్యా చతురస
ఖ్యా బాలపల్లవాగ్రాణాం గ్రహే గ్రహణం - గ్రహావృత్ప్రనిశ్చిగమశ్చేత్య
ప్రత్యయః - తత్పరయా తదాసక్తయా సత్యా కించిద్వ్యాపంగం కల్పయిత్వా-
త్యర్థః - వివిదేపి కిల వవిదితమపి కిల నప్రకాశితమితి కిముత క్తవ్యమిత్య
పిశబ్దార్థః కిలేత్యలీకే వస్తుతో విదితాప్యవిదితేవ స్థితా వైదగ్ధ్యాదన్య
థాతయోర్విస్రంభవిఘాతాదితి భావః - ముగ్ధేయ నాయికా - ఉదయద్యౌ
వనా ముగ్ధాలజ్జావిజితమన్మథేతి లక్షణాత్ ॥ ౨౨ ॥ ప్రతతీతి ॥ ప్రతికూలా
యువతిః ప్రతియువతీ సపత్నీ తస్యాం ప్రతతివితతయః లతాజాలాని వల్లీను
వల్లితతిర్లతేత్యమరః - తాభిస్తిరోహితాయాం సత్యాం ప్రియః ప్రియా
యాః వదనం అధరం అధయత్ - అపిబదితి యావత్ ధేట్పానే ధాతోర్లఙ్ - తస్య
వదనపానం అధరావలోపే నాధరఖండనేన తజ్జనితవ్యథయేత్యర్థః నృత్య
తోశ్చలతోః కరయోర్వలయయోః కంకణయోః స్వనితేన ధ్వనినా వివవ్రే
వివృతం - తదేవ తస్యాస్సదనుమాపకమభూదిత్యర్థః - అత్ర ప్రకాశ్యాప్రకా
శపరాత్మనైకాన్వయాదవతీత్యనుసంధేయం ॥ ౨౩ ॥ విలసితమితి ॥ వధూః కా
చిత్ స్త్రీ పురస్తాదగ్రే ధరణిరుహమధిరోహతీతి ధరణిరుహాధిరుహ్ - క్విప్ -
ధరణిరుహః క్విప్ తస్యాస్తదధిరోహాలతాయాః విలసితం చేష్టితం
పుంసకే భావే క్తః అనుకుర్వతీ పదమిత్యాసేవ ప్రకారః కిమపి ఋ
జుతయా అకుటిలబుద్ధితయా సఖీనాం పురోగ్రే అగణితః అవిచారితః చాప
లమనుచితాచరణమేవ దోషో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా రమణం ప్రియ
మాలిలింగ విపాదయపాదప్యవహాస్త్రాధావ ॥ ౨౪ ॥ సలలితమితి ॥ అ
న్యా స్త్రీ ఉచ్ఛ్రితగుచ్ఛవాంఛయా ఉన్నతస్తబకజిఘృక్షయా సలలితం స

సేసహ చరముచ్ఛ్రితగుచ్ఛవాఞ్ఛయాన్యా । సకలకలభకుమ్భవిభ్రమాభ్యాముర సిరసాదవతస్తరే స్తనాభ్యాం॥౨౦॥ మృదుచరణతలాగ్రదుఃస్థితత్వాదసహతరా కుచకుమ్భయోర్భరస్య। ఉపరినిరవలమ్బనం ప్రియస్య న్యపతదథోచ్చతరోచ్చిచీషయాన్యా॥ ౨౧ ॥ ఉపరిజతరుజాని యాచమానాం కుశలతయా పరిరమ్భలోలుపోన్యః। ప్రథితపృథుపయోధరాం గృహాణ స్వయ

విలాసం యథా తథా సహచరం ప్రియం పాణినాऽవదిత్వా ద్వామేనేతి శేషః - అంసే అవలమ్బ్య అవష్టభ్య సకలయోస్సమగ్రయోః కలభకుమ్భయోర్విభ్రమ ఇవ విభ్రమస్సౌన్దర్యం యయోస్తాభ్యాం స్తనాభ్యాం రసాద్రాగాదురస్యవతస్తరే ఆచ్ఛాదయామాస- సహచరమితి శేషః అభిముఖావస్థానాదితి భావః- స్తృణాతేః కర్తరి లిట్ - ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణ ఇతి గుణః - శర్పూర్వాః ఖయ ఇత్యభ్యాససకారలోపః ఇయం చ ప్రౌఢైవ॥ ౨౦॥ మృద్వితి॥ అన్యా స్త్రీ ఉచ్చతరాణాం అత్యున్నతకుసుమానాం ఉచ్చేతుముపచేతుమిచ్ఛయా ఉచ్చతరోచ్చిచీషయా- చినోతేస్సన్నన్తాత్ స్త్రియామప్రత్యయే టాప్- విభాషా చేరితి కుత్వవికల్పః - మృదునా చరణతలాగ్రేణ దుస్స్థితత్వాద్దుఃఖేన స్థితత్వాదపటుస్థితేరిత్యర్థః - కుచకుమ్భయోర్భరస్య భారస్య - పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః - నసహతేత్యసహా తమసహాతరా సహేః పచాద్యజన్తాన్నఞ్ సమాసాత్తరప్ప్రత్యయః- భరము సహమానేత్యర్థః-కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ- అథాస్మిన్నవసరే నిరవలమ్బం యథా తథా ప్రియస్యోపరి నిరాలమ్బత్వాన్నిపపాతేత్యర్థః- ఏషాపి ప్రౌఢైవ స్వభావోక్తిరలఙ్కారః॥ ౨౧ ॥ ఉపరిజేతి ॥ ఉపరిజాతాని ఉపరిజాని యాని తరోర్జాతాని తరుజాని కుసుమాని తాని యాచమానాం పచిత్య దేహీతి ప్రార్థయమానాం ప్రథిత పృథుపయోధరాం ప్రశస్తపీవరకుచాం ముగ్ధవధూం కుటిలధియః (స్త్రి)యా పరిరమ్భలోలుపః ఆశ్లేషలాలసోన్యః కుశలతయా వఞ్చనాపటుతయా స్వయం గృహాణేతి నుయోద్యతా స్వయమేవాప చిను ప్వేత్యుక్త్వేత్యర్థః - గమ్యమానార్థత్వాదుక్త్వేతి న ప్రయుక్తం పౌనరుక్త్యాత్ దోర్భ్యాం హస్తాభ్యాముదాస ఉదక్షిపత్- అయం చైరాయత్తత్వాదనుకూలనాయకః- నాయికా తు స్వాధీనపతికా ప్రౌఢా చ॥ ౨౨ ॥ ఇదమిదమితి ॥ అన్యా (స్త్రీ) ఇదమిదమితి

మితిముగ్ధవధూముదాసదోర్భ్యామ్ ॥ ౪౯ ॥ ఇదమిదమితిభూరుహాంప్రసూనైర్ముహురభిలోభయతా పురఃపురోన్యా। అనురహసమనాయినాయకేనత్వరయతిరంతుమహోజనంమనోభూః॥ ౫౦ ॥ విజనమితిబలాదముంగృహీత్వాక్షణమథవీక్ష్యవిపక్షమంతికేన్యా। అభిపతితుమనాలఘుత్వభీతేరభవదముంచతివల్లభేతిగుర్వీ ॥ ౫౧ ॥ అధిరజనిజగామధామతస్యాః ప్రియతమమేతి రుషాస్రజావబద్ధః । పదమపిచలితుంయువానసేహేకిమివ

దంగాహ్యమిదం గ్రాహ్యమిత్యుక్త్వేత్యర్థః - భూరుహాంవృక్షాణాం ప్రసూనైఃపుష్పైః పురఃపురో ముహురభిలోభయితా ప్రలోభయతా నాయకేనరహస్యనురహసంఏకాంతం - అన్వవతప్తాద్రహస ఇత్యచ్ప్రత్యయో ఽవ్యయీభావసమాసాంతః-అనాయినీతా-తథాహిమనోభూఃకామోజనంరంతుం త్వరయతిదేశకాలానపేక్షయేతిభావః- అతఏవాశ్చర్యమహో ఇతి-పూర్వవన్నాయికానాయకవివేకః అర్థాంతరన్యాసః ॥౫౦॥ విజనమితి॥ అన్యాస్త్రీవిజనమేకాంతమితి హేతోరముంవల్లభంక్షణంబలాద్గృహీత్వా ఆకృష్యాథాంతికేవిపక్షంసపత్నీజనంవీక్ష్య లఘుత్వభీతేస్తుచ్ఛత్వభయాత్ అభిపతితుంమనోయస్యాస్సాఅభిపతితుమనాఃఅపసర్తుంకామా-తుమ్ కామమనసోరపీతిమకారలోపః వల్లభేఽముంచతిఅత్యజతిసతితస్యాః పక్షానపేక్షణాదతిభావః - అతిగుర్వీఅతిగౌరవవత్యభవత్ స్వయంగ్రహలాఘవతిరోధానాత్ప్రత్యుతభర్తృవాల్లభ్యప్రకాశనాచ్చేతిభావః- భాగ్యవతాం సర్వంశ్రేయసేభవతీతిరహస్యం - ఏషాత్వతిప్రగల్భేవ॥ ౫౧ ॥ అధీతి॥ అధిరజనివిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - తస్యాస్సపత్న్యాఇత్యర్థః బుద్ధిస్థత్వాన్నామగ్రహణాసహత్వాచ్చతచ్ఛబ్దేన నిర్దేశః ధామ గృహంజగామాగతఇతిరుషాహేతునా ప్రియతమయాకర్త్ర్యా స్రజామాలికయాకరణేనఅవబద్ధఃయువాపదమపి- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- చలితుంనసేహేనశశాక- తథాహి-సహోఢ్వపహాసాంభయగ్రస్తానాంకిమివకింవా ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే-ఇవేతి ఈషదర్థేఽపగమోత్ప్రేక్షా-వాక్యాలంకారేష్వితిగణవ్యాఖ్యానే- శక్తింహరతీతిశక్తిహరం - హరతేరనుద్యమనేఽజిత్యచ్ప్రత్యయః - నభవతీతిశేషః - అస్తిర్భవంతిపరః ప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతివచనాత్। భవంతీతిలటఃపూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - సర్వస్యాపి

నశక్తిహరంసపత్నజానామ్ ॥ ౫౨ ॥ నఖలువయమముష్యదానయోగ్యాః
పిబతిచపాతిచయాసకౌరహస్త్వామ్ । వ్రజవిటపమముందదస్వతస్యైభ
వతియతస్సదృశోశ్చిరాయయోగః ॥ ౫౩ ॥ తవకితవకిమాహితైర్వృథా
వః క్షితిరుహపల్లవపుష్పకర్ణపూరైః । ననుజనవిదితైర్భవద్వ్యలీకైశ్చిర

భిరూణాం శక్తిహరత్వాదబలాకృతః స్రగ్బంధోపియూనః శక్తిహర ఇతి యుక్తమితి సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః-ఖండితేయం నాయికా-జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి లక్షణాత్-నాయకస్తు దక్షిణః భయసంబంధసహజాదిభిస్తుల్యో నైకత్ర దక్షిణ ఇతి తల్లక్షణార్థప్రతీతేరితి ॥ ౫౨ ॥ అథకాచిత్ఖండితా నాయికా నిజకాంతమాగస్కారిణం పల్లవదానేన ప్రసాదయంతం చతుర్భిస్సభర్త్సనముపాలభతే ॥ నేత్యాది ॥ వయమముష్యవిటపస్య దానయోగ్యా నఖలు కింతు యాఽసౌ వేవాసకౌ త్వత్ప్రియా - అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితి అకచ్ప్రత్యయః- రహసి రహసి. రహోశ్చోపాంశు చాలింగ ఇత్యమరః- త్వాంపిబతి పానంకరోతి- పాపానే భ్వాదికః - పాఘ్రేత్యాదినా పిబాదేశః- పాతిరక్షతిచ అన్యతో వారయతిచేత్యర్థః పారక్షణే- అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్ తస్యై అముంవిటపాన్పాతీతి విటపంపల్లవం* విటపః పల్లవేపిస్యాదితి విశ్వః- దదస్వప్రయచ్ఛ- దదదానఇతిభ్వాదికాల్లోట్ - వ్రజగచ్ఛయతో దానాచ్చిరాయచిరకాలాత్ చిరాయేత్యవ్యయమ్- సదృశోః-అనురూపయోః యోగో భవతి ఉభయోరపివిటపత్వాదితి భావః సమాలంకారోయం * సాసమాలంకృతిర్యోగో వస్తునోరనురూపయోరితిలక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥ తవేతి ॥ హేకితవధూర్త వృథావ్యర్థమేవాహితైస్తత్కార్యస్య అన్యతఏవ సిద్ధత్వాదితి భావః తవసంబంధిభిః క్షితిరుహాణాంపల్లవాః పుష్పాణిచ తాన్యేవకర్ణం పూరయంతీతికర్ణపూరాః కర్ణావతంసాః- కర్మణ్యణ్ తైః నః అస్మాకంకింతత్సాధ్యంనకించిదస్తీత్యర్థః- గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కర్ణపూరాణాంకరణత్వాత్తృతీయా ఉక్తంచ న్యాసోద్ద్యోతే- నకేవలం శ్రూయమాణైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్యాపితుగమ్యమానాపీతి- కింతు ననుఅంగజనవిదితైర్జనేషుప్రసిద్ధైరితి సప్తమీసమాసః - క్తేనచపూజాయామితిషష్ఠీసమాసప్రతిషేధాత్ - నచ- క్తస్యచవర్తమాన ఇతిషష్ఠీనిర్బం

పరిపూరితమేవ కర్ణయోస్త్వమ్ ॥ ౫౪ ॥ ముహురుపహసితామివాలినాదై
ర్వితరసి నః కలికాం కిమర్థమేనామ్ । వసతిముపగతేన ధామ్ని తస్యాః శఠ కలిరే
ష మహాంస్త్వయాద్య దత్తః ॥ ౫౫ ॥ ఇతి గదితవతీ రుషా జఘాన స్ఫురితమ
నోరమపక్ష్మకేసరేణ । శ్రవణనియమితేన కాంతమన్యా సమమసితాంబురు
హేణ చక్షుషా చ ॥ ౫౬ ॥ వినయతి సుదృశో దృశః పరాగం ప్రణయిని కౌ

ర్థః ఆధారత్వావివక్షాయాం తదపాత్రైః కృద్యోగ ఇతి షష్ఠీప్రతిప్రసవ
త్వాదషష్ఠ్యా ఇతి । భవద్వ్యళీకైశ్శ్రవణతో ప్రియయా చ నైః కర్ణయుగ్మం చిరప
రిపూరితం నిత్యపూర్ణమేవ అతః పూరితస్య పూరణాయోగాదలమేభిరిత్య
ర్థః - అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వేనోపనిబం
ధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౫౪ ॥ ముహురితి ॥
అళినాదైర్భృంగఝంకారైర్ముహురుపహసితాం ప్రతారణాదేతదపి
రిహాస్యమానామివ స్థితామేనాం కలికాం కోరకమల్పం కలిం కలహం చ కల
హేత్యయుగే కలిరితి వైజయంతీ స్త్రీప్రత్యయస్తు అవివక్షితః శ్లేషేనోస్మా
కం కిమర్థం వితరసి హే శఠ విప్రియకారక తస్యాస్త్వత్ప్రియాయాః ధా
మ్ని భవనే వసతిం స్థితిం ఉపగతేన త్వయా అద్యైవ వర్తమానో మహాన్ క
లిః కలహో దత్తః త్వద్దత్త ఏవ మహతి కలౌ స్థితే కిమల్పేనేత్యర్థః - అత్రాపి
పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం
కావ్యలింగం - కలికామితి శ్లేషోత్థాపితతయా కోరకకలహయోరభేద
రూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి సంకరః ॥ ౫౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్థం గదితవతీ ఉ
క్తవతీ అన్యా స్త్రీ రుషా కాంతం స్ఫురితాని ఉజ్జ్వలాని మనోరమాణి చ పక్ష్మా
ణీవ కేసరాణి అన్యత్ర కేసరాణీవ పక్ష్మాణి యస్య తేన శ్రవణనియమితేన శ్రో
త్రధృతేన తేన నిరుద్ధేన చాసితాంబురుహేణ నీలోత్పలేన చక్షుషా చ సమం
యుగపజ్జఘాన తాడయామాస - ఏషాపి ఖండితా నాయకస్తు ధృష్టః - వ్యక్తా
గోనిర్భయో ధృష్ట ఇతి లక్షణాత్ - అత్ర స్ఫురితేత్యాదితుల్యధర్మగమ్యోప
మ్యయోరసితాంబురుహచక్షుషోరుభయోరపి తాడనసాధనతయోపా
త్తత్వేన ప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితాలక్షణముక్తం ॥
వినయతీతి ॥ ప్రణయిని ప్రియే సుదృశః ప్రియాయాః దృశో లోచనాదేకస్మా
దేవేతి భావః కుసుమేషు భవం కౌసుమం పరాగం రజఃకణం తచ్చైకమితి భావః

సుమహాననానిలేన। తదహితయువతేరభీక్ష్ణమక్ష్ణోర్ద్వయమపిరోషరజోభిరాపుపూరే॥ ౫౭॥ స్ఫుటమిదమభిచారమన్త్రఏవప్రతియువతేరభిధానమఙ్గనానామ్। వరతనురమునోపహూయపత్యామృదుకుసుమేనయదాహతాప్యమూర్ఛత్ ॥ ౫౮ ॥ సమదనమవతంసితే భర్తృభిః ప్రణయవతా కుసుమే సుమధ్యమాయాః । వ్రజదపిలఘుతాం బభూవభారః సపదిహిరణ్మ

ఆననానిలేననిజముఖపూత్కారేణ వినయత్యపనయతిసతి తదహితయువతేః తత్సపత్న్యాః అక్ష్ణోర్ద్వయమపినత్వేకమేవేతిభావః - రోషా ఏవరజాంసితైరభీక్ష్ణమాపుపూరే ఆపూరితం - నత్వేకేనరజః కణేనకించిత్స్పృష్టమాత్రమితిభావః - పిపర్తేః పృణాతేర్వాకర్మణిలిట్ - ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యేత్యుకారః - వోరుపధాయా ఇతిదీర్ఘః - పూరీఆప్యాయన ఇత్యస్మాద్వాదివాదికాదకర్మకాత్కర్తరిలిట్ - పూర్ణమిత్యర్థః - అత్రాస్యతోరజోపనయనస్యాన్యత్రరజః పూరణత్వాయోగాదకారణకమేవపూరణమితిభావనాలంకారోరూపకానుప్రాణితఇతిసంకరః॥ ౫౭ ॥స్ఫుటమితి ॥ ఇదంప్రతియువతేఃసపత్న్యాఃఅభిధానంనామధేయంఅఙ్గనానామభిచారః- పరమారణకర్మ-యథాశ్యేనేనాభిచరన్యజేతేతి - తస్యమన్త్రోఽభిచారమన్త్రః సఏవస్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - యద్యస్మాద్వరతనుః స్త్రీపత్యాభర్త్రా అమునాసపత్నీనామధేయేనోపహూయ మృదుకుసుమం మృదుగ్రహణం అచిరాపచితత్వం ద్యోతయద్దైవతాభిమన్త్రణాదిసంస్కారాభావంద్యోతయతీతి తేనకుసుమేనాప్యాహతా అమూర్ఛత్ మదుచ్చారణపూర్వకం కుసుమతాడనమపిమారకం సోఽభిచారమన్త్రఏవసత్యమన్యథాకేవలకుసుమేపితత్ప్రసంగాదిత్యర్థః ॥ ౫౮ ॥ సమదనమితి ॥ ప్రణయవతాప్రియేణసుమధ్యమాయాఃప్రియాయాఃఅధికరణంకర్మణి- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సమదనంసానురాగంయథాతథాకుసుమే అవతంసితేఅవతంసీకృతేసతి సపదిలఘోర్భావఃలఘుతాంహీనతాం లఘుత్వంచవ్రజదపిసమానపక్షేః నతియుక్తాప్యస్తత్సాపత్న్యస్యసపత్న్యాః - నిత్యంసపత్న్యాదిష్వితిజీప్ నకారశ్చపతస్మాదేవనిపాతనాత్ సహనానాశక్త్యసహభావవిషయమః హిరణ్యస్యవికారోహిరణ్మయందాండినాయనాదీనాచేతి - తస్మండనం భారోఽభూదయత్కించిదపి పెన్నాకాంతస్వహస్తగస్త

యమండనం స్వపత్న్యాః ॥ ౪౯ ॥ అవజితమధునాతవాహమక్ష్ణో రుచిరతయేత్యవనమ్యలజ్జయేవ । శ్రవణకువలయం విలాసవత్యాః భ్రమరరుతైరుపకర్ణమాచచక్షే ॥ ౫౦ ॥ అపచితకుసుమా విహాయ వల్లీర్యువతిషు కోమలమాల్యమాలినీషు । పదముపదధిరే కులాన్యలీనాం న పరిచయో మలినాత్మనాం ప్రధానమ్ ॥ ౫౧ ॥ శ్లథశిరసిజపాశపాతిభారాదివ నితరాన్నతిమద్భిరంసభాగైః । ముకులితనయనైర్ముఖారవిన్దైర్ఘనమహతామివ వక్షసాం

ఘ్యం మండనం భవతి అన్యస్య మహార్ఘ్యం పిహితం భారం చ న తు మండనమిత్యర్థః - లఘుత్వగురుత్వగుణవిరోధస్య హీనార్థత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసభేదః ॥ ౪౯ ॥ అవజితమితి ॥ విలాసవత్యాః స్త్రియాః శ్రవణకువలయం శ్రవణోత్పలం కర్తృ అహమధునాతవాక్ష్ణోః రుచిరతయా రుచిరస్య భావః రుచిరతా భావే తల్ - తయా సౌందర్యేణావజితమితి వక్తవ్యానువాదః అత ఏవ లజ్జయావనమ్య భ్రమరరుతైః తన్మిషేణేత్యర్థః ఉపకర్ణం కర్ణే ఆచచక్ష ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫౦ ॥ అపచితేతి ॥ అలీనాం కులాని అపచితాని యువతిభిరుపాత్తాని కుసుమాని యాసాం తాః రిక్తా ఇత్యర్థః - వల్లీః పుష్పలతాః విహాయ కోమలాని మాల్యాని మలంతే ధారయంతీతి కోమలమాల్యమాలినీషు - మాలమల్ల ధారణ ఇతి ధాతోర్ణినిప్రత్యయః - ఋన్నేభ్యో ఙీప్ - యువతిషు పదం ఉపదధిరే నిదధుః - తథాహి మలినాత్మనాం కృష్ణదేహానాం దుష్టచిత్తానాం పరిచయః చిరకాలసాహచర్యం న ప్రధానం అప్రయోజకం - కింతు ధర్త్రిరేవేతి భావః - అతః పరిచితలతాత్యాగో నాశ్చర్యమిత్యర్థః - అత్ర మలినాత్మనామితి కృష్ణాంగత్వస్య దుష్టచిత్తత్వేన సహాభేదాధ్యవసాయేన అర్థాంతరన్యాసోత్థాపనాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయమితి సంకరః ॥ ౫౧ ॥ అథోత్తరసర్గే జలక్రీడావర్ణనాయ తదుపోద్ఘాతత్వేన స్త్రీణాం వనవిహారశ్రమాతిరేకం సప్తభిః కులకేన దర్శయతి ॥ శ్లథేత్యాది ॥ శిరసిజాః శిరోరుహాః వేణి - సప్తమ్యాం జనేర్డః - హలదంతాదిత్యాదినా అలుక్ తేషాం పాశః కలాపః శ్లథస్య శస్త్రయః పాతః తస్య భారాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా - నపాదాదౌ ఖల్వాదయ ఇతి వామనీయనిషేధేపీవశబ్దస్య పాదాదౌ ప్రయోగః కిం పోరార్థత్వాత్ నితరాం అతిశయేన - అత్యంతమిత్యర్థః నతిమద్భిః అంసభాగైః ఉపలక్షితాః నితంబినీభిరితి భావి

భరేణ ॥ ౬౨ ॥ అధికమరుణిమానముద్వహద్భిర్వికసదశీతమరీచిరశ్మిజా
లైః। పరిచితపరిచుంబనాభియోగాదపగతకుంకుమరేణుభిః కపోలైః॥ ౬౩॥
అవసితలలితక్రియేణ బాహ్వోర్లలితతరేణ తనీయసా యుగేన। సరసకిస
లయానురంజితైర్వా కరకమలైః పునరుక్తరక్తభాభిః ॥ ౬౪ ॥ స్మరసరస
మురస్థలేన పత్యుః వినిమయసంక్రమితాంగరాగరాగైః । భృశమతిశయ
ఖేదసంపదేవ స్తనయుగలైరితరేతరం విషణ్ణైః ॥ ౬౫ ॥ అతనుకుచభరాన

నాసంబంధః ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం - నతాంగత్వముత్తమస్త్రీలక్ష
ణం- పునర్ఘనజఘనానాం సాంద్రదీర్ఘాణాం పక్ష్మణాం భరేణేవేతి పూ
ర్వవద్ధేతూత్ప్రేక్షా - ముకుళితనయనైర్ముఖారవిందైరత్రోత్ప్రేక్షయోః
సంసృష్టిః॥ ౬౨ ॥ అధికమితి ॥ పునఃపరిచితానాం ప్రణయినాం పరిచుంబ
నైరభియోగాత్పీడనాత్ - అపగతాః కుంకుమానాం రేణవః యేషు తాని అప
గతకుంకుమరేణుభిః అతఏవ వికసంతి వైమల్యాత్ ప్రతిఫలంత్యశీతమరీచె
రుష్ణాంశోః రశ్మిజాలాని యేషు తైరిత్యసంబంధే సంబంధాతిశయోక్తిః అత
ఏవాధికమరుణిమానం ఉద్వహద్భిః కుంకుమాపాయేప్యాతపలంఘనాదతి
లోహితైరిత్యర్థః. - కపోలైర్గండస్థలైః ॥ ౬౩ ॥ అవసితేతి ॥ పున
రవసితాః క్రమేణ సమాప్తాః లలితక్రియాః సుకుమారచేష్టాః యస్య తే
న లలితతరేణ కనీయసా తనుతరేణ బాహ్వోర్యుగేన పునస్సరసై
స్సాంద్రైః కిసలయైరనురంజితైర్వానురంజనం ప్రాపితైరివ పునరుక్తాద్విగు
ణా రక్తభాసో యేషాం తైః పునరుక్తరక్తభాభిః - పాలిత్యేనామిలితయా కార
లోపః కరకమలైః పాణిపంకజైః - అత్రౌపరంజకరాపేక్షయా పునరుక్తర
క్తత్వం స్వాభావికమేవ తత్రాపి కిసలయరంజనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే
ఇతి ధ్యేయం వాశబ్దః తద్వాచకత్వేనోత్ప్రేక్షాయాం ప్రయుక్తః ॥ ౬౪ ॥ స్మరే
తి॥ పునఃస్మరేణ సరసం సానురాగం యథాతథా పత్యురుఃస్థలేన కర్త్రా
వినిమయేన వ్యతిహారేణ సంక్రమితాంగరాగరాగోఽంగలేపనరంజనం
యేషు తైః అతిశయోఽతిశయితో యః ఖేదస్తస్య సంపదా సమృద్ధ్యేవేత్యు
త్ప్రేక్షా భృశమితరేతరం విషణ్ణైః పరస్పరం సంక్లిష్టైః స్తనయుగ్మైః కుచ
ద్వంద్వైః॥ ౬౫ ॥ అతనీతి ॥ పునః అతనునా మహతా కుచభరేణానతేన
నమ్రేణ పార్శ్వే నతిభాజః భుజాయాః పునశ్చంక్రమజనితాఽనతిస్యస్య తేన శరీర

తే౽భూయః శ్రమజనితానతినాశరీరకేణ। అనుచితగతిసాదనిఃసహత్వం క
లభకరోరుభిరూరుభిర్దధానైః ॥ ౬౬ ॥ అపహృతనవయావకైశ్చిరాయ
క్షితిగమనేనపునర్వితీర్ణరాగైః। కథమపిచరణోత్పలైశ్చలద్భిఃప్రతివిని
వేశవశాత్పరస్పరస్య ॥ ౬౭ ॥ ముహురితి వనవిభ్రమాభిషంగాదతమిత
దానితరాం నితంబినీభిః। మృదుతరతనవో౽లసాః ప్రకృత్యా చిరమపి తాః కిము
తత్ప్రయాసభాజః ॥ ౬౮ ॥ ప్రథమమమలఘుమౌక్తికాభమాసీచ్ఛ్రమజల

కేణానుకుమారశరీరేణ - కించ అనుచితా అనభ్యస్తా అభ్యస్తేవ్యుచితం న్యా
య్యమితి యాదవః- తయా గత్యా పాదచారేణ యస్సాదః కార్శ్యం తేన య
న్నిస్సహత్వమక్షమత్వం తద్దధానైర్గంతుమక్షమైరిత్యర్థః సహంత ఇతి
సహాః - పచాద్యచ్ తేనో౽వసగస్య సమాసేత్వప్రత్యయః - కలభకరాః
కరిహస్తా ఇవోరవో మహాంతస్తైరూరుభిః సక్థిభిః సక్థిక్లీబే పుమానూరురిత్య
మరః॥౬౬॥ అపహృతేతి॥ పునః చిరాయ చిరం క్షితిగమనేనాపహృతో౽నవయా
వకో నవలాక్షారాగో యేషాం తైః పునస్తైనైవ వితీర్ణరాగైః సౌకుమార్యా
దుత్పాదితరాగైః పరస్పరస్య ప్రతివినివేశవశాత్ స్థిగన్యాసబలాత్ ఏ
కం స్థిరం నివేశ్య తదవష్టంభేన ఇతరచాలనక్రమేణేత్యర్థః - కథమపి మహ
తా యత్నేన * కథమాదితథా వ్యంతం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలః-
చలద్భిశ్చరణోత్పలైః॥ ౬౭॥ ముహురితి॥ నిత బినీభిరుక్తధర్మోపలక్షితా
భిః స్త్రీభిర్ముహురిత్యేవం వనవిభ్రమాభిషంగాద్వనభ్రమాసంగాత్ త
దానితరామతమితాం తం - తామ్యతేర్భావే లుఙ్ - నోదాత్తోపదేశస్య
మాంతస్యానాచమేరితి వృద్ధిప్రతిషేధః- యుక్తం చైతదిత్యాహ - మృదుత
రతనవో౽తికోమలాంగ్యస్తాః స్త్రియః ప్రకృత్యాలసాః- అథ చిరమపి ప్రయా
సభాజశ్చేత్కిముతసుతరామలసాస్స్యురిత్యర్థః - అత్ర ప్రకృతినైసర్గి
కాలస్యకథనేనాగంతుకస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధ వర్ణనాదర్థాపత్తిర
లంకారః - ఏకస్యవస్తునో భావాద్యత్రవస్త్వన్యథా భవేత్ । కైముత్య
న్యాయతస్సా స్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ - శ్రమశ్చాత్రసం
చారీ వాచ్యః- శ్రమః ఖేదో౽ధ్వరత్యాదేః ఖేదో౽స్మిన్ మర్దనాదయ ఇతిలక్ష
ణాత్ ॥౬౮॥ అథ శ్రమానుభావం స్వేదం వర్ణయతి ॥ ప్రథమమితి ॥ అథ
తాసాం స్త్రీణాం శ్రమజలం ప్రథమముజ్జ్వలగండమండలేషు కపోలసమా

ముజ్జ్వలిగండమండలేషు। కఠినతరకుచాగ్రపాతిపశ్చాదథశతశర్కరతాంజగామతాసామ్॥ ౬౯॥ విపులకమపియౌవనోద్ధతానాంఘనపులకోదయకోమలంచకాశే। పరిమలితమపిప్రియైఃప్రకామంకుచయుగముజ్జ్వలమేవకామినీనామ్॥ ౭౦॥ అవిరతకుసుమావచాయఖేదాన్నిహితభుజాలతయైకయోపకంఠమ్। విపులతరనిరంతరావలగ్నస్తనపిహితప్రియవక్షసాలలంబే॥ ౭౧ అభిమతమభితఃకృతాంగభంగాకుచయుగమున్నతివిత్తమున్నమయ్య। తను

హేషు అలఘుమహార్తికాఖండముక్తాఫలసదృశమాసీత్ - పశ్చాత్కఠినతరకుచాగ్రపాతిపత్ - అథపతనానంతరం శతశర్కరం సమాహారే ద్విగురేకవచనం - ఆబంతో వేతి నపుంసకత్వం తస్య భావస్తత్తాం శతశర్కరతాం శతశకలత్వం జగామ - అత్రైకస్యాశ్రమజలస్య క్రమేణానేకాశ్రయసంబంధనిబంధనాత్ పర్యాయాలంకారభేదః- క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది, ఏకస్మిన్నథవానేకం పర్యాయాలంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్ ॥ ౬౯ ॥ శ్రమేపి కుచమండలమవికృతశోభమిత్యాహ॥ విపులకమితి ॥ యౌవనోద్ధతానాం కామినీనాం కుచయుగం విపులకం పులకరహితమపి ఘనపులకోదయేన సాంద్రరోమోద్గమేన కోమలం సదితి విరోధః - విపులకం విస్తృతం తదేవ విపులకమిత్యవిరోధః - ప్రియైః ప్రకామం పరితో మలమస్యేతి పరిమలం తత్కృతం పరిమలితం మలినీకృతం తథాప్యుజ్జ్వలం విమలమేవ చకాశే ఇతి విరోధః-పరిమలవత్కృతం పరిమళితమిత్యవిరోధః- మత్వంతాత్ - తత్కరోతీతి ణిచ్ కర్మణి క్తః-ణావిష్ఠవద్భావే-విన్మతోర్లుక్ అపివిరోధవిరోధాలంకారసంసృష్టిః ॥ ౭౦ ॥ అథైకస్యాః ప్రియకంఠావలంబనశ్రమానుభావమేకేనాహ॥ అవిరతేతి॥ అవిరతో యః కుసుమానామపచాయో హస్తేనావలంబనం - హస్తాదానే చేరస్తేయ ఇతి ఘఞ్ ప్రత్యయః - తేన యః ఖేదః తస్మాదుపకంఠం ప్రియకంఠే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- నిహితే భుజాలతే యయా తయా విపులతరౌ నిరంతరమవలగ్నౌ సంస్పృష్టౌ చ యౌ స్తనౌ తాభ్యాం పిహితం ఛాదితం ప్రియస్య వక్షో యయా తయా ఏకయా స్త్రియా లలంబే లంబితం-భావే లిట్ ॥ ౭౧ ॥ అథాపరస్యాః అంగభంగాఖ్యమనుభావాంతరమాహ॥ అభిమతమితి॥ తనుః కాచిత్తన్వీ - వోతో గుణవచనాదితి వికల్పాదనీకారః - అభిమతమభితః ప్రియమభీత్యర్థః - ఉన్నతివిత్తమా

రభిలషితం క్లమచ్ఛలేన వ్యవృణుత వేల్లితబాహువల్లరీకా ॥ ౬౨ ॥ హిమలవసదృశః శ్రమోదబిందూనపనయతా కిల నూతనోఢవధ్వాః । కుచకలశకిశోరకాః కథంచిత్తరలతయా తరుణేన పస్పృశాతే ॥ ౬౩॥ గత్యోద్రేకం జఘనపులినే రుద్ధమధ్యప్రదేశః క్రామన్నూరుద్రుమభుజలతాః పూర్ణనాభి

న్నత్యేన ప్రతీతం ప్రసిద్ధం - విదేర్లోభాభావాత్ - విత్తో భోగప్రత్యయయోరితి ప్రత్యయార్థే నిష్ఠానత్వాభావనిపాతః - కుచయుగమున్నమయ్య ఉత్తుంగీకృత్య కృతోంగభంగో గాత్రవిజృంభణం యయా సా - తథా - వేల్లితే మిథో వేష్టితే బాహువల్లర్యౌ భుజలతే యయా సా - నద్యృతశ్చేతి కప్ - వేల్లితబాహువల్లరీకా క్లమచ్ఛలేన శ్రమాపనోదనచేష్టావ్యాజేనేత్యర్థః - అభిలషితం ఆలింగనాద్యభిలాషం వ్యవృణుత వివృతవతీ - వృణోతేర్లఙ్ - పారిధేయమౌత్సుక్యం చ ॥ ౬౨ ॥ అథకస్యాశ్చిన్ముగ్ధాయాః ప్రియ హాపలోక్తిద్వారా స్వేదోద్గమం ప్రకటయతి॥ హిమేతి॥ హిమలవసదృశః హిమకణనిభాన్ శ్రమోదబిందూన్ స్వేదబిందూనిత్యర్థః - మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్దస్యోదాదేశః - అపనయతా కిల ప్రమార్జతేవ నతు తత్ర తాత్పర్యమితి భావః తరుణేన యూనా నూతనోఢవధ్వాః కుచౌ కలశావివ తౌ చ కిశోరకావివ ఉల్లసనసామ్యాదశ్వశాబావివ - అశ్వశాబః కిశోరకః - తౌ కుచకలశకిశోరకౌ ఉభయత్రోపమితసమాసః కథంచిత్ క్లేశేన సప్రతిషేధమేవేత్యర్థః తరలతయా చపలతయా ఉత్సుకతయేత్యర్థః పస్పృశాతే స్పృష్టౌ స్పృశేః కర్మణి లిట్ - ముగ్ధేయం ॥ ౬౩॥ అథ సర్వాసామేవ స్వేదోద్రేకం వర్ణయతి । గత్యేతి ॥ యువతయ ఏవ సరితః తాసాం స్వేద ఏవ పూరః ప్రవాహః జఘనమేవ పులినం తత్రోద్రేకం గత్వా రుద్ధః ఆవృతో మధ్యప్రదేశోవలగ్నభాగః ప్రవాహదేశశ్చ యేన సః ఊరవ ఏవ ద్రుమాః భుజా ఏవ లతాశ్చ తా ఊరుద్రుమభుజలతాః క్రామన్ ఆక్రామన్ పూర్ణం పూరితం నాభీనామేవ హ్రదానామంతరమభ్యంతరం - అంతో మధ్యం వా యేన సః పూర్ణనాభిహ్రదాంతః రేఫాంతమకారాంతం వా పూర్ణేతి పూరేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః - వాదాంతేత్యాదినా ఇట్ప్రతిషేధః పాతః ఉచ్చైరున్నతౌ కుచావేవ తటౌ తయోర్భువం ప్రదేశం ఉల్లంఘ్య రోమకూపాన్ రోమరంధ్రాణి తాన్యేవ కూపాన్ ప్లావయన్ పూ

హారిద్రాంతః । ఉల్లంఘ్యోచ్చైః కుచతటభువః ప్లావయన్నోరుమూలాత్ స్వేదాపూరో యువతిసరితాం ప్రాపగండస్థలాని ॥ ౭౪ ॥ ప్రియకరపరిమార్గాదంగనానాం యదాభూత్పునరధికతరైవ స్వేదతోయోదయశ్రీః । అథవపురభిషేక్తుం తాస్తదాంభోభిరీషుర్వనవిహరణఖేదమ్లానమమ్లానశోభాః ॥ ౭౫ ॥..................................

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే వనవిహారో నామ
సప్తమస్సర్గః.

రయుగ్గండస్థలాని కపోలభాగానున్నతభాగాంశ్చ ప్రాప - అత్రయువతిషు సరిత్త్వస్యేతరస్య చ వేషు అవయవానాం చరూపణాత్సామస్తవస్తువిషయసావయవరూపకం శ్లేషానుప్రాణితం - మందాక్రాంతావృత్తం - మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్భ్నౌ నతౌ తాద్గురూ చేదితి లక్షణాత్ ॥ ౭౪ ॥ ఏవం ప్రథ్యశ్రమానుభావం స్వేదోద్రేకం వర్ణయిత్వా తత్ఫలభూతాం జలవిహారచేష్టామాసాందర్గ్యయతి॥ప్రియేతి॥ యదా అంగనానాం ప్రియకరపరిమార్గాత్ప్రియకరస్పర్శాత్ మృజేర్ఘఞ్ప్రత్యయః - స్వేదతోయోదయశ్రీః స్వేదోద్గమసంపత్పునర్భూయోఽప్యధికతరైవాసీత్ అభూత్ - తదా అమ్లానశోభాః అక్షీణకాంతయః వపుషి స్నానేపీతి భావః - అంగనాః వనవిహరణఖేదేన మ్లానం మ్లాయతేః కర్తరి క్తః - సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వత ఇతి నిష్ఠానత్వం - వపుః అంగం - అథ కార్త్స్న్యేన - మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథోఽథేత్యమరః - అంభోభిరభిషేక్తుం ఈషుః ఇచ్ఛంతి స్మ - ఇషేర్లిట్ - అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థస్నానప్రధానహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః - మాలినీవృత్తం - లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౭౫ ॥......*

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే సప్తమస్సర్గః.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

మాఘకావ్యవ్యాఖ్యానే

అష్టమసర్గప్రారంభః.

ఆయాసాదలఘుతరస్తనైస్స్తనద్భిశ్శ్రాంతానామకువికచలోచనారవిందైః । అభ్యంభః కథమపి యోషితాం సమూహైస్తైరుర్వ్యాం నిమితచలత్పదం ప్రచేలే ॥ ౧ ॥ యాంతీనాం సమమసితభ్రువాన్నతత్వాదంసానాం మహతి పథాంతమంతరేఽపి । సంసక్తైర్విపులతయా మిథో నితంబైస్సంబాధం బ

అథ వపురభిషేక్తుం తాస్తదాంభోభిరీషురిత్యుక్తం తదేవ వర్ణయితుమారభతే॥ ఆయాసాదితి॥ అలఘుతరస్తనైః పృథుతరకుచైరితి మాంద్యహేతూక్తిః- స్తనద్భిః ఘూత్కారైః శ్రమనిశ్వాసైశ్శబ్దాయమానైః స్తనశబ్ద ఇతి ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః - అవికచలోచనారవిందైః శ్రమనిమీలితాక్షిపద్మైః ఆయాసాద్వనవిహారఖేదాత్ శ్రాంతానాం క్లాంతానాం యోషితాం స్త్రీణాం తైస్సమూహైః కతృభిరుర్వ్యాం నిమితాని క్షిప్తాని డుమిఞ్ ప్రక్షేపణ ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః తథైవ చలంతి పదాని యస్మిన్కర్మణి తద్యథా ఉత్క్షేపణాశక్త్యా భువి బలాదాకృష్యమాణచరణమిత్యర్థః- అభ్యంభోఽంభః ప్రతి కథమపి ప్రచేలే చలితం- భావే లిట్- స్వభావోక్తిరలంకారః- స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ - అస్మిన్సర్గే ప్రహర్షిణీవృత్తం- మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ యాంతీనామితి॥ సమం పఙ్క్తిశో యాంతీనాం- ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వైకల్పికో నుమాగమః - అసితభ్రువాం స్త్రీణామంసానాం నతత్వాన్నమ్రత్వాద్ధేతోర్మహత్యంతరే అవకాశే సత్యపి విపులతయా హేతునా మిథస్సంసక్తైరన్యోన్యశ్లిష్టైర్నితంబైః బృహద్వర్త్మాపి తద్వర్త్మ సంబాధ్యత ఇతి సంబాధం సంకటం - సంకటం నా తు సంబాధ ఇత్యమరః - ఘఞంతోఽపి పశ్చాల్లింగత్వ సంబంధమనువర్తత ఇతి భాష్యకారప్రయోగాదిష్యతే బభూవ నతాంసత్వాసితంబవైపుల్యోక్త్యా సౌంద

హాదపి తద్భూమావవత్సర్ణ॥ ౨॥ నీరంధ్రద్రుమశిశిరాం భువం వ్రజంతీస్తాశ్శంకం ముహురివ కౌతుకాత్కరైస్తైః। పస్పర్శ క్షణమనిలాకులీకృతానాం శాఖానామతుహినరశ్మిరంతరాళైః ॥ ౩॥ ఏకస్యాస్తపనకరైః కరాళితాయా బిభ్రాణస్సపది సితోష్ణవారణత్వమ్ । సేవాయై వదనసరోజనిర్జితశ్రీరాగత్య ప్రియమివ చంద్రమాశ్చకార ॥ ౪ ॥ స్వం రాగాదుపరి వితన్వతోత్తరీయం కాంతేన ప్రతిపదవారితాతపాయాః । సచ్ఛత్రాదపరవిలా

ర్యాతిశయ ఉక్తః అసంబాధేపి సంబాధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨ ॥ నీరంధ్రేతి॥ నీరంధ్రైః సాంద్రైర్ద్రుమైః శిశిరాం భువం వ్రజంతీః గచ్ఛంతీః తాః స్త్రీః అతుహినరశ్మిరుష్ణాంశుః క్షణమనిలేనాకులీకృతానాం చలితానాం శాఖానామంతరాళైః నీరంధ్రత్వేపి ముహురనిలచలనజనితైరవకాశైర్ముహుః కౌతుకాదౌత్సుక్యాదివ సాశంకం పరదారత్వాత్సభయమిత్యర్థః. కరైః పస్పర్శ స్పృష్టవాన్ - అనాదరణహేతుకస్యాతపనకరస్పర్శస్యౌత్సుక్యహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥ ౩॥ అథ కస్యాశ్చిద్ధృతం శ్వేతాతపత్రం చంద్రత్వేనోత్ప్రేక్షతే ॥ ఏకస్యా ఇతి॥ వదనసరోజేన స్త్రీముఖపంకజేన నిర్జితశ్రీః చంద్రమాః ఏతేన వదనసరోజస్య చంద్రవిజయాత్సరోజాంతరవైలక్షణ్యం చంద్రస్యాతికష్టత్వం చోక్తం అతఏవ సేవాయై ఇత్యేవార్థమాగత్య తపనకరైః కరాళితాయాః పీడితాయా ఇత్యర్థః- కరాళో భీషణోన్యవదితి విశ్వః - ఏతేన సేవావకాశో దర్శితః ఏకస్యాః కస్యాశ్చిదంగనాయాః సపది ఆతపక్షణ ఏవ సితోష్ణవారణత్వం స్వయమేవ శ్వేతాతపత్రత్వం బిభ్రాణస్సన్ ప్రియం చకారేవేతి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా - పరాజితః కయాచిత్సేవయా జేతుశ్చిత్తసంతోషముపాజనయతీతి భావః॥ ౪ ॥స్వమితి ॥ రాగాత్ప్రేమాతిశయాత్ హేతోరుపరి ప్రియాయాః మూర్ధప్రదేశే స్వం స్వకీయం ఉత్తరీయం సంవ్యానపటం వితన్వతా విస్తారయతా కాంతేన ప్రియేణ ప్రతిపదం పదేపదే వారితః ఆతపో యస్యాస్తస్యాః అపరస్యాః కస్యాశ్చిదంగనాయాః సచ్ఛత్రాచ్ఛత్రయుక్తాత్ ధృతాతపత్రాదిత్యర్థః - అపరస్మాత్ విలాసినీసమూహాత్ స్త్రీసంఘాత్సకాశాత్ - పంచమీవిభక్తే ఇతి పంచమీ అధికతరా అత్యధికా ఛాయా అనాతపః కాంతిశ్చ తదా తస్మిన్ సమయే ఆసీత్ ఛత్రచ్ఛాయాతోపి కాం

నీవీసమూహోచ్ఛ్వాసితశ్లథకతరాభిదామోదరస్యాః ॥ ౫ ॥ సంస్పర్శప్రభ
వసుఖోపచీయమానే సర్వాంగే కరతలలగ్నవల్లభాయాః । కౌశేయం వ్ర
జదపి గాఢతామజస్రం స్రంసే విగళితనీవినీరజాక్ష్యాః ॥ ౬ ॥ గచ్ఛంతీర
లసమవేక్ష్య విస్మయిన్యస్తాస్తన్వీర్నవివిధరేగతాస్సహంస్యః । బుద్ధ్వావాజి
తమపరేణ కాముమాయిన్యాత్రీత్వత్కస్వగుణముపత్రపః ప్రకాశయేత్ ॥ ౭ ॥ శ్రీమద్భిర్జిత
పులినాని మాధవీనామారోహైర్జఘనబృహన్నితంబబింబైః । పాషాణస్ఖల

తస్యాహో స్తద్భృతో త్తరీయత్వాద్వా వాసస్సాధారణ్యాత్ జ్యాయసీముఖ
కాంతిరపితస్యాపి భూయసీతి భావః - యద్వా త్వన్నాతపే కాంతావిత్యము
రః - ఏతేన సచ్ఛత్రీ నచ్ఛత్రస్యాధికత్వాదపేతి పరోధాపినిగ్లత్తి విరో
ధాభాసోలంకారః ॥ ౫ ॥ సంస్పర్శేతి ॥ కంతలేన పాణితలేన లగ్నో వల్లభో
యస్యాస్తస్యాః స్వహస్తేనబద్ధస్తాం గృహీత్వా గచ్ఛంత్యా ఇత్యర్థః అతఏవ
నీరజాక్ష్యాః ఉత్పలాక్ష్యాః సర్వాంగే సర్వావయవే సంస్పర్శప్రభవేన
ప్రియాంగసంగసంభవేన సుఖేనోపచీయమానేపోషం గమితే సతి అతఏవ
గాఢతాం దృఢత్వం వ్రజదపి విగళితనీవి సుఖపారవశ్యాద్విశ్లిష్టగ్రంథికౌశే
యం దుకూలం అజస్రం సతతం స్రంసే భ్రష్టం ఏషాచ వ్యాప్తౌ హ్యపి
రోమాంచ ॥ ౬ ॥ గచ్ఛంతీరితి ॥ హంసాహంసాంగనాః అలసం మందం గ
చ్ఛంతీః ప్రయాతాస్తాస్తన్వీః స్త్రీరవేక్ష్య విస్మయిన్యః గతిసౌష్ఠవాద్విస్మ
యవత్యః గతాస్స్వకీయలీలాగమనాని సపది ధిరేణ చిరకుశలబ్ధయేతి భావః త
థాహి అపరేణాన్యేన జితం స్వగుణం బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వాపీత్యర్థః - క ఏవ
కో వా అపత్రపస్సన్ కాముత్యర్థం అనిమత్ర్యత్రప్రకాశయేత్ నకశ్చి
దిత్యర్థః - ఇమం చ శ్చార్థస్యోపస్యేతి విసర్జనీయస్య సత్వం అత్ర
లిరశ్చాపవిరేకిద్వాత్రిశ [illegible] గతికరణనిషేధః తత్సమర్థనార్థోఽయ
మర్థాంతరన్యాసః ॥ ౭ ॥ శ్రీమద్భిరితి ॥ శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః నిబిడాః
బృహంతోఽతి విపులాశ్చ నితంబబింబాః కటిపశ్చాద్భాగా యేషాం తైః మా
ధవస్త్రీమాధవస్య స్త్రీపాం మాధవీనాం హరివధూనాం ఆరుహ్యాంత ఇ
త్యారోహైః కటిప్రదేశాగ్రైః జితపులినాని జితసైకతాని సింధోనదరోధ
నాని [illegible] ప్రవిష్టానద్యత్యర్థః - వైలక్ష్యాద్విరాజయుక్తానీవ
స్సంకోచాద్భీతోః సాపాణస్థలనేనాభిఘాతేన విలోలం యథా తథా అను

నవిలోల మాతునూనం వైలక్ష్యాద్యవురవరోధనాసింధోః ॥ ౮ ॥
ముక్తాభిస్సలిలరయాత్తశుక్తిపేశీముక్తాభిఃకృతరుచిసైకతంనదీనామ్। స్త్రీ
లోకఃపరికలయాంచకారతుల్యంపర్యంకైర్విగళితహారచారుభిస్స్వైః॥౯॥
ఆఘ్రాయశ్రమజమనింద్య గంధబంధుంనిశ్వాసశ్వసనమసక్త మంగనానా
మ్।ఆరణ్యాస్సుమనసఈషిరేనభృంగైరౌచిత్యంగణయతికోవిశేషకామః॥
౧౦॥ఆయాంత్యాంనిజయువతౌవనాత్సశంకంబర్హాణామపరశిఖండినీంభ

యయుఃనూనంనదీనాం ప్రాఖ్యావిశ్యాః పాషాణస్ఖలితాశుగతేః వైలక్ష్య హేతుత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౮ ॥ ముక్తాభిరితి ॥ స్త్రీలోకః స్త్రీజనః కర్తా సలిలరయేణాస్తాః న్యస్తాః శుక్తయో ముక్తాస్ఫోటాః తా ఏవ పేశ్యః కోశాః పుటా ఇతి యావత్ - ముక్తాస్ఫోట(స్త్రి)యాం శుక్తిః - పేశీకోశో ద్విహీనేండమితి చామరః - తాభిస్సృష్టాభిరుత్సృష్టాభిః ముక్తాభిర్మౌక్తికైః - అథ మౌక్తికం ముక్తేత్యమరః - కృతరుచి కృతశోభం నదీనాం సైకతం పులినం - తోయోత్థితం తత్పులినం సైకతం సికతామయమిత్యమరః - సికతాశర్కరాభ్యాం చేతి అణ్ ప్రత్యయః - విగళితైర్విశీర్ణైః హారైః చారుభిః మనోజ్ఞైః స్వైః స్వకీయైః పర్యంకైః శయనీయైః - శయనం మంచ పర్యంక పల్యంకాః ఖట్వయా సమా ఇత్యమరః - తుల్యం సదృశం పరికలయాంచకార మేనే ఉపమేయవాదీ పూర్ణా ॥ ౯ ॥ ఆఘ్రాయేతి ॥ భృంగైః భ్రమరైః కర్తృభిః శ్రమజం ఘర్మజం శ్రమోత్థం అనింద్యగంధస్య శ్లాఘ్య గంధస్య బంధుం సహచరం తత్స్వంతమిత్యర్థః - అంగనానాం స్త్రీణాం నిశ్వాసశ్వసనం నిశ్వాసమారుతం అసక్తమప్రతిబంధం ఆఘ్రాయ అరణ్యే భవాః ఆరణ్యాః - అరణ్యాణ్ణో వక్తవ్య ఇతి ణప్రత్యయః - తతష్టాప్ - సుమనసః పుష్పాణి నేషిరే నేష్టాః ఇషు ఇచ్ఛాయాం కర్మణి లిట్ - అనుచితోయమర్థాం డేఽరిచితపరిత్యాగ ఇత్యతాత్పర్యం - విశేషం కామయత ఇతి విశేషకామః - శీలికామిభక్ష్యాచరిభ్యో ణ ఇతి ణప్రత్యయః - కః పుంసి ఉచితస్య భావః ఔచిత్యం చిరపరిచితాత్యాగ ఔచిత్యం గణయతి విచారయతి - నకోపీత్యర్థః - అర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥ ౧౦ ॥ ఆయాంత్యామితి ॥ నిజయువతౌ స్వకాంతాయాం వనాదాగామిన్యాం ఆగతాయాం సత్యాం సశంకం సభయం అపరశిఖండినీం జారిణీం మయూరీం బర్హాణాం పింఛానాం భరేణ

రేణ । ఆలోక్య వ్యవదధతం పురో మయూరం కామిన్యో విదధురనార్జవం
ప్రియేషు ॥ ౧౧ ॥ ఆలాపైస్తులితరవాణి మాధవీనాం మాధుర్యాదకలపతత్త్రి
ణాం కులాని । అన్తర్ధాముపయయురుత్పలావలీషు ప్రాగుష్ట్యాత్త్రప ఇవ జి
తాః పురః పరేణ ॥ ౧౨ ॥ ముగ్ధాయాః స్మరలలితేషు చక్రవాక్యా నిశ్శంకం
దయితతమేన చుంబితాయాః । ప్రాణేశానభివిదధుర్వధూజనాస్తే సీత్కా
రం సముచితముత్తరం తరుణ్యాః ॥ ౧౩ ॥ ఉత్క్షిప్తస్ఫటికసరోజహాసఘ్న

భారేణ వ్యవదధతం ఛాదయంతం మయూరం పురః ఆలోక్య దృష్ట్వా కామిన్యో
రమణ్యః ప్రియేషు రమణేషు అనార్జవం కౌటిల్యం విదధుః విశ్వస్తవత్యః
కుటిలాః పురుషా ఇతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః - దధాతేర్లుఙ్ - గాతిస్థేత్యాదినా సి
చో లుక్ - ఆత ఇతి ఝుసాదేశః - శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వక్త
వ్యేతి శ్రచ్ఛబ్దస్య ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః ॥ ౧౧ ॥ ఆలాపైరితి ॥ మాధవీ
నాం హారవధూనాం ఆలాపైః కథ్యనాభిః మాధుర్యాత్ శ్రవణానందకర
త్వాద్ధేతోః తులితరవాణి తిరస్కృతరుతాని అకలపతత్త్రిణాం హంసా
నాం కులాని సమూహాః ఉత్పలావలీషు నీలోత్పలపఙ్క్తిషు అంతర్ధాం అంత
ర్ధానం - అంతశ్శబ్దస్యాఙ్కివిధిణత్వేషు ఉపసర్గసంజ్ఞా వక్త
వ్యేతి అంతశ్శబ్దస్యోపసర్గత్వాత్ - ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కప్రత్యయః - ఉ
పయయుః యుక్తం చైతదిత్యాహ తథాహి పరేణ జితః కశ్చిత్ కోపి ఇవశబ్దో
వాక్యాలంకారే పురో జేతుః ప్రాగుష్ట్యాత్ ప్రాగభవేత్ - ఉప
సర్గప్రాదుర్భ్యామస్తిర్యచ్పర ఇతి షత్వం - అర్థాంతరన్యాసోఽలంకా
రః ॥ ౧౨ ॥ ముగ్ధాయా ఇతి ॥ దయితతమేన ప్రియతమేన నిశ్శంకం శంకా
రహితం యథా తథా చుంబితాయాః దష్టాయాః తథాపి స్మరలలితేషు చుం
బనాద్యనంతరకృత్యేషు సీత్కారాదిషు కామచేష్టితేషు ముగ్ధాయాః మూ
ఢాయాశ్చక్రవాక్యాః సముచితం యోగ్యం సీత్కారం సీత్కారరూపం ఉ
త్తరం ప్రత్యుత్తరం తరుణ్యాః అబలాః స్వయం ప్రాణేశాన్ ప్రియతమానభి
అభిముఖ్యేన విధూతలజ్జాః నతిలతకరాః సతీర్విదధుః - తా హ్యాత్మభా
వనయా స్వయం దష్టా ఇవ సీత్కారం చక్రురిత్యర్థః - సీత్కారసంబంధే
సంబంధోక్త్యాతిశయోక్తిదీపకమసీదిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ ఉత్క్షిప్తేతి ॥ అథా
నంతరం ఉత్క్షిప్త స్ఫటికసరోజపంక్తిక దారవిందమేఘ్యాం అగ్ర

ముచ్చైస్సస్నేహం విహగరుతైరివాలపంతీ । నారీణామథసరసీ సఫేన
హాసా ప్రీత్యేవ వ్యతనుత పాద్యమూర్మిహస్తైః ॥ ౧౮॥ నిత్యాయా నిజవసతే
ర్నిరాసిరే యద్రాగేణ శ్రియమరవిందతః కరాగ్రైః । వ్యక్తత్వం నియత
మనేన నిన్యురస్యాః సాపత్న్యం క్షితిసుతవిద్విషో మహిష్యః ॥ ౧౯॥ ఆస్కం
దన్కథమపి యోషితో న యావద్భీమత్యః ప్రియకరధార్యమాణహస్తాః ।

వ్యం యస్మిన్ తత్తథా సస్నేహం స్నేహేన సహితముచ్చైః విహంగ
రుతైః ఖగవిరావైరాలపంతీ స్వాగతాదివచనం వ్యాహరంతీవ స్థితేత్యు
త్ప్రేక్షా ఫేనఏవహాసస్తేన సహితా సఫేనహాసా స్మితపూర్వాభిభాషిణీ
త్యర్థః - సరసీ పుష్కరిణీ ప్రీత్యా నారీణాం కాంతానామూర్మిభిరేవహ
స్తైః పాద్యం పాదోదకం - పట్సు త్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థే పాద్యం పాదాయ
వారిణీత్యమరః - పాదార్ఘాభ్యాం చేతి యత్ప్రత్యయః - వ్యతనుతేవ అక
రోదివేతి రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షా - సాపేక్షత్వాత్ ద్వయోస్సంక
రః ॥ ౧౮॥ నిత్యాయా ఇతి ॥ క్షితిసుతవిద్విషో నరకద్విషో హరేర్మహిష్యః
అవరోధనాః కరాగ్రైః పాణిపల్లవైః కరణైః రాగేణ రక్తవర్ణేన చ మాత్స
ర్యేణ - రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే రక్తవర్ణే ఇతి విశ్వః - శ్రియం శోభాం ర
మాం చ నిత్యాయాః సదాతనస్యాః నిజవసతేః స్వావాసాదరవిందతోఽరవిం
దాన్నిరాసిరే నిరాసయాంచక్రుః తిరశ్చక్రురిత్యర్థః - ఉపసర్గాదస్య
త్యూహ్యోర్వా వచనమితి వికల్పాదాత్మనేపదం - అనేన నిరాసేన అస్యాః
శ్రియః నియతం సాపత్న్యం సపత్నీత్వం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - వ్య
క్తత్వం నిన్యుః స్పష్టీచక్రురిత్యర్థః - అత్ర శ్రీశబ్దేన రమాశోభయోరభేదా
ధ్యవసాయేన శ్రీనిరాసస్య సాపత్న్యవ్యక్తీకరణార్థత్వోత్ప్రేక్షణాత్
శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయం ఫలోత్ప్రేక్షేతి సంక
రః ॥ ౧౯॥ ఆస్కందన్నితి ॥ భీమత్యః ప్రవేశభీరవో యోషితః ప్రియకరైః
వల్లభహస్తైర్ధార్యమాణహస్తాః ప్రియకరావలంబాస్సత్యః యావత్క
థమపి నాస్కందన్ న ప్రావిశన్ తావత్సంక్రాంతప్రతిమతయా ప్రతిఫల
త్ప్రతిబింబతయా తదంబు సరోజలం కర్తృ ఔత్సుక్యాదౌత్కంఠ్యాత్ త్వ
రితమాశు అమూః యువతీః గలదఘ్నావివ అంతః ప్రావేశయదివేత్యర్థః ప్ర
తిబింబసంక్రమణాదంతర్ధానోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వ

నాభేహ్రసినతభ్రువాఽవగాఢే చాపల్యాదథపయసస్తరంగహస్తైః। ఉచ్ఛ్రాయి
స్తనయుగమధ్యరోహిలబ్ధస్పర్శానాంభవతికుతోఽథవావ్యవస్థా॥ ౨౨॥
కాంతానాం కువలయమప్యపాస్తమక్ష్ణోః శోభాభిర్నముఖరుచాహృతమేక
మేవ। సంహర్షాదళివిరుతైరగీతివగాయల్లోలోర్మౌ పయసిమహోత్ప
లంననర్త॥ ౨౩॥ త్రస్యంతీచలశఫరీవిఘట్టితోరూర్వామోరూరతిశయ

క్త్యాద్రుతంపత్యురంఅశ్లేషిఆశ్లిష్టా ॥ ౨౧ ॥ ఆనాభేరితి ॥ నతభ్రువాస్త్రి
యాపరస్యానాభేర్నాభీపర్యంతం - అఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితి వికల్పాద
సమాసః అవగాఢే సతిప్రవిష్టేసతిగాహేః కర్మణిక్తః అథపయసశ్చాప
ల్యాల్లౌల్యాత్ బ్రాహ్మణాదిషుపాఠాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః తరంగైరేవ
హస్తైః కరైరుచ్ఛ్రాయిఉన్నతిమత్ స్తనయుగం కుచద్వయమధ్యరోహిఅ
ధిరూఢంభితఃపాదప్రసరణస్యాదౌ నేతిభావః- రోహతేఃకర్మణిలుఙ్ అథ
వాతథాహీత్యర్థః - లబ్ధస్పర్శానాంఅంతర్లబ్ధప్రవేశానామిత్యర్థః కుతఃకు
త్రపార్శ్వవిభక్తికస్తసిఃవ్యవస్థామర్యాదాభవతినకుత్రాపీత్యర్థః - ప్రాయే
ణ సర్వేష్వసంభవబ్రహ్మచారిణ ఏవేతిభావః అత్రచాపల్యాదితిద్వయోర
పిలౌల్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యాతరంగహస్తైరితిరూ
పకేణచపయసికామిత్వప్రతీతేః సమాసోక్తిః తముపజీవీచాయమర్థాంతర
న్యాసఇతిసంకరః ॥ ౨౨ ॥ కాంతానామితి ॥ లోలోర్మౌచలదూర్మిణితృతీ
యాదిషుభాషితపుంస్కంపుంవద్గాలవస్యేతి వికల్పాత్పుంవద్భావః పయ
స్యంభసిమహోత్పలం అరవిందంకర్తృ-అరవిందమ్మహోత్పలమిత్యో
మరః- కాంతానాంలలనానాంముఖరుచావదనకాంత్యాఅహృతమేకమేవనా
పాస్తంనతిరస్కృతం కింతుతాసామక్ష్ణోర్నేత్రయోఃశోభాభిః కువలయ
మప్యపాస్తమితిసంహర్షాత్సంతోషాద్ధేతోఃఅళివిరుతైః భ్రమరఝంకా
రైఃగాయత్ అళివిరుతరూపంగానంకుర్వదితిరూపకం - ఇత్థంభూతలక్షణే
ఇతితృతీయా- ననర్త-నదుఃఖంబహుభిస్సహేతిన్యాయాత్ నృత్యతిస్మేవఅ
తోర్మిచలనహేతుకేమహోత్పలచలనేసాళినా దేహర్షహేతుకసగా
ననృత్యత్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియామిత్రాక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షావా
చ్యా ॥ ౨౩ ॥ త్రస్యంతీతి ॥ చలాఃశఫర్యఃపాఠుకమత్స్యాఃపోష్ఠీతుశ
ఫరీద్వయోరిత్యమరః- తాభిర్విఘట్టితావిద్ధాఊరూయస్యాస్సా-అతఏవత్ర

హావవిభ్రమస్య । క్షుభ్యంతి ప్రసభమహో వినాపి హేతోర్లీలాభిః కిము సతి కారణే తరుణ్యః ॥ ౨౪ ॥ ఆకృష్టప్రతనువపుర్లతాభిస్తాభిస్తస్యాంభస్తదథ సరోమహార్ణవస్య। అక్షోభప్రసృతవిలోలబాహుపక్షైర్యోషాణాముభిరురోజగండశైలైః ॥ ౨౫ ॥ గాంభీర్యం దధదపి రంతుమంగనానాం సంక్షోభం జఘనవిఘట్టనేన నీతః। అంభోధిర్వికసితవారిజాననోఽసౌ మర్యా

సంతీ బిభ్యతీ - వాభ్రాశేత్యాదినా వికల్పేన శ్యని శతరి ఙీప్ - వామా సుందరౌ ఊరూ యస్యాః సా వామోరూః (స్త్రీ) - సంహితశఫలక్షణవామాదేశ్చేత్యూఙ్ ప్రత్యయః - వామౌ స్యాత్ప్రతీపే చ ద్రవిణే చాపి సుందర ఇతి విశ్వః. విభ్రమస్య విలాసస్య అతిశయం ఆధిక్యమాపాద్య - తథాహి తరుణ్యో బలాః హేతోర్వినా కారణం వినాపి - పృథగ్వినేత్యాదినా ఐకల్పికత్వం పంచమీ - లీలాభిర్విలాసైః ప్రసభం ప్రకామం క్షుభ్యంతి విజృంభంతే అహో నిష్కారణవిక్షోభాదాశ్చర్యమిత్యర్థః - కారణే సతి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః అత్రాప్రకృతనిష్కారణక్షోభకథనాత్సకారణక్షోభస్య కైముత్యన్యాయలబ్ధవర్ణనాదర్థాపత్తిరలంకారః - దండాపూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితి సూత్రమ్ ॥ ౨౪ ॥ ఆకృష్టేతి। అథానంతరం ఆకృష్టాః ప్రతనవో వపూంష్యేవ లతా యాభిస్తాభిః స్త్రీభిః ప్లవమానైః ప్రసృతాః ఆయతాః విలోలాశ్చలాః బాహవ ఏవ పక్షాః గరుతో యేషాం తైః ఇతి గిరిధర్మస్య పక్షవత్త్వస్య తదవయవేషూపచారః ఉరుభిర్మహద్భిర్యోషాణాం (స్త్రీ)ణామురోజాస్స్తనా ఏవ గండశైలాః తైర్గిరిచ్యుతైః స్థూలోపలైస్తస్య సరస ఏవార్ణవస్య తదంభః అక్షోభి క్షుభితం - క్షుభతేర్ణ్యంతాద్వా క్షుభ్నాతేః కర్మణి లుఙ్ - సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకమ్ ॥ ౨౫ ॥ గాంభీర్యమితి ॥ గాంభీర్యమగాధత్వం అవికారచిత్తత్వం చ దధదపి దధానోఽపి గంభీరస్సన్నపి రంతుం విహర్తుం సంగంతుం చ అంగనానాం జఘనవిఘట్టనేన జఘనసంఘట్టనేన క్షోభం చలనం చిత్తవికారం చ నీతః ప్రాపితః అత ఏవ వికసితం వారిజమాననమివ వారిజమివ ఆననం యస్య సః అసౌ అంభాంసి ధీయంతేఽస్మిన్నిత్యంభోధిః జలాశయః కశ్చిత్పక్షే కాంశ్చిత్తత్తుల్యో గమ్యతే కర్మణ్యధికరణే చేతి కిప్రత్యయః సపది మర్యాదాం సీమానం ధృతిం చ విలంఘయాంబభూవ లంఘితవాన్ ధీరోఽపి స్త్రీసన్నికర్షాద్విక్రియత ఇతి భావః - అత్ర గాంభీర్యాదిప్రకృతాంభోధివిశేషణమాత్రసామ్యాదప్రకృతవిశేష్యపురుషప్రతీతేః సమాసోక్తిరలం

దాంసపదవివిలగ్నమంబు బభూవ॥ ౨౬॥ ఆదాతుం దయితమివావగాఢమా
రాదూర్మీణాం తతిభిరభిప్రసార్యమాణః । కస్యాశ్చిద్వితత చలచ్ఛిఖాం
గులీకో లక్ష్మీవాన్ సరసి రరాజ కేశహస్తః ॥ ౨౭ ॥ ఉన్నిద్రప్రియకమనోర
మం రమణ్యాః సంరేజే సరసి వపుః ప్రకాశమేవ। యత్తాసామవిమలతయా తి
రస్క్రియాయై నాకారి ప్రసన్నమపి హి భవత్యలం జలౌఘః ॥ ౨౮ ॥ కిం తావ
త్సరసి సరోజమేతదారాదాహోస్విన్ముఖమవభాసతే యువత్యాః । సం

శాగః- పాదప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రా
ణితేతి సంకరః॥ ౨౬॥ ఆదాతుమితి ॥ సరసి వితతాః ప్రసృతాశ్చలంత్యశ్చ శి
ఖాః అగ్రాణ్యేవ అంగుల్యో యస్య సః నద్యృతశ్చేతి కప్ - లక్ష్మీవాన్ శోభా
వాన్- మాదుపధాయాశ్చ మతోర్వోఽయవాదిభ్య ఇతి మతుపో మకారస్య వ
త్వం- కస్యాశ్చిదంగనాయాః కేశహస్తః కేశకలాపః- పాశః పక్షశ్చ హస్త
శ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే ఇత్యమరః-హస్త ఇతి కరశ్చ ధ్వన్యతే- ఆరాత్సమీ
పే ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః అవగాఢమంతర్మగ్నం దయితమాదా
తుం గృహీతుమివ ఊర్మీణాం తరంగాణాం తతిభిః సమూహైః అభిప్రసార్య
మాణః అభితో వ్యాపార్యమాణస్సన్ రరాజ అత్ర ఆదాతుమివ ప్రసార్యమా
ణ ఇతి ప్రసారణస్య ఆదానార్థత్వోత్ప్రేక్షణాదియం క్రియానిమిత్తక్రి
యాఫలోత్ప్రేక్షా సా చ చలచ్ఛిఖాంగులీక ఇతి రూపకానుప్రాణితేయం హ
స్త ఇతి శ్లేషమూలయా వాచ్యస్య కలాపస్య ప్రతీయమానాతత్కరాద్భేదే అ
భేదరూపాతిశయోక్త్యా సంసృష్టేతి సంకరః॥ ౨౭॥ ఉన్నిద్రేతి॥ ఉన్నిద్రం
వికసితం యత్ప్రియకకుసుమం-సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవ
కా ఇత్యమరః- తదివ మనోరమం కనకగౌరమిత్యర్థః- రమణ్యాః స్త్రియా
వపుశ్శరీరం సరసి తటాకే ప్రకాశమేవ జలమగ్నమపి వైమల్యాల్లక్ష్యమేవ
సంరేజే రరాజ-తథాహి జలౌఘో జలపూరః జడసంఘో మూర్ఖజనశ్చ ల
డయోరభేదాత్ ఆకారి ప్రసన్నా వృణ్వాన్నప్యస్యత్ర అనిశ్చిపన్నపి విమలత
యా వైమల్యేన యత్తాసాం శుద్ధానాం స్త్రీణాం చిత్తానాం చ తిరస్క్రియా
యై తిరోధానాయ పరిభవాయ చ అలం సమర్థో న భవతి హి- శ్లేషమూల
యా భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసః॥
౨౮॥ కిమితి॥ సరస్యారాద్దూరాత్ ఏతత్పురోవర్తి తావదిత్యవధారణే సరో

శఙ్క్యత్వక్షణమితినిశ్చికాయకశ్చి ద్బిబ్బోకైర్బకసహవాసినాంపరోక్షైః ॥
౨౯ ॥ శృంగాణిద్రుతకనకోజ్జ్వలానిగంధాః కౌసుంభం పృథుకుచకుంభ
సంగివాసః । మార్ద్వీకం ప్రియతమసన్నిధానమాసన్నారీణా మితి
జలకేళిసాధనాని ॥ ౩౦ ॥ ఉత్తుంగాదనిలచలాంశుకాస్తటాంతాచ్ఛే

జంకమలరికింతపాయాస్విత్ ఉతయువత్యాఃతరుణ్యాః ముఖమవక్త్రాసతే కింక్షతిక్షణంసంశయ్యసందిహ్య - శీఙఃక్త్వోల్యప్ - అయఙ్యిక్ఙితీత్యయఙాదేశః - కశ్చిద్విలాసీబకసహవాసినాంబకసహచరాణాంపద్మానామిత్యర్థః విలాసశూన్యతాద్యోతనార్థమిత్థంనిర్దేశః పరోక్షైరప్రత్యక్షైరననుభూతచరైరవిద్యమానైరితియావత్ - బిబ్బోకైర్విలాసైరిత్యర్థః యద్యపిబిబ్బోకోనాదరక్రియేత్యుక్తంతథాపివిశేషవాచినాం సామాన్యేలక్షణేత్యదోషఃనిశ్చికాయ విశేషదర్శనాన్ముఖమేవేతినిశ్చితవానిత్యర్థః సందేహాలంకారోయం- విషయోవిషయీయత్రసాదృశ్యాత్తర్క విషక్తతాత్ । సందేహగోచరౌస్యాతాంసందేహాలంకృతిశ్చసేతిలక్షణాత్ సోయం తేనిశ్చయోక్తైఃనిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః ॥ ౨౯ ॥ అథజలక్రీడాసంభారానాహ ॥ శృంగాణీతి ॥ ద్రుతేనతప్తనిషిక్తేనకనకేనఉజ్జ్వలానిలిప్తానీత్యర్థః - శృంగాణిక్రీడాంబుయంత్రాణి - శృంగంప్రభుత్వేశిఖరేచిహ్నేక్రీడాంబుయంత్రకే ఇతివిశ్వః - గంధాశ్చందనకుసుమాది గంధద్రవ్యాణి అతఏవపుంసిబహుత్వంచ - గంధస్తుసౌరభేస్మృత్యాగంధకేగర్వలేశయోః సఏవద్రవ్యవచనోబహుత్వేపుంసిచస్మృతఇత్యభిధానాత్ -పృథువిశాలం కుచకుంభసంగికుచకలశావరణంకుసుంభేనరక్తంకౌసుంభం - తేనరక్తం రాగాదిత్యణ్ - వాసోవస్త్రంమృద్వీకాయాః వికారోమార్ద్వీకంద్రాక్షామద్యం - తస్యవికారఇత్యణ్ - మృద్వీకాగోస్తనీద్రాక్షేత్యమరః- కించ ప్రియతమసన్నిధానంవల్లభసామీప్యం సర్వసాఫల్య కారణమితిభావః- ఇత్యేతానినారీణాంస్త్రీణాంజలకేళిసాధనానిజలక్రీడోపాయాఃఆసన్ అభవన్ ఏతేనఉద్దీపనసంపత్తిరుక్తా- అత్రశృంగాదీనాంజలకేళిసాధనత్వరూపతుల్యధర్మయోగాత్ప్రకృతత్వాచ్చకేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా॥ ౩౦ ॥ ఉత్తుంగాదితి ॥ అనిలేనవేగానిలేనచలాంశుకాశ్చలద్వసనాఅంగనాః ఉత్తుంగాత్తటాంతాత్ భయదర్శనాంభసోప్రేప్సి

తోభిస్స్నేహభయదర్శినాం ప్రియాణామ్ । శ్రోణీభిర్గురుభిరతూర్ణ
ముత్పతంత్యస్తోయేషు ద్రుతతరమంగనాః ప్రపేతుః ॥ ౩౧ ॥ ముగ్ధత్వాద
విదితకైతవప్రయోగా గచ్ఛంత్యస్సపది పరాజయం తరుణ్యః । తాః కాంతై
స్సహకరపుష్కరేరితాంబువ్యాత్యుక్షీమభిసరణగ్లహామదీవ్యన్ ॥ ౩౨ ॥

ష్టీనామనర్థశంకినామిత్యర్థః ప్రియాణాం చేతోభిస్సహ తేషాం తత్తద్రీ హావస్థానాదితి భావః గురుభిర్గుర్వీభిః - పోతోగుణవచనాదనీకారః - శ్రోణీభిర్నితంబైః హేతునా అతూర్ణం మందం ఉత్పతంత్యః ఉత్ప్లుతాస్సత్యః తోయేషు సరోజలేషు ద్రుతతరం శీఘ్రతరం ప్రపేతుః గురుత్వస్య పతనహేతుత్వా దుత్పతనవిరోధిత్వాచ్చ శీఘ్రపాతో మందోత్పతనం చేతి భావః - అత్ర ప్రియచేతః పాతాంగనాపాతయోః కార్యకారణయో రసహభావినోః సహోక్తేః కారణపౌర్వాపర్యవిధ్వంసనరూపాతిశయోక్త్యనుజీవితా సహోక్తిరలంకారః - సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః - కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహోక్తిర్హి సమ్మతా ఇతి లక్షణాత్ చేతోవత్పేతురిత్యౌపమ్య కల్పనయా కార్యగతాశుభావ ప్రతీతేశ్చ మత్కారఇతి రహస్యం తాతాలి కాంశుకచలనాది సూక్ష్మస్యభావవిశేష ప్రకాశనాత్స్వభావోక్తిరత్రేతి సంసృష్టిః ॥ ౩౧ ॥ ముగ్ధత్వాదితి ॥ ముగ్ధత్వాన్మాఢత్వాదవిదితాః అవిజ్ఞాతాః కైతవప్రయోగాః మాఖసేచనాది కపటాచరణాని యాభిస్తాః అత ఏవ సపది పరాజయముపజయం గచ్ఛంత్యస్తాస్తరుణ్యః అంగనాః కాంతైస్సహాసాయుక్తైస్సహ అభిసరణం స్వయమభిగమనం గ్లహో ద్యూతపణో యస్యాం తాం- పణో గ్లహో గ్లహా ఇత్యమరః అక్షేషు గ్లహ ఇతి గ్రహేరేవాక్షపణే లత్వనిపాతః అప్రత్యయస్తు గ్రహా వృద్ధిశ్చిగమశ్చేతి కేచిత్ - అన్యే తు గ్లహేః ప్రకృత్యంతరమూరీకృత్య ప్రత్యయస్యైవ నిపాతో ఘఞపవాదస్త్వేత్యాహుః - కరపుష్కరేరితాంబుభిః హస్తకమలప్రేరితజలైః వ్యాత్యుక్షీం వ్యతిహారేణోక్షణం పరస్పరాభ్యక్షణమిత్యర్థః - కర్మవ్యతిహారేణచ్ స్త్రియామితి ణచ్ప్రత్యయః - ణచ స్త్రియామఞితి అఞాదేశః - టిడ్ఢాణఞితి ఙీప్ తాం వ్యాత్యుక్షీం అదీవ్యన్ తయా అక్రీడన్నిత్యర్థః - దివః కర్మ చేతి కర్మత్వం అత్ర విదితకైతవ ప్రయోగస్య విశేషణగత్యా పరాజయహేతుత్వాత్పదార్థ

సౌభాగ్యస్య త్రినయనలోచనానలార్చి ర్నిర్దగ్ధస్మరపృతనాధి రాజ్యల
క్ష్మ్యాః। కాంతాయాః కరకలశోద్యతైః పయోభిర్వక్త్రేందోరకృతమహా
భిషేకమేకః ॥ ౩౩ ॥ సించంత్యాః కథమపి బాహుమున్నమయ్య ప్రేయాం
సం మనసిజదుఃఖదుర్బలాయాః । సౌవర్ణం వలయమపాగళత్కరాగ్రా
ల్లావణ్యశ్రీరివ శేషమంగనాయాః ॥ ౩౪ ॥ స్నిహ్యంతీర్దృశమపరాని

హేతుకం గాన్యాలింగమ్॥ ౩౨॥ సౌభాగ్యస్యేతి॥ త్రీణి నయనాని యస్య సః త్రి
నయనః త్ర్యంబకః - క్షుభ్నాదిషు చేతి॥ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయా
మగ ఇతి ణత్వాభావః తస్య లోచనానలార్చిషా నేత్రాగ్నిజ్వాలయా ని
ర్దగ్ధస్య భస్మీకృతస్య స్మరస్య యాః పృతనాః సేనాః తాసామధిరాజ్య
మాధిపత్యం తదేవ లక్ష్మీస్తస్యాః సౌభాగ్యస్య హర్షస్య త్రైలోక్యవిజయినః
స్థానే తాదృశస్యైవ స్థాప్యత్వాదితి భావః। కాంతాయా వక్త్రేందోః స్మరస
ఖత్వాదస్యేతి భావః- కరః అంజలిరేవ కలశః తేనోద్యతైరుత్క్షిప్తైః పయోభిః
మహాభిషేకం ఏకః కశ్చిత్ అకృత కృతవాన్ కరోతేర్లుఙ్ - త
నాదిభ్యస్తథాసోరితి సిచో లుక్ - అత్ర క్రీడాసేకే మహాభిషేకత్వోత్ప్రే
క్షా- ప్రతీయమానరూపకానుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౩౩ ॥ సించంత్యా ఇ
తి । మనసిజదుఃఖేన స్మరపీడయా దుర్బలాయాః స్మరాతురత్వాదశక్తా
యాః అత ఏవ కథమపి అతిప్రయాసేన బాహుమున్నమయ్యోద్యమ్య ప్రే
యాంసం ప్రియతమం - ప్రియస్థిరేత్యాదినా ప్రాదేశః సించంత్యాః స్న
పయంత్యాః అంగనాయాః కరాగ్రాత్ సౌవర్ణం హైరణ్మయం వలయం- క
టకం వలయో (స్త్రి)యామిత్యమరః - లవణస్యైవ లావణ్యం కాంతివిశేషః చాతు
ర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః- లవణో రసరక్షోబ్ధిభేదేషు
లవణం క్లిష్టే ఇతి విశ్వః - యద్వా - ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాస్తరళత్వమి
వాంతరా, ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే - తస్య శ్రీః
సంపత్ తస్యాం శేషం అతిరిక్తం శరీరసమ్మిళితావశిష్టమితి యావత్ - శేష
స్సంకర్షణే౽నంతే ఉపయుక్తేతరేష్వపీతి విశ్వః- తదివాపాగళత్ -అపత
త్ శేషమివేతి గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ౩౪ ॥ స్నిహ్యంతీతి॥ కం
దర్పప్రవణమనాః స్మరపరవశచిత్తాః అత ఏవ దృశం ఈక్షణం నిధాయ యా
స్వే వక్త్రే దృష్టిం కృత్వా స్నిహ్యంతీ దృష్టివిశేషేణ స్నేహం ప్రకాశయంతీత్యా

థాగపూర్ణాంమూర్తేనప్రణయరసేనవారిణేవ । కందర్పప్రవణమనాస్స
ఖీసిసిక్షాలక్ష్యేణప్రతియువమంజలించకార॥ ౩౫॥ ఆనందందధతిముఖేక
రోదకేనశ్యామాయాదయితతమేనసిచ్యమానే, ఈర్ష్యంతత్వదనమసిక్త
మప్యనల్పస్వేదాంబుస్నపితమజాయతేతరస్యాః ॥ ౩౬ ॥ ఉద్వీక్ష్యప్రి
యకరకుట్మలాపవిద్ధైర్వక్షోజద్వయమభిషిక్తమన్యనార్యాః । అంభోభి
ర్ముహురసిచద్వధూరమందాదాత్మీయం పృథుతరనేత్రయుగ్మముక్తైః ॥
౩౭ ॥ కుర్వద్భిర్ముఖరుచిముజ్జ్వలామజస్రం యైస్తోయైరసిచతవల్లభాం

థాః - అపరాస్త్రీసఖ్యాః సిసిక్షా సేక్తుమిచ్ఛాతస్యాలక్ష్యేణ వ్యాజేనబ
ద్ధాంజలిరేవతిష్ఠతీనతుసించతీతి ద్యోతనాయ సిసిక్షేతీచ్ఛాయాంసనః ప్ర
యోగః ప్రతియువంయువానంప్రతి- అనస్త్వేత్యవ్యయీభావసమాసాంతటః
పూర్ణేనమూర్తిమతా- ప్రణయరసేనవేత్యుత్ప్రేక్షా - పాతాదర్థా
స్యబలీయస్త్వాదివశబ్దస్య వ్యవహితాన్వయః - వారిణాపూర్ణం పూరిత
మంజలించకారపార్థయామాసేత్యర్థః॥ ౩౫॥ ఆనందమితి ॥ ఆనందందధ
తిప్రియసంభావనయా హర్షందధానే - శ్యామాయాః మధ్యమయా
వనాయాః(స్త్రి)యాః-శ్యామాయౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలః-ముఖేవదనేదయి
తతమేనప్రియతమేణ కరోదకేనాంజలిజలేనకరణేనసిచ్యమానే సతిసి
క్తేసతిఈర్ష్యంతస్యాఃఅసహమానాయాః పరోత్కర్షాసహిష్ణుమేష్యాతస్యా
ఇతిలక్షణం ఇతరస్యాఃసపత్న్యాః వదనమసిక్తమపి ప్రియేణేతిశేషఃఅన
ల్పేనబహుతరేణ స్వేదాంబునా స్నపితంసిక్తమజాయత అభవత్ ఈ
ర్ష్యాకృతకోపకార్యత్వాత్స్వేదాదీనామితిభావః అసిక్తమపిసిక్తమితివి
రోధఃతస్యస్వేదాఖ్యకారణోక్తేః ఆభాసత్వమ్ ॥ ౩౬ ॥ ఉద్వీక్ష్యేతి ॥
ప్రియస్యప్రేయసఃకరకుట్మలాభ్యాం పాణిపుటాభ్యాం అపవిద్ధైః విక్షిప్తైః
అంభోభిరభిషిక్తం సిక్తమన్యనార్యాః సపత్న్యాః వక్షోజద్వయంకుచ
ద్వయంపృథుతరేణాతివిపులేననేత్రయుగ్మేనయనద్వయేన ముక్తైరంభో
భిర్బాష్పైర్ముహురభీక్ష్ణం - అభీక్ష్ణమసకృత్సమాఇత్యమరః - అసిచత్అ
భిషిక్తవతీతన్మత్సరాదేవేతిభావః అతోవస్తునాలంకారధ్వనిః - లిపిసిచి
హ్వశ్చేతిసిచేర్లుఙిచ్లేరఙాదేశః ॥ ౩౭ ॥ కుర్వద్భిరితి॥ ముఖరుచింముఖ
కాంతింఉజ్జ్వలాం అధికాంకుర్వద్భిర్యైస్తోయైర్వ్రిలాసీవిలసనశీలఃకామీ-

విలాసీ। తైరేవప్రతియువతేరకారిదూరాత్కాలుష్యం శశధరదీధితిచ్ఛటాచ్ఛైః ॥ ౩౭ ॥ రాగాంధీకృతనయనేననామధేయవ్యత్యాసాదభిముఖమీరితఃప్రియేణ। మానిన్యావపుషిపతన్నిసర్గమందోఖండదానోహృదయమపాహినోదవజ్రః ॥ ౩౮ ॥ ప్రేఙ్ణోరఃప్రణయినిసించతి ప్రియాయాఃతత్తాపం నవజలవిప్రుషోగృహీత్వా। ఉద్భూతాఃకఠినకుచస్థలాభిఘాతాదాసన్నాం భృశమపరాంగనామధాక్షుః॥ ౪౦ ॥ సంక్రాంతంప్రియతమవక్షసోంగ

రాకపలసేత్యాదినాఘిన్నుణ్ణా ౹స్యయః వల్లభాంప్రియతమామజస్రం అసిచతసిక్తవాన్ స్వైరితేత్యాద్యాహ్నేపథం - అత్రనేపదేవ్యవస్యతరస్యామితిసించతే ర్లుఙిత్లేరఙాదేశః శశధరదీధితిచ్ఛటాచ్ఛైః శశికరనికరవత్స్వచ్ఛైస్తైరేవతోయైర్దూరాత్ ప్రతియువతేస్సపత్న్యాః కాలుష్యమావిలత్వంవైవర్ణ్యంచాకారి స్వచ్ఛతోయైః కాలుష్యంకృతమితి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః తచ్చాన్యత్రైత్యసంగతికాలుష్యయో రభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః తదుత్థాపితేతిసంకరః ॥ ౩౮ ॥ రాగేతి ॥ రాగేణవిపక్షానురాగేణాంధీకృతనయనేనప్రియేణ ప్రేయసానామధేయవ్యత్యాసాద్విపక్షనామగ్రహణపూర్వక మభిముఖమీరితః క్షిప్తోవపుషిపతన్నిసర్గమందః స్వభావజడఃమృదుః తథాపిహృదయంభిందానోవిదారయన్ ఉదకమేవవజ్రోశనిఃఉదవజ్రః - మంథౌదనేత్యాదినావికల్పాదుదాదేశఃమానిన్యాకోపవత్యా - స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపోమానఇత్యభిధీయత ఇత్యభిధానాత్ విపక్షనామధేయయోజనాజనితాసూయావత్యానాయికయా నాసాహిఃనసోఢః తీక్ష్ణయోగాన్మృద్వపితీక్ష్ణం భవతీతిభావః ఉదవజ్రఇతి కేవలంనిరవయవరూపకమ్ ॥ ౩౯ ॥ ప్రేఙ్ణేతి ॥ ప్రణయిని ప్రేయసిప్రియాయాఃఉరః ప్రేఙ్ణాప్రేమాతిశయేన సించతిసతికఠినకుచస్థలాభిఘాతాత్ కర్కశస్తనప్రదేశసంఘర్షాదుద్వృత్తాఃఉత్పతితాఃనవజలస్యవిప్రుషోబిందవః- పృషంతిబిందుపృషతాఃపుమాంసోవిప్రుషఃస్త్రియామిత్యమరఃతస్యాస్సిక్తాయాస్తాపంతత్తాపం గృహీత్వాఆదాయ ఆసన్నాంసమీపస్థాం అపరాంగనాంసపత్నీంభృశ మధాక్షుఃతాపయంతిస్మ దహతేర్లుఙి - వదవ్రజేత్యాదినాసిచివృద్ధిఘత్వాదికార్యం తత్సేకాదేవాపరస్యాః తాపోదయాత్ తత్తాపస్యైవఅత్రాభిధానోత్ప్రే

రాగం పాథ్యస్యాస్సరసి హారిష్యతేధునాంభః। తుష్ట్యైవం సపది హృతేపి తత్ర తేపే కస్యాశ్చిత్స్ఫుటనఖలక్ష్మణస్సపత్న్యాః॥౪౧॥ హూతాయాః ప్రతిసఖి కామినాన్యనామ్నా హ్రీమత్యాస్సరసి గళన్ముఖేందుకాంతేః । అంతర్ధిం ద్రుతమివ కర్తుమశ్రువర్షైర్భూమానం గమయితుమీషిరే పయాంసి॥ ౪౨ ॥ సిక్తాయాః క్షణమపి చ్యుతపూర్వమన్యామన్యస్యాః ప్రణయవతా బ

భావ్యం జలాద్రప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౪౦ ॥ సంక్రాంతమితి ॥ ప్రియతమస్య వల్లభస్య వక్షసః సకాశాత్సంక్రాంతం గాఢాలింగనాత్కుచతటలగ్నమపి అస్యాః వరాంగ్యాః అంగరాగం అధునైవ సరసి అంభః కర్తృ సాధు నిశ్శేషం హారిష్యతే ప్రమార్క్ష్యతీత్యేవం తుష్ట్యా ఇతి బుద్ధ్యా సంతుష్ట్యా సపది తత్ర తస్మిన్నంగరాగే హృతేపి స్ఫుటనఖలక్ష్మణో వ్యక్తనఖచిహ్నాయాః కస్యాశ్చిన్నాయికాయాః సంబంధిన్యా సపత్న్యా తేపే తప్తం - భావే లిట్ తదిదమాతిపాత్రవ్యథాయామన్వ్యయతో దారుణదవదహనవేష్టనమివ యదంగరాగమేవ ద్రష్టుమక్షమాయాః సఖిక్షతపాట్టాత్కార ఇతి అత్ర సంతాపశాంత్యర్థేన విపక్షాంగరాగక్షాళనేన తద్విరుద్ధ సంతాపోత్పాదనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రార్థస్య వాధకేత్ - విరూపఘటనా వా స్యాద్విషమాలంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౧ ॥ హూతాయా ఇతి ॥ ప్రతిసఖి సఖ్యాస్సమీపే సఖీసమక్షమిత్యర్థః - సమీపార్థే వ్యయీభావే నపుంసక హ్రస్వత్వం - కామినా ప్రియేణ అన్యస్యాస్సపత్న్యాః నామ్నా అన్యనామ్నా - సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః హూతాయాః ఆహూతాయాః అత ఏవ గళన్ముఖేందుకాంతేః స్రవద్వదనేందురివ తస్య కాంతిరివ కాంతిర్యస్యాః తస్యాః హ్రీమత్యాః లజ్జితాయాశ్చ కస్యాశ్చిదితి శేషః సరసి శీఘ్రం ద్రుతం అంతర్ధిమంతర్ధానం శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిరితి వచనాత్ ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః - కర్తుమశ్రువర్షైః కర్తృభిః పయాంసి సరోజలాని భూమానం గమయితుం వృద్ధిం ప్రాపయితుం - గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం - ప్రాధాన్యాదభిధానం చ ఈషిర ఇవ ఇష్టానికిమిత్యత్రే ప్రేక్షేయం కర్మణిలిట్ అత్యశ్రుపాతనిమిత్తతయా దుర్మరణదుఃఖాదపి దుస్సహం సాపత్న్యదుఃఖమితి వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౨ ॥ సిక్తా

తాబలాయాః । కాళిమ్నా సమధిత మన్యురేవ వక్త్రం ప్రాపాస్రైర్గళదపశబ్దమంజనాంభః ॥ ౪౩ ॥ ఉద్వోఢుం కనకవిభూషణాన్యశక్తస్సధ్రీచా వలయితపద్మనాళసూత్రః । ఆరూఢప్రతివనితాకటాక్షభారః సాధీయో గురురభవదుద్భుజస్తరుణ్యాః ॥ ౪౪ ॥ ఆబద్ధప్రచురపరార్ధ్యకింకిణీకో రామా

యా ఇతి ॥ ప్రణయవతా ప్రేమవతా ప్రియతమేన క్షణం పూర్వం క్షణాత్పూర్వమిత్యర్థః - అన్యాం సపత్నీం అవసిచ్య ప్రాప్తస్నాతాయాః అన్యస్యాః అబలాయాః ముగ్ధాయాః కస్యాశ్చిత్ వక్త్రం కర్మ మన్యుః కోప ఏవ కర్తా కాళిమ్నా కాష్ణ్యేన వైవర్ణ్యేన సహితమావత్ సమధిత సంహితవాన్ బతేతి ఖాదే సంపూర్వాద్దధాతేః కర్తరి లుఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతి ఇకారః సిచః కిత్వాన్న గుణః హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః గళత్ స్రవదశ్రోః సంబంధి అంజనాంభః కజ్జలోదకం అపశబ్దం వర్ణస్యాపవాదం *అవర్ణాక్షేపనిర్వాదపరీవాదాపవాదవదిత్యమరః ప్రాప - కోప కాళిమతిరోధానేన స్వకాళిమ్న ఏవ ప్రకాశనాదితి భావః - పూర్వేణ వాక్యార్థేన ఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః - హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౪౩ ॥ ఉద్వోఢుమితి ॥ కనకవిభూషణాని సువర్ణవికారాభరణాని ఉద్వోఢుం బిభర్తుమశక్తః క్షమః సౌకుమార్యాదితి భావః - అత ఏవ సహాంచతీతి సధ్ర్యఙ్ తేన సధ్రీచా సహచరేణ భర్త్రా ఋత్విగాదినా క్విన్ ప్రత్యయః సహస్య సధ్రిరితి సహశబ్దస్య సధ్ర్యాదేశః అనిదితామిత్యాదినా నకారలోపః అచ ఇత్యకారలోపే. చావితి దీర్ఘః - వలయితాని వలయీకృతాని పద్మనాళసూత్రాణి మృణాళతంతవో యస్య సః మృణాళకృతకంకణ ఇత్యర్థః - తథాప్యరూఢః ఆరూఢః ప్రాక్ప్రతివనితాయాః సపత్న్యాః కటాక్ష ఏవ భారో యస్య సః తయా సాసూయం దృష్ట ఇత్యర్థః అత ఏవ తరుణ్యాః భుజో బాహుః సాధీయః బాఢతరమితి క్రియావిశేషణం - అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి బాఢశబ్దస్య సాధాదేశః - గురుర్భారవాన్ శ్లాఘ్యశ్చాభవత్ - అత్ర కనకభూషణాభావే పి తాదర్థ్య గురుత్వవర్ణనాద్విభావనా సా చ గురురితి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౪౪ ॥ ఆబద్ధేతి ॥ ఉపస్త్యోదకస్య గాహో అవగాహనః జలక్రీడార్థముదకప్రవేశః - మధ్యా

ణామనవరతోదగాహభాజామ్। నారావం వ్యతనుత మేఖలాకలాపః కస్మిన్వా సజడగుణే గిరాం పటుత్వమ్ ॥ ౪౫ ॥ పర్యచ్ఛే సరసి హృతేంశుకే పయోభిర్లోలాక్షే సురతగురావపత్రపిష్ణోః । సుశ్రోణ్యా దళవసనేన వీచిహస్తన్యస్తేన ద్రుతమకృతాబ్జినీ సఖిత్వమ్ ॥ ౪౬ ॥ నారీభిర్గురుజఘనస్థలాహతానామాస్యశ్రీవిజితవికాసివారిజానాం । లోలత్వాదపహృతతాంత

దనేత్యాదినా ఉదకస్యోదాదేశః - తమనవరతం సంతతం భజంతీతి తథోక్తా యాస్తాసాం రామాణాం (స్త్రీ)ణాం సంబంధీ ఆబద్ధాః ప్రోతాః ప్రచురాః భూయిష్ఠాః పరార్ధ్యాః శ్రేష్ఠాశ్చ కింకిణ్యో యస్మిన్ స తథోక్తః- నద్యృతశ్చేతి కప్- మేఖలాకలాపః కాంచ్యేవ భూషణం,-కలాపో భూషణే బర్హే ఇత్యమరః ఆరావం ధ్వనిం న వ్యతనుత నాకరుత- తథాహి సహ జలేన సజలో జలార్ద్రః గుణః సూత్రం యస్య స తథా లడయోరభేదాజ్జలగుణో జడధర్మో మాంద్యం తేన సహేతి సజడగుణో జడశ్చ తస్మిన్ కస్మిన్ వా సౌవర్ణే మేఖలాకలాపే పుంసి వా గిరాం వాచాం ధ్వనీనాం చ పటుత్వం సామర్థ్యం న కుత్రాపీత్యర్థః - శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౫ ॥ పర్యచ్ఛ ఇతి ॥ పరితః అచ్ఛం స్వచ్ఛం అంతర్గతవస్తుప్రతిరోధాయకమిత్యర్థః తస్మిన్ సరసి పయోభిరంశుకే (స్త్రీ)పరిధానే హృతే సతి స్థానాదపహారితే సతి సురతగురౌ రమణే చ లోలాక్షే శ్రోణ్యాసక్తదృష్టావతీత్యర్థః లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః-బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచ్ అపత్రపిష్ణోరపత్రపమాణాయాః - లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః- అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయః సుశ్రోణ్యాః ప్రియాయాః ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోయం అబ్జినీ నలినీ ద్రుతం శీఘ్రం-వీచిరేవ హస్తః తత్ర న్యస్తం యద్దళం పర్ణమేవ వసనం తేన తద్దానేనేత్యర్థః సఖిత్వమకృత సఖీకృత్యంచకారేత్యర్థః - అత్రాబ్జిన్యాదిషు సఖిత్వాద్యారోపాత్సమస్తవస్తువృత్తి సావయవరూపకమ్ ॥ ౪౬ ॥ నారీభిరితి॥ నారీభిః కర్త్రీభిః గురుజఘనస్థలైః పృథుశ్రోణిభాగైః ఆహతానాం ఆలోడితానాం ఆస్యశ్రీభిః ముఖశోభాభిః జితాః వికాసిని వారిజాని పద్మాని యేషాం తేషాం లోలత్వాచ్చపలత్వాత్ సతృష్ణత్వాచ్చ - లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః - తాసామంగరాగం అపహరతాం క్షాళయతాం చోరయతాం జలానాం తోయానాం జ

దంగరాగం సంజజ్ఞే సకలుష ఆశయో జలానామ్॥ ౪౭ ॥ సౌగంధ్యం దధదపి కామమఙ్గనానాం దూరత్వాద్గతమహమాననోపమానమ్ । నేదీయో జితమతిలజ్జయేవ తాసాం మాలోలే పయసి మహోత్పలం మమజ్జ ॥ ౪౮ ॥ ప్రభ్రష్టైస్సరభసమంభసోవగాహ క్రీడాభిర్విదళితయూథికాపిశంగైః । ఆకల్పైస్సరసి హిరణ్మయైర్వధూనా మౌర్వాగ్నిద్యుతిశకలైరివ వ్యరాజి ॥ ౪౯॥ ఆస్మాకీయువతిదృశాం స సౌతనోతి త్వామ్యైవం శ్రియమనపాయినీం కి

డానాం చ స ఆశయో హ్రదః హృదయం చ కలుషా ప్రసన్నః క్షుభితశ్చ సంజజ్ఞే సంజాతః అపహర్తుః తాడనస్య హరణాదిభిరాశయః కలుషో భవతీతి ధ్వనిః అభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాన్న శ్లేషః ॥ ౪౭ ॥ సౌగంధ్యమితి ॥ కామం పర్యాప్తం సౌగంధ్యం సురభిగంధిత్వం సమ్యగ్బంధుత్వం చ- గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధిగర్వయోరితి విశ్వః - దధదప్యహం దూరత్వాత్పూర్వం దూరస్థత్వాదంగనానాం ఆననోపమానం ముఖసాదృశ్యం గతం - దూరస్థాః పర్వతా రమ్యా ఇతి భావః - సంప్రతి పునస్తాసాం నేదీయో నేదిష్ఠం అంతికతమం సత్ - అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి అంతికశబ్దస్య నేదాదేశః - జితం పరిభూతమభూవమితి లజ్జయేవ మహోత్పలమరవిందం ఆలోలే చలే పయసి మమజ్జ- యథా దూరే సామ్యేన దృశ్యమానో బంధుః సన్నిధావవమానితః క్వచిల్లజ్జయా లీయతే తద్వదితి పయశ్చలనహేతుకే అబ్జమజ్జనే లజ్జాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిహేతూత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౪౮॥ ప్రభ్రష్టైరితి॥ సరభసం సత్వరం అంభసోవగాహ ఏవ క్రీడాస్తాభిః ప్రభ్రష్టైః విగళద్భిః జలావగాహక్షోభాదింభసి చ్యుతైరిత్యర్థః - విదళితాః వికసితాః యూథికాః పీతయూథికాః హేమపుష్పికాపరపర్యాయాః వివక్షితాః అన్యథా పిశంగత్వాయోగాదితి- గణికాయూథికాంబష్ఠా సా పీతా హేమపుష్పికేత్యమరః- వనకుంచానీత్యర్థః- తద్వత్పిశంగైః పింగళవర్ణైః హిరణ్మయైః స్వర్ణవికారైః - దాండినాయనాదినా నిపాతః వధూనామాకల్పైః సరసి ఔర్వాగ్నిద్యుతిశకలైః జలాశయత్వాదత్రాపి సన్నిహితైర్బడబానలజ్వాలాఖండైరివేత్యుత్ప్రేక్షా- వ్యరాజి విరాజితం- భావే లుఙ్ । ౪౯॥ ఆస్మాకీతి॥ అస్మాకమియమాస్మాకీ అస్మదీయా అస్మత్ప్రకాశితేత్యర్థః - యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చ

మేభిః(వృతై ర్వపంస్య గుణపిధానసాభ్యసూ మైఃపానీ మైరభివిదధాపిరేం
జనాని ॥ ౫౦ ॥ నిర్ధౌతేసతిహరిచందనే జలౌ ఘై రాపాండోగతపర
భాగయాంగనాయాః। అహ్నాయ స్తనకలశద్వయాదుపేయేవిచ్ఛే స్సహృ
దయయేవహారయష్ట్యా ॥ ౫౧ ॥ అన్యాసంగుణవృతస్యధారయుంతీనం

తిచకారాదణ్ప్రిత్యయః - తస్మిన్నణిచయుష్మాకాస్మాకావితి(ప్రక్ష్య) తెగస్మా
కాదేశః - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్ అసౌచ్ఛాయాశాంతిపిణవ లేతియాప
త్ సైంయువతిదృశౌమనపాయినీంస్థాయినీం శ్రియంశోభాంతనోపభిరం
జనైః కిమేతత్సాద్యస్నకింవిద సీత్యర్థః - గమ్యమానక్రియాపేక్షయాక
రణత్వాత్తృతీయేత్యు [illegible]పా)క్ ఏవస్తుత్వా ఉక్తప్రకారేణాం జనవైఫ
ల్యంనిశ్చిత్యేత్యర్థః - అతఏవగమ్యోత్ప్రేక్షయాంస్వగుణస్యాత్వవిమర్శ
తద్రుజై న్నిమల్యస్య గుణస్యపిధానంతిరోధానం-అపిధానతిరోధానపిధానా
చ్ఛాదనానిచేత్యమరః - వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్య
కారలోపః। తేనసాభ్యసూయైస్స్నైర్పైపానీయైః పాతుంయోగ్యైః పానీయై స్తో
యైః- అంభోర్ణస్తోయపానీయనీరక్షీరాంబుశంబరమిత్యమరః- తవ్యత్త
వ్యానీయరఇతిపిబతేరనీయర్ప్రత్యయః అంజనానికజ్జలాని ఇత్యవేస్వగు
ణప్రకాశయోగ్యవిత్తి తేనప్రకారేణ విశ్చిత్యత్వగుణాపేక్షేత్యర్థః వి ధా
విరేవిధాతానితాలితానీత్యర్థః-ధాపుగతిశుద్ధ్యోరితిధాతోః కర్మణిలి
ట్ ॥ ౫౦ ॥ నిర్ధౌతఇతి ॥ హరిచందనేరక్తచందనేజలౌఘైఃజలసమూ
హైఃనిర్ధౌతె సతిత్రాళితెసతిధావేఃకర్మణిక్తః ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచ్ఛే
తివకారస్యోర్ ఆదేశః- ఏత్యేధత్యూఠ్స్వితివృద్ధికాకారఃఆపాండోఃపాం
డువర్ణాదంగనాయాః(స్త్రి)యాః స్తనకలశద్వయాత్ కుచకుంభద్వయా
త్ గతపరభాగయా పాండ్యాద్విగతశోభయా తిరోవర్ణయా అతఏవసా
మాన్యాలంకారః - సామాన్యంగుణసామ్యేన యత్రవస్త్వంతరైకతేలల
క్షణాత్- హారయష్ట్యాకర్త్ర్యా సహృదయయాసచిత్తయేవేవోత్ప్రే
క్షా నిజపరభాగహానిపరిజ్ఞానవత్యేవేత్యర్థః- అహ్నాయసపది పాగ్ఝటి
తిత్యంజసాహ్నాయద్రాగ్ఝటింకుసపదిమంక్షుఇత్యమరః - విచ్ఛేస్తు స్తైటన
ము పేయెపాస్తః హీనజీవనాదజీవనమేవవరమితిమనీషయేతభావః - ఉప
పద్రూరాద్వాదినః కర్మణిలిట్ విక్రమభావాకుకస్యహారిపచ్ఛేదస్యసహృదయ

ఫుల్లస్ఫురితసరోరుహావతంసా । ప్రేయోభిస్సహ సరసీష్వ్వ మాణా ర
క్తత్వం వ్యధిత వధూదృశాం సురా చ ॥ ౫౨॥ స్నాంతీనాం బృహదమలో
దబింద చితౌ రేజాతే రుచిరదృశాము రోజకుంభౌ । హారాణా మ్మణిభిరుపా

హేతుకతోత్తే ప్రీత్యా పాచోక్తసామానోద్దాపి తేతి సంకరః ॥ ౫౧॥ అన్యో
న్యమితి ॥ అన్యోన్యం సమగ్రం అప్యన్యస్యాపి యూప స్యగుణం సు ధ
ధారయంతీ- అగంధః వ్యక్తరసం శీతలంచ స్పృహాపహాని । అచ్ఛం లఘు చ
ధ్యంచ తోయం గుణవదుచ్యత ఇత్యుక్తోదకగుణంచ ధారయంతీ సరసీ ప్రేక్ష
శేషశ్చ అప్యుతం యజ్ఞశేషస్యాత్ప్రియూ షే సలిలే స్మృతమితి విశ్వః- ఫు
ల్లానివికచాని ఉత్ఫుల్ల సంఫుల్ల యోరుపసంఖ్యానాన్నిష్ఠా తత్వం- స్ఫురితా
న్యుజ్జ్వలాని చయాని సరోరుహాణి కమలాని ఏకత్ర సహజాత్యన్యత్ర సంసా
రాధకాంత్రిప్తానితాని అవతంసో భూషణం యస్యాస్సా తథోక్తా ప్రేయో
భిః రమణైః సహాని షేవ్యమాణా స్నానపానాభ్యామితి భావః- సరసీషు మ
రిణీ వధూనాం దృశాం రక్తత్వం ఆరుణ్యం సురేవ వ్యధిత విదధే స్మ తథా సురా చ
వ్యధిత - ధాఞః కర్తరి లుజితజ్ ఇహోపాత్తావర్ధనాయమహుస్సేవ్య
త్వాచ్ఛృంగారిణీతిశ్లోకే సలిలకేళిసంభారేషు మాధ్వీకపరిగణనాచ్చ స
రసీవత్సురాయా అపి ప్రకృతత్వవివక్షాయాం తుల్యయోగితా - తదవివక్షా
యాంతు దీపకాలంకారః - సురేవేతిపాఠే త్వప్రకృతవివక్షైవ కార్యా అన్య
థోపమానుత్థానాత్ నచ తుల్యయోగితావకాశః ఇవశబ్దేన గమ్యావమ్యల
క్షణభంగాదితి ॥ ౫౨ ॥ స్నాంతీనామితి॥ స్నాంతీనాం జలమవగాహ
మానానాం రుచిరదృశాం సుదృశాం సంబంధినౌ బృహద్భిర్విపులైరమలైర
చ్ఛైః ఉదబిందుభిః ఉదకబిందుభిశ్చితౌ మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్ద
స్యోదాదేశః- ఉరోజకుంభౌ స్తనకలశౌ ఉత్సాతైః భిన్నసూత్రైః హారా
ణాం ముక్తాహారాణాం మణిభిః ఘుటికాభిః ఉపహాస్యతే ఉపగవ్యతే పీడ్య
తే వా - ఉపఘ్న ఆశ్రయ ఇతి హంతేరప్రత్యయాంత ఉపధాలోపీ నిపాతః
గుణవతః దార్ఢ్యాదిగుణవతః సూత్రవతశ్చ ఉపఘ్నస్య ఆత్మన ఇచ్ఛా గుణ
వదుపఘ్నకామ్యా తయా గుణవదుపఘ్నకామ్యయా ఆత్మనో గుణవదాశ్ర
యాపేక్షయేత్యర్థః - కామ్యచ్చేతి కామ్యచ్ ప్రత్యయే ప్రత్యయాంతధా
తుత్వాత్ అప్రత్యయాదితి స్త్రియామకారప్రత్యయే టాప్ - సమంతాదు

శ్రితౌ సమం తావదతస్త్రిగుణీభవదుపఘ్నకామ్యయేవ ॥ ౫౩ ॥ ఆ
రూఢః పతిత ఇతి స్వసంభవోఽపి స్వచ్ఛానాం పరిహరణీయతాముపైతి। కర్ణా
భ్యాశ్చ్యుతమసితోత్పలం వధూనాం వీచీభిస్తటమనుయన్నిరాసురాపః ॥ ౫౪ ॥
దంతానామధరమయావకం పదాని ప్రత్యగ్రాస్తనుమవిలేపనాం నఖాం
కాః। ఆసన్నస్త్రియమధితోఽయమంగనానాం శోభాయై విపది సదాశ్రితా
భవంతి ॥ ౫౫ ॥ కస్యాశ్చిన్ముఖమను ధౌతపత్రలేఖం వ్యాతేనే సలిలభ

పాశ్రితావివ సంశ్రితావివ రేజాతే రాజేతేస్మ- ఘనాం చ సప్తానామితి వి
కల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌ గుణవచ్ఛబ్దైః సూత్రచ్ఛేదే మాత్రాంతరమా
శ్రీయత ఇతి చ ప్రతీతేః శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయముత్ప్రే
క్షా ॥ ౫౩ ॥ ఆరూఢ ఇతి ॥ స్వసంభవోఽప్యాత్మసంభవోఽపి ఆరూఢః ఉచ్చ
స్థానగతః ఉత్తమాశ్రమస్థశ్చ పతితః తతోభ్రష్ట ఇతి హేతోః ఆరూఢపతిత
త్వాదిత్యర్థః స్వచ్ఛానాం నిర్మలానాం పరిహరణీయతాం త్యాజ్యత్వ
ముపైతి ప్రాప్నోతి * ప్రవ్రజ్యావసితో రాజ్ఞాదాస ఆమరణాంతికాదితి స్మ
రణాదితి భావః - కుతః యద్యస్మాదాపో జలాని వధూనాం కర్ణేభ్యశ్చ్యుత
మసితోత్పలం నీలోత్పలం స్వసంభవమపీతి భావః వీచిభిస్తరం
గైస్తటమను తటం ప్రతి నిరాసుః చిక్షిపుః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూ
పోఽర్థాంతరన్యాసః సమర్థవాక్యగతశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా సంకీ
ర్ణః ॥ ౫౪ ॥ దంతానామితి ॥ తోయే వ్యధితోఽయం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ
భావః అంగనానామయావకం ప్రక్షాళితలాక్షారాగం అధరం దంతోష్ఠం
దంతానాం పదాని దంతక్షతాని కర్త్రూణి తథా అవిలేపనాం ధౌతాంగరా
గాం తనుం శరీరం ప్రత్యగ్రా నవ్యాః నఖాంకాశ్చ నఖక్షతాశ్చ శ్రియమాని
న్యుః ప్రాపయామాసుః - నీవహ్యోర్హరతేశ్చాపీతి వచనాత్ నయతే
ర్ద్వికర్మకత్వం తథాహి సతః సజ్జనాన్ సుందరాంశ్చ ఆశ్రితాస్సదాశ్రి
తాః యే కేచిదితి శేషః విపది విభవాపాయకాలే శోభాయై వైభవాయ భవం
తి - శ్లేషే సంపద్యమానే చతుర్థీ వక్తవ్యేత్యత్ర శ్లేషేరర్థనిర్దేశాచ్చతు
ర్థీ - అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౫ ॥ కస్యాశ్చిదితి ॥ ధౌతపత్రలేఖం క్షాళితప
త్రావళీకం కస్యాశ్చిదంగనాయాః ముఖమనుముఖేన సంబద్ధం యథాతథా
ముఖ ఇతి యావత్ - తృతీయార్థే ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వాత్

రావలంబినీభిః । కింజల్కవ్యతికరపింజరాంతరాభిశ్చిత్రశ్రీరలమలకాగ్ర వల్లరీభిః ॥ ౫౮ ॥ వక్త్రోష్మభ్యో ఘనమనులేపం యదూనాముత్తంసానాహార త వారిమూర్ధజేభ్యః । నేత్రాణాం మదరుచిరక్తతైవ తస్థౌ చక్షుష్యః ఖలు మహతాం పరైరలంఘ్యః ॥ ౫౯ ॥ యో బాహ్యస్స ఖలు జలైర్నిరాసి రాగశ్చిత్తే యస్స తు తదవస్థ ఏవ తేషాం । ధీరాణాం వ్రజతి హి సర్వ ఏవ నాంతః పాతి

ద్వితీయా సలిలభరేణావలంబినీభిర్లంబమానాభిరాజానవంగతాభిరిత్యర్థః కింజల్కవ్యతికరేణ కేసరసంశ్లేషేణ పింజరాణి పిశంగాన్యంతరాణి మధ్యభాగా యాసాం తాభిః అలకాగ్రాణి వల్లర్యో మంజర్య ఇత్యుపమితసమాసః - వల్లరీ మంజరీ స్త్రియామిత్యమరః - తాభిరలకాగ్రవల్లరీభిశ్చిత్రశ్రీర్మకరికాపత్రశోభా అలం పర్యాప్తా తేనే సంపాదితా తనోతేః కర్మణి లిట్ అత్ర చిత్రస్య శ్రీరివ శ్రీరితి నిదర్శనాభేదః ॥ ౫౮ ॥ అథ శ్లోకద్వయేన పుంసాముభయావస్థాభేదం వర్ణయతి ॥ వక్త్రోష్మభ్య ఇత్యాదినా ॥ వారి సరోజలం కర్తృ యదూనాం యాదవానాం వక్త్రోష్మభ్యః ఘనం సాంద్రం అనులేపనమంగరాగం అహరత-ఇత్యత్రైవ - అత్ర వధూనామితి క్వాచిత్కః పాఠః వక్షోజానపేక్ష వక్త్రోష్మాత్రనిర్దేశాత్ ఉత్తరశ్లోకే తేషామితి పుంలింగపరామర్శాచ్చ న గ్రాహ్యః- మూర్ధజేభ్యః శిరోరుహేభ్యః ఉత్తంసాన్ శేఖరాన్ అహరత నేత్రాణాం మదరుచిర్మదరాగో రక్తతైవ తదైవ తస్థౌ- వారివిహారస్యాపి రాగజనకత్వాదితి భావః- అత ఏవ రాగద్వయస్యాప్యభేదాధ్యవసాయే న తాదవస్థ్యనిర్దేశేన అతిశయోక్తిః తథాహి మహతాం మహాత్మనాం చక్షుషి భవశ్చక్షుష్యః ప్రియః అక్షిజశ్చ - ప్రియేఽక్షిజే చ చక్షుష్య ఇతి విశ్వః. శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః - పరైరన్యైరలంఘ్యో దుర్ధర్షః ఖలు చక్షుష్య ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః తయా పూర్వోక్తయా చ సంకీర్ణోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౯ ॥ య ఇతి ॥ తేషాం యదూనాం బహిర్భవో బాహ్యః - బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వచనాత్ యఞ్ప్రత్యయః యో రాగోఽంగరాగః అస్తీతి శేషః స రాగస్సరసి జలైస్తోయైర్జడైశ్చ నిరాసి నిరస్తః అస్యతేః కర్మణి లుఙ్ చిత్తే యో రాగోఽనురాగః స తు తైవావస్థా యస్య సః తదవస్థ ఏవ న నిరస్త ఇత్యర్థః - అత్ర రాగయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః తథాహి సర్వోఽపి ధీరాణాం మహతామంతః

త్వాదభిభవనీయతాం పరస్య ॥ ౫౮ ॥ ఫేనానామురసిరుహేషు హారలీ
లా చేల శ్రీర్జఘనతలేషు శైవలానాం । గండేషు స్ఫుటరచనా చపత్రవ
ల్లీ పర్యాప్తం పయసి విభూషణం వధూనాం ॥ ౫౯ ॥ భ్రశ్యద్భిర్జలమభి
భూషణైర్వధూనామంగేభ్యో గుణగురుభిర్మమజ్జి లజ్జయేవ । నిర్మాల్యైరథన
నృతేవధీరితానామత్యచ్ఛైశ్ఛవిమధికం ఘనసాంహిధార్ష్ట్యమ్ ॥ ౬౦ ॥
అమృష్టాస్తిలకరుచస్స్రజో నిరస్తా నీరక్తం వసనమపాకృతోంగరాగః । కా

పాతిత్వాదంతర్గతత్వాదంతరంగత్వాదేవేతి యావత్ పరస్యాభిభవనీ
యతాం న వ్రజతి అన్యథా వ్రజేద్వేత్యర్థః పూర్వవదలంకారః ॥ ౫౮ ॥
ఫేనానామితి ॥ వధూనాం యాదవస్త్రీణాం భ్రష్టభూషణానామపీతి భా
వః పయసి విభూషణం పర్యాప్తం సమగ్రమాసీదిత్యర్థః - కుతః ఫేనానాం
డిండీరాణాం ఉరసిరుహేషు ఉరసిరుహాస్తనాః-సుపీతిరోగవిభాగా
త్కప్రత్యయః - హలంతాదిత్యలుక్ తేషు హారలీలా ముక్తావళిశ్రీః జాతేతి
శేషః- శైవలానాం జఘనతలేషు చేలశ్రీర్వస్త్రశోభా జాతా గండేషు కపో
లేషు శైవలా ఇతి విభక్తిపరిణామాదనుషంగః స్ఫుటరచనా వ్యక్తవిన్యాసా
పత్రవల్లీ పత్రలతా జాతేతి శేషః అత్ర ఫేనానాం హారలీలా శైవలానాం చే
లశ్రీరితి చ నిదర్శనాభ్యాం శైవలాః పత్రవల్లీరితి రూపకేణ చ వాక్యార్థైః
చతుర్థవాక్యార్థ సమర్థనాత్తైరేవాంగాంగిభావేన సంకీర్ణం వాక్యా
ర్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౫౯ ॥ భ్రశ్యద్భిరితి ॥ వధూనామంగనానా
మంగేభ్యః అవయవేభ్యః భ్రశ్యద్భిః పతద్భిః గురుభిస్సౌవర్ణత్వాద్గురు
త్వయుక్తైర్భూషణైరాభరణైః లజ్జయా భృశం ప్రయుక్తయా హ్రియే
వేత్యుత్ప్రేక్షా జలమభి అమజ్జి జలే మగ్నం భావేలుఙ్ అథానంతరమేవ న తు
విలంబేనేతి భావః నిర్మాల్యైస్స్రక్ప్రోజ్ఝితమాల్యైః రక్స్రస్తైజలే అన్తర్
భ్రంశేపి నిర్లజ్జైరివేతి భావః నివృత్యైర్బోధ్యే వలుఙ్ తథాహి అవధీరితానాం తి
రస్కృతానామపి లఘీయసాం తుచ్ఛానాముచ్చైర్ధార్ష్ట్యం నిర్లజ్జత్వమేవ
అధికం భవతీత్యర్థాంతరన్యాసః- మహాంతః సకృద్భ్రంశే లజ్జితాః క్వచిల్లీయం
తే తుచ్ఛాస్తు నిర్లజ్జాః విజృంభంత ఇతి భావః అప్సు గురూణి మజ్జంతి లఘూని ప్ల
వంత ఇతి పరమార్థః ॥ ౬౦ ॥ అమృష్టా ఇతి ॥ తిలకరుచః ప్రతశోభాః అమృష్టా ధౌతాః
స్రజః మాలాః నిరస్తాః వసనం కౌసుంభం వాసో నీరక్తమరక్తం నిరస్తరాగ

మ(స్త్రీ)రనుశయవానివస్వపక్షవ్యాఘాతాదితి సుతరాంచకారచారూః ॥ ౬౧ ॥ శీతార్తింబలవదుపేయుషేవనీరైరాసేకాచ్ఛిశిరసమీరకంపితేన । రామాణామభినవయౌవనోష్మభాజామాశ్లేషి స్తనతటయోర్నవాంశుకేన ॥ ౬౨ ॥ శ్చ్యోతద్భిస్సమధికమాత్తమంగసంగాల్లావణ్యంతనుమదివాంబువాసనోస్తైః । ఉత్తేరేతరళతరంగరంగలీలానిష్ణాతైరథసరసః ప్రియాసమూహైః ॥ ౬౩ ॥ దివ్యానామపికృతవిస్మయాంపురస్తాదంభస్తఃస్ఫురదరవిందచారుహస్తాం । ఉద్వీక్ష్యశ్రియమివకాంచిదుత్తరంతీ

మిత్యర్థః కృతమితిశేషఃఅంగరాగఃఅపాహృతఃఅపహృతఃపర్యగ్రజలైరిత్యర్థః - ఇతీత్థం స్వపక్షవ్యాఘాతాత్ నిజవర్గక్షయాదనుశయవానను తాపవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - కామః మదనః స్త్రీస్త్రియః వామ్శసోరితీయజాదేశవికల్పాత్పక్షేసవర్ణదీర్ఘః సుతరాంచారూః ప్రాగ్యతోపి రమణీయాశ్చకార- స్త్రీణాం కామఏవభూషణంఅన్యద్వైభవమేవేతిభావః॥ ౬౦॥ శీతేతి॥ నీరైస్తోయైరాసేకాదాసేచనాత్ శీతార్తింశీతవ్యథాంబలవత్సుష్ఠుఉపేయుషేవప్రాప్తవతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అంతఃశిశిరసమీరకంపితేనశీతవాతకంపితేన నవాంశుకేన కర్త్రా అభినవోయోయౌవనోష్మాఉష్ణత్వం తద్భాజః రామాణాంఅంగనానాం - సుందరీరమణీరామేత్యమరః- స్తనతటయోః ఆధారయోఃఆశ్లేషిఆశ్లిష్టంసంసక్తం-భావేలుజ్ సేకహేతుకస్యాంశుకశ్లేషస్యశీతార్తిహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతఇతిగుణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౬౨ ॥ ఇత్థంజలక్రీడాముక్త్వాజలాదుత్తరణంవర్ణయతి ॥ శ్చ్యోతద్భిరితి॥ అథజలక్రీడానంతరంఅంగసంగాత్ గాత్రసంపర్కాదాత్తముపాత్తంసంసక్తమితియావత్ సమధికమతిరక్తం తనుమన్మూర్తిమల్లావణ్యం కాంతిసారమివేత్యుత్ప్రేక్షా-అంబుసరోజలం శ్చ్యోతద్భిఃభావాదికాల్లఘూపధగుణః - తరళాశ్చపలాస్తరంగాఏవరంగాఃనృత్యస్థానానితేషులీలానర్తనానితాసునిష్ణాతైః కుశలైఃనదీభ్యాంస్నాతేఃకౌశలఇతిషత్వం వాససాంతైఃవస్త్రప్రాంచలైఃఉపలక్షితైః ప్రియాసమూహైః స్త్రీసంఘైఃసరసఃహ్రదాత్ ఉత్తేరేఉత్తీర్ణంనిర్గతమిత్యర్థః- తరతేర్భావేలిట్॥ ౬౩ ॥ దివ్యానామితి ॥ దివిభవాఃదివ్యాః దేవతాః తేషామపికృతవిస్మయాంసౌందర్యాతిరేకేణజనితాద్భుతరసాంస్ఫురదరవిందాభ్యాంపికచక

మాస్మార్క్షీజ్జలనిధిమన్థనస్య శౌరేః ॥ ౬౪ ॥ శ్లక్ష్ణం యత్పరిహితమేతయోః కిలాంతర్ధానార్థం తదుదకసేకసక్తమూర్వోః । నారీణాం విమలతరౌ సముల్లసంత్యా భాసాంతర్దధతురిమౌ దుకూలమేవ ॥ ౬౫ ॥ వాసాంసి న్యవసత యాని యోషితస్తాశ్శుభ్రాభ్రద్యుతిభిరహాసి తైర్ముదేవ । అత్యాక్షుస్స్నపనగళజ్జలాని యాని స్థూలాశ్రుస్రుతిభిరరోది తైశ్శుచేవ ॥ ౬౬ ॥ ఆర్ద్రా

మలాభ్యాం చారూలసంతౌ హస్తౌ యస్యాం తాం పద్మహస్తామిత్యర్థః - పురస్తాదగ్రే అంభస్తో జలాత్ - పంచమ్యాస్తసిల్ - ఉత్తరంతీం నిష్క్రామంతీం కాంచిత్ (స్త్రీ)యం శ్రియమివ మథ్యమానాత్సముద్రాత్పయసః ప్రాదుర్భవంతీం లక్ష్మీమివోద్వీక్ష్య ఆలోక్య శౌరిః కృష్ణో జలనిధిమన్థనస్య సముద్రమథనమిత్యర్థః - మథేర్భ్వాదికస్య ఇదిత్వాన్నుమాగమః - అధీగర్థేత్యాదినా కర్మణి షష్ఠీ అస్మార్షీత్ స్మృతవాన్ అత్ర సముద్రమథనస్మారకయా శ్రియా ఇవేత్యుపమయా సాదృశ్యాత్ శ్రీస్మృతేః స్మరణాలంకారప్రతీతే రలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౬౪ ॥ శ్లక్ష్ణమితి ॥ ఏతయోరూర్వోరంతర్ధానార్థం కిల ఛాదనార్థం కిల శ్లక్ష్ణం స్నిగ్ధం యద్దుకూలం పరిహితమాచ్ఛాదితం ఉదకసేకేన సక్తం సందష్టం తద్దుకూలం కర్మ విమలతరౌ నారీణామూరూ పీవరౌ ఊరూ ఏవ కర్తారౌ సముల్లసంత్యా స్ఫురంత్యా భాసా నిజకాంత్యా అంతర్దధతుః ఆచ్ఛాదితవంతౌ తదేతద్విపక్షభీషణమితి భావః అత్ర దుకూలస్యోరువ్యాచ్ఛాదకత్వేపి తదభావోక్తేః సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - తదపేక్షయా చోర్వోస్తద్దుకూలాచ్ఛాదకయోరాచ్ఛాదకత్వోక్తే రసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యోస్సజాతీయ సంకరః తేన చోర్వో శ్లోకోత్తరం లావణ్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౬౫ ॥ వాసాంసీతి ॥ తాః యోషితో యాని వాసాంసి న్యవసత నివసితవత్యః వస ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోః కర్తరి లఙ్ శుభ్రాభ్రాణాం ధవళమేఘానాం ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం తైస్తైర్వాసోభిః ముదా నారీనివసనానందేన అహాసీవ హసితమివ భావే లుఙ్ స్నపనే స్నానే సేకేన గళజ్జలాని స్రవత్తోయాని యాని వాసాంసి అత్యాక్షుః త్యక్తవత్యః తైశ్చ స్థూలాశ్రుస్రుతిభిర్వస్త్రైః అరోధి వరోదనం కృతమివ భావే లుఙ్ అత్ర ధావళ్యగుణ జలగళనక్రియానిమిత్తయోర్హాసరోదనక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౬ ॥ ఆర్ద్రా

త్వాఽతిశయనీముపేయుషస్సంసక్తింభృశమపిభూరిశోవధూతైః । అం
గేభ్యఃకథమపివామలోచనానాంవిశ్లేషఃఖలునవరక్తకైఃప్రపేదే॥ ౬౭ ॥
ప్రత్యంసంవిలులితమూర్ధజాచిరాయస్నానార్ద్రంవపురుదవాప యు
తికాన్తైః । నాజానాదభిమతమంతికేఽభివీక్ష్యస్వేదాంబుద్రవమభవత్త

త్వాదితి ॥ అత్రఆర్ద్రత్వాజ్జలేన శ్లిష్టాచసరసత్వాదతిశయనీమతిశయవ
తీంసంసక్తింసంశ్లేషంపరిచయంచోపేయుషీభిః ప్రాప్తవతీభిః అతఏవభృ
శంఅత్యంతంభూరిశఃబహుశః అవధూతైర్నిరస్తైరపి అన్యత్రనిషాదితైర
పినవరక్తైరేవనవరక్తకైః నూతనరక్తవస్త్రైః నవానురాగిభిశ్చ వామలో
చనానాంసుందరదృశామంగేభ్యోవిశ్లేషః విస్రంసనంవియోగః కథమపి
కృచ్ఛ్రేణప్రపేదేప్రాప్తఃఖలు ఏకత్రాశ్లేషాదన్యత్ర అతిపరిచయాచ్చే
తిభావః అత్యాసక్తాఃకామినఃధనపరాయణాభిః వేశ్యాభిః అవధూతాఃక
థంచిన్ముంచంతీత్యర్థాంతరప్రతీతే రిహావిశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ
క్తిమూలోధ్వనిరేవ ॥ ౬౭ ॥ ప్రత్యంసమితి ॥ ఏకాస్త్రీప్రత్యంసమంస
యోర్విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - విలులితమూర్ధజావికీర్ణకేశాసతీ స్నా
నార్ద్రంవపుఃచిరాయచిరముదవాపయత్ నిరవాపయత్ అశోషయదితి
యావత్ కిలఖలుతత్పునఃతద్వపుస్తుఅభిమతంప్రియమంతికే పురోభాగేఽభి
వీక్ష్యాభివీక్ష్యస్వేదాంబునాద్రవ మార్ద్రంద్రవశబ్దః శుక్లాదిశబ్దవత్ గు
ణేపుంసిగుణినిభేద్యలింగః ఆపోద్రవాః సర్వాణిద్రవద్రవ్యాణి స్రుచ్యుఖే
నజుహోతీత్యాదిప్రయోగాత్ అభవత్తరాం అతిశయేనాభవదిత్యర్థః
తిఙశ్చేతితరప్ప్రత్యయః - కిమేత్తిఙిత్యాదినాతిఙంతాదామ్ప్రత్యయః -
తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయత్వంనాజానాత్ వాక్యార్థఃకర్మతద్ద్ర
వభవనంనాజ్ఞాసీదిత్యర్థః - అవిరతస్వేదార్ద్రతామజానతీ స్నానా
ర్ద్రమేవేతి మన్యమానాపునః పునః వపురుద్వాపయంత్యేవాస్తఇతి తా
త్పర్యార్థః - అత్రవపుష్కర్తృకస్యవీక్షణస్యవపుష్యుపచారాత్
ద్రవనక్రియయా సమానకర్తృకత్వాత్పూర్వకాలత్వనిర్వాహః ఏషాచ
హర్షౌత్సుక్యాదిసంచారిభావసంకీర్ణస్వేదరోమాంచాదిసాత్త్వికసం
పన్నాస్మితాద్యనుభావవతీచేత్యనుసంధేయం - అత్రోద్వాపనరూపకార
ణేసత్యపిద్రవత్వనివృత్తి రూపకార్యానుత్పత్తేస్తద్విరుద్ధద్రవత్వప్రతిపా

రాం పురస్తాత్॥ ౫౮॥ సీమంతం నిజమనుబధ్నతీ కరాభ్యామాలక్ష్యస్తనతటబాహుమూలభాగా। భర్త్రాన్యా ముహురభిలష్యతా నిదధ్యే నైవాహో విరమతి కౌతుకం ప్రియేభ్యః॥ ౫౯॥ స్వచ్ఛాంభస్స్నపనవిధౌతమంగమోష్ఠస్తాంబూలద్యుతివిశదో విలాసినీనామ్। వాసశ్చ ప్రతను వివిక్తమస్త్వితీయానాకల్పో యది కుసుమేషుణా న శూన్యః॥ ౬౦॥ ఇతి ధౌతపురంధ్రిమత్సరాత్

దనముఖేన అభిధానాత్ విశేషోక్తిరలంకారః - తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౫౮॥ సీమంతమితి ॥ నిజమాత్మీయం సీమంతమ్మూర్ధజమధ్యపద్ధతిం - సీమంతః (స్త్రీ)యాం (స్త్రీ)ణాం కేశమధ్యపద్ధతిరితి వైజయంతీ - కరాభ్యామనుబధ్నతీ (గ్రధ్నతీ) విభజతీత్యర్థః - అతఏవ ఆసమంతాల్లక్ష్యాః స్తనతటే చ బాహుమూలే చ తస్యభాగాః ప్రదేశా యస్యాస్సా అన్యా స్త్రీ అభిలష్యతా అభిలషతా - వాభ్రాశేత్యాదినా వైకల్పికశ్శ్యన్ ప్రత్యయః - భర్త్రా ముహుర్నిదధ్యే నిధ్యాతా నిరీక్షితేత్యర్థః - నిర్వర్ణనంతు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః - అహో ఆశ్చర్యం కౌతుకమభిలాషః ప్రీణంతీతి ప్రియాః విషయాః - ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇతి కప్రత్యయః తేభ్యః న విరమతి ఇయత్యుపభోగేపి న నివర్తతే - న జాతు కామః కామానాముపభోగేన శామ్యతీతి భావః జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమితి పంచమీ - వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం అర్థాంతరన్యాసః॥ ౫౯॥ స్వచ్ఛేతి ॥ స్వచ్ఛేనాంభసా నిర్మలోదకేన స్నపనేన అభిషేకేణ విధౌతం విమలితం అంగం వపుః తాంబూలస్య ద్యుత్యా తాంబూలరాగేణ విశదః ఉజ్జ్వలః ఓష్ఠోధరః ప్రతను సూక్ష్మం వివిక్తం విమలం వాసోంశుకం అథ వా వివిక్తమేకాంతస్థానం చ ఇత్యేవం రూపః ఇయానేతావానేవ విలాసినీనాం రమణీనాం ఆకల్పో నేపథ్యమస్తు కిమతిరిక్తైరిత్యర్థః - ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యమిత్యమరః కింతు కుసుమేషుణా కామేన శూన్యో న స్యాదనపేతః - అన్యథా ప్రవ్రజితానామివ కనకభూషణాన్యపి భారాయైవేతి భావః ఏతేన విచ్ఛిత్త్యాఖ్యా ఆలంబనస్యోపహాస ఉద్దీపనవిభావ ఉక్తః - స్తోకభూషణయోగేపి విచ్ఛిత్తిరితి లక్షణాత్ అత్ర స్నానతాంబూలాదివాక్యార్థానాం విశేషణగత్యా అంగాదీనాం అలంకారత్వ ప్రతిపాదనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౬౦ ॥ అథో

సరసినిమజ్జనేన శ్రియమాప్తవతామతిశాయినీమతివిమలాంగభాసః । అవలోక్యతదైవయాదవానామపరవారిరాశేశ్శిశిరేతరరోచిషాప్యపాంపతిముమజ్జుమీషే॥ ౭౧॥ ....*

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే-

జలవిహారో నామ అష్టమస్సర్గః.

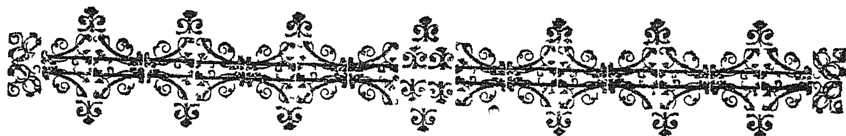
సర్గాన్తే సూర్యాస్తమయవర్ణనం ప్రస్తౌతి॥ ఇతీతి॥ ఇత్థం సరసిమజ్జనేన ధౌతపురంధ్రీమత్సరాణాం క్షాళితహానినీమానాం అతిశేతేఽభీక్ష్ణమిత్యతిశాయినీం అధికాం- అభీక్ష్ణ్యేణిని- శ్రియం శోభామాప్తవతః ప్రాప్తవతః అతివిమలాంగభాసో విమలాంగకాన్తీన్ యాదవాన్ అవలోక్య తదైవ శిశిరేతరరోచిషా ఉష్ణాంశునాప్యపరవారిరాశేః పశ్చిమాబ్ధేరపాంపతిమప్యయం పూరే మమజ్జుం ప్రవేష్టుమీషే ఇష్టం- ఇషేర్భావే లిట్ పరచేష్టాసాక్షాత్కారో విషయిణాం తాదృగ్వ్యయాభిలాషమన్తరాధత్త ఇతి భావః- అత్ర భానోః కాలప్రాప్తమజ్జనస్య యాదవమజ్జనావలోకనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే అతిశాయినీవృత్తం॥ ౭౧॥ ....*

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే

సర్వంకషాఖ్యానే అష్టమస్సర్గః.

శ్రీరస్తు.

మాఘకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - నవమస్సర్గః.

అభితాపసంపదమథోష్ణరుచిర్నిజతేజసామసహమానఇవ । పయసిప్ర
పిత్సురపరాంబునిధేరధిరోఢుమస్తగిరిమభ్యపతత్ ॥ ౧॥ గతయాపురఃప్ర
తిగవాక్షముఖందధతీరతేనభృశముత్సుకతామ్ । ముహురంతరాళభువమ
స్తగిరేస్సవితుశ్చయోషిదమిమీతదృశా ॥ ౨॥ విరళాతపచ్ఛవిరనుష్ణవపుః

అథసూర్యాస్తమయంవర్ణయతి । అభితాపేతి ॥ అథమిమంత్రానంతరంఉష్ణరుచిఃసూర్యఃనిజతేజసాంఅభితాపసంపదంసంతాపాతిరేకంఅసహమానఇవ అపరాంబునిధేఃపశ్చిమాబ్ధేః పయసి ప్రపిత్సుః ప్రపతితుమిచ్ఛుఃపతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - సఃమీమేత్యాదినా ఇసాదేశః - అత్రలోపోభ్యాసస్యేతి అభ్యాసలోపః అస్తగిరిమస్తాద్రిం - అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదిత్యమరః - అధిరోఢుమభ్యపతత్ అభ్యధావత్ అత్రాసహమానఇవేతికాలప్రాప్తస్యపయఃపాతస్య నిజతేజోసహన హేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - అస్మిన్సర్గే ప్రమితాక్షరావృత్తం - ప్రమితాక్షరాసజసస్సైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥ ౧॥ గతయేతి॥ రతేనసురతఇత్యర్థః - ప్రసితోత్సుకాభ్యాంతృతీయాచేతిసప్తమ్యర్థేతృతీయా- భృశముత్సుకతాంకాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యందధతీయోషిత్ (స్త్రీ)పురోగ్రగవాక్షముఖం గవాక్షద్వారంప్రతిగతయా ప్రసృతయాదృశాదృష్ట్యా అస్తగిరేస్సవితుశ్చ అంతరాళభువంమధ్యాకాశదేశం ముహురమిమీతమాతిస్మ హస్తమాత్రమవశిష్టమరత్నిమాత్రమిత్యాదిమానకరణేన అస్తమయంప్రతీక్షితవతీత్యర్థః - మాజోలజి గ్లావితిద్విభాషావః భృఙ్ఞామిదిత్యభ్యాసస్యేత్వం - ఏతచ్చాస్తమయప్రతీక్షణం భావినాదౌత్సుక్యానుభావాంతరోపలక్షణం అత్రౌత్సుక్యభావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః ॥ ౨॥ విరళేతి ॥ పరిణతింపరివృత్తింఅస్యత్రజరావస్థాంచగతః అతఏవవిరళాఅల్పా ఆతపస్యచ్ఛవిఃయస్యసః అ

పరితోఽపి పాండురదభ్రశిరః । అభవద్గతిః పరిణతిం శిథిలః పరిమందసూర్య
నయనో దివసః ॥ ౩ ॥ అపరాహ్ణశీతలతరేణ శనైరనిలేన లోలితలతాంగుళ
యే। నిలయాయ శాఖిన ఇవాహ్వయతే దదురాకులాః ఖగకులాని గిరః॥ ౪॥
ఉపసంధ్యమాస్తతనుసానుమతః శిఖరేషు తత్క్షణమశీతరుచః । కరజాలమ
స్తసమయేఽపి సతాముచితం ఖలూచ్చతరమేవ పదమ్ ॥ ౫ ॥ ప్రతికూలతా
ముపగతే హి విధౌ విఫలత్వమేతి బహుసాధనతా। అవలంబనాయ దినభర్తు

ర్యస్య క్షీణప్రభత్వేఽపి అనుష్ణవపుః ఉభయతోఽపి శ్మశ్రుతయాత్ ఈషదుష్ణదేహః అ
లవణాయవాగూరితివదల్పార్థే నఞ్ప్రయోగః పరితోఽపి పాండుః పక్షత్రేణ
భాగే అభ్రపటలచ్ఛన్నత్వాత్ అపరత్ర పలితైశ్చ పాండు అభ్రే మాకాశ మే
వ శిరో దధత్ వహన్ పరిమందం ప్రశాంతం అర్థాత్ గ్రహణా సవర్ణాంచ
సూర్య ఏవ నయనం యస్య సః దివసః శిథిలః శిథిలవృత్తిః శిథిలాంగశ్చాభవత్
అత్రాభ్రే శిర ఇత్యాద్యవయవరూపణాద్దివసస్య స్థవిర ఇత్యవయవిరూపక
సిద్ధేరేకదేశవర్తి రూపకం శ్లేషానుప్రాణితం॥ ౩॥ అపరాహ్ణేతి॥ అపరో
పరభాగః అహ్నో పరాహ్ణో దినాంతః - పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశి
నైకాధికరణే ఇత్యేకదేశిసమాసః - రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ - అహ్నోఽహ్న ఏ
తేభ్య ఇత్యహ్నాదేశః అహ్నోఽదంతాదితి ణత్వం తత్రాపరాహ్ణే శీతలతరేణానిలే
న శనైర్లోలితాశ్చాలితా లతా ఏవ అంగుళయో యస్య తస్మై అత ఏవ నిల
యాయ నివాసాయ ఆహ్వయతే అంగుళిసంజ్ఞయా ఆహ్వానం కుర్వాణాయే
వస్థితాయేత్యుత్ప్రేక్షా శాఖినే వృక్షాయ ఖగకులాని పక్షిసంఘాః ఆకులా
స్తుములాః గిరః ఇదమాగమ్యతమితి ప్రత్యుత్తరాణి దదురివేత్యనుషంగాదు
త్ప్రేక్షా॥ ౪॥ ఉపసంధ్యమితి॥ ఉపసంధ్యం సంధ్యాయాస్సమీపే సమీపా
ర్థేఽవ్యయీభావేన పుంసకత్వం - అశీతరుచః ఉష్ణాంశోః తను కరజా
లం తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే తత్కాలేపీత్యర్థః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీ
యా - సానుమతో ద్రేశ్శిఖరేషు ఆస్త అతిష్ఠత్ ఆసేః కర్తరి లజ్ - తథాహి
సతామ్మహాత్మనామస్తమయే నాశకాలేప్యుచ్చతరమేవ పదమున్నతస్థాన
మేవోచితం యోగ్యం ఖలు - అర్థాంతరన్యాసః॥ ౫ ॥ ప్రతికూలతామితి॥
విధౌ దైవే ప్రతికూలతాం విరోధితాం ఉపగతే ప్రాప్తే సతి బహుసాధనతా
అనేకసాధనవత్త్వా విఫలత్వన్నిష్ఫలత్వమేవేతి మహత్యపి సాధనసంపత్తిర్ని

రథాఙ్గనామ్నవతి వ్యసనేః పరసహాయ్యకేఽపి ॥ ౬ ॥ నవకుఙ్కుమారుణపయోధరయా స్వకరావసక్తరుచిరామ్బరయా । అతిసక్తిమేత్య వరుణస్య దిశా భృశమన్వరజ్యదతుషారకరః ॥ ౭ ॥ గతవత్యరాజత జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ దినకృతోఽవనతిమ్ । బహులానురాగకురువిన్దదళప్రతిబద్ధమధ్యమివ దిగ్వలయమ్ ॥ ౮ ॥ ద్రుతశాతకుమ్భనిభమంశుమతో వపురర్ధమగ్నవపుషః పయసి । రురు

చ్ఛత్రైవేత్యర్థః - తథాహి వశిత్వ్యతః ఆసన్నపాతస్య నభస్తలాత్ సూర్యస్య కరాః అంశవో హస్తాశ్చ - బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః తేషాం సహస్రమప్యవలమ్బనాయ అవష్టమ్భాయ నాభూత్ - అతః దైవమేవ ప్రబలమితి భావః- విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬ ॥ నవేతి ॥ అతుషారకరః ఉష్ణాంశుః నవకుఙ్కుమవత్ అరుణపయోధరయా సంధ్యారుణమేఘయా అన్యత్ర నవకుఙ్కుమేన అరుణకుచయా స్వకరావసక్తరుచిరామ్బరయా స్వకిరణైః కాన్తిరుచిరాకాశయా అన్యత్ర స్వహస్తలగ్నచారువస్త్రయా వరుణస్య దిశా పశ్చిమదిశా సహేత్యర్థః - వరుణసంబన్ధాత్పరాఙ్గనాత్వం చ గమ్యతే - వృద్ధో యూనేతి సౌత్రాదేవ ప్రయోగాత్సహార్థానామప్రయోగేఽపి - సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి సహార్థే తృతీయా అతిసక్తిమతిసన్నికర్షం అత్యాసక్తిం చ ప్రాప్య భృశమన్వరజ్యత్ లోహితోఽనురక్తశ్చాభవత్ రఞ్జేర్దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్ - కుషిరజోః ప్రాచాం శ్యన్పరస్మైపదం చేతి కర్మకర్తరి వా అత్ర వారుణీదినకరవిశేషణ మహిమ్నైవ తయోర్జారభావప్రతీతేః సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౭ ॥ గతవతీతి ॥ జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ లోహితవర్ణే దినకృతి అవనతిం అస్తగామిత్వం గతవతి సతి లమ్బమానే సతీత్యర్థః దిగ్వలయం దిఙ్మణ్డలం కఙ్కణం చ ధ్వన్యతే- బహులానురాగైః సాన్ద్రరాగైః కురువిన్దదలైః పద్మరాగశకలైః ప్రతిబద్ధః ప్రత్యుప్తః మధ్యో యస్య తదివ అరాజత ఇత్యుత్ప్రేక్షా- కురువిన్దస్తు ముస్తాయాం కుల్మాషవ్రీహిభేదయోః - ఇఙ్గులే పద్మరాగే చ ముకురేపి సమీరిత ఇతి విశ్వః ॥ ౮ ॥ ద్రుతేతి ॥ ద్రుతం తప్తం యచ్ఛాతకుమ్భం సువర్ణం- తపనీయం శాతకుమ్భమితి సువర్ణపర్యాయేష్వమరః- తేన సదృశం తన్నిభమితి నిత్యసమాసః- పయసి సముద్రోదకే అర్ధం యథా తథా మగ్నమర్ధమగ్నం వపుర్యస్య తస్య అంశుమతోఽర్కస్య వపుర్మణ్డ

చవిరించినఖభిన్నబృహజ్జగదండకైకతరఖండమివ ॥ ౯ ॥ అనురాగవంత
మపిలోచననందనంధదతంవపుస్సుఖమతాపకరమ్ । నిరకాసయద్రవిమపే
తవసుంవియదాలయాదపరదిగ్గణికా ॥ ౧౦ ॥అభితిగ్మరశ్మిచిరమావిరహా
దవథాశ్రఖిన్నమివిమేషతయా । విగళన్మధువ్రతకులాశ్రుజలన్న్యమిమీల

లంవిరించేః బ్రహ్మణోనఖేన భిన్నస్యద్వేధావిదళితస్య బృహతోమహా
తోజగదండకస్య జగదాశ్రయకోశస్య బ్రహ్మాండస్య ఏకతరఖండమస్యేత
రదళమివరురుచేరరాజ- అనోప్రమానస్యపురాణసిద్ధత్వా దుపమాలంకా
రః ॥౯॥ అనురాగవంతమితి ॥ అపరాక్ పశ్చిమాశాసైవగణికా వేశ్యా-
వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః - అనురాగః లౌహిత్యమభిలాషశ్చతద్వం
తమపి లోచననందనం సులలితసుఖం సుఖకరం కాంతత్వాదభిరూపత్వా
చ్చదర్శనీయం వపుః దధతమపిఅతాపకరం అనాప్యాదశరత్వాత్సంతా
పకారిణంసుఖస్పర్శం వాతథాప్యపేతవసుంనిరస్మింనిధనంచ - దేవభే
దేనలేంశ్మాపసూరత్నేధనేవస్విత్యమరః- రవింసూర్యం- విటశ్చగిమ్యతే
వియదాకాశమేవాలయఃగృహంతస్మాన్నిరకాసయత్ నిష్కాసితవతీ- ధ
నపరాహివేశ్యఃనిర్గుణమపిధనికమాసర్వస్వహరణా దత్యనురక్తా ఇవ
అనువర్తంతే గుణవంతమపిహృతసర్వస్వంనిర్వాసయంతిసద్యఏవేతిభా
వః- అస్తంగతోర్కఇతిశ్లోకార్థః - అత్రవియదాలయాదపరదిగ్గణికేత్యేక
దేశరూపణాద్రవేర్విటత్వరూపణావగమాదేకదేశవివర్తిరూపకం శ్లేషోపి
తదుత్థాపితత్వాదనురాగఏవానురాగోవసవఏవవసూనీతి రూపకవ్యపదే
శపేత్యంగం॥ ౧౦॥ అభీతి॥నలినీకర్త్రీ- అభితిగ్మరశ్మిసూర్యాభిముఖంచి
రమావిరమాదాస్తమయాదనిమేషతయాపక్ష్మపాతశూన్యతయా దళసం
కోచఏవాత్రనిమేషః అవథానేనాభిముఖావస్థానసంబంధేనఖిన్నమలసం
అతఏవవిగళన్నిస్సరన్మధువ్రతకులమేవాశ్రుజలం యస్యాతత్ అబ్జమేవన
యనంన్యమిమీలత్ నిమీలయతిస్మ - ధాత్రిజధాత్రిసభాషిత్యాదినాయికల్వా
న్మోహథాహర్షస్వః అతఏవనాభ్యాసధీమః అనురక్తాహికాంతాకాం
తమనిమేషంపశ్యంతీతదాపాయేచ నిమీలితాక్షీ స్యాదితిభావః- అత్ర
ద్విజసహనమిత్యాద్యవయవరూపణాదవగతనలినీతిగ్మరశ్మ్యోర్నాయి
కానాయకత్వరూపణసద్ధేరేకదేశవర్తిరూపకమ్ ॥ ౧౧ ॥ అవిభాన్య

దబ్జవయుసం నలినీ ॥ ౧౧ ॥ అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్త
మితభాను నభః । విగతోరుతాపమతిముక్తమభాదవదోషతైవ విగుణస్య గు
ణః ॥ ౧౨ ॥ రుచిధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోకమభ్యుపగతే వివి
శుః । జ్వలనం త్విషః కథమివేతరథా సులభోऽన్యజన్మని స ఏవ పతిః ॥ ౧౩ ॥
విహితాంజలిర్జనతయా దధతీ వికసత్కుసుంభకుసుమారుణతామ్ । చిర

తి ॥ అవిభావ్యతారకం అలక్ష్యనక్షత్రం అదృష్టం హిమద్యుతేరిందోర్బింబం
యస్మిన్ తత్ ఆద్యాభ్యామనుదితచంద్రతారకమిత్యర్థః అస్తమితిర్దర్శనే
వ్యయం అస్తమితోऽస్తంగతో భానుర్యస్మిన్ తత్ - ఏతావతా నిర్గుణత్వముక్తం
అథ నిర్దోషతామాహ - విగతోరుతాపం అరాత్రిస్తమయా త్వరితాంతసం
తాపం అతిముక్తమనుదితాంధకారం నభోంతరిక్షం అభాత్ భాతిస్మ - భాతే
ర్లఙ్ నచ విగుణస్య కాశోభేతి వాచ్యం నిర్దోషతయా అపి గుణత్వాది
త్యర్థాంతరన్యాసేనాహ - విగుణస్య గుణహీనస్యాపదోషతా నిర్దోషత్వమే
వ గుణః అతో గుణవత్త్వాచ్ఛోభాయుక్తేతి కారణేన కార్యసమర్థనరూపో
ర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౨ ॥ రుచీతి ॥ రుచిధామ్ని తేజోనిధౌ భర్తరి సూర్యే ప్రి
యాస్పదే చ త్విట్ పరలోకమభ్యుపగతే దేశాంతరం గతే మృతే చ సతి భృ
శం విమలాః శుద్ధాస్త్విషో జ్వలనం వివిశుః - అగ్నిం వా వాదిత్యస్సాయం
ప్రవిశతీతి శ్రుతేరితి భావః - అన్యత్ర - మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ
జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాదితి భావః అగ్నిప్రవేశఫలమాహ - ఇతరథా జ్వ
లనాప్రవేశే అన్యజన్మని జన్మాంతరే శ్వః ప్రాతశ్చ సూర్య ఏవ పతిః అన్య
త్ర తు యస్మిన్ జన్మని పతిస్స ఏవ కథమివ సులభః న కథంచిదిత్యర్థః - ఉద్యం
తం వా వాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రుతేః - తేనైవ సహ మోదత ఇ
తి స్మరణాచ్చేతి భావః - అతోऽగ్నిప్రవేశో యుక్త ఇతి సమర్థనాద్వాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౩ ॥ అథ సంధ్యాప్రాదుర్భావమాహ
విహితేతి ॥ జనతయా జనసమూహేన - గ్రామజనేత్యాదినా సమూహార్థే
తల్ప్రత్యయః - విహితాంజలిః కృతప్రణామేత్యర్థః - వికసత్కుసుంభకు
సుమవత్ అరుణతాం రక్తతాం దధతీ రాజసత్వాదితి భావః - తదుక్తం సంగ్రా
మరక్తం రజసోపబృంహితమితి - ప్రసూ మాతా - జనయిత్రీ ప్రసూర్మా
తేత్యమరః - పితౄణాం ప్రసూః పితృప్రసూః అసావియం సంధ్యారూపి

ముజ్ఝితాపితనురౌజ్ఝదసౌనపితృప్రసూః ప్రకృతిమాత్మభువః॥ ౧౪॥ అథ సాంద్రసాంధ్యకిరణారుణితం హరిహేతిహూతిమిథునంపతతోః । పృథగుత్పతద్విరహార్తిదళద్ధృదయాసృగనులిప్తమివ॥ ౧౫॥ నిలయశ్శ్రియస్సతతమేతదితిప్రథితం యదేవజలజన్మతయా। దివసాత్యయేతదపిముక్తము

ణే ఆత్మభువో బ్రహ్మణః తనుర్మూర్తిః చిరముజ్ఝితా త్యక్తాపి ప్రకృతింస్వభావం జగద్వంద్యత్వాదిజధర్మమిత్యర్థః - నౌజ్ఝత్ నవిససర్జ- ఉజ్ఝ విసర్గే లుఙ్ - ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః-ఆటశ్చేతివృద్ధిః- భూతపూర్వోపి మహాజనపరిగ్రహః ఫలతీతిభావః - పితామహః పితౄన్ సృష్ట్వా మూర్తిం తాముత్ససర్జ హ। సా ప్రాతస్సాయమాగత్య సంధ్యారూపేణపూజ్యతే ఇత్యాది భవిష్యత్పురాణవచన మత్రప్రమాణం అత్రతనుత్యాగరూపకారణసద్భావేపి ప్రకృతిత్యాగరూపకార్యానుదయాద్విశేషోక్తి రలంకారః - తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౪॥ అథేతి ॥ అథసంధ్యోదయానంతరం సాంద్రైః సాంధ్యాః సంధ్యాయాం భవాః - సంధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోణిత్యణ్ప్రత్యయః తైః కిరణైః అరుణితం అరుణీకృతం అతఏవ విరహార్త్యా విరహవ్యాపదా దళతో విదీర్యమాణాద్ధృదయాత్స్రుతేన క్షరితేన అసృజా రుధిరేణ అనులిప్తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - హరేర్విష్ణోః హేతిరాయుధంచక్రమిత్యర్థః - హేతిశ్శస్త్రేతు న(స్త్రీ)జ్వాలారితి కేశవః- హరిహేతేః హూతిరాహ్వా యస్య తదరిహేతిహూతిచక్రాహ్వమిత్యర్థః- హూతిరాకారణాహ్వానమిత్యమరః-పతతోః పక్షిణోః - పతత్రిపత్రిపతగపతత్పత్రరథాండజా ఇత్యమరః - మిథునంచక్రవాకద్వంద్వమిత్యర్థః- పృథగ్భేదేనోత్పతత్ ఉడ్డీయ॥ ౧౫ ॥ నిలయ ఇతి ॥ యజ్జలే జన్మ యస్య తజ్జలజన్మ జలజమేవ దేవకమలం సతతం శ్రియో నిలయః ఆలయ ఇతిప్రథితం ప్రసిద్ధం - నికాయ్యనిలయాలయా ఇత్యమరః - తదపి నిత్యనివాసభూతమపీత్యర్థః - తయా శ్రియా దివసాత్యయే సాయంకాలే ముక్తం త్యక్తం అహో దేవ్యా అపి కృతఘ్నత్వం యదాపది మహోపకారిణః త్యాగ ఇత్యాశ్చర్యం అథవా చపలా చాపలవతీ(స్త్రీ)కమలా చ - చపలా కమలా విద్యుత్పుంశ్చలీ పిప్పలీషు చేతి విశ్వః - సైవ జనశ్చపలాజనః - జాతేశ్చసంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చేతి చోభయథాపి పుంవద్భావప్రతిషేధః తత్ప్రతి

సౌ చపలాజనం ప్రతి న చోద్యమదః ॥ ౧౮ ॥ దివసోఽనుమిత్రమగమద్విలయం కిమిహాస్యతే బత మయాబలయా । రుచిభర్తురస్య విరహాధిగమాదితి సంధ్యయాపి సపది వ్యగమి ॥ ౧౯ ॥ పతితే పతంగమృగరాజి నిజప్రతిబింబరోషిత ఇవాంబునిధౌ । అథ నాగయూథమలినాని జగత్పరితస్తమాంసి పరి

తస్మిన్నిత్యర్థః - అదః ఇదం కృతఘ్నత్వం చోద్యం చోదనీయం కథమిత్యాక్షేప్యం న - చపలత్వాత్స్త్రీణాం ప్రకృతిరిత్యర్థః - స్త్రీచాపలేష్వపి కియదేతదితి భావః శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౮ ॥ దివస ఇతి ॥ దివసో వాసరః పుమానితి భావః - మిత్రం సూర్యం సుహృదం చానుమితేర్లక్షణ సహేత్యర్థః - తృతీయార్థే ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా - మిత్రం సుహృది మిత్రోఽర్క ఇతి విశ్వః - విలయం నాశమగమత్ గతః గమేర్లుఙ్ - పుషాదిత్వాదఙాదేశః - అబలయా స్త్రియా మయా రుచిభర్తుః తేజోనిధేః ప్రియాస్పదవతేశ్చ అస్యార్కస్య విరహాధిగమాత్ ల్యబ్లోపే పంచమీ విరహం జ్ఞాత్వా ప్రాప్యాపీత్యర్థః - ఇహాస్మిన్ లోకే కిమాస్యతే కిమర్థం స్థీయతే ఆసేర్భావే లట్ బతేతి ఖేదే ఇతీత్థమాలోచ్యేవేత్యర్థః - అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా సంధ్యయాపి సపది వ్యగమి వ్యగామీత్యర్థః - గమేః స్వార్థణ్యంతాద్భావే లుఙి మిత్త్వాద్ధ్రస్వః అణ్యంతాదుపధావృద్ధిర్నాయం స్యాద్ధేతుమణ్ణిచి । తస్మాత్స్వార్థే ణిజుత్పాద్యో మితాం హ్రస్వో యతో భవేదితి నిగమశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లుఙితి కేచిత్ ॥ ౧౯ ॥ అథాంధకారం వర్ణయతి ॥ పతిత ఇతి ॥ పతంగోఽర్క ఏవ మృగరాట్ సింహ ఇతి రూపకసమాసః తస్మిన్ నిజప్రతిబింబే రోషితః కోపిత ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - స్వప్రతిబింబే ప్రతిసింహభ్రమాదితి భావః అతఏవాంబునిధౌ సముద్రే పతితే సతి నిమజ్జమానే ఇతి భావః భావలక్షణే సప్తమీ అథ పతనానంతరం నాగయూథాని కరికులానీవ మలినాని శ్యామాని - ఉపమానాని సామాన్యవచనైరితి సమాసః తమాంసి అంధకారాణి జగల్లోకం పరితః పరితస్తరిరే ఆచ్ఛాదయామాసుః - స్తృణాతేః కర్తరి లిట్ - ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః అత్ర యద్యపి నాగయూథమలినానీత్యత్రానుశాసన సిద్ధోపమానుసారాత్ పతంగమృగరాడిత్యత్రాపి ఉపమితసమాసాశ్రయణే నోపమైవోచితా - తథాపి రోషిత ఇత్యుత్ప్రేక్షాయాః పతంగే అసంభవా

తస్తరిరే॥ ౧౮॥ వ్యసరన్నుభూధరగుహాంతరతః పటలం బహిర్బహుళపం
కరుచి। దివసావసానపటునస్తమసో బహిరేత్యవాధికమభక్త గుహాః॥ ౧౯॥
కిమలంబితాంబరవిలగ్నమధః కిమవర్ధతోర్ధ్వమవనీతలతః। ప్రససార
తిర్యగథదిగ్భ్య ఇతి ప్రచురీభవన్న నిరధారి తమః॥ ౨౦॥ స్థగితాంబరక్షితితలే
పరితస్తిమిరే జనస్య దృశమంధయతి। దధిరే రసాంజనమపూర్వమతః ప్రియ
వేశ్మవర్త్మ సుదృశో దదృశుః॥ ౨౧॥ అవధార్య కార్యగురుతామభవన్న భ

త్స్నం హి సంభవాచ్చ రూపకమేవ యుక్తం తథా చ రూపకానుప్రాణితో
త్ప్రేక్షా సాపేక్షేయముపమేయసంకరః-తతోత్ప్రేక్షయా భ్రాంతిమదుప
మయా రూపకం చ వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితి సంక్షేపః॥ ౧౮॥
వ్యసరదితి॥ బహుళపంకరుచి సాంద్రకర్దమచ్ఛవి దివసావసానే దినాంతే
పటునః సమర్థస్య తమసః పటలం భూధరగుహానామంతరతోఽభ్యంతరా
దేత్యాగత్య బహిర్బాహ్యప్రదేశే వ్యసరన్నవిస్పృతం వా బహిర్బాహ్య
ప్రదేశాదేత్య గుహాః కందరాః అధికం భృశమభక్త వా భజతే స్మ కిం ప్రవి
ష్టం వేత్యర్థః- భజతేర్లుఙి తఙ్- ఝలో ఝలీతి సకారలోపః - అత్ర వ్యా
పకత్వస్యాస్పృశ్యత్వాత్తమసోఽంతర్బహిరపాదానకత్వసందేహాత్సందేహాలం
కారః॥ ౧౯ ॥ కిమితి ॥ ప్రచురీభవద్బహులీభవత్తమః కర్తృ అంబరే విల
గ్నం ఆకాశస్థం సత్ అధో భూతలం ప్రతి అలంబితా ప్రస్రంసితం కిం అవనీతల
తో భూతలాదూర్ధ్వముపరిష్టాదవర్ధత కిం అథవా దిగ్భ్యస్తిర్యక్ప్రసా
రు ప్రసృతమితి ననిరధారి అధోలంబనాదినా అన్యతమం నావధారితమిత్య
ర్థః- ధారయతేః కర్మణి లుఙ్ అత్రాపి పూర్వవత్సందేహాలంకారః॥ ౨౦॥
స్థగితేతి॥ స్థగితే తిరోహితే అంబరక్షితితలే యేన తస్మిన్ తిమిరే పరితో జనస్య
దృశమంధయతి సతి సుదృశః స్త్రియః అపూర్వం నూతనం ర
సాంజనం రసరాగమేవాంజనం సిద్ధాంజనం చ దధిరే దధుః అతో హేతోః ప్రి
యవేశ్మవర్త్మ దదృశుః అత్ర రసాంజనధారణేన వాక్యార్థేన ప్రియవేశ్మ
వర్త్మదర్శనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః-
తేన సిద్ధాంజనధారణేన నిధ్యాదివదుపమానధ్వననాదలంకారేణాలంకార
ధ్వనిః॥ ౨౧ ॥ అవధార్యేతి ॥ సాంద్రతమం యత్సాంతమసం వ్యాపకం తమః
విష్వక్సంతమసమిత్యమరః - అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతి సమాసాంతః॥

యాయ సాంద్రతిమసంతమసమ్ । సుతనోః స్తనౌచ దయితోపగమే తనురో
మరాజిపథవేపథవే ॥ ౨౨ ॥ సవితుస్త్విషా సదృశేహానియః సతమీం తమో
భిరధిగమ్యతతాం । ద్యుతిమగ్రహీద్గ్రహగణో లఘవః ప్రకటీభవంతి మలి
నాశ్రయతః ॥ ౨౩ ॥ అనులేపనాని కుసుమాన్యబలాః కృతమన్యవః పతిషు దీ

త్కార్త్స్న్యే సుతనోః శ్శుభాంగ్యాః దయితోపగమే ప్రియాభిసరణే కార్యగురు
తాం సంభోగకార్యస్యావశ్యకత్వేనావధార్య నిశ్చిత్య భయాయ నాభవత్
స్తనౌచ తనుః కృశో యో రోమరాజేః పంథాః రోమరాజిపథో మధ్యభా
గః తస్య వేపథవే కంపాయ - ట్వితోథుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః - నాభవతామి
తి సంభక్తివరిణామే నానుషంగః కార్యాసక్తస్య తత్రాపి కాముకజనస్యకు
తో భయం క్లేశగణనా వేతి భావః - అత్ర సంతమసస్తనచ భారయోః కామనిమి
త్తే భయకంపానుదయే కార్యగౌరవావధారణహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్ధే
తూత్ప్రేక్షా యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౨౨ ॥ సవితురితి ॥ యో గ్రహగణో
హానిసవితుస్త్విషా సదృశేన లక్షితః జనైరితి శేషః సః గ్రహగణః తమోభి
స్తతాం వ్యాప్తాం తామ్యంత్యస్యామితి తమీం రాత్రిం - రజనీ యామినీ తమీ
త్యమరః - అధిగమ్య ప్రాప్య ద్యుతిమగ్రహీత్ - బభావిత్యర్థః - గ్రహేర్లు
ఙి - గ్రహోలిటి దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః - తథాహి లఘవః అల్పాః - త్రిష్విష్టేల్పే
లఘురిత్యమరః - మలినాశ్రయతః నికృష్టాశ్రయణాత్ ప్రకటీభవంతి - అ
ర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౩ ॥ అనులేపనానీతి ॥ తేన సమయేన ప్రదోషకాలేన కర్త్రా
అనులేపనాని కుంకుమచందనాని కుసుమాని మాల్యాదీని తథా పతిషు కృతమ
న్యవః కృతకోపాః అబలాః స్త్రియః తథా దీపశిఖాః దీపజ్వాలాశ్చైతాని
సర్వాణి కృతం సుప్తస్య పూర్వం స్తబ్ధస్య మనోభవస్య మన్మథస్య బోధనము
ద్దీపనం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తత్పూర్వకమిత్యర్థః - ఇతరథా అ
నులేపనాదిబోధనస్య వైఫల్యాదసంభవాచ్చేతి సమం యుగపత్ అబోధిష
త బోధితాని బుధ్యతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లుఙ్ అత్ర గంధమాల్యసంపా
దన స్త్రీమనః ప్రసాధనదీపశిఖోత్పాదనానాం అబోధిషతేత్యేకేన శ్లిష్టశ
బ్దేన అభిధానాచ్చైష మాలాభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్తిః తేన త
థా సుప్తమనోభవబోధనమితి క్రియావిశేషణసామర్థ్యాత్సమమితి
యౌగపద్యాభిధానాచ్చ మనోభవేతరబోధనయోః కార్యకారణభూత

పశిఖాః । సమదేన చేన కృతమ్ముత్తమనోభవబోధనం సపమబోధితమ్ ॥ ౨౪ ॥ వసుధాంతనిస్సృతమివాహిపతేః పటలం ఫణామణిసహస్రరుచామ్ । స్ఫురదంశుజాలమథ శీతరుచేః కకుభం సమస్కురుత మాఘవనీమ్ ॥ ౨౫ ॥ విశదప్రభాపరిగతం విబభావుదయాచలవ్యవహితేందువపుః । ముఖమప్రకాశదశనం శనకైస్సవిలాసహాసమివ శక్రదిశః ॥ ౨౬ ॥ కలయా తుషారకిరణస్య పురః పరిమందభిన్నతిమిరౌఘజటమ్ । క్షణమభ్యపద్యత జనైర్న మృషా గగనం గణాధిపతిమూర్తిరితి ॥ ౨౭ ॥ నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణతమః

యోః తద్విపర్యయరూపాచ్చాన్యా తదుభయాపేక్షయా గంధమాల్యాదీనాం ప్రస్తుతానామేవ బోధనరూపైకధర్మసంబంధాత్తుల్యయోగితాభేదశ్చేతి సంకరః ॥ ౨౪ ॥ అథ చంద్రోదయవర్ణనం ప్రారభతే ॥ వసుధేతి అథ తమః ప్రసారానంతరం వసుధాంతేన భూప్రాంతేన నిస్సృతం బహిర్నిర్గతం అహిపతేశ్శేషస్య ఫణామణిసహస్రాణాం రుచాం భాసాం పటలం స్తోమమివేత్యుత్ప్రేక్షా - శీతరుచేశ్చంద్రస్య సంబంధి స్ఫురదుల్లసదంశుజాలం మఘోన ఇమాం మాఘవనీం మాహేంద్రీం - మఘవా బహుళమితి వికల్పాన్నకారాదేశః - కకుభం దిశం సమస్కురుత అభూషయత్ - ప్రాచ్యాం దిశి చంద్రకరజాలమలక్ష్యతేత్యర్థః - సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌ భూషణ ఇతి కాత్పూర్వస్సుడాగమః - అడభ్యాసవ్యవాయేపీతి నియమాత్ ॥ ౨౫ ॥ విశదేతి ॥ విశదప్రభాపరిగతం శుభ్రకాంతివ్యాప్తం ఉదయ ఇత్యచలః ఉదయాచలః - ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః - తేన వ్యవహితమిందువపుశ్చంద్రమండలం యస్మిన్ తత్ శక్రదిశః ప్రాచ్యాః ముఖమగ్రభాగః వక్త్రం చ ప్రతీయతే తదభేదేనోత్ప్రేక్ష్యతే - అప్రకాశదశనమలక్ష్యదంతం సత్ సవిలాసహాసం సవిలాసస్మితమివ శనకైర్మందం విబభౌ ॥ ౨౬ ॥ కలయేతి ॥ పురః ప్రాచ్యాం దిశి అగ్రభాగే చ తుషారకిరణస్య ఇందోః కలయా కిధణేన అన్యతోఽప్రలక్షితం పరిమందమల్పం భిన్నా విదళితాస్తిమిరౌఘా ఏవ జటా యస్య తద్గగనం న మృషా సత్యం గణాధిపతేః ప్రమథపతేరీశ్వరస్య - గణాః ప్రమథసంఖ్యౌఘా ఇతి వైజయంతీ - మూర్తిరితి జనైః క్షణమభ్యపద్యత నిశ్చితం గగనమష్టానాం శివమూర్తీనాం అన్యతమమితి యత్సత్యమిత్యుపపన్నమిత్యర్థః - కళామాత్రోదితశ్చంద్ర ఇతి ఫలితార్థః - రూపకాలం

కబరీభృతో మలయజార్ద్రమివ । దదృశే లలాటతటహారి హరేర్హరితో ము
ఖస్య హిమరశ్మిదళమ్ ॥ ౨౮ ॥ ప్రథమం కలాభవదథార్ధమథో హిమదీధి
తిర్మహదభూదుదితః । దధతి ధ్రువం క్రమశ ఏవ న తు ద్యుతిశాలినోఽపి సహ
సోపచయం ॥ ౨౯ ॥ ఉదమజ్జి కైటభజితశ్శయనాదపనిద్రపాండురసరోజరు
చా । ప్రథమప్రబుద్ధనదరాజసుతావదనేందునేవ తుహినద్యుతినా ॥ ౩౦ ॥ అథ

కారః ॥ ౨౭ ॥ నవేతి॥ నవచంద్రికాభిరేవ కుసుమైః కీర్ణా తమ ఏవ కబరీ కే
శపాశః- జానపదేత్యాదినా ఙీష్- తాం బిభర్తీతి తద్భృతః హరేరింద్రస్య
హరితః శక్రదిశో ముఖమగ్రభాగ ఏవ ముఖం వక్త్రమితి శ్లిష్టరూపకం త
స్య లలాటతటవద్ధారి మనోహరం హిమరశ్మిదళం ఇందుఖండం మలయజేన
చందనేనార్ద్రమివ దదృశే ధావళ్యాదితి భావః అత్ర నవచంద్రికాకుసు
మేత్యేకదేశవర్తి రూపక మహిమ్నా హరిహరితవధూత్వప్రతీతౌ తత్స
హాకృతశ్లేషావగతవక్త్రభేదాధ్యవసితముఖసంబంధ ప్రసాదాసాదిత ల
లాటతటోపమోపజీవనేన ఇందుదళస్యానుపాత్తనిజధావళ్యగుణమలయ
జార్ద్రత్వగుణస్వరూపోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౨౮ ॥ ప్రథమమితి॥ హిమ
దీధితిశ్చంద్రః ప్రథమం కళా కళామాత్రం అభవత్ - కళా తు షోడశో భా
గ ఇత్యమరః - అథార్ధమభవత్ అథో అనంతరం - అథో అథేత్యమరః- ఉ
దితస్సాకల్యావస్థితస్సన్ మహాన్ మహాన్సంపద్యమానో భూత్ మహ
దభూత్ అభూతతద్భావే చ్విః హలంతత్వాన్న కార్యాంతరప్రాప్తిః - త
థా హి ద్యుతిశాలినోఽపి తేజిష్ఠాశ్చ క్రమశః క్రమేణైవ ఉపచయం ఉదయం
వృద్ధిం దధతి సహసా ఝడితి తు న దధతి ధ్రువం - సామాన్యేన విశేష సమర్థన
రూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౨౯ ॥ఉదమజ్జీతి॥ అపనిద్ర పాండురసరోజరు
చా వికచపుండరీకశ్రియా తుహినద్యుతినా చంద్రేణ ప్రథమం హరేః పూ
ర్వమేవ ప్రబుద్ధాయాః అన్యథా తన్ముఖం కథం దృశ్యేతేతి భావః - నదరాజ
సుతాయాః సింధుకన్యాయాః శ్రియః వదనేందునేవేత్యుత్ప్రేక్షా- కైట
భజితో హరేః శయనాత్సముద్రాదిత్యర్థః - ఉక్తోత్ప్రేక్షాసంభావనార్థమి
త్థం నిర్దేశః ఉదమజ్జి ఉన్మగ్నం ఉదితమిత్యర్థః॥ ౩౦॥ అథేతి॥ అథ ఉదయా
నంతరం లక్ష్మ లాంఛనేన లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణా చానుగతమనుసృతం కాం
తం వపుర్యస్య సః లక్ష్మణానుగతకాంతవపురితి శబ్దశ్లేషః - వస్తుతః శబ్దభేదే

లక్ష్మణానుగతకాంతవపుర్జలధిం వ్యతీత్య శశిదాశరథిః । పరివారితః పరిత
ఋక్షగణైస్తిమిరౌఘరాక్షసకులం బిభిదే ॥ ౩౧ ॥ ఉపజీవతి స్మ సతతం ద
ధతః పరిముగ్ధతాం వణిగివోడుపతేః । ఘనవీథివీథిమవతీర్ణవతోऽమ్బుధిరమ్భ
సాముపచయాయ కలాః ॥ ౩౨ ॥ రజనీమవాప్య రుచిమాన్ శశీ సపది వ్యభూ
షయదసావపి తాం । అవిలమ్బితక్రమమహో మహతామితరేతరోపకృతి

నఅర్థద్వయాభావభాసేపి జాంబవాష్టపదేకశబ్దప్రతీతేః పరితస్సమంతాదృ
క్షగణైః నక్షత్రసంఘైర్జాంబవదాదిభల్లూకసంఘైశ్చేత్యర్థశ్లేషః ఏకనా
ళావలంబిఫలద్వయవదఖండైకశబ్దార్థద్వయప్రతీతేః - నక్షత్రమృ
క్షంభం తారా, ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకా ఇత్యమరః - పరివారితః పరివే
ష్టితః శశ్యేవ దాశరథిః దశరథపుత్రో రామః - అత ఇఞిత్యిఞ్ప్రత్యయః
జలధిం విలంఘ్య తిమిరౌఘ ఏవ రాక్షసకులం తద్బిభిదే విదారయామాస - భి
దేః కర్తరి లిట్ ఇతి శ్లేషసంకీర్ణం సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం ॥ ౩౧ ॥
ఉపజీవతీతి ॥ అంభసాం నిధిః సముద్రః వణిగివ సతతం పరిముగ్ధతాం సౌంద
ర్యమన్యత్ర మౌఢ్యం వ్యవహారానభిజ్ఞత్వమితి యావత్ - ముగ్ధస్సుందర
మూఢయోరితి విశ్వః - దధతో దధానస్య ఘనానాం వీథిః ఘనవీథిః అంతరి
క్షం సా వీథిః పణ్యవీథిరివేత్యుపమితసమాసః తామవతీర్ణవతః ప్రవిష్టవ
తః ఉడుపతేర్నక్షత్రనాథస్యైకస్య చిద్ధనికవణిజశ్చ కలాః షోడశాంశాన్
మూలధనవృద్ధీంశ్చ - కలాస్యాన్మూలరైవృద్ధౌ శిల్పాదావంశమాత్రకే, షో
డశాంశేపి చంద్రస్యేతి విశ్వః - ఉపచయాయ స్వాంబువృద్ధయే స్వధనస
మృద్ధయే చ ఉపజీవతి స్మ సేవతే స్మ అన్యత్ర లభతే స్మేత్యర్థః - యథా క్ర
యాజకుశలో హ్యకుశలాన్మహాంతం లాభమాప్నోతి తద్వదితి భావః - శ్లేష
సంకీర్ణేయముపమా ఉపమాసంకీర్ణః శ్లేష ఇత్యన్యే ॥ ౩౨ ॥ రజనీమితి ॥
శశీ చంద్రః రజనీం యామినీం అవాప్య ప్రాప్య రుచిం శోభాం అవాప - అ
సౌ శశ్యపి సపది తాం రజనీం వ్యభూషయత్ అలంకృతవాన్ - తథాహి మహ
తాం సతాం చరితం కర్మ అవిలంబితక్రమం అవిలంబితప్రకారం యథా తథా
ఇతరేతరోపకృతిముదన్యోన్యోపకారవత్ - అహో ఇత్యవిలంబాత్ ఆశ్చ
ర్యం అత్ర రజనీశశినోర్మిథః శోభాకరత్వాదన్యోన్యాలంకారః తదన్యో
న్యం మిథో యత్రోత్పాదోత్పాదకతా భవేత్ ఇతి లక్షణాత్ తత్సమర్థ

మచ్ఛురితం ॥ ౩౩॥ దివసంభృశోష్ణరుచిపాదహతాం రుదతీమివానవరతాలి
రుతైః।ముహురాత్మశస్మృగధరో గ్రకరైరుదశిశ్వసత్కుముదినీః నితాం॥
౩౪॥ ప్రతికామినీతిదదృశుశ్చకితాః స్మరజన్మఘర్మపయసోపచితాః । సు
దృశో౽భిభర్తృశశిరశ్మిగళజ్జలబిందుమిందుమణిదారువధూం ॥ ౩౫ ॥ అ

కశ్చాప్రయుక్తాంతరన్యాసఇత్యంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౩౩ ॥ దివసమి
తి ॥ మృగధరశ్చంద్రోదివ సందివసఇత్యర్థః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీ
యా- భృశమత్యంతముష్ణరుచేరుష్ణాంశోః పాదైస్తాంశుభిశ్చరణైశ్చ- పా
దాఘాతస్య స్త్రీషు కర్యాంశాఇత్యమరః - హతాంగ్లపితాంతాడితాంచ అ
తఏవ అనవరతైరవిచ్ఛిన్నైరళిరుతైఃరుదంతీంక్రందంతీమివస్థితాం కుముది
న్యేవవనితాతాం అగ్రాణిచ తేకరాశ్చేత్యభేదేనసమాసఇతివామనః తైర
గ్రకరైరగ్రాంశుభిరగ్రహస్తైశ్చముహురాశ్వాసేన ఉదశిశ్వసత్ ఉపలా
లయతిస్మఉచ్ఛ్వాసయతిస్మపరాభృష్టానాంపతివ్రతానాంపతిభిరాశ్వాస
నీయత్వాదితిభావః - శ్వసిధాతోః ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః అత్ర
పాదఏవపాదస్తేనహతామితి హననపాదశ్లిష్టరూపకోఽత్రాపి తేయమాలిరు
తైరితి వ్యధికరణపరిణామగర్భారోదనోత్ప్రేక్షేత్యకోవిజాతీయసంకరః
తథాకరైరేవకరైఃకుముదినీవనితేతిచ శ్లిష్టాశ్లిష్టరూపణాత్ మృగధరేఽల్లి
భత్వప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకం తత్సాపేక్షా చేయముదశిశ్వసదితి గ
మ్యోత్ప్రేక్షేత్యపరోవిజాతీయసంకరోపిరోదనోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేయము
చ్ఛ్వాసనోత్ప్రేక్షేతిసజాతీయసంకరోపి ॥ ౩౪ ॥ ప్రతీతి॥ సుదృశోంగ
నాఃఅభిభర్తృభర్తారమభి - లక్షణేనాభిప్రతిఆభిముఖ్యఇత్యవ్యయీభా
వః-శశిరశ్మిభిఃచంద్రకిరణైఃగళంతిః స్రవంతోజలబిందవోయస్యాంతా
మిందుమణిశ్చంద్రకాంతశిలాసైవదారుతస్యవధూస్తన్మయీ వధూఃస్త్రీ
ప్రతిమాతాంస్మరాజ్జన్మయస్యతేనస్మరజన్మనా ఘర్మపయసాస్వేదాంబు
నాఉపచితావ్యాప్తాస్వస్నగాత్రేత్యర్థః - ప్రతికూలాచసాకామినీచప్రతి
కామినీసపత్నీ సపత్నీతిభ్రాంత్యేతిశేషః చకితాఃభీతాఃసత్యఃదదృశుః- అ
త్రచంద్రకాంతశిలాపుత్రికాయాం సాదృశ్యనిబంధనయా ప్రతికామినీ
భ్రాంత్యాభ్రాంతిమదలంకారః॥ ౩౫ ॥అమృతద్రవైరితి॥ఓషధిపతిరేవౌష
ధిపతిశ్చంద్రఃవైద్యఇతిశ్లిష్టరూపకం అమృతమేవామృతమౌషధమితిశేషః తే

స్ఫుటతద్రవైర్వ్యదధదబ్జదృశాముపమార్గమోషధిపతిస్స్మకరైః । పరితోఽపి సర్పిపరితాపిభృశంవపుషోఽప తారయతిమానవిషం॥ ౩౬॥ అమలాత్మసుప్రతిఫలన్నభిత స్తరుణీకపోలఫలకేషుముహుః । విససారసాంద్రతరమిందురుచామధికావభాసితదిశాంనికరః॥ ౩౭॥ ఉపగూఢవేలమలఘూర్మిభుజైస్సరితామచుక్షుభదధీశమపి। రజనీకరః కిమివచిత్రమదో యదురాగిణాంగణమనంగలఘుమ్॥ ౩౮ ॥ భవనోదరేషుపరిమందతయాశయితోలపత్స్ఫటి

నద్రవైరార్ద్రైః కరైరేవకరైః కిరణైః హస్తైః అబ్జదృశామంగనానాముపమార్గమంగపరిమార్జనంవిదధత్ కుర్వన్ పరితోఽపి సర్పి సర్వవ్యాపి భృశంపరితాపి సంతాపకారి- మానః కోపః సఏవవిషంతద్వపుషః శరీరాదపతారయతిస్మ అవరోపితవాన్ అత్ర సావయవరూపకేణౌషధిపత్యుః జాంగలికహస్తసంస్పర్శాద్విషమివనిశాకరస్పర్శాద్ దేవాంగనానాం వపుషిరోషోనష్టఇత్యుపమావ్యజ్యతే ॥ ౩౬॥ అమలేతి ॥ అధికమవభాసితాః ప్రకాశితాః దిశో యాభిస్తాసామిందురుచాంనికరశ్చంద్రకాంతసమూహః- అమలాత్మసు నిర్మలమూర్తిషు తరుణీనాం కపోలాః ఫలకానీవ తేష్వభితో ముహుః ప్రతిఫలన్ సంక్రామన్ సాంద్రతరం ప్రచురతరం విససార - దర్పణసంక్రమణాదివేతిభావః - అత్రేందుభాసాం కపోలాసంక్రమణేపి సంక్రమణోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ౩౭॥ ఉపగూఢేతి ॥ రజనీకరశ్చంద్రః అలఘుభిరూర్మిభిరేవ బహుతరంగైరేవభుజైరుపగూఢా ఆలింగితా వేలా యేనతం సావష్టంభమపీతిభావః - సరితామధీశంసముద్రమపిస్వభావాదక్షోభ్యమితిభావః - అచుక్షుభత్ క్షోభయతిస్మ-క్షుభ్యతేః ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః అనంగేనలఘుంగతసారం యదవపివరాగిణస్త్రిహాంగణమచుక్షుభదిత్యదః కిమివచిత్రం నచిత్రమిత్యర్థః-అత్రాక్షోభ్యమబ్ధిం క్షోభయతశ్చంద్రస్య దండాపూపికయా యాదవక్షోభకత్వోక్తేరర్థాపత్తిరలంకారః॥ ౩౮ ॥భవనేతి॥ పరిమందతయా ప్రకాశిత్వాద సమర్థతయా భవనోదరేషు గృహాభ్యంతరేషు శయితః సుప్తః మదనః జాలకముఖోపగతాః గవాక్షవివరప్రవిష్టాః అతఏవలసత్ స్ఫటికయష్టీనాం స్ఫాటికదండానాం రుగివరుక్ శోభా యేషాం తాః స్ఫటికదండసన్నిభాః ఇందుకిరణానవలంబ్యావష్టభ్యోదతిష్ఠత్ ఉత్థితః అతోఽద్భ

కయష్టిరుచః। అవలంబ్య జాలకముఖోపగతానుదతిష్ఠదిందుకిరణాన్మదనః ॥ ౩౯ ॥ అవిభావితేషువిషయః ప్రథమం మదనోఽపి నూనమభవత్తమసా । ఉదితే దిశః ప్రకటయత్యమునా యదఘూర్ణధామ్ని ధనురాచకృషే ॥ ౪౦ ॥ అవకాశమాశు హృదయేషు సుదృశాం గమితే వికాసముదయాచ్ఛశినః । కుముదే చ పుష్పధనుషో ధనుషశ్చలితశ్శిలీముఖగణోఽలభత ॥ ౪౧ ॥ కకుభాం ముఖా

ఖోత్థానయోరభేదవివక్షాయాం- ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీతి పరస్మైపదసిద్ధిః - అతఏవాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా స్ఫటికయష్టిరుచ ఇత్యుపమాసహాకృతయా అవలంబ్యేత్యత్ర అవలంబ్యేవేత్యుత్థానస్య అవలంబనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా ప్రతీయత ఇత్యేతాసాం సంకరః ॥ ౩౯ ॥ అవిభావితేతి ॥ మదనోఽపి ప్రథమం చంద్రోదయాత్ప్రాక్ తమసా అవిభావితః అలక్షితః ఇషువిషయో బాణలక్ష్యం యేన సోఽభూత్ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా- యద్యస్మాదఘూర్ణధామ్ని శీతకరే ఉదితే దిశః ప్రకటయతి సతి అమునా మదనేన ధనురాచకృషే ఆకృష్టం చంద్రోదయ ఏవ మహోనద్దీపకో మదనస్యాభూదితి భావః ॥ ౪౦ ॥ అవకాశమితి ॥ పుష్పధనుః పుష్పధన్వా- వాసంజ్ఞాయామితి వికల్పాన్నానజాదేశః- తస్య ధనుః పుష్పచాపం పుష్పాంతరం చ తస్మాచ్చలితో నిస్సృతః నిర్గతః శిలీ శల్యం ముఖే యేషాం తే శిలీముఖాః బాణాః అళయశ్చ - అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః - తేషాం గణః శశినశ్చంద్రస్యోదయాద్వికాసం హాస్యం ఉన్మీలనం చ గమితే ప్రాపితే సుదృశాం హృదయేషు కుముదే చావకాశం ప్రవేశమాశు ఝటితి అలభత ఉభయత్ర ప్రవేశం లబ్ధవానిత్యర్థః - అత్ర చంద్రోదయే కుముదకామినీహృదయయోర్ద్వయోరపి ప్రకృతయోః శిలీముఖప్రవేశలక్షణైకధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితా - ఏకధర్మత్వం చాస్య శిలీముఖేతి శ్లిష్టపదోపాత్తయోరళిబాణయోరేకత్వాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిప్రసాదాదితి సంకరః ॥ ౪౧ ॥ కకుభామితి ॥ కకుభాం దిశాం ముఖాని సహసా ఝటిత్యుజ్జ్వలయన్నుద్భాసయన్ రతయే సురతాయాధికమత్యంతమాకులత్వం ఔత్సుక్యం దధత్ యూనామితి శేషః అన్యత్ర రతయే కామదేవ్యై ఆకులత్వం భయవిహ్వలత్వం దధత్ అత్రేః అత్రిమునేః నయనప్రభవః అత్రినేత్రసముద్భవ ఇతి పురాణాత్ త్రినయనప్రభవో న భవతీతి అత్రినయనప్రభవః

నిసహాసోజ్జ్వలయన్ దధదాకులిత్వమధికం రతయే । అపిదీపదిందురపరోద
హనః కుసుమేషుకుత్రినయనప్రభవః ॥ ౪౨ ॥ ఇతినిశ్చితప్రియతమాగత
యః సితదీధితావుదితవత్యబలాః । ప్రతికర్మకర్తుముపచక్రమిరేసమ
యేహిసర్వముపకారికృతం ॥ ౪౩ ॥ సమమేకమేవదధతుస్సుతనోర్గురు
హారభూషణమురోజతటౌ । ఘటతేహిసంహతతయాజనితా మిదమేవని
ర్వివరతాందధతోః ॥ ౪౪ ॥ కదలీప్రకాండరుచిరోరుతరౌ జఘనస్థలీపరిష

అపరః త్రినయనప్రభవాదన్యోదహనోగ్నిరిందుః కుసుమేషుం కామమదిదీ
పత్ దీపయతిస్మ - దీప్యతేర్ణౌ చజి - భ్రాజభాసేత్యాదినావికల్పాన్నో
పధాహ్రస్వః- అత్రప్రకృతేకుసుమేషూద్దీపనం నామప్రవర్ధనం తస్య
ప్రతీయమానేన ప్రజ్వలనేన అభేదాధ్యవసాయాత్తన్నిమిత్తా ఇందోర్ద
హ్నత్వోద్భాసనాదిధర్మసంబంధాదపరోయందహనఇత్యపరశబ్దప్రయో
గసామర్థ్యాద్దహనత్వోత్ప్రేక్షానరూపకమితిరహస్యం చంద్రోదయా
త్కామోవవృధేఇతితాత్పర్యం ॥ ౪౨ ॥ ఏవంచంద్రోదయాఖ్యముద్దీప
నవిభావనముక్త్వాతత్ఫలమాహ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవంసితదీధితౌ చంద్రమ
స్యుదితవతిసతిఅబలాః స్త్రియః నిశ్చితా ప్రియతమానామాగతిరాగమనం
యాభిస్తాస్సత్యః ప్రతికర్మప్రసాధనం కర్తుముపచక్రమిరే - ప్రతికర్మ
ప్రసాధనమిత్యమరః - చంద్రోదయాత్ప్రియాగమనం నిశ్చిత్యైవాలంక
ర్తుం ప్రక్రాన్తా ఇత్యర్థః తథాహిసమయే కాలేకృతమనుష్ఠితం
సర్వం సకలం కర్మ ఉపకారిఉపకారకం భవతి అన్యథా విఫలమేవేతిభావః
అతోనిశ్చిత్యప్రవృత్తిరాసాం యుక్తేత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౩ ॥ అథప్ర
సాధనవిధిమేవప్రపంచయతి ॥ సమమితి ॥ సుతనోః కాంతాయాః ఉరోజ
తటౌ స్తనతటౌ గురుశ్లాఘ్యమేకమేవ హారమేవ భూషణం సమమవైషమ్యే
ణదధతుః సంహతతయా సంశ్లిష్టతయా ఐకమత్యేనచ జనితాం నిర్వివర
తాం నిరంతరాళతాం నీరంధ్రతాంచ దధతోరిదం సమభాగిత్వమేవ ఘట
తేఅంతర్భేదాంతరాయాహివిషమాణాం విషమోపభోగాః కుచయోస్త
దభావాత్ సమశోభాధారణం యుక్తమితిభావః ॥ ౪౪ ॥ కదలీతి ॥ వధూః
కదలీప్రకాండరుచిరో రంభాస్తంభగంభీరః ఊరురేవతరుర్బంధన వృక్షో
యస్మిన్ తస్మిన్ అత్రకదలీప్రకాండస్య సౌందర్యమాత్రోపమానత్వా న్న

రేమహాతి । రశనాకలాపకగుణేన వధూమకరధ్వజద్విరదమాకలయత్
౭౫ ॥ అథ రేష్వలక్తకరసస్సుదృశాం విశదం కపోలభువి లోధ్రరజః । నవ
మంజనం నయనపంకజయోర్విభిదే న శంఖనిహితాత్పయసః ॥ ౭౬ ॥ స్ఫు
రదుజ్జ్వలాధరదలైర్విలసద్దశనాంశుకేసరభరైః పరితః । ధృతముగ్ధగండ
ఫలకైర్విబభుర్వికసద్భిరాస్యకమలైః ప్రమదాః ॥ ౭౭ ॥ భజతే విదేశ

బంధరోగ్య వృషవాచినా తరుశబ్దేన పునరుక్తిః మహాతి జఘనస్థల్యేవ పరిసరః ప్రదేశః తస్మిన్ రశనాకలాప ఏవ గుణః పాశః తేన మకరధ్వజో మదనః స ఏవ ద్విరదః తమాకలయత్ ఆబధ్నాత్ రశనాబంధేన జఘనమతీవ మదనోద్దీపకమాసీదిత్యర్థః - సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం ॥ ౭౫ ॥ అథ రేష్వితి ॥ సుదృశాం (స్త్రీ)ణాం అధరేషు ఓష్ఠేషు అలక్తకరసో లాక్షాద్రవః తథా కపోలభువి గండయోః స్థలే విశదం శుభ్రం లోధ్రరజః తథా పంకజమివ నయనం నయనపంకజయోః సన్న్యస్తం అంజనం చ శంఖనిహితాత్పయసః క్షీరాన్న బిభిదే భిన్నం నాభూదిత్యర్థః కర్మకర్తరి లిట్ అధరాదినిహితం లాక్షారాగాదికం శంఖనిహితక్షీరవత్సావర్ణ్యాదాశ్రయతో వివిచ్యాదుర్గ్రహమభూదిత్యర్థః - అత్ర యదధరాలక్తకరసాదికం తచ్ఛంఖనిహితం క్షీరమిత్యేకవాక్యతయా వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధవాక్యార్థనిష్ఠో నిదర్శనాలంకారః తేనాధరాలక్తకాదీనాం గుణత ఏకత్వరూపః సామాన్యాలంకారో గమ్యతే - సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ ౭౬ ॥ స్ఫురదితి ॥ ప్రమదాః (స్త్రీ)యః స్ఫురంతః చలంతః ఉజ్జ్వలాః ప్రకాశాః అధరాః ఓష్ఠా ఏవ దలాని పత్రాణి యేషాం తైః పరితో వికసంతః ప్రకాశంతః దశనాంశవో దంతకాంతయ ఏవ కేసరభరాః కింజల్కపుంజా యేషాం తైః ధృతాని ముగ్ధాని సుందరాణి గండా ఏవ ఫలకాని కర్ణికా యేషాం తైః వికసద్భిరాస్యకమలైః ముఖారవిందైర్విబభుః వ్యరుచన్ - అత్రాస్యకమలైరితి రూపణాత్ప్రమదా ఏవ పరస్య ఇతి సిద్ధేరేకదేశవర్తి సావయవరూపకం ఆస్యకుముదైరితి పాఠే కుముదస్య ముఖోపమానత్వం కవిసమయవిరుద్ధమిత్యేకావలికారః ॥ ౭౭ ॥ భజత ఇతి ॥ అధికేన ప్రబలేన జితో విదేశం దేశాంతరం భజతే అథవా కుశలశ్చేత్ తదనుప్రవేశం తస్య ప్రబలస్య అనుసరణం భజతే తమేవ శరణతయా

మధికేనజిగ స్త్రదనుప్రవేశమథ హేతుకలః । ముఖమిందురుజ్జ్వలకపోలమతః
ప్రతిమాచ్ఛలేనసుదృశామవిశత్ ॥ ౭౮ ॥ ధృతిమాగతాఃప్రతిహతింకఠి
నేమదనేషవః కుచతటేమహతి । ఇతరాంగవన్నయదిదంగరిమగ్లపితావ
లగ్నమగమ త్తనుతామ్ ॥ ౭౯ ॥ నమనోరమాస్వపివిశేషవిదాంనిరచేష్ట
సౌభాగ్యమిదమేతదితి । గృహమేష్యతి ప్రియతమేసుదృశాంవసనాంగరా

అనుప్రవిశ్యజీవతీత్యర్థః - అతోహేతోరిందుశ్చంద్రః ఉజ్జ్వలౌకపోలౌ
యస్యతదితిముఖస్య ప్రతిబింబగ్రహణసౌభాగ్యోక్తేః పదార్థహేతు
కంకావ్యలింగమలంకారః - సుదృశాంస్త్రీణాంముఖంప్రతిమాచ్ఛలేనప్రతి
బింబవ్యాజేనఅవిశత్ ప్రవిష్టః - అత్రముఖాదజితః తచ్ఛత్త్వాత దేవానుప్రవి
ష్టః పాశ్చాచ్చంద్రఏవఅయంనప్రతిమాచంద్రఇతి ఛలశబ్దాత్ ప్రతీతేః ఛ
లాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపో పహ్నవాలంకారః పూర్వోక్తకా
వ్యలింగసాపేక్ష ఇతిసంకరః - తేనకపోలయోః లోకోత్తరంలావణ్యంద
ర్పణౌపమ్యంచవ్యజ్యత ఇతిఅలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౭౮॥ ధృతిమితి
మదనేషవోమన్మథశరాఃమహాతికఠినేకుచతటే ప్రతిహతింప్రతిఘాతం ఆ
గతాఃప్రాప్తాఃధృతింయద్యస్మాద్గరిమ్ణానిజభరేణగ్లపితంకర్శితం అవల
గ్నంమధ్యంయేనతత్ ఇదంకుచతటం ఇతరాంగేనతుల్యమితరాంగవత్ - తే
నతుల్యమితివతిప్రత్యయః తనుతాంకార్శ్యంనాగమత్ నాభజత్ - వృషాది
సూత్రేణచ్ఛైరజాదేశః తతోమదనేషుపాతాత్ కుచాతిరిక్తంఅఖిలంఅం
గానాం అంగంకృశమాసీదిత్యర్థః - అత్రకాఠిన్యస్య ప్రతిఘాతహేతు
త్వాత్ కావ్యలింగంతదపేక్షయాకుచయోః కార్శ్యాభావనిమిత్తాన్మద
నేషుప్రతిఘాతోత్ప్రేక్షణాత్కావ్యలింగసంకీర్ణా గుణభావనిమిత్తా క్రి
యాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ౭౯॥ నేతి ॥ ప్రియతమేనాయకే గృహంసదన
మేష్యతిఆగమిష్యతిసతి - ఇణోల్పటస్సద్భ్విశతాప్రదేశః విశేషవిదాంతా
రతమ్యవిదాంవివేకినామపీత్యర్థః అతఏవసుదృశాం సమ్యగ్దర్శినీనాం
స్త్రీణాంమనసికర్తృ మనోరమాస్వపివసనాంగరాగసుమనస్స్రగ్గం
ధమాల్యేషు ఇదమేతదితి ఇదంపురోవర్తివస్తుఏతదితి వచనమితిఅనులేపన
మితిసుమనసఇతిచవిశేషాకారేణ తథాసౌభాగ్యమస్మాకంధారణార్హమి
తి వచననిరచేష్ట ననిరధారయత్ ప్రియాగమనహర్షాతిరేకాదితి కర్తవ్య

గనుమనస్స్వనః॥ ౫౦॥ వపురస్వలిప్తపరిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా నవధూః । కుచకుప్యబాధమిదమేవ హియత్ప్రియసంగమేష్వనవలేపమదః॥ ౫౧॥ నిజపాణిపల్లవతలస్ఖలనాదభినాసికావివరముత్పతితైః । అపరాపరీక్ష్యశనకైర్ముముదే ముఖవాసమాస్యకమలశ్వసనైః॥ ౫౨॥ విధృతే దివాపవయసా చపురః పరిపూర్ణమండలవికానభృతి । హిమధామ్నిదర్పణతలేచముహుః స్వముఖశ్రియంమృగదృశో దదృశుః॥ ౫౩॥ అధిజానుబా

తామూఢమభూదిత్యర్థః- చినో తేలుఃజితజ్- ణైస్నిచ్-సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితిగుణః మహాపాత్రసంచారీ - నిశ్చయసంబంధేప్యనంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః మమనస్స్వనఇతియమకవిశేషశ్చేతి సంసృష్టిః ౫౦॥ వపురితి॥ వధూః స్త్రీపరిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా ఆలింగనసుఖవిచ్ఛేదభీరుత్వేన - కుత్సితేన్నపివర్తవ్యఇతిభియఃక్రుకన్ప్రత్యయః - వపుశానస్వలిప్తనానులిప్తవతీఅంగరాగమాత్రవ్యవధానమపి నాసహతఇత్యర్థః- లింపతేఃకర్తరిలుజితజ్- తథాహిఅదోవపుఃప్రియసంగమేషుఅనవలేపమలేపనంఅగర్వంచేతియత్ - అవలేపస్తుగర్వేస్యాల్లేపనేభూషణేపిచేతివిశ్వః - ఇదమనవలేపత్వమేవ అస్యవపుషోబాధంభృశంకుచమంయుక్తంహి- శ్లేషామప్రాణితోద్థాంతరన్యాసః॥ ౫౧॥ నిజేతి॥ అపరాస్త్రీనిజపాణిపల్లవతలస్యస్వపాణిపల్లవప్రదేశస్యస్ఖలనాదభిఘాతాత్ అభినాసికావివరంనాసారంధ్రం ప్రతిఉత్పతితైః ఆస్యకమలశ్వసనైర్ముఖమారుతైః - ముఖవాసంముఖవాసనాంశనకైఃపరీక్ష్యముముదే సంతుష్టాఇయంవాసకసజ్జికానాయికా॥ ౫౨॥విధృతఇతి॥ దివాఆకాశేనసవయసాసమానవయసావయస్యయాచపురోగ్రేవిధృతే ధారితే పరిపూర్ణమండలవికాసంబింబశోభాంబిభర్తీతితద్భృత్ తస్మిన్ హిమధామ్నిచంద్రేదర్పణతలేచమృగదృశఃస్త్రియః స్వముఖశ్రియంపూర్వతోప్యమానభూతాం ఉత్తరతోప్యమేయభూతాంచేత్యర్థః - ముహుర్దదృశుః బోపమ్యపరీక్షార్థమితిభావః - అత్రాన్యశ్రియోన్యత్రాసంభవాచ్ఛంద్రేతత్సదృశీమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనా - తథాచచంద్రదర్పణయోరన్యోన్యసవయస్కత్వశ్చ యథాసంఖ్యమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారశ్చ తమభయాపేక్షయా చంద్రదర్పణయోర్ముఖశ్రీదర్శనస్థానత్వేన

హుముపధాయనమత్కరపల్లవార్పితకపోలతలం । ఉదకంఠకంరపరివర్తి
కళస్వరహీనగానపరయాపరయా ॥ ౫౪ ॥ ప్రణయప్రకాశనవిదో మధు
రాః సుతరామభీష్టజనచిత్తహృదః । ప్రతిభూయ కాంతమనుముగ్ధతరస్తరు
ణీజనో వృశఇవాథసఖీః ॥ ౫౫ ॥ నచమేవగచ్ఛతియథాలఘుతాం కరుణాం
యథా పకురుతే సమయి । నిపుణం తథైనముపగమ్య వదేరభిదూతి కాచిదితి

ప్రస్తుతరసోరేవోపయస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితేతిసంకరః ॥ ౫౩ ॥
అధిజాన్వితి ॥ నమతికపోలార్పణాయప్రహ్వీభవతి కరపల్లవే పాణిపల్లవే
అర్పితం నిహితం కపోలతలం గండస్థలం యస్యతం బాహుం అధిజాను జాను
ని- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- ఉపధాయ ఉపధాయ కూర్పరేణ జానున్యవష్ట
భ్యేత్యర్థః- కంఠేపరివర్తత ఇతి కంఠపరివర్తినతు ముఖోచ్చారితమిత్యర్థః-
కలమవ్యక్తమధురం స్వరహీనం తారధ్వనిశూన్యం షడ్జాదిస్వరాభివ్యక్తి
హీనం వా యద్గానం తత్పరయా తదాసక్తయా ఉదకంఠం కంఠే నైవ గాయం
త్యేత్యర్థః కాలక్షేపార్థమితి భావః అయం చ ఉత్కంఠానుభావః అపరయా
స్త్రియా ఉదకంఠి ఉత్కంఠితం ప్రియసంగమోత్సుకతయా స్థితమిత్యర్థః -
భావేలు జిచిణో లుక్ - అత్ర కాలాక్షమత్వలక్షణ మౌత్సుక్యం సంచారిత
స్నిబంధనాత్ప్రేయో లంకారః - పరయా పరయేతి - యమకపశేష శ్చేతి
సంసృష్టిః - పితావిరమాయా ఓతరంతితా - జరయత్సవల్లీ కేతువిరమా
తరంతితోన్మనా ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౫౪ ॥ ప్రణయేతి॥ అథప్రసాధనానం
తరం ముగ్ధతరోత్యంతం కామమోహితస్తరుణీజనః ప్రణయప్రకాశనవిదో
నురాగవ్యంజనచతురా ఇత్యర్థః - మధురాః మధురభాషిణీః అన్యత్ర రసాన్వి
కృతీః మతరామభీష్టజనస్య ప్రియజనస్య చిత్తహృదః సుమనోహారిణీః సఖీః దృ
శ ఇవ కాంతమను ప్రియజనం ప్రతి ప్రతిభూయ ప్రేషితవాన్ హినోతేర్లిట్
ఇవేన సహ సమాస వచనాద్దృశ ఇవేతి సమాసగా పూర్ణోపమా తయా సఖీ
నామాప్తత్వాంతరంగత్వ కార్యదక్షత్వాది వ్యంజనాదలంకారేణ వస్తు
ధ్వనిః ॥ ౫౫ ॥ అథ కాచిన్నాయికా దూతీం వాచికమనుశాస్తి॥ నచేతి॥ సమే
దయితః సుయథా కరుణాం దయాం కురుతే యథాలఘుతాం నల్పతాం చ
నావగచ్ఛతి నమన్యతే ఏవం మే దయితం ఉపగమ్య సాధ్వీ తథా నిపుణం కుశ
లం వదేః- విధ్యర్థే సాధ్నార్థ నాయాం వా లిఙ్ ఇతీత్థం కాచిన్నాయికా అభిదూ

నందిదిశే ॥ ౫౬ ॥ దయితాయ మానపరయాపరయా త్వరితం యయావగదితాపి సఖీ। కిము చోదితాః ప్రియహితార్థకృతః కృతినో భవంతి సుహృదస్సుహృదాం॥ ౫౭ ॥ ప్రతిభిద్య కాంతమపరాధకృతం యదితావదస్య పునరేవ మయా । క్రియతేనువృత్తిరుచితైవ తతః కలయేదమానమనసం సఖి మాం ॥ ౫౮ ॥ అవధీర్య ధైర్యకలితా దయితం విదధే విరోధమథ తేన సహ । తవ గో

తి- లక్షణేత్థంభూతాభిత్యభిర్లక్షణే ఽయిమాభావే నపుంసకహ్రస్వత్వం- సందిదిశే సందిష్టవతీ- కర్తరి లిట్ స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం నాయికా తు కలహాంతరితా- కోపాత్కాంతం పరాణుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితేతి లక్షణాత్ ॥ ౫౬ దయితాయేతి ॥ మానపరయా అభిమానవత్యా అత ఏవాపరయా నాయికయా అగదితాపి దయితమానయేత్యనుక్తాపి సఖీ దయితాయ దయితమానయితుం- క్రియార్థోపపదస్య కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ- త్వరితం శీఘ్రం యయౌ అస్యార్థానురణశంకయేతి భావః తథాహి శోభనం హృదయం యేషాం తే సుహృదః మిత్రాణి - సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః చోదితాః ప్రేరితాస్సంతః సుహృదాం ప్రియాణాం హృద్యాః హితాః శ్రేయస్కరాశ్చ యే ఽర్థాః తాన్ కుర్వంతీతి ప్రియహితార్థకృతః కృతమేషామస్తీతి కృతినః కృతకృత్యా భవంతి కింకిం తు చోదనాం వినైవ కృత్యాకృత్యకృత ఇతి భావః - అర్థాంతరన్యాసః నాయికా చ పూర్వ్యవత్ ౫౭॥ అథ కాచిత్కలహాంతరితా కాంతం ప్రతి ప్రతిభిమానవతీం సందిశతి ॥ ప్రతిభిద్యేత్యాది ॥ అపరాధకృతం అగస్కారిణం కాంతం ప్రియం ప్రతిభిద్య నిరాకృత్య పునర్మయైవాస్యానువృత్తిరనుసరణం క్రియతే యదితావదనువృత్తిరనుసరణం ఉచితైవ యోగ్యైవ తిప్రతాదానాం ప్రాణేశ్వరచిత్తానువృత్తిధర్మత్వాదితి భావః కింతు హే సఖి తతోనువృత్తేః మాం మమానమనసం అభిమానహీనచిత్తాం కలయేత్ మన్యేత ॥ ౫౮ ॥ తథాహ- అలాఘవాయ విగ్రహైర్యవస్థియాతాం తతాప్రియా ॥ అవధీర్యేతి ॥ అథ అనంతరం ధైర్యకలితా కలితధైర్యా సతీ - అహం - వాహితాగ్న్యాదిష్వితి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః - దయితం అవధీర్య తిరస్కృత్య తేన సహ ప్రియేణ సహ విరోధం విదధే కరోమి చేత్ - దధాతేః కర్తరి లిట్ టెజ్- హే సఖి తవ కిమివ గోప్యతే నగూహ్యతే న కించిదిత్యర్థః కింతు కథ్యత ఏవేతి కథయతి చ- నహ సాబలేన వర్తత ఇతి సాహసికీ- ఓజస్సహోంభస్తమస ఇతి రక్

ప్యతే కిమివ కర్తుమిదం న సహోస్మి సాహసమసాహసికీ ॥ ౫౯ ॥ తదుపేత్య మాస్మతముపాలభథాః కిలదోషమస్యనహివిద్మవయం । ఇతిసంప్రధార్య రమణాయవధూర్విహితాగసేపివిససర్జసఖీః ॥ ౬౦ ॥ ననునందిశేతిసుదృశోదితయాత్రపయానకించనకిలాభిదధే । నిజమైక్షిమందమనిశంనిశితైః కృశితంశరీరమశరీరశరైః ॥ ౬౧ ॥ బ్రువతేస్మదూత్యఉపసృత్యనరాన్నరవ

సాన భవతీత్యసాహసికీ అహమితి శేషః ఇదం సాహసవిరోధాచరణరూపం సాహసకృత్యం కర్తుం-శకధృషేత్యాదినా తుమున్ - సహత ఇతి సహః సహధాతోః-పచాద్యచ్-నాస్మి-అత్ర సాహసికత్వస్య విశేషణగత్యా సాహసాసహనహేతుత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం॥ ౫౯ ॥ తర్హి కిమత్ర కార్యమత ఆహ॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్తం వల్లభం ఉపేత్య మాస్మోపాలభథాః నోపాలభస్వ తద్దోషం నగణయేత్యర్థః - స్మోత్తరే లఙ్ చేత్యాఙ్ప్రార్థ్యే లఙ్ - న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - నను సాపరాధః కథం నోపాలభ్యస్తత్రాహ-వయమస్య దోషం అపరాధం న విద్మ కిల అజానానా ఇవ తిష్ఠామ ఇత్యర్థః - కార్యార్థినః కుతో గర్వ ఇతి భావః - విదో లటో వేతి మస్ మాదేశః ఇతి సంప్రధార్య నిశ్చిత్య వధూర్నాయికా విహితాగసే కృతాపరాధాయాపి రమణాయ ప్రియాయ క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ సఖీః విససర్జ ప్రజిఘాయ - విరహాసహిష్ణుతయేత్యర్థః ఏషా కలహాంతరితా ప్రౌఢా చ ॥ ౬౦ ॥ నన్వితి ॥ నను హే నాయికే నందిశ నం దేశం బ్రూహీత్యుదితయా దూత్యోక్తయా సుదృశా నాయికయా కర్త్ర్యా త్రపయా హేతునా కించన నాభిదధే కిల నాభిహితం ఖలు కింతు నిశితైరశరీరశరైరనంగబాణైః అనిశం కృశితం కృశీకృతం- కృశశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-ణావిష్ఠవద్భావే-రఋతో హలాదేర్లఘోరితి ఋకారస్య రేఫాదేశః నిజం శరీరం మందమైక్షి ఈక్షితం ఏషా చ కలహాంతరితా మధ్యమా చ త్రపయా నిజహృదయానభిధానాన్నిజశరీరేక్షణేన స్వావస్థానివేదనాచ్చ తుల్యలజ్జాస్మరత్వావగమాదితి ఇయం చ పంచమీ కార్శ్యాఖ్యా కామావస్థా-దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్చాంతా ఇత్యనంగదశా దశ ॥ ౬౧ ॥ ఇత్థం నాయికాభిరుపదిష్టాః దూత్యశ్చ కిం కుర్వన్నిత్యత ఆహ॥ బ్రువత ఇతి॥ ప్రగల్భాః ప్రౌఢాః మతిగర్భాః ప్ర

ధృతిగల్భమతిగల్భగిరః । సుహృదర్థమీహితమజిహ్మధియాం ప్రకృతేర్వి
రాజతి విరుద్ధమపి ॥ ౬౨ ॥ సుతను రూపకీర్తిమహరద్భువి యస్తదనుప్రసక్త
హృదయేయమితి । త్వయి మత్సరాదివ నిరస్తదయస్సుతరాం క్షిణోతి ఖలు
తాం మదనః ॥ ౬౩ ॥ తవ సా కథాసు పరిఘట్టయతి శ్రవణం యదంగులిముఖె
న ముహుః । ఘనతాం ధ్రువం నయతి తేన భవద్గుణపూగపూరితమతృప్తత
యా ॥ ౬౪ ॥ ఉపతాపమానమలఘూష్మభిః శ్వసితైస్సితేతరసరోజదృ

తిభాగధేయాస్సాంత్వగిరో యాసాం తాః దూత్యః నరాన్పురుషాన్ ఉప
సృత్య గత్వా నరవత్ నరైః పుంభిస్తుల్యం - తేనతుల్యమితి వతిప్రత్యయః
బ్రువతే స్మ నచైతావతా వైయాత్యం దూషణమితి అర్థాంతరన్యాసేనాహ
సుహృదర్థమితి - తథాహి- అజిహ్మధియామకుటిలబుద్ధీనాం సంబంధిసు
హృదే సుహృదర్థం మిత్రార్థం - అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలిం
గతా చేతి వక్తవ్యా- ఈహితం చేష్టితం ప్రకృతేః స్వభావాత్ విరుద్ధం స్వ
భావవిపరీతమపి రాజతి శోభతే- తస్మాన్న ధార్ష్ట్యం దోష ఇత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥
అథ కాచిద్దూతీ కంచిత్ప్రియం సప్తభిః ప్రార్థయతి ॥ సుతన్వేత్యాది ॥ యః
పురుషః భువి మమ రూపకీర్తిం సౌందర్యప్రథామహరత్ ఇయం తత్ప్రియా త
దనుప్రసక్తహృదయా తస్మిన్నాసక్తచిత్తేతి హేతోః త్వయి మత్సరాదివ మ
దనో నిరస్తదయో నిష్కృపస్సన్ తాం త్వత్ప్రియాం సుతరాం క్షిణోతి క్ష
పయతి ఖలు- ఏతేన కార్శ్యావస్థోక్తా- అత్ర పాత్రాత్ప్రతిపక్షభూతనాయకపీ
డాసమర్థస్య మదనస్య తదీయనాయికాపీడనోక్త్యా ప్రత్యనీకాలంకారః
స చ త్వయి మత్సరాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షోత్థాపిత ఇతి సంకరః - బలినః
ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారేఽసమర్థే । యస్తదీయతిరస్కారః ప్రత్యనీకం త
దుచ్యతే ఇతి ॥ ౬౩ ॥ తవేతి ॥ సా త్వత్ప్రియా తవ కథాసు గుణకీర్తనేషు ముహు
రంగుళిముఖేన అంగుల్యగ్రేణ శ్రవణం శ్రోత్రవివరం పరిఘట్టయతి ఆస్ఫాల
యతీతి యత్ యదృచ్ఛయేతి శేషః తేన పరిఘట్టనేన భవద్గుణపూగపూరితం
శ్రవణం అతృప్తతయా తావద్గుణగ్రహణేన అసంతుష్టతయా ఘనతాం న
యతి - బహుతండులమానార్థం ప్రస్థాగివత్ భూయో గుణప్రవేశాయ
సంశ్లేషయతీత్యర్థః- ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం- అత్ర కందూతినోదనా
ర్థం శ్రోత్రఘట్టనే ఘనతానయనార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౬౪ ॥ ఉపేతి ॥

శః। ద్రవతాం న నేతుమధరం క్షమతే నవనాగవల్లిదళరాగరసః ॥ ౬౫ ॥
దధతి స్ఫుటం రతిపతేరిషవః శితతాం యదుత్పలపలాశదృశః । హృదయం ని
రంతరబృహత్కఠినస్తనమండలావరణమప్యభిదన్ ॥ ౬౬ ॥ కుసుమాదపి స్మి
తదృశస్సుతరాం సుకుమారమంగమితి నాపరథా । అనిశం నిజైరకరుణః కరు
ణం కుసుమేషురుత్తపతి యద్విశిఖైః ॥ ౬౭ ॥ విషతాం నిషేవితమపక్రియ

అలఘురంతస్సంతాపాదధిక ఉష్ణిమా ఉష్ణత్వం యేషాం తైః శ్వసితైః నిశ్వాసైః ఉపతాప్యమానం దహ్యమానం సితేతరసరోజదృశో నీలోత్పలాక్ష్యాః అధరం నవనాగవల్లిదళానాం తాంబూలవల్లిపత్రాణాం రాగ రసో రంజకద్రవో ద్రవతామార్ద్రతాం నేతుం న క్షమతే న శక్నోతి - ఏతేన జ్వరావస్థోక్తా ద్రవత్వసంబంధేప్యసంబంధోక్తేః సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః స్వతస్సిద్ధకపిత్థోక్తి సిద్ధాతిశయయోరభేదాధ్యవసాయ ఇతి రహస్యం ॥ ౬౫ ॥ దధతీతి ॥ రతిపతేర్మదనస్య ఇషవః శరాః శితతాం నైశిత్యం దధతి బిభ్రతి స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - యద్యస్మాన్నిరంతరం నీరంధ్రం బృహత్కఠినం యత్ స్తనమండలం తదేవావరణం వర్మ యస్య తత్తదపి ఉత్పలపలాశదృశః ఉత్పలాక్ష్యాః హృదయం చిత్తమభిదన్ భిందంతి స్మ భిదేర్లుఙి ఇరితో వేతి చ్లేరఙాదేశః ప్రావరణమపి భిన్నమితి విరోధోత్థాపితేయం స్మరశరనైశిత్యోత్ప్రేక్షా తయా చ రంధ్రాన్వేషిణా కామేన పీడ్యమానాయాః తస్యాస్త్వద్విరహో జీవితసంశయమాపాదయతీతి వస్తు ధ్వన్యతే ॥ ౬౬ ॥ కుసుమాదితి ॥ స్మితదృశః స్మేరాక్ష్యాః అంగం కుసుమాదపి సుతరాం సుకుమారం కోమలమితి ఇదం కోమలత్వం అపరథా అన్యథా న భవతి కింతు సత్యమేవేత్యర్థః - కుతః యద్యస్మాత్ కుసుమేషురకరుణః నిష్కృపస్సన్ నిజైర్విశిఖైః కుసుమైరేవేత్యర్థః - కరుణం దీనం యథా తథా అనిశముత్తపతి తాపయతీత్యర్థః - తపతిరయం భ్వాదికః సకర్మకః కుసుమాధికసౌకుమార్యాభావే కథం కుసుమైః పీడ్యేత ఇతి కుసుమాధికసౌకుమార్యగుణోత్ప్రేక్షా నాపరథేతి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా ॥ ౬౭ ॥ విషతామితి ॥ అపక్రియయా విపరీతప్రయోగేణ నిషేవితం ఉపయుక్తం సర్వమమృతమపీతి భావః - విషతాం విషవదహితత్వం సముపైతీత్యర్థః - ఇదం విషత్వం సత్యం ధ్రువం అమృతసూతః సుధాప్రసవిణోఽపి ప్రసవతేః క్షిపతి శుక్ - హిమరశ్మిరుచః చంద్రపా

యాసముపైతి సర్వమితి సత్యమదః । అప్యృతన్నితోఽపి విరహోద్భవతోయ
దమమూం దహంతి హిమరశ్మిరుచః ॥ ౮౮ ॥ ఉదితం ప్రియాం ప్రతి సహార్ద
మితి శ్రద్దధీయత ప్రియతమేన వచః । విదితేంగితే హి పురఏవ జనే సపదీరితాః
ఖలు లగంతి గిరః ॥ ౮౯ ॥ దయితాహృతస్య యువభిర్మనసః పరిమూఢతా
ముపగతైః ప్రథమం । ఉదితే తతస్సపది లబ్ధపదైః క్షణదాకరేన్వపదిభిః ప్ర

చాభవతః విరహోద్గతోః త్వయా వినా సేవనాదిత్యర్థః- అమూం త్వత్ప్రి
యాం విహంతి యాః పూర్వం త్వయా సహ సేవనాదాహ్లాదయంతేతి భా
వః- ఏతేన విషయద్వైవరూప్యాత్ అగత్యవస్థోక్తావిశేషేణ సామాన్యసమర్థ
నరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౮౮ ॥ ఉదితమితి ॥ ప్రియాం ప్రతి ప్రియాము
ద్దిశ్య హృదయస్యేదం హార్దం ప్రేమ - ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమే
త్యమరః- తత్సహితం సహార్దమిత్యణ్ప్రత్యయః - హృదయస్యహృల్లేఖయదణ్లాసేష్వి
తి హృదయస్య హృదాదేశః- సహార్దం సస్నేహమిత్యాంతముక్తం- వదేః క
ర్మణి క్తః- వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం-వచః దూతీవాక్యం ప్రియతమే
న శ్రద్దధీయత విశ్వసితం- దధాతేః కర్మణి లఙ్ - శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వచ
నాత్ శ్రచ్ఛబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః హి యస్మాత్పురః పూర్వమేవ విదితేం
గితే విదితపరాభిప్రాయే జనే * ఇంగితం హృద్గతో భావ ఇతి సజ్జనః- ఈరితాః
ఉక్తాః గిరః సపది లగంతి సజ్జంతి ఖలు - స్వయం ప్రియాహృదయ వేదిత్వా
త్స్వబుద్ధిసంవాదేన దూతీకథితం ప్రియాయాః విరహదుఃఖం సద్యోవిశ
శ్వాసేత్యర్థః - అర్థాంతరన్యాసః ఏషా కలహాంతరితా అతఏవాత్రామా
నాఖ్యో విప్రలంభశృంగారః - పూర్వానురాగమానాఖ్య ప్రవాసకరుణా
త్మనా విప్రలంభశ్చతుర్ధేత్యుక్తం ॥ ౮౯ ॥ దయితేతి ॥ ప్రథమం చంద్రో
దయాత్ప్రాక్ పరిమూఢతాం నిజమనః ప్రస్థానమార్గానభిజ్ఞతాం ఉపగ
తైస్తతః పశ్చాత్ క్షణదాకరే నిశాకరే ఉదితే సతి లబ్ధపదైః దృష్టచోరపదచి
హ్నైః అతఏవ దయితాభిః హృతస్యాకృష్టస్యాపహృతస్య చ మనసః అనుపది
భిః అన్వేష్టృభిః అన్విష్యద్భిరేవేత్యర్థః- అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా- ప్రాగ
వలంబిత ధైర్యత్యాగనిమిత్తా - అనుపద్యన్వేష్టేతి నిపాతః - అన్వేష్టానుప
దీ ప్రోక్త ఇతి వైజయంతీ - యువభిః ప్రయయే ప్రయాతం - యాతేర్భావే లి
ట్ - అత్రోక్తపరాన్వేషణోత్ప్రేక్షయా యూనాం చోరగ్రాహిభిః ఉప

యయౌ ॥ ౫౦ ॥ నిపాతసంభ్రమభృతశ్శ్రవణాదసితభ్రువః ప్రణదితాలికులం । దయితావలోకవికసన్నయనప్రసరప్రణున్నమివ వారిరుహమ్ ॥ ౫౧ ॥ ఉపనేతుమున్నతిమతేవ దివం కుచయోర్యుగేన తరసాకులితాం । రభసోత్థితాముపగతస్సహసా పరిరభ్య కశ్చన వధూమరుధత్ ॥ ౫౨ ॥ అనుదేహమాగతవతః ప్రతిమాం పరిణాయకస్య గురుముద్వహతా । ముకురేణ వేప

మాగచ్ఛ్యత ఇవ్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౫౦ ॥ అథ యూనాం ప్రియాగృహాగమనప్రత్యనంతరవృత్తాంతం వర్ణయతి ॥ నిపాతేతి ॥ సంభ్రమభృతః ప్రత్యుత్థానసంరంభిణ్యాః అసితభ్రువో౽ఙ్గనాయాః శ్రవణాత్కర్ణాత్ ప్రణదితాలికులం కూజద్భృంగపుంజం - ఉపసర్గాదసమాసే౽పీణోపదేశస్యేతి ణత్వం - వారిరుహం శ్రవణోత్పలం దయితావలోకేన ప్రియదర్శనేన వికసతో విస్తారం గచ్ఛతో నయనస్య ప్రసరేణ ప్రసారేణ ప్రణున్నమివ ప్రేరితమివ పూర్వవణ్ణత్వం నిపపాత తథా సంభావితమిత్యర్థః - అత్ర సంభ్రమహేతుకస్య కర్ణోత్పలపాతస్య నయనప్రసరహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఏషోత్ప్రేక్షా ॥ ౫౧ ॥ ఉపనేతుమితి ॥ సహసోపగతః హారాదాగతః కశ్చన యువా అత ఏవ రభసేనోత్థితాం అత ఏవోన్నతిమతా కుచయోర్యుగేన కర్త్రా దివమాకాశం ఉపనేతుమివ ఊర్ధ్వముత్క్షేప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా ఉత్థాననిమిత్తోన్నత్యగుణనిమిత్తా - తరసా బలేన ఆకులితాం వ్యాకృష్టాం వధూం ప్రియాం పరిరభ్యారుధత్ రుద్ధవాన్ ఉపవేశితవాన్ ఊర్ధ్వం క్షేపాన్నివారితవానిత్యర్థః - రుధేర్లుఙి ఇరితో వేతి చ్లేర్వికల్పాదఙాదేశః ఏషోత్ప్రేక్షా రోమాంచాద్యనుభావవతీ ॥ ౫౨ ॥ అనుదేహమితి ॥ అనుదేహం దేహస్య పశ్చాత్ - అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా పశ్చాదర్థే౽వ్యయీభావః ఆగతవతః పరిణాయకస్య పరిణేతుః వోఢురిత్యర్థః - నయతేర్ణ్వుల్ ప్రత్యయః - ఉపసర్గాదసమాసే౽పీణోపదేశస్యేతి ణత్వం గురుం పూజ్యాం భారవతీం చ ప్రతిమాం ప్రతిబింబముద్వహతా పశ్చాత్ స్థితస్యాపి తదాభిముఖ్యాదితి భావః - ముకురేణ దర్పణేన కర్త్రా - దర్పణే ముకురాదర్శావిత్యమరః - వేపథుభృతో నవోఢతయా భయశృంగారాభ్యాం కంపమానాదతిమాత్రో౽భిభరో యస్య తస్మాదతిభరాత్ ప్రతిబింబగు

ధృతిభరాత్ కథమప్యపాతి నవవధూకరతః ॥ ౨౩ ॥ అవనమ్య వక్షసి నిమగ్నకుచద్వితయేన గాఢముపగూఢవతా। దయితేన తత్క్షణచలద్రశనాకల కింకిణీరవముదాసి వధూః ॥ ౨౪ ॥ కరరుద్ధనీవి దయితోపగతౌ గళితం త్వరా విరహితాసనయా । క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశస్ఫురదూరుభిత్తి వసనం వవసే ॥ ౨౫ ॥ పిదధానమన్యముపగమ్య దృశౌ బ్రువతే జనాయ వద కోఽయమితి । అభిధాతుమధ్యవవసేన గిరా పులకైః ప్రియం నవవధూర్న్యగదత్ ॥ ౨౬ ॥

రుముకురధారణాదితి భావః - వధ్వాః నవోఢాయాః కరతః పాణితలాత్ - పంచమ్యాస్తసిల్ - కథమపి నాపాతి న పతితం మహతా యత్నేనావధారితమిత్యర్థః - భావే లుఙ్ ఏషా ముగ్ధా అత్ర వధూకరస్య ధారాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః గురురితి శ్లేషోత్థాపితేతి సంకరః ॥ ౨౩ ॥ అవనమ్యేతి ॥ అవనమ్య గాఢమత్యంతముపగూఢవతా ఆశ్లిష్టవతా అతఏవ వక్షసి నిమగ్నకుచద్వితయేన లగ్నస్తనయుగ్మేన దయితేన తత్క్షణే చలన్ ఉద్గచ్ఛన్ రశనాయాః కలః కింకిణీరవో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా వధూః ప్రియా ఉదాసి ఉదస్తా ఉత్క్షిప్తా అస్యతేః కర్మణి లుఙ్ ఏషా వ్యాప్తా రోమాంచాద్యనుభావవతీ వ్యభావోక్తిరలంకారః ॥ ౨౪ ॥ కరేతి ॥ దయితోపగతౌ ప్రియాగమనే సతి అతఏవ త్వరావిరహితాసనయా వేగత్యక్తపీఠయా ఉత్థితయేత్యర్థః - కయాచిదితి శేషః అతఏవ గళితం స్రస్తం అతఏవ కరరుద్ధనీవి కరగృహీతబంధనం వసనం క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశీ కించిద్దృష్టహేమశిలాప్రతిమా స్ఫురంతీ ఊరుభిత్తిరూరుప్రదేశో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా హిరణ్యం హేమ హాటకమిత్యమరః - వవసే ఆచ్ఛాదితం - వసేరాచ్ఛాదనార్థాత్ కర్మణి లిట్ - ఊరుభిత్తిరివేత్యుపమితసమాసః అతోఽత్ర వపయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౫ ॥ పిదధానమితి ॥ నవవధూర్నవోఢా అన్యః కశ్చిదుపగమ్యాగత్య దృశౌ నేత్రే పిదధానం ఛాదయంతం ప్రియం అయం దృష్టిచ్ఛాదకః కః వదేతి బ్రువతే పృచ్ఛతే జనాయ సఖీజనాయ గిరా వాచా అభిధాతుం వక్తుం నాధ్యవవసే నోత్సహే లజ్జయేతి భావః అధ్యవపూర్వాత్స్యతేః కర్తరి లిట్ కింతు పులకైః న్యగదత్ అవోచత్ అత్ర ప్రియవిజ్ఞానరూపస్యార్థస్య లజ్జయా అసంలక్షితస్య పులకైః ప్రకాశనాత్ సూక్ష్మాలంకారః - అసంలక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశః సూక్ష్మ ఉచ్యతే ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥ ఉదితేతి ॥ అభిభర్తృ

ఉదితోరుసాదమతివేపథుమత్సదృశోఽభిభర్తృ విధురం త్రపయా । వపురాదరాతిశయశంసిపురః ప్రతిపత్తిమూఢమపి బాఢమభూత్ ॥ ౭౭॥ పరిమాంథరాభిరలఘూరుభరాదధివేశ్మపత్యురుపచారవిధౌ । స్ఖలితాభిరప్యసకృదంప్రమదాః ప్రణయాతిభూమిమగమన్గతిభిః ॥ ౭౮ ॥ మధురోన్నతభ్రులలితం చదృశోఽస్సకరప్రయోగచతురంచవచః । ప్రకృతిస్థమేవ నిపుణాగమితస్ఫుటనాట్యలీలమభవత్సుతనోః ॥ ౭౯ ॥ తదయుక్తమంగతవవిశ్వసృజానక్ర

భర్తృసమీపం - లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ఇతి అవ్యయీభావః ఉదితః ఉత్పన్నః ఊరుసాదః ఊర్వోర్నిశ్చేష్టతా యస్యతత్ అతివేపథుమత్ అతికంపవత్ ఏతేన విశేషణ ద్వయేన ప్రత్యుత్థానాలింగన విరోధినా స్తంభవేపథూ సాత్త్వికావుక్తౌ త్రపయా లజ్జయా విధురం విలక్షణం- ఏతేన లజ్జాసంచారిణా ప్రియవామత్వముక్తం - ఏవం పురః ప్రతిపత్తిమూఢమితికర్తవ్యతామూఢమపి సుదృశో వపుః బాఢంభృశం ఆదరాతిశయశంసిముఖరాగాదిలింగైః ఆదరవిశేషవ్యంజకమభూత్ సత్యాదప్యేకము పచారైరితి భావః॥ ౭౭ ॥ పరీతి ॥ ప్రమదాః స్త్రియః అధివేశ్మ నిజవేశ్మని పత్యురుపచారవిధౌ ప్రత్యుత్థానాదికర్మణి అలఘూర్మహతః ఊర్వోర్భరాత్ సక్థిభారాత్పరిమంథరాభిరలసాభిరసకృదంపదేపదేస్ఖలితాభిరపి గతిభిర్గమనైః ప్రణయాతిభూమిం ప్రేమప్రకర్షం అగమన్ పరమప్రేమాస్పదీభూతా ఇత్యర్థః - ప్రత్యుత్థానాదపి స్ఖలితగమనమేవపత్యుః ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః స్త్రీణాం స్ఖలనంపత్యుః ప్రీతికరమభూదితివిరోధాభాసోలంకారః॥ ౭౮॥ మధురేతి॥ మధురం మనోహారం యథాతథా ఉన్నతే ఉచ్ఛ్రితే భ్రువౌయస్మిన్ తత్ మధురోన్నతభ్రు- గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వత్వం- దృశోర్లలితం నయనచేష్టాచ సకరప్రయోగం హస్తాభినయసహితం తచ్చతచ్చతురంచవచశ్చసుతనోః స్త్రియాః ప్రకృతిస్థమేవస్వభావసిద్ధమేవ నదసినిపుణేననిపుణాచార్యేణ అగమితమభ్యాసితం అతఏవస్ఫుట ప్రథితం యన్నాట్యం నృత్తంతస్య లీలేవలీలాయస్యతత్తథోక్తమభవత్ ఇతినిదర్శనాలంకారః-తయానర్తక్యుపమాగమ్యతే ॥ ౭౯ ॥ అథకస్యాశ్చిత్సపత్నీనామగ్రహణాహతాయాః కాంతోపలంభ స్త్రిభిః కులకేనాహ ॥ తదిత్యాది ॥ అంగేత్యామంత్రణే - విశ్వసృజా విధాత్రా త్రీతవేక్షణసహస్రతయాంనే

తం యదీక్షణసహస్రతయాం । ప్రకటీకృతా జగతి యేన ఖలు స్ఫుటమింద్ర
తాదృశమయి గోత్రభిదా ॥ ౮౦ ॥ న విభావయత్యనిశమక్షిగతామపి మాం భ
వానతిసమీపతయా । హృదయస్థితాం పునః పురతః కథమీక్షతే బహిరభీ
ష్టతమాం ॥ ౮౧ ॥ ఇతి గంతుమిచ్ఛురభిధాయ పురః క్షణదృష్టిపాతవిక
సద్వదనాం । స్వకరావలంబనవిముక్తగళత్కళకాంచి కాం దదృశత్తరు
ణః ॥ ౮౨ ॥ అపయాతి సరోషయా నిరస్తే కృతకం కామిని చుక్షువే మృగా

స్రసహస్రసమూహాః - సంఖ్యాయా అవయవే తయప్ సకృతం సృష్టమి
తి యత్ తదయుక్తం - యతః యేన కారణేన మయి విషయే స్ఫుట ప్రత్యక్షమేవ
గోత్రభిదా నామభేదినా చ - గోత్రం నామ్ని కులే చాద్రౌ ఇతి యాదవః -
త్వయేతి శేషః - అస్యేంద్రతా జగతి లోకే ప్రకటీకృతా ఖలు - అత్ర గోత్ర
భిదేతి శ్లేషానుప్రాణితమపహ్నుతమింద్రత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౮౦ ॥
నేతి ॥ అనిశం అక్షిగతాం చక్షుస్సన్నికృష్టామపి ద్వేష్యామితి చ గమ్యతే -
ద్వేష్యేత్యక్షిగత ఇత్యమరః - మామతిసమీపతయా భవాన్న విభావయతి న
దర్శయతి - శేషే ప్రథమః ఇతి ప్రథమపురుషః - ఇంద్రియసన్నికృష్టమపి న
పశ్యతీతి విరోధాభాసనాథోఽపిశబ్దః పరమార్థస్తు ద్వేష్యత్వాదతిసా
మీప్యే వ్యవిభావనం న చిత్రమితి భావః అభీష్టతమాం పునః హృదయస్థితాం
హృదయాదనపేతాం అంతర్హితామితి చ గమ్యతే అత ఏవ విరోధాభాస
నాథోఽపిశబ్దః- బహిః పురతః కథం భవానీక్షతే- ఇదం తు చిత్రం అతిసామీ
ప్యస్య వ్యవధానస్యాపి దర్శనప్రతిబంధకత్వాదితి భావః హేతిమాస్వదం
వస్తు పరోక్షమప్యపరోక్షమీక్ష్యతే ఇతరదపరోక్షమపి పరోక్షమేవేతి తాత్ప
ర్యార్థః విరోధాభాసయోస్సంకరః ॥ ౮౧ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యభిధాయ పురః గం
తుమిచ్ఛుం క్షణం దృష్ట్యోః పాతేన వికసద్వదనాం పరస్పరదృష్టిపాతమాత్ర
గళత్కోపామిత్యర్థః కాంచిన్నాయికాం తరుణో యువా స్వకరావలంబనం
ప్రియకరగ్రహణం తేన విముక్తా ముక్తబంధా అత ఏవ గళంతీ స్రంసమానా
కలా మధురా చ కాంచీ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా అరుణత్ రుద్ధవాన్
రుధేర్లఙి రుధాదిభ్యశ్శ్నమ్-ఏషా కలహాంతరితా ॥ ౮౨ ॥ అపేతి ॥ సరోషయా
సరోషయా మృగాక్ష్యా నిరస్తే కామిని ప్రియే అపయాతి సతి కృతకం
కృత్రిమం యథా తథా చుక్షువే - తన్నిగమప్రతిబంధాక్షణం తు తం కృత

త్త్యాః కలయన్నపి సవ్యథో౽వతస్థే శకునేన స్ఖలితః కిలేతరో౽పి॥ ౮౩ ॥ ఆలోక్య
ప్రియతమమంశుకే వినీవౌ యత్తస్థే నమితముఖేందుమానవత్యా । తస్యా
నంపదమవలోకయాంబభూవే మానస్య ద్రుతమపయానమాస్థితస్య॥ ౮౪ ॥
మదృశస్స్మరసవ్యలీకతప్తస్తరసాశ్లిష్టవతస్సయావనోష్మా । కథమప్యభ
వత్స్మరానలోష్ణః స్తనభారో న నఖంపచః ప్రియస్య॥ ౮౫॥ దధత్యురోజద్వ

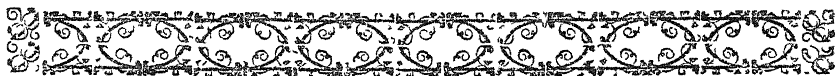
మిత్యర్థః టుక్షుశబ్దే భావే లిట్ ఇతరో౽పి నాయకో౽పి కలయన్నపి కృతకం
జానన్నపి శకునేన స్ఖలితః కిల నిరుద్ధ ఇవ సవ్యథః సనిర్వేదః - అవతస్థే స్థితః నగ
త ఇత్యర్థః ఉభావపి సమానరాగావితి భావః - ఏషా చ కలహాంతరితా ॥ ౮౩ ॥
ఆలోక్యేతి॥ మానవత్యా (స్త్రీ)యా - (స్త్రీ)ణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానో౽స్యా
స్సంగిః ప్రియే - ప్రియతమమాలోక్యస్థిత్యా సమానకర్తృకత్వాత్ క్త్వా
ప్రత్యయః అంశుకే నీవౌ ప్రియాలోకనాద్విగళితబంధే సతి భాషితపుం
స్కత్వాత్పుంవద్భావః - (స్త్రీ)కటీవస్త్రబంధే౽పి నీవీ పరిపణే౽పి చేత్యమరః -
నమితముఖేందు యథా తథా తస్థే స్థితమితి యత్ తత్తస్మాన్న ప్రముఖావ
స్థానాద్ధురితం శీఘ్రం ప్రియాలోకనక్షణ ఏవేత్యర్థః - అపయానమాస్థిత
స్య ప్రయాణం గతస్య మానస్య కోపస్య పదం పాదచిహ్నం అవలోకయాం
బభూవే అన్వేషితమిత్యర్థః - లజ్జానిమిత్తాయాః ముఖానతేరన్వేషణార్థ
త్వముత్ప్రేక్ష్యతే నూనమితి మానగంధో౽ప్యస్తమిత ఇతి భావః ॥ ౮౪ ॥ మదృ
శ ఇతి ॥ సరసమార్ద్రం నూతనమితి యావత్ తేన వ్యలీకేనాపరాధేన త
ప్తః తథా యావనోష్మణా సహావర్తత ఇతి సయావనోష్మా కించ స్మరానలో
ష్ణః కామాగ్నిసంతప్తః ఏవం త్రివిధాగ్నితప్తో౽పి మదృశః స్తనభారః తరసా
వేగేనాతిదాహదశాయామేవేత్యర్థః ఆశ్లిష్టవతః ఆలింగితవతః ప్రియ
స్య కథమపి కుతో౽వా హేతోరిత్యర్థః నఖంపచతి క్వాథయతీతి నఖంపచః -
మితనఖే చేతి ఖశ్ప్రత్యయః - అరుర్ద్విషదజంతస్య ముమితి ముమాగమః
నాభవత్ తథోష్ణః ఈషదుష్ణో౽పి నాభూదిత్యర్థః - ప్రియాంగసంగమాత్ర
ప్రతీకారాః ఖలు కామినీనాం సంతాపా ఇతి భావః తాదృగౌష్ణ్యసంబంధే
పి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౮౫ ॥ దధతీతి ॥ ఉరు మహాదశీతలం స్మర
యావనోష్మభ్యాం ఉష్ణమురోజద్వయం కుచయుగ్మం దధతీ భువస్తలం గతా
భూలోకమాగతా స్వయం సాక్షాదుర్వశీవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - కాచన(స్త్రీ)

యముర్వశీతలంభువోఽగతేవప్సరసామూర్వశీతలం । బభౌ ముఖేనాప్రతిమేన కాచనశ్రియాధికాతాం ప్రతిమేన కాచన॥ ౮౬ ॥ఇత్థంనారీర్ఘటయితుమలం కామిభిః కామమాసన్ ప్రాలేయాంశోః స్ఫుటరుచయశ్శాంతమానాంతరాయాః। ఆచార్యత్వంరతిషువిలసన్మన్మథశ్రీవిలాసాహ్రీప్రత్యూహప్రశమకుశలాశ్శీధవశ్చక్రురాసాం॥ ౮౭॥ .... *

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
ప్రదోషవర్ణనన్నామ నవమస్సర్గః.

అప్రతిమేనాఽసదృశేన ముఖేన బభౌ తాం ప్రతిమేన కామేన కాచిత్ అప్సరాశ్శ్రియా సౌందర్యేణాధికానేత్యతిశయోక్తిః తదనుయమకేన సంసృష్టిః ॥ ౮౬ ॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ - ఉదవస్థమురితిథముప్రత్యయః సపది శాంతః శమితః మానః కోప ఏవ అంతరాయో యాభిస్తాః - వా దాంతేత్యాదినా శమేర్ణ్యంతాచ్ఛాంతేతినిపాతః - ప్రాలేయాంశోశ్చంద్రస్యరుచయః నారీః కాంతాః కామిభిర్ఘటయితుం సంధాతుం - మితాం ప్రాప్తాః - పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు తుమున్ప్రత్యయః కామమలలం సమర్థాః ఆసన్ దూత్య ఇవేతి భావః విలసంతో మన్మథశ్రీవిలాసాః ముఖితస్మితాకారాదిమదనాతిరేకవికారాః యాభిస్తాః హ్రీరేవ ప్రత్యూహో విఘ్నః తస్య ప్రశమే నివారణే కుశలాః శేరతే అభిరితి శీధవః మదిరాః శిజోధుగిత్యౌణాదికో ధుక్ప్రత్యయః ఆసాం నారీణాం రతిషు ఆచార్యత్వం ఆచార్యకముపదేశం చక్రుః నర్మసఖ్య ఇవేతి భావః - అత్ర ప్రథమార్ధే ప్రస్తుత చంద్రరుచాం మానశమన కామిఘటన పాటవ విశేషణసామ్యాదప్రస్తుతదూతీత్వప్రతీతేః సమాసోక్తిః ద్వితీయార్థే తు శీధుష్వారోపితస్యాచార్యత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః- తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః తేన చ నర్మసఖ్యుపమాధ్వనిః- ఉత్తరసర్గే సధుపానరతోత్సవవర్ణనాయాశ్శాయమేవ ప్రస్తావః మందాక్రాంతావృత్తం- మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ ॥౮౭॥ **

ఇతి శ్రీ పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే నవమస్సర్గః.

శ్రీరస్తు.

మాఘకావ్యే· సవ్యాఖ్యానే
దశమసర్గప్రారంభః.

సజ్జితాని సురభీణ్యథ యూనాముల్లసన్నయనవారిరుహాణి । ఆయయుస్సుఘటితాని సురాయాః పాత్రతాం ప్రియతమావదనాని ॥ ౧ ॥ సోపచారముపశాంతవిచారం సానుతర్షమనుతర్షపదేన । తే ముహూర్తమథ

ఆచార్యత్వం రసేషు శీధవశ్చక్రురిత్యుక్తం తత్ప్రపంచనాయ అస్మిన్సర్గే తావన్మధుపానం వర్ణయతి ॥ సజ్జితానీతి ॥ అథ పానగోష్ఠీప్రస్తావానంతరం సజ్జితాని ధావనక్షాళనాదినా సంస్కృతాని సురభీణి యథాయోగం స్వభావసంస్కారాభ్యాం సుగంధీని నయనాని వారిరుహాణీవ అన్యత్ర నయనానీవ వారిరుహాణి వాసనార్థం క్షిప్తాన్యుల్లసంత్యేషు తాని తథోక్తాని సుఘటితాని సుష్ఠ్వవయవైర్యోజితాని శోభనసంస్థానవత్తయా ఘటితాని వా ప్రియతమావదనాని - యూనాం సురాయాః పాత్రతాం పానభాజనతాం ఆయయుః ప్రియాముఖసంపర్కజనితరసాస్వాదలోభాత్తాం ముఖసురామేవ పపురితి భావః - అత్ర వదనేష్వారోప్యమాణాయాః పాత్రతాయాః స్వతాదాత్మ్యేన తేషాం పానసాధనతాపాదనేన ప్రకృతవధూపయోగాత్ పరిణామాలంకారః - ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్ - తేన శ్లేషసంకీర్ణోయముపమా వ్యజ్యతే ॥ అస్మిన్సర్గే స్వాగతావృత్తం ॥ స్వాగతేతి రనభాగురుయుగ్మం ॥ ౧ ॥ సోపచారమితి ॥ అథ పాత్రీకరణానంతరం తే యువానః సోపచారం సప్రార్థనం ఉపశాంతవిచారం నివృత్తశంకం - వివాదమితి పాఠే మానమవధూయేతి పునరుక్తిః చారం చారమితి ప్రక్రమభంగశ్చ స్యాత్ - సానుతర్షం సతృష్ణం చ యథా తథా అనుతృష్యంత్యనేనేత్యనుతర్షో మద్యం - మద్యేనుతర్షస్తత్పానపాత్రే తృష్ణాభిలాషయోరితి ఉభయత్రాపి విశ్వః - తస్య పదేన ఛలేన ముహూర్తం మాత్రం ప్రేమ - స్వాః స్వకీయాః వధూర్ముహుర్గ్రహణాత్ మానం కోపం అవధూయ అపీప్యన్ పాయయంతి స్మ పిబతేర్ణౌ

మూర్తమపీప్యన్ ప్రేమమానమపధూయవధూభ్యః॥ ౨॥ కాన్తికాం తవదనప్రతిబింబేభగ్నబాలసహకారసుగంధౌ । స్వాదుఃప్రణదితాళినిశీతేనిర్వవారమధునీంద్రియవర్గః ॥ ౩ ॥ కాపిశాయనసుగంధివిఘూర్ణన్నున్మదోఽధిశయితుంసమశేత। ఫుల్లదృష్టివదనంవనితానామబ్జచారుచషకంషడంఘ్రిః ॥ ౪ ॥ బింబితంభృతపరిస్రుతిజానన్వ్యాజనేజలజమిత్యబ

చఙి- లోపఃపిబతేరీచ్చాభ్యాసస్యేతిధాత్వాకారస్యలోపః- ఈకారాదేశశ్చాభ్యాసస్య - నపాదమీత్యాదినానిగరణార్థత్వనిమిత్తపరస్మైపదనిషేధేపి- ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదవికల్పాత్పాక్షికంపరస్మైపదం - గతిబుద్ధీత్యాదినాంవనూరిత్యణికర్తుః కర్మత్వం అనుతప్తపదేనేత్యనుతాపాపహ్నవేన మూర్తన్ ప్రేమత్వోత్ప్రేక్షణా ద్వ్యంజకాప్రయోగాచ్చ ప్రతీయమానాసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా॥ ౨॥ కాన్తేతి॥ కాన్తంసంకాన్తంకాంతవదనప్రతిబింబంయస్మిన్తస్మిన్ నేత్రనిర్వృతికర ఇత్యర్థః - భగ్నాఃబాలసహకారాశ్చూతవిశేషపల్లవాః - ఆమ్రశ్చూతోరసాలోఽసౌసహకారోఽతిసౌరభ ఇత్యమరః - తైస్సుగంధౌసురభిణిఘ్రాణతర్పణఇత్యర్థః - తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కంపుంవద్గాలవస్యేతిపుంవద్భావః - స్వాదుని మధురేరసనాకర్షిణీత్యర్థః - ప్రణదితాళినిగుంజన్మధుకరే శ్రుతిసుఖఇత్యర్థః- శీతేశీతలేస్పర్శసుఖఇత్యర్థః - ఏవంపంచవిషయసమష్టౌమధునిమద్యే ఇంద్రియవర్గః చక్షురాదీంద్రియపంచకం నిర్వవారనిర్వృతమభూత్ - అత్రరూపరసాదిపదార్థానాం మధువిశేషణభావేనిర్వృతిహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం॥ ౩॥ కాపిశాయనేతి॥ ఉన్మదఃఉద్రిక్తమదః అతఏవవిఘూర్ణన్ భ్రమన్షడంఘ్రిఃషట్పదః కాపిశాయనేనమద్యేనసుగంధిసురభి- కశ్యంకల్యంతథామద్యంమైరేయంకాపిశాయనమితివైజయంతీ - ఫుల్లదృష్టివికసితనేత్రంవనితానాం స్త్రీణాం వదనంఅబ్జేనవాసనార్థంన్యస్తేనచారుచషకంపానపాత్రం - చషకోఽస్త్రీపానపాత్రమిత్యమరః- అధిశయితుంఅధిష్ఠాతుంసమశేత- ఇదంభజామీదంవేత్యుభయలోభాత్ డోలాయమానమానసఆసీదిత్యర్థః - అత్రప్రకృతయోరేవ వదనచషకయోస్పష్టపదాభిలాషాస్పదత్వరూపైక ధర్మయోగాదౌపమ్యస్యగమ్యతాయాంతుల్యయోగితాభేదః ॥ ౪ ॥ బింబితమితి ॥ భృ

లాయాః । ఘూర్ణితుమక్షిపతద్భ్రమరస్య భ్రాన్తిభాజ భవతిక్వవివేకః ॥ ౫ ॥ దత్తమిష్టతమయా మధుపత్యుర్బాఢమాపపిబతో రసవత్తామ్। యత్స్వవర్ణమకుటాంశుభిరాసీచ్చేతనావిరహితైరపిపీతం॥ ౬॥ స్వాదనేనసుతనోరవిచారాదోష్ఠతస్సముచరిష్ణురసోత్ర । అన్యమన్యదివ యన్మధుయూనః స్వాదుమిష్టమతనిష్టతదేవ ॥ ౭ ॥ విభ్రతాం మధురతామతిమాత్రం రాగిభి

తాపరిపూర్ణదార్వారుణీయస్మిన్ - పరిపూర్ద్వారుణాత్మజేత్యమరః- భాజనేపానపాత్రేబిబితం ప్రతిబింబితం - అబలాయాః (స్త్రీ)యాః అక్షిజలజమితిజాతసాదృశ్యాత్తథాభ్రాన్త్యన్నిత్యర్థః- భ్రమరః ఘూర్ణితుం పతతిస్మ - తథాహి భ్రాన్తిః భ్రమణం విపరీతజ్ఞానంచ తద్భాజి వివేకః తత్త్వవిచారః క్వ భవతి న క్వాపీత్యర్థః- అత్రభ్రమరస్యాక్షిణిజలజభ్రాన్తేః భ్రాన్తిమదలంకారః తత్సమర్థకత్వాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితార్థాన్తరన్యాసస్య తేనసహాంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౫॥ దత్తమితి॥ ఇష్టతమయా దత్తం మధుమద్యం కర్తృ పిబతః పత్యుర్బాఢం రసవత్తాం ప్రియసీకరస్పర్శాదతిస్వాదుతామాప - అతిశాయనే తమప్ - బాఢం ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా - కుతః యద్యస్మాచ్చేతనావిరహితైరచేతనైః స్వస్వవర్ణమకుటాంశుభిః పిమధు ప్రస్నుతైరితిభావః- పీత పీతవర్ణం (పీతం) చాసీత్ అత్ర పీతమితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా పీతిపానయోః పానక్రియాభేదాధ్యవసాయాదచేతనాంశుకర్తృకపానక్రియానిమిత్తకిం ప్రెచేతస్సహస్తదానాహితరసవత్త్వోత్ప్రేక్షా- తయాచ యదచేతనానామపి పేయం తత్ చేతనానాం కిం వక్తవ్యమిత్యర్థాపత్తిధ్వననాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౬ ॥ స్వాదనేనేతి॥ సుతనోః కర్త్ర్యా స్వాదనేన స్వాదనేనపిష్ఠతః ఓష్ఠాద్రసః స్వాదోత్ర మధుని అవిచారాత్ అసంశయాత్సముచరిష్ణుసంక్రాన్తిఃసంపూర్ణాచ్చరతేర్లుఙ్- సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం- కుతఃయద్యస్మాత్తదేవ పూర్వభుక్తమేవమధు అన్యదివ పూర్వమివ అన్యమపూర్వమిష్టంప్రియంస్వాదుంరసంయూనోతనిష్ట- తనోతేర్లుఙ్ ఓష్ఠస్పర్శానంతరమేవరసాంతరప్రాదుర్భావాద్యనంతరన్యాయాత్తాదృశసంక్రమోత్ప్రేక్షా-సాచావిచారాదితివ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా॥ ౭ ॥ విభ్రతామితి ॥ రాగిభిః కామిభిః అతిమాత్రం మధురతాం స్వాదుతాం ప్రియ

ర్యుగపదేవ పపాతే । ఆననైర్మధురసో వికసద్భిర్నాసికాభిరసితోత్పల
గంధః॥ ౮॥ పీతవత్యభిమతే మధుతుల్యస్వాదమోష్ఠరుచకం విదదంశౌ । ల
భ్యతే స్మ పరిరక్తతయాత్మా యావకేన వియుతాపి యువత్యాః॥ ౯॥ కస్యచి
త్సమదనం మదనీయం ప్రేయసీవదనపానపరస్య । స్వాదితస్సుకృతినా సవ

త్వం వా విఘ్రితౌ - మధురం రసవత్స్వాదుప్రియేషు మధురోऽన్యవదితి వి
శ్వః - వికసద్భిర్వికసంతీభిశ్చ వికసద్భిస్తృష్ణయా విజృంభమాణైః - నపుం
సకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకైకశేషః - ఆననైర్మ
ధురసో మద్యరసః నాసికాభిః ఘ్రాణైః అసితోత్పలగంధశ్చ యుగపదేవప
పాతే పీతౌ భిన్నేంద్రియగ్రాహ్యావపి గంధరసౌ యుగపత్ స్వేంద్రియసం
బంధాత్ యుగపద్గృహీతావిత్యర్థః - అత్ర మనస ఆశుసంచారాద్యౌగ
పద్యాభిమానః శతపత్రశరవ్యతిభేదవదిత్యణుపరిణామవాదినః వాస్తవ
మేవ యౌగపద్యమితి మధ్యమపరిణామవాదినః సర్వథాపి నాస్తికవయ ఇత్య
లమబాలక్షుణ్ణాధ్వగమనేన - అత్ర గంధరసయోరేకతయా సంబంధాత్తు
ల్యయోగితాభేదః॥౮॥ పీతవతీతి ॥ విదదంశౌ విదష్టుమిచ్ఛౌ ఉపదంశార్థి
నీత్యర్థః - ఉపదంశస్తు భక్షణమిత్యమరః - దంశేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః
అభిమతే వల్లభే మధునా తుల్యస్వాదం తుల్యరసం తుల్యత్వం చ ప్రకృతోప
యోగిహృద్యతామాత్రే అన్యథా విలక్షణరసస్యానుపదంశత్వాత్ - ఓష్ఠో
రుచకం ఆభరణమివేత్యుపమితసమాసః - రోచనాయాం చ రుచకమశ్వా
భరణమాల్యయోరితి విశ్వః - తదోష్ఠరుచకమోష్ఠశ్రేష్ఠం పీతవతి సతి వియు
తా అపగచ్ఛతాపి ఇణో లటశ్శత్రాదేశః - ఇణో యణితి యణాదేశః యువ
త్యాః యువతేః జిత్రిహ్రస్వశ్చేతి వా నదీత్వాదాడాగమః - యావకేనా
లక్తకేన పరిరక్తతయా దంతనిష్పీడనకృతేన రాగేణ హేతునా ఆత్మా స్వ
రూపం లభ్యతే స్మ లబ్ధః పునరుద్భూత ఇత్యర్థః - అత్రాధరపానాదపేతస్యా
పి యావకస్య రాగప్రాదుర్భావనిమిత్తాద్విరోధగర్భా పునరుద్భవోత్ప్రే
క్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౯ ॥ కస్యచిదితి ॥ సమదనం యథా త
థా మదయతీతి మదనీయం మదకారి - కృత్యల్యుటో బహులమితి కర్తరి అనీ
యర్ ప్రత్యయః - తస్య ప్రేయసీవదనస్య పానం పరం ప్రధానం యస్య త
స్య కాముకత్వాత్ప్రియాముఖపానాసక్తస్య కస్యచిత్కామినః సుకృతిప

వప్రత్యుతక్షణవిదంశపదేభూత్ ॥ ౧౦ ॥ పీతశీధుమధురైర్మిథునానా మాననైః పరిహృతం చషకాంతః । వ్రీళయారుదదివాళివిరావైర్నీలనీరజమగచ్ఛదథస్తాత్ ॥ ౧౧ ॥ ప్రాతిభం త్రిసరకేణ గతానాం వక్రవాక్యరచనారమణీయః । గూఢసూచితరహస్యసహాసస్సుభ్రువాం ప్రవవృతే పరి

స్వాదితః అబాహుల్యేః పీతః ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే ఆసవఏవప్రత్యుత వైపరీత్యేన-వైపరీత్యఇతిగణవ్యాఖ్యానే-క్షణంవిదంశపదేఉపదంశస్థానే అభూత్ - అన్యేషాంమధుపానలోలుపానామధరాస్వాదఉపదంశః అస్య త్వధరపానైకపరస్యమధ్వేవోపదంశమిత్యర్థః - అత్రఅధరపానస్యోపదంశత్వసంబంధే ప్యసంబంధః ఆసవస్యతదసంబంధే సంబంధఇత్యతిశయోక్త్యోర్వ్యస్తాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౦॥ పీతేతి॥ పీతశీధూనిపీతమద్యానిఅతఏవమధురాణిమనోజ్ఞానియైస్తైర్మిథునానాం స్త్రీపుంసానాం మాననైః చషకాంతః పానపాత్ర్యభ్యంతరే- చషకోస్త్రీపానపాత్రమిత్యమరః - పరిహృతం త్యక్తం తన్నీలనీరజంవాసనార్థం క్షిప్తంనీలోత్పలం వ్రీడయాపరిహారలజ్జయాఅళివిరావైః- రుదదివాధస్తాదగచ్ఛత్ - అత్రమద్యాపగమనిమిత్తస్యనీలనీరజాధోగమనస్యరోదనవిశిష్టాలజ్జాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షాసాచాళివిరావైరితివ్యధికరణపరిణామోజ్జీవితేతిసంకరః ॥ ౧౧ ॥ అథమదనానుభావాన్వర్ణయతి ॥ ప్రాతిభమిత్యాది ॥ త్రయాణాం సరకాణాం సమాహారస్త్రిసరకంత్రివారమధుపానం - సరకంమధుపానే త్రిష్వాత్ శీధుపానేచశీధునీతివిశ్వః-తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారేద్విగుః - పాత్రాదిత్వాన్నపుంసకత్వం- తేనత్రిసరకేణత్రిఃపానాన్మదాతిభూమిరితిపాత్రప్రసిద్ధిః ప్రతిభైవప్రాతిభం ప్రతిభావిశేషః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేణ్ప్రత్యయః - యద్వాజ్ఞానబీజభూతః సంస్కారవిశేషః ప్రతిభేతికావ్యప్రకాశకారఃతత్రభవంప్రాతిభం - ప్రతిభావిశేషఏవ - భవార్థేణ్ప్రత్యయః - తత్ప్రాతిభంగతానాం త్రివారమధుపానోత్కటమదోద్బుద్ధసంస్కారప్రతిభావిత ప్రగల్భానాంస్త్రీణామిత్యర్థః - సుభ్రువాం స్త్రీణాంవక్రవాక్యరచనారమణీయః ప్రతికూలవాక్యప్రయోగరమ్యః గూఢాసుప్రా

హాసః ॥ ౧౨ ॥ భావహారిహసితం వచసానాం కౌశలందృశివికారవిశేషాః। చక్రిరేభృశమృజోరపివధ్వాః కామినేవతరుణేనమదేన ॥ ౧౩ ॥ అప్రసన్నమపరాద్ధరిపత్యౌ కోపదీప్తమురరీకృతధైర్యం । క్షాళితన్నుశమి

ర్యంలజ్జయాసంవృత్తానిసూచితాని సంప్రతిమదేనప్రకాశితాని రహస్యానిగాఢ్యాయయవచేష్టా ప్రలపితాయస్మిన్ సగూఢసూచితరహస్యః సహాసోసహాసశ్చేతి విశేషణసమాసః వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్ - హాసో హాస్యమిత్యమరః- పరిహాసోనర్మకేళిః ఉపహాస క్రీడేతియావత్ ద్రవకేళిపరీహాసాఇత్యమరః - ప్రవవృతేప్రవృత్తః - ఇతఃపరంమదసంచారీ ॥ ౧౨ ॥ భావేతి ॥ తరుణెనోత్కటేనయూనాచ మదేనకామినేవ ఋజోః ముగ్ధాయాఅపివధ్వాః కిముతప్రౌఢానామితిభావః భావహారి విలాసమనోహరంహసితంహాసః వచనానాంకౌశలంప్రాగల్భ్యందృశివికారవిశేషాశ్చవిలాసవిశేషాశ్చభృశంచక్రిరేకృతాని - పుంసేవమౌగ్ధ్యం త్యాజయిత్వా ప్రౌఢీంనీతేత్యర్థః - అత్రహసితకౌశలవికారాణాంయౌగపద్యోత్పత్త్యాసముచ్చయః - గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతిలక్షణం - తస్యోపమయాంగేనసంకరః - తేనఋజోరపీత్యర్థకిముతప్రౌఢానామిత్యర్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే ॥ ౧౩ ॥ అప్రసన్నమితి ॥ అపరాద్ధర్యాగస్కారిణి - రాధేస్తృచ్ ప్రత్యయః- పత్యౌవిషయేఅప్రసన్నంకలుషంక్షుభితమిత్యర్థః - కోపదీప్తం కోపేనప్రజ్వలితమురరీకృతధైర్యంఅంగీకృతకాఠిన్యం- ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమిత్యమరః - ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిత్వాత్ - కుగతిప్రాదయఇతిసమాసః - వధూనాంఅంగనానాం హృదయం మధువారైర్మద్యపర్యాయైః - మధువారామధుక్రమాఇత్యమరః- క్షాళితంధౌతన్ను-శమితంనిర్వాపితన్ను - ద్రావితంప్రవీకృతన్ను - అన్యథాకథంతాన్యప్రసన్నతాదీప్తతాకఠినతానాంహఠాన్నివృత్తిరితిభావః- అత్రక్షాళితత్వాదీనామేకత్రవిరోధాదసాదృశ్యాచ్చ నసంశయాలంకారః - సతిసాదృశ్యేవిరుద్ధానేకకోటిగోచరత్వాత్తస్య - కింత్వప్రసన్నత్వాది నియతమిత్రకంక్షాళితత్వాద్యుత్పత్తిత్రయం నుశబ్దావృత్తేః - తచ్చాప్రసన్నత్వాద్యుద్దేశినాం క్షాళితత్వాద్యనుద్దేశిభిర్యథాసంఖ్యేనాన్వయమపేక్షత ఇతి యథాసంఖ్యాలంకారేణ సంకీర్యతే

తన్నవధూనాం చార్పితం న హృదయం మధువారైః ॥ ౧౪ ॥ సంతమేవ చిరమప్రకృతత్వాదప్రకాశితమదద్యుతభంగే । విభ్రమం మధుమదః ప్రమదానాం ధాతులీనముపసర్గ ఇవార్థమ్ ॥ ౧౫ ॥ సావశేషపదముక్తముపేక్షాస్రస్తమాల్యవసనాభరణేషు । గంతుముత్థితమకారణతః స్మ ద్యోతయంతి మదవిభ్రమమాసామ్ ॥ ౧౬ ॥ మద్యమందవిగళత్త్రపమీషచ్చక్షురున్మిషితపక్ష్మ దధత్యాః । వీక్ష్యతే స్మ శనకైర్నవవధ్వా కామినో ముఖమధోముఖయైవ ॥ ౧౭ ॥ యా కథంచన సఖీవచనేన ప్రాగభిప్రియతమం ప్రజగల్భే ।

---

౧౪ ॥ సంతమితి ॥ మధుమదః ప్రమదానాం స్త్రీణామంగేష్వపి అన్యత్ర యస్మాత్ ప్రత్యయవిధిరిత్యుక్తలక్షణే ప్రకృత్యాఖ్యే శబ్దరూపే చిరం సర్వదా సంతమేవ ఏకత్రస్వభావాత్ అన్యత్రత్వనేకార్థత్వాద్ధాతూనాం చేతి భావః- కిం చాప్రకృతత్వాదప్రస్తుతత్వాదప్రసక్తత్వాదిత్యర్థః - అప్రకాశితమవ్యంజితం విభ్రమం విలాసం ధాతౌ భావాదికే లీనం గూఢమర్థమభిధేయం ఉపసర్గః ప్రాదిరివాద్యుతత్ ద్యోతయతి స్మ- ద్యుతేః ణౌ చ ఙ్యుపధాయా హ్రస్వః- ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణమికారః ఉపసర్గస్య ధాతులీనార్థద్యోతకత్వమాధానసంధానాదావనుసంధేయం- ఉపమాలంకారః ॥౧౫॥ సావశేషేతి ॥ సావశేషాణ్యర్ధోక్తాని పదాని యస్మిన్ తదుక్తం ఉక్తిర్వాక్యం స్రస్తేషు మాల్యవసనాభరణేషూపేక్షా అనాదరః అకారణతః కస్మాదేవ గంతుముత్థితముత్థానం చాసాం స్త్రీణాం మదవిభ్రమం మదవికారం ద్యోతయంతి స్మ ఏతైరనుభావైరాసాం మదసంచారో జ్ఞాత ఇత్యర్థః అత్ర ధర్మస్త్రాదీనాం ఖలేకపోతన్యాయేనాన్మదద్యోతనే ప్రవృత్తత్వాత్ తత్కారణాఖ్యో ద్వితీయసముచ్చయః- ఖలేకపోతన్యాయేన బహూనాం కార్యసాధనే । కారణానాం సముద్యోగః స ద్వితీయస్సముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౬ ॥ మద్యేతి ॥ మద్యేన మద్యపానేన మందమల్పం విగళత్ త్రపా యస్య తత్ - అత ఏవ ఈషదున్మిషితాని పక్ష్మాణి లోమాని యస్య తచ్చక్షుర్దధత్యా నవవధ్వా నవోఢయా కామినః ప్రియస్య ముఖం అధోముఖయైవ నమితవదనయైవ - ప్రాంగాచ్చోపసర్జనాదితి వికల్పాదనీకారః - శనకైరసంభ్రమేణ వీక్ష్యతే స్మ తిర్యగీక్షితమిత్యర్థః - అత్రాపి కుచమననాభ్యాం త్రపైకబలీయసీ మాధ్యాతిశయోక్తిః

వ్రీడజాడ్యమభజన్మధుపా సా స్వాం మదాత్ప్రకృతిమేతి హి సర్వః ॥ ౧౮ ॥
ఛాదితః కథమపి త్రపయాంతర్యః ప్రియం ప్రతి చిరాయ రమణ్యాః । వారుణీ
మదవిశంకమథావిశ్చక్షుషోరభవదసావివ రాగః ॥ ౧౯ ॥ ఆగతానగణితప్ర
తియాతాన్వల్లభానభిసిసారయిషూణామ్ । ప్రాపి చేతసి సవిప్రతిసారే

ఊనయా ద్ర్యావనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్మథా ॥ ౧౭ ॥ యేతి ॥ యా స్త్రీ కథం
చన కృచ్ఛ్రేణ సఖీవచనేన సఖీప్రేరణయా ప్రాగ్జన్యపానాత్పూర్వమభి
ప్రియతమం ప్రియతమసమక్షం ఆభిముఖ్యం వ్యయీభావః ప్రజగల్భే ప్రగ
ల్భతే స్మ - సా స్త్రీ మధు పిబతీతి మధుపా సతీ - అతోనుపసర్గే కః వ్రీడజా
డ్యం మౌగ్ధ్యమభజత్ - విహాయాగంతుకం ధర్మం స్వభావమభజన్మదాది
త్యర్థః - తథాహి సర్వో జనో మదాద్ధేతోః స్వాం స్వకీయాం ప్రకృతిమేతి స్వ
భావం గచ్ఛతి స్వాభావికధర్మప్రకాశనం మదధర్మః - సామాన్యేన విశేష
సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలంకారః ౧౮ ॥ ఛాదిత ఇతి ॥ రమణ్యాః
ప్రియం ప్రతి యో రాగః ప్రియవిషయోభిలాషః త్రపయా చిరాయాంతః
చ్ఛాదితః సంవృతః అసావయమేవ రాగోథాస్మిన్నవసరే వారుణీ మదవి
శంకం మద్యమదేన నిశ్శంకం చక్షుషోర్నేత్రయోరావిరభవదివ ఆవిర్భూతః కి
ము - అత్ర రతిరాగమదరాగయోరభిలాషపాటలిమరూపయోః శ్లేష
ప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిమహిమ్నా యోం
తర్గతో రాగః స ఏవ చిరసరోధాద్వృద్ధః సంప్రతి మదోద్ఘాటితత్రపాకవా
టయా చక్షుర్ద్వారాద్బహిరుద్భిన్న ఇవేత్యుత్ప్రేక్షితా ఆవిర్భావో
వ్యవధానం కపిహ్రాతం త్యాజ్యతి ॥ ౧౯ ॥ ఆగతానితి ॥ ఆగతాన్ స్వయమే
వ ప్రాప్తాన్ తథాప్యగణితాశ్చ తే ప్రతియాతాశ్చ ఇతి స్నాతానులిప్తవ
త్పూర్వకాలసమాసః తాన్ వల్లభానభిసిసారయిషూణాం సంప్రతి చంద్రో
దయే స్వయమేవాభిసారయితుం అభిసర్తుమిచ్ఛూనాం అభిసారయతేః
స్వార్థణ్యాం తాత్సనంతాదప్రత్యయః - సుభ్రువాం స్త్రీణాం చేతసి సవి
ప్రతిసారే మోకత్వనస్మాభిరకార్యం కృతమితి పశ్చాత్తాపయుక్తే సతి - పశ్చా
త్తాపోనుతాపశ్చ విప్రతీసార ఇత్యపీష్యత ఇత్యమరః - సరకేణ మధునా మధుపా
నవా - సరకశ్శీధుపాత్రే స్యాచ్ఛీధుపానే చ శీధుని ఇతి విశ్వః - అవసరః ప్రాపి
ప్రాప్తః - స్వయం గమనసౌకర్యాయ మధుపానం చక్రురిత్యర్థః - అతాభి

సుభ్రువామవసరస్స్మరకేణ ॥ ౧౯ ॥ మా పునస్తమభిసీసరమాగస్కారిణం మదవిమోహితచేతాః । యోషిదిత్యభిలలాష న హాలాం దుస్త్యజః ఖలు సుఖాదపి మానః ॥ ౨౦ ॥ హ్రీవిమోహమహరద్దయితానామంతికం రతిసుఖాయ నినాయ । సప్రసాదమితి సేవితమాసీత్సద్య ఏవ ఫలదం మధు తాసామ్ ॥ ౨౧ ॥ దత్తమాత్తమదనం దయితేన వ్యాప్తమాతిశయికేన రసేన । సస్వదే

సరణకార్యస్య పశ్చాత్తాపకారణస్య మదయోగాత్సౌకర్యోక్తేః సమాధ్యలంకారః - 'సమాధిస్సుకరం కార్యం కారణాంతరయోగత' ఇతి కావ్యప్రకాశే ॥ ౨౦ ॥ మా పునరితి ॥ మదవిమోహితచేతాః మదేన విమోహితచిత్తా భ్రమితచిత్తా సతీ- అహమితి శేషః- ఆగస్కారిణం అపరాధకృతం- అతః కృకమీత్యాదినా విసర్జనీయస్య సత్వం - తం పునర్భూయో మాభిసీసరం నాభిసరయాణి· సరతేః స్వార్థణ్యంతాత్ - ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః- దీర్ఘో లఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః - ఇతి ఇత్యాలోచ్యేత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అస్య ధాష్టానరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః - యోషిత్కాచిత్ స్త్రీ హాలాం సురాం-సురా హాలి ప్రియా హాలేత్యమరః- నాభిలలాష-తథాహి సుఖాదపి మానో దుస్త్యజః ఖలు అతోఽల్పకారణాదధికార్థహానిరితి న శంకనీయమిత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౧ ॥ హ్రీతి ॥ సప్రసాదం మనః ప్రసాదపూర్వకం మమేదం శ్రేయస్కరమితి భావనాపూర్వకమిత్యర్థః- అన్యథా మహోదయ ఏవ న స్యాత్ - దైవజ్ఞే భేషజే గురౌ ఇతి వచనాదితి భావః - సేవితముపయుక్తమితి హేతోర్మధు తాసాం సద్య ఏవ ఫలదమాసీత్ - కుతః హ్రీవిమోహం వ్రీడాజాడ్యమహరత్ రతిసుఖాయ సురతసుఖానుభవాయ దయితానామంతికం నినాయ అత్ర హ్రీహరణాంతికనయనవాక్యార్థాభ్యాం ఫలదానవాక్యార్థసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకః కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨౨ ॥ దత్తమితి ॥ ఆత్తమదనం ఆహితమదనం యథా తథా దయితేన దత్తం అత ఏవ ఆతిశయికేన అతిశయప్రచురేణ - వినయాదిభ్యష్ఠక్ రసేన స్వాదేన వ్యాప్తం స్వాదుతరమిత్యర్థః ముఖసురాం ముఖసురం గండూషమద్యం - విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయా శాలా నిశానామితి నపుంసకత్వం-ప్రకృష్టో మదో యాసాం తాభ్యః ప్రమదాభ్యః - స్త్రీభ్యః - రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానసం

ముఖసురంప్రమదాభ్యోనామరూఢమపిచవ్యుదపాది॥ ౨౩ ॥ లబ్ధసౌరభ
గుణో మదిరాణా మంగనాస్యచమకస్య చగంధః । మోదితాళిరితరేతర
యోగాదన్యతామభజతాతిశయన్న ॥ ౨౪ ॥ మానభంగపటునాసురతే
చ్ఛాంతన్వతా ప్రథయతా దృశిరాగమ్। భేజిరేసపదిభావయతాంతర్యోషి
తః ప్రణయినేవమదేన॥ ౨౫॥ పానధౌతనవయావకరాగం సుభ్రువోనిభృ
తచుంబనదక్షాః। ప్రేయసామధరరాగరసేన స్వంకిలాధరముపాళిరరక్షుః॥

ఞా- సస్వదేరురుచే ప్రీతికరణ భూదిత్యర్థః- కర్తరిలిట్ - అతఏవతదేవ
తాసాం మదకరం బాసీదిత్యాహ- నామేతి- రూఢం ప్రాగశ్వకర్ణాదివదవ్యు
త్పన్నం సామాపిప్రమదేతినామధేయంచ వ్యుదపాదివ్యుత్పన్నం జాతం -
యథా ప్రకృష్టమదయోగాత్ ప్రమదేత్యన్వర్థనామకత్వం భవేత్తథా
తాస్తేనామాద్యన్నిత్యర్థః- పద్యతేర్ణ్యన్తాత్కర్తరిలుఙ్ * చిణ్ తేప
దఇతి చిణ్ ప్రత్యయేచిణోలుక్ - ప్రమదాభిరితిపాఠే సస్వదేస్స్వాదయాం
చక్రే ఇత్యర్థః - స్వాదనమశనం భక్షణమాహారోభోజనం స్వాదఇతి
హలాయుధే- స్వచిస్వాదోర్లేకార్థత్వాభిధానాత్కర్మణిలిట్ - అ
త్రపూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థం ప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగ
మ్॥ ౨౩॥ లబ్ధేతి॥ లబ్ధసౌరభగుణో మేళనాత్ప్రాప్తసౌరభ్యోత్కర్షః
అతఏవమోదితాళిః ఆనందితభృంగః మదిరాణాం మద్యానామంగనాస్య
మేవచమకం తస్యచగంధో గంధగుణః ఇతరేతరస్యయోగాన్మిశ్రణాదన్య
తామపూర్వతాంఅభజత - అతిశయన్నుత్తైవోత్కర్షంవా అభజత
యుక్తకర్దమాదౌ పృథక్త్వంమదౌ చోభయథాపిదర్శనాదయంసం
శయఇతిభావః అతఏవసంశయాలంకారః॥ ౨౪॥ మానేతి ॥ మానభంగప
టునాకోపశమనసమర్థేన సురతేచ్ఛాం తన్వతా మదనోద్దీపకేన దృశిరా
గమారుణ్యంప్రీతించ ప్రథయతా ప్రకాశయతా అంతరంతఃకరణం భావ
యతారంజయతామదేనప్రణయినేవయోషితః స్త్రియః భేజిరేప్రాప్తాః
రాగమితిశ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణేయముపమా॥ ౨౫॥ ....*
పానేతి॥ ఉపాళి అళ్యాః సమీపే సమీపార్థేఽవ్యయీభావః * ఆళిస్సఖీవయ
స్యాచేత్యమరః- అతఏవనిభృతచుంబనదక్షాః గూఢచుంబనచతురాః సుభ్రు
వః పానధౌతనవయావకరాగం మధుపానక్షాళితలాక్షారాగం స్వమధ

౨౮॥ అపీతం రసితవత్యపి నామగ్రాహమన్యయువతేర్దయితేన । ఉర్ఝ్ఘతిస్మ మదమప్యపిబంతీ వీక్ష్య మద్యమితరా తు మమాద ॥ ౨౯॥ అన్యయాన్యవనితాగతచిత్తం చిత్తనాథమభిశంకితవత్యా । పీతభూరిసురయాపి న మేదే నిర్వృతిర్హి మనసో మదహేతుః ॥ ౩౦ ॥ కోపవత్యనునయానగృహీత్వా ప్రాగథో మధు మదాహితమోహా । కోపితం విరహఖేదితచిత్తా కాంతమేవ కలయంత్యా

రం ప్రియసాంనిధ్యరేషు ఓష్ఠేషు రాగరసః తాంబూలరాగద్రవః తేనరర ఞ్జుః కిల - అన్యగుణపాన్యత్ర ఆధానమిహారం జేరర్థః - కిలేత్యపరమార్థే తేన పానధౌతరాగేషు స్వాధరేషు ప్రియాధరరాగసంక్రమణనాటితకేన సఖీసమక్షమేవ ప్రియైశ్చుంబనం కారయామాసురిత్యర్థః - అత్రాపి గంతునా రంజనేన సహ జచుంబనస్య గూహనాన్మీలనాలంకారభేదః-మీలనం వస్తునా యత్రవస్త్వంతరనిగూహనం ॥ ౨౮ ॥ అపీతమితి ॥ దయితేనాన్యయువతేః సపత్న్యాః నామగ్రాహం నామగృహీత్వా నామ్న్యాదిష్టగ్రహోరితిణముల్ ప్రత్యయః - అర్పితం దత్తం మద్యం రసితవతీ ఆస్వాదితవత్యపి-రసతేరాస్వాదనార్థాత్ క్తః తా- ఉగితశ్చేతిఙీప్-కాచిదితిశేషః మదం ఉర్ఝ్ఘతిస్మ న మమాదేత్యర్థః - ఇతరా సపత్నీ తు మద్యమపిబంత్యపి వీక్ష్య దృష్ట్వైవ మమాద మత్తా-మనోనిర్వృతిరేవ మదహేతురితి భావః అత్ర పూర్వార్ధే పానేపి న మమాదేతి విశేషోక్తిః ఉత్తరార్ధే త్వపిబంత్యపి మమాదేతి విభావనా - కారణేన సా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా । తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే- తయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౯ ॥ అన్యయేతి ॥ చిత్తనాథం భర్తారం అన్యవనితాగతచిత్తం సపత్నీసంక్రాంతచేతసం అభిశంకితవత్యా ఆశంకితవత్యా అన్యయా కయాచిత్ స్త్రియా పీతభూరిసురయాపి న మేదే న మత్తం-మాద్యతేర్భావే లిట్ - తథా హి మనసో నిర్వృతిః మదహేతుర్హి సామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః ఏషా నవోఢాభీరుశ్చ అన్యథా పానశంకాయాః పానాఘటనాదితి ॥ ౩౦ కోపవతీతి ॥ కోపవతీ సరోషా అతఏవానునయాన్ ప్రియప్రార్థనాన్యగృహీత్వా అనాదృత్య అథో సప్రతి విరహఖేదితచిత్తా పశ్చాత్తాపతప్తా కాచిన్మధు మదేనాహితమోహా కృతచిత్తవిభ్రమా సతీ - కాంతమేవ కోపితమాత్మనా రోషితం కలయంతీ జానతీ అనునిన్యే సాపరాధా హ్యాంతమన్వితి ప్రా

నునిన్యే॥ ౨౯॥ కుర్వతా ముకులితాక్షియుగానామఙ్గసాదమవసాదితవా
చాం। ఈర్ష్యయేవ హరతా హ్రియమాసాం తద్గుణస్స్వయమకారి మదేన॥
౩౦॥ గణ్డభిత్తిషు పురా సదృశీషు వ్యాఞ్జి నాఞ్చితదృశాం ప్రతిమేన్దుః । పా
నపాటలితకాన్తిషు సద్యో లోధ్రచూర్ణతిలకాకృతిరాసీత్॥ ౩౧॥ ఉద్ధతై
రివ పరస్పరసఙ్గాదీరితాన్యుభయతః కుచకుమ్భైః । యోషితామతిమదేన
జుఘూర్ణుర్విభ్రమాతిశయపుంషి వపూంషి॥ ౩౨॥ చారుతా వపురభూష

ర్థితవతీ- మత్తైషు కిన్న సమ్భావితమితి భావఃఏషా కలహాన్తరితా ॥ ౨౯ ॥
కుర్వతేతి ॥ ముకులితాక్షియుగానాం అవసాదితవాచాం కుణ్ఠితగిరామా
సాం స్త్రీణాం అఙ్గసాదం శ్లేష్టతాం కుర్వతా హ్రియం హరతా మదే
నేర్ష్యయేవేత్యుత్ప్రేక్షా తస్యాః ప్రియో గుణః తద్గుణోక్తిః మీలనవాక్సా
దాఙ్గసాదనరూపః స్వయమకారి కృతః - హ్రీమదయోస్తుల్యానుభావ
త్వాదితి భావః ॥ ౩౦ ॥ గణ్డేతి ॥ ప్రతిమేన్దుః ప్రతిబిమ్బచన్ద్రః సదృశీ
షు సమానవర్ణాస్వపి అఞ్చితదృశాం సుదృశాం గణ్డభిత్తిషు పురా సురా
పానాత్ పూర్వం న వ్యాఞ్జి నాభివ్యక్తః - తదేకతాపత్త్యా తద్వివిక్తతయా న గృ
హీత ఇత్యర్థః - అత ఏవ సామాన్యాలఙ్కారః - సామాన్యం గుణసామ్యేన య
త్ర వస్త్వన్తరైకతేతి లక్షణాత్ - విపూర్వాదఞ్జేః కర్మణి లుఙ్ - అఞ్జా
దీనామిత్యాడాగమః - పశ్చాత్పానానన్తరం - పానేన పానమదేన పాటలి
తాః పాటలీకృతాః కాన్తిర్యాసాం తాసు గణ్డభిత్తిషు లోధ్రచూర్ణస్య
లోధ్రపరాగస్య యస్తిలకః చిత్రకం - తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేష
కః - ద్వితీయం చ తురీయం చ న స్త్రియామథ కుఙ్కుమమిత్యమరః - తస్యాకృ
తిరివాకృతిర్యస్య స ఆసీత్ - వైవర్ణ్యాద్వివిక్త ఏవాసీదిత్యర్థః - తిలకాకృ
తిరితి నిదర్శనాత్పూర్వోక్తసామాన్యసంసృష్టిః॥ ౩౧ ॥ ఉద్ధతైరితి॥ ఉద్ధతై
ర్దృప్తైరివ కుచకుమ్భైః పరస్పరసఙ్గాత్ అన్యోన్యసఙ్ఘర్షాదుభయ
తః ఈరితాన్యాకృష్టాని తథా విభ్రమాతిశయం విలాసవిశేషం పుష్ణన్తీతి త
త్పుంషి- నపుంసకస్య ఝలచ ఇతి నుమాగమః - యోషితాం వపూంషి పూ
ర్వవన్నుమాగమః - సాన్తమహతస్సంయోగస్యేతి దీర్ఘోపి వేవః అతి
మదేన జుఘూర్ణుః భ్రేముః దృప్తసఙ్ఘర్షస్తటస్థపీడాకరః యథా వృషభ
కలహోద్వ్యన్నసాదభఙ్గ ఇతి భావః ॥ ౩౨ ॥ చారుతేతి ॥ ఆసాం యోషితాం

యదాపాం తామనూననవయోవనయోగః । తం పునర్మకరకేతనలక్ష్మీస్తాం మదో దయితసంగమభూషః ॥ ౩౩ ॥ క్షీబతాముపగతాస్వనువేలం తాసు రోషపరితోషవతీషు । అగ్రహీన్ను సశరం ధనురుజ్ఝామాస నోజ్ఝితనిషంగమనంగః ॥ ౩౪ ॥ శంకయాన్యయువతౌ వనితాభిః ప్రత్యభేది దయితస్స్ఫుటమే

వపుశ్చారుతా సౌందర్యమభూషయత్ తాం చారుతాం అనూననవయోవనయోగః అభూషయత్ తం పునర్నవయౌవనయోగం మకరకేతనలక్ష్మీః మన్మథసంపత్తిరభూషయత్ తాం మకరకేతనలక్ష్మీం దయితసంగమ ఏవ భూషా భూషణం యస్య సః మదోఽభూషయత్ తాం మదః తం చ దయితసంగమ ఇత్యర్థః - అత్ర ప్రక్రమానుసారాత్తాం మదస్తమపి వల్లభసంగమ ఇతి భూషయామాసేతి వక్తవ్యే విశేషణత్వేన ప్రయోగో మహాకవీనామనుద్వేగాత్ యథా భారవేః ప్రయోగః - శుచిభూషయతీతి శ్లోకే సనయాంకస్స చ సిద్ధిభూషణ ఇతి ప్రయోక్తవ్యే సనయాపాదితసిద్ధిభూషణ ఇతి అతోఽత్ర ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వవిశేషణత్వాదేకావలిః - యతోఽత్రోత్తరేషాం స్యాత్పూర్వపూర్వం ప్రతిక్రమాత్ । విశేషణత్వే కథనమసావేకావలిర్మతేతి లక్షణాత్ ॥ ౩౩ ॥ క్షీబతామితి ॥ క్షీబతాం మత్తతాం - మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇత్యమరః - క్షీబృ మద ఇత్యస్మాత్ ధాతోః - అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి నిష్ఠాంతో నిపాతః ఉపగతాసు ప్రాప్తాసు అనువేలమనువేలం ప్రతిక్షణం రోషపరితోషవతీషు కోపప్రసాదవతీషు తాసు స్త్రీషు విషయే అనంగస్సశరం ధనురగ్రహీన్ను ఉజ్ఝితనిషంగం త్యక్తతూణీరం యథాతథా ఉజ్ఝామాస ముత్త్యాజ కిం ఉజ్ఝతేర్లిట్ - ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః - రుష్టాసు ధనుర్గ్రహణం పరితుష్టాసు త్యాగశ్చ రోషపరితోషాభ్యాముత్ప్రేక్ష్యతే అన్యథా రోషానంతరం పరితోషః పరితోషానంతరం రోషశ్చ న స్యాతామితి భావః - రోషపరితోషయోర్ధనుర్గ్రహణోజ్ఝాభ్యాం యథాసంఖ్యేన అన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తేనోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౪ ॥ శంకయేతి ॥ వనితాభిరన్యయువతౌ సపత్న్యాం శంకయా తత్సంగశంకామాత్రేణ దయితః స్ఫుటమేవ నిశ్చితవదేవ ప్రత్యభేది సిద్ధవత్ప్రత్యుద్ఘాటిత ఇత్యర్థః - అనుచితోఽయమవిశ్వాస్యే మిథ్యాభియోగ ఇతి శంకాం పరిహరతి ॥ నేతి ॥ మత్సరేణ హతా సంవృతగోప

వ। న క్షమం భవతి తత్త్వవిచారే మత్సరేణ హతసంవృతి చేతః॥ ౩౫॥ ఆసనైర్వి
చకాసే హృషితాభిరుల్లభాసభృతతనూభిరభావి । ఆర్ద్రతాం సహృదయా
వచసోఽపి లోలితస్మరవచనే వధూనామ్॥ ౩౬॥ రూపమప్రతివిధానమనో
జ్ఞం ప్రేమకార్యమనపేక్ష్య వికాసి । చాటు చాకృతకసంభ్రమమాసాం కా
ర్మణత్వమగమద్రమణేషు॥ ౩౭ ॥ లీలయా సుతనోస్తుం యత్తా గౌరవా

ద్యగోపనం యస్యాశ్చేతస్తత్త్వవిచారే భూతార్థచింతాయాం క్షమం సహి
ష్ణు న భవతి మత్సరగ్రస్తచేతసామేష స్వభావ ఇతి భావః- సామాన్యేన విశే
షసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౫ ॥ ఆసనైరితి ॥ వల్లభాసభివల్లభ
సన్నిధిమిత్యర్థః - అభిరభాగ ఇతిలక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాత్ ద్వితీ
యా- వధూనామాసనైర్విచకాసే వికసితం భావేలిట్- తనూభిరంగైః హృ
షితాభిః పులకితైః హృషేర్లోమస్వితీడాగమః - అభావి భూతం భావే లుఙ్-
హృదయం చార్ద్రతాం ద్రవత్వమాపకాఠిన్యం జహావిత్యర్థః - వచనేమ రో
మకో వః లోలితస్మచలితస్వ చనగతరోషః- వక్రతాపి వ్యావృత్తేత్యర్థః - అత్ర
వధూనామాసనవికాసాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః-
గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౩౬॥ రూపమితి॥ అ
ప్రతివిధానమప్రతియత్నమేవ మనోజ్ఞం స్వభావసుందరమిత్యర్థః రూప
మాకృతిః కార్యం ప్రయోజనమనపేక్ష్య వికాసి వర్ధమానం అనౌపాధికమి
త్యర్థః ప్రేమాకృతకసంభ్రమం అకృత్రిమసంరంభం చాటు ప్రియవచన
మాసాం స్త్రీణాం రమణేషు విషయే కార్మణత్వం వశీకరణకర్మత్వం - వశక్రి
యా సంవననం మూలకర్మ తు కార్మణమిత్యమరః - తద్యుక్తాత్కర్మణోఽణితి
స్వార్థేఽణ్ ప్రత్యయః- అగమత్ ప్రాప్తాని గమేర్లుఙ్ స్లైః జాదేశః - అత్ర
రూపాదిష్వారోప్యమాణస్య కార్మణత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామా
లంకారః॥ ౩౭॥ లీలయేతి॥ లావణ్యం కాంతివిశేషో హ్యస్త్రీతిలావణికం లా
వణ్యవత్ - అత ఇనిఠనావితిఠన్ప్రత్యయే ఠస్యేకః- యస్యేతిలోపే- హల
స్తద్ధితస్యేతి యకారలోపః - అన్యత్ర తులవణం పణ్యమస్యేతి లావణికో ల
వణవ్యవహారీ- లవణాట్ఠఞ్ - తేన లావణికేన మానపంచనవిదా అహంకార
హారణసమర్థేన అన్యత్ర పరిమాణప్రతారణపటునా సుతనోః స్త్రియాః వదనే
న కేతా గౌరవాఢ్యం గాంభీర్యసంపన్నమపి అన్యత్ర గురుత్వయుక్తమపి

ణ్యమపి లావణికేన। మానవం జనవిదా వదనేన క్రీతమేవ హృదయం దయితస్య॥ ౩౭ ॥ స్పర్శభాజి విశదచ్ఛవి చారౌ కల్పితే మృగదృశాం సురతాయ। సన్నతిం దధతి పేతురజస్రం దృష్టయః ప్రియతమే శయనే చ॥ ౩౮ ॥ యూనః రాగతరళైరపి తిర్యక్పాతిభిశ్శ్రుతిగుణేన యుతస్య। దీర్ఘదర్శిభిరకారి వధూనా

దయితస్య హృదయం నాయకచిత్తం లీలయా విలాసేనైవ తులయిత్వా చా
లయిత్వా అన్యత్ర నాయాసేనైవోన్మాయ గుర్వపి లఘుతయా మీత్వే
త్యర్థః క్రీతం వశీకృతమేవ. అన్యత్ర మూల్యదానేన స్వీకృతమేవ - అత్ర విశే
షణమహిమ్నైవ వదనే వణిక్త్వస్య హృదయే పణ్యత్వస్య చ ప్రతీతేస్సమా
సోక్తిరలంకారః - నాయకస్య హృదయస్య ప్రతీయమానపణ్యాభేదేన క్రీత
త్వోక్త్యైరలౌకికే హృదయార్పణే లౌకికక్రయవ్యవహారసమారోపః॥ ౩౭ ॥
ఏవం మదనానుభావం వర్ణయిత్వా సంప్రతి సురతకేళీవర్ణనాం ప్రస్తౌ
తి తత్ర సురతం ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి - బాహ్యం చేక్షణప్రభా
షణాశ్లేషచుంబనాద్యనేకభేదభిన్నం తత్ర దృష్టివిశేషం తావదాహ ॥ స్ప
ర్శేతి॥ స్పర్శభాజి సుఖస్పర్శే విశదా విమలా శుభ్రా చ యా ఛవిః కాంతిః
తయా చారౌ రమ్యే సురతాయ కల్పితే రతిసుఖదత్వేన సృష్టే విహారయో
గ్యతయా సజ్జీకృతే చ సన్నతిమానుకూల్యం ప్రావీణ్యం చ దధతి దధానే ప్రి
యతమే శయనే చ మృగదృశాం దృష్టయః స్త్రీణాం నేత్రాణి అజస్రమవి
చ్ఛిన్నం పేతుః పతితాః యుగపదుభయాలోకనాత్ అభిలాషం వ్యంజయా
మాసురిత్యర్థః - అత్ర ప్రియతమశయనయోః ప్రకృతయోరేవ ధర్మ
సామ్యాదౌపమ్యప్రతీతేః కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ ౩౮ ॥
యూనీతి॥ రాగేణ తరళైశ్చపలైరపి వక్రకోటిస్థైరపీత్యర్థః - యూనః ప్రియ
తిర్యక్పాతిభిః త్రపయా విప్రపాతిభిః దీర్ఘదర్శిభిః ఆయతా లోకనవ్యాపా
రైరిత్యర్థః - అన్యత్ర రాగద్వేషచపలైః అత ఏవ తిర్యక్పాతిభిః కుటిలవృత్తి
భిరపి దీర్ఘదర్శిభిః ఆగామికార్యజ్ఞైరిత్యర్థః - వధూనాం నయనైః శ్రుతిగు
ణేన శబ్దగ్రహణపాటవేన యుతస్య శ్రోత్రయుతేనేతి శ్రవణం శ్రోత్రం తస్య
లంఘనమతిక్రమో నాకారి కర్ణాంతవిశ్రాంతమిత్యర్థః - అన్యత్ర తు
శ్రవణమభ్యాస ఇతి యావత్ సైవ గుణః తేన యుతస్య శ్రోత్రియత్వమితి శ్రవ
ణం శాస్త్రం తస్య లంఘనం నాకారి రాగద్వేషగ్రస్తోపి శాస్త్రజ్ఞః కదాచి

నాంలంఘనసంనయనయోశ్శ్రవణస్య॥ ౭౦ ॥ సజ్జైవచ్ఛురభిధాతుమనీశా స మ్ముఖీనచబభూవదిదృక్షుః । స్పర్శనేనదయితస్యనతభ్రూరంగ సంగచపలాపిచకంపే॥ ౭౧ ॥ ఉత్తరీయవినయాత్త్రపమాణారుంధతీకిలతదీక్షణమార్గమ్। ఆవరిష్టవికటేనవివోఢుర్వక్షసైవకుచమండలమన్యా॥ ౭౨॥ అంశుకంహృతవతాతనుబాహుస్వస్తికాపిహితముగ్ధకుచాగ్రా। భిన్నశంఖవలయంపరిణేత్రాపర్యరంభిరభసాదచిరోఢా॥ ౭౩॥ సంజహారసహసాపరి

చ్ఛాస్త్రాతిక్రమాద్బిభేతీతిభావః - అయంచవ్యవహారోన్యయా నేమురాగతరలైరిత్యాదిశ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నాగమ్యతఇతిసమాసోక్తిప్రభేదః-ఇయంచరాగదృష్టిరౌత్సుక్యానుభావః ॥ ౭౦॥ సజ్జైవేతి ॥ నతభ్రూః స్త్రీ సంకథాయాం సంభాషణేఽపిచ్ఛురిచ్ఛావత్యపి - విస్థిచ్ఛురిత్యుప్రత్యయాంతోనిపాతః-అభిధాతుంసంభాషితుంఅనీశాఅక్షమాబభూవ- దిదృక్షుఃద్రష్టుమిచ్ఛురపి- దృశేస్సన్నంతాదుప్రత్యయఃసంముఖీఅభిముఖీనబభూవఅంగసంగచపలాగాత్రస్పర్శలోలాపి దయితస్య నాయకస్య స్పర్శనేనచకంపేకంపితవతీ- ఏతేచకంపాదయోలజ్జాసాధ్వసానుభావాః లజ్జావిజితమన్మథేయంముగ్ధా॥.........................॥౭౧॥
అథాలింగనంవర్ణయతి॥ ఉత్తరీయేతి॥అన్యాస్త్రీఉత్తరీయావినయాత్తు చాంశుకాకర్షణాత్త్రపమాణా తదీక్షణమార్గంతస్యవోఢుర్దృష్టిపథం రుంధతికిలఆవృణ్వతీవస్థితువస్తుతఇతికిలార్థః- వికటేనవిశాలేన*ఓశంకటం విశాలస్యాత్ విశాలం వికటంతథేతి వైజయంతీ- సంప్రోదశ్చకటజితిచ కారాద్వేఃకటచ్ప్రత్యయః వివోఢుఃపరిణేతుఃవక్షసైవకుచమండలమావరిష్టఆవృతవతీకుచావరణవ్యాజేన ఆలింగితవతీత్యర్థః - వృఙ్ఞోలుఙితఙ్ అడాగమః అత్రోపచవసంవరణేఆలింగనేచ్ఛాగూహనాత్ మీలనభేదః - ఏషాలజ్జామన్మథమధ్యస్థామధ్యమా ॥౭౨॥ అంశుకమితి॥అంశుకముత్తరీయంహృతవతాపరిణేత్రాభర్త్రాతన్వోఃకృశయోః బాహ్వోఃస్వస్తికోబంధవిశేషస్తేనపిహితేతిరోహితేముగ్ధే సుందరేకుచాగ్రేయయాసా రభసాత్ అచిరోఢానవోఢాభిన్నాని శంఖస్య వలయానియస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథారభసాద్వేగాత్పర్యరంభిగాఢమాశ్లిష్టేత్యర్థః - రభేః కర్మణిలుఙ్ -రభేరశబ్లిటోరితినుమాగమః- ఏషాచముగ్ధా॥ ౭౩ ॥ సంజహారేతి

రబ్ధప్రియసఖీషు విరహాద్వ్యవిరోధమ్। సంహితం రతిపతిస్స్మితభిన్నక్రోధమాశు తరుణేషు మహేషుమ్॥ ౪౪॥ స్రంసమానముపయంతరి వధ్వాశ్లిష్టవత్యుపసపత్ని రసేన। ఆత్మనైవ రురుధే కృతినేవ స్వేదసంగి వసనం జఘనేన॥ ౪౫॥ పీడితే వర ఉరః ప్రతిపేషం భర్తరి స్తనయుగేన యువత్యాః। స్పష్టమేవ దళతః ప్రతినార్యాస్తన్మయత్వమభవద్ధృదయస్య ॥ ౪౬॥ దీపితస్మరమురః

తరుణేషు యువసు విరోధం ప్రణయకలహం విరహయ్య విహాయ రహయతేః స్వార్థే ణ్యంతాత్ - ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - సహసా పరిరబ్ధాః ప్రియసఖ్యో యైస్తేషు పరిరబ్ధప్రియసఖీష్వాశ్లిష్టవధూకేషు సత్సు ఈయసశ్చేతి నిషేధాత్ కబభావః ఈయసో బహువ్రీహేః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యుపసర్జనహ్రస్వనిషేధః - రతిపతిః కామః సంహితం ప్రాగారోపితం మహేషుం మహాంతం శరం స్మితభిన్నక్రోధం స్వయత్నసాఫల్యాత్ స్మితముద్రితపూర్వరోషం యథాతథా ఆశు సంజహార - సిద్ధేర్థే సాధనానవకాశాదిత్యర్థః పరిరంభాంతో యూనాం విగ్రహ ఇతి భావః॥ ౪౪॥ స్రంసమానమితి॥ ఉపయంతరి భర్తరి రసేన రాగాంధతయేత్యర్థః - ఉపసపత్ని సపత్నీసమీపే - సమీపార్థేవ్యయీభావే నపుంసకహ్రస్వత్వం - శ్లిష్టవత్యాశ్లిష్టవతి సతి స్రంసమానం స్పర్శసుఖపారవశ్యాత్ భ్రశ్యమానం - తథాపి స్వేదసంగి స్వేదేన సాత్త్వికేన సక్తం వధ్వాః వసనం కృతినా కుశలేన స్వస్యైశం లాఘవమితి జానతేవేత్యర్థః - జఘనేన కర్త్రా ఆత్మనైవ స్వయమేవ రురుధే రుద్ధం సాతునివేత్తీతి భావః - స్వేదహేతుకస్య వస్త్రనిరోధస్య జ్ఞానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౪౫ ॥పీడిత ఇతి॥ యువత్యాః యువతేః స్తనయుగేన కుచయుగేన భర్తరి పురోగే సపత్నీసమక్షమేవ ఉరః ప్రతిపిష్య ఉరః ప్రతిపేషం - పరిక్లిశ్యమానే చేతి ణముల్ ప్రత్యయః - కృన్మేజంత ఇత్యవ్యయసంజ్ఞా - పీడితే సతి దళత ఈర్ష్యయా దీర్యమాణస్య ప్రతినార్యాస్సపత్న్యాః హృదయస్య తన్మయత్వం భర్తృతాదాత్మ్యం స్ఫుటమభవదేవ - అన్యథా కథమన్యపీడనాదన్యస్య దళనమితి భావః - అత ఏవేయమసంగత్యలంకారోపజీవినీ తన్మయత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః - కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే హ్యాదసంగతిః ॥౪౬॥ దీపితేతి॥ వల్లభే దీపితస్మరముద్దీపితకామం యథాతథా ఉరస్యుపపీడ్య ఉరస్యుపపీడ -సప్తమ్యాంచోపపీడరుధకర్ష ఇతి ణముల్ -తత్పురుషే కృతి బహుళమిత్య

స్యోపపీడమవల్లభేఘనమభిష్వజమానే । చక్రతాన్నయయతుఃకుచకుంభౌ సుభ్రువఃకఠినతాతిశయేన ॥ ౪౭ ॥ సంప్రవేష్టుమివయోషిత ఈషుశ్శ్లిష్యతాంహృదయమిష్టతమానామ్। ఆత్మనస్సతతమేవతదంతర్వర్తినోనఖలునూనమజానన్ ॥౪౮ ॥ స్నేహనిర్భరమధత్తవధూనామార్ద్రతాంవపురసంశయమంతః । యూనిగాఢపరిరంభిణివస్త్రక్నోపమంబువపుషేయదనేన ॥ ౪౯ ॥ నస్మమాతివపుషః ప్రమదానామంతరిష్టతమసంగమజన్మా ।

లుక్ ఘనంగాఢమభిష్వజమానే పరిరంభమాణే సతి *పరిరంభః పరిష్వంగః సంశ్లేష ఉపగూహనమిత్యమరః - సుభ్రువఃకుచకుంభౌకఠినతాతిశయేనచక్రతాంపరిమండలతాం - నయయతుఃనవా ప్రాప్తౌ - అతిగాఢాలింగనాత్ కుచకుంభయోః చక్రత్వసంబంధేపి అసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలంకారః॥ ౪౭॥ సంప్రవేష్టుమితి ॥ యోషితఃశ్లిష్యతామాలింగితవతామిష్టతమానాంహృదయం సంప్రవేష్టుమీషురిచ్ఛంతి స్మేవేతిగాఢాశ్లేషనిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షాగుణస్వరూపోత్ప్రేక్షావావివక్షాభేదాత్-అతఏవాత్మనః స్వాః సతతమేవతదంతర్వర్తినఃతేషామిష్టతమానామంతర్హృదయేష్వవస్థితాన్నాజానన్నూనం - అన్యథాకథంపునఃప్రవేశేచ్ఛేతిభావః - ఇయమజ్ఞానోత్ప్రేక్షాపూర్వోత్ప్రేక్షాపేక్షేతిసజాతీయసంకరః॥ ౪౮ ॥ స్నేహేతి॥ స్నేహనిర్భరం ప్రేమరసపూర్ణం తైలాదిద్రవ్యపూర్ణంచ*స్నేహోప్రేమ్ణిద్రవేశార్ద్రయోరితివైజయంతీ - అతఏవవధూనాం వపురంతరార్ద్రతాం ద్రవత్వంఅధత్త - స్నేహద్రవ్యపూర్ణమంతరార్ద్రంభవతీతిభావః- అసంశయం సంశయస్యాభావఃఅర్థాభావేవ్యయీభావః కుతఃయద్యస్మాత్ యూనిపుంసి గాఢంపరిరంభతఇతిగాఢపరిరంభిణిగాఢాశ్లేషిణిసతి - అనేనవపుషాకర్త్రావస్త్రంక్నోపయిత్వా పరిషిచ్యవస్త్రక్నోపం- క్నూయీధాతోర్ణ్యంతాత్ -అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమే- చేలేక్నోపేరితిణముల్ ప్రత్యయః - అంబువవృషెవృష్టంకమణిణిటీ - అంతరనార్ద్రస్య నిష్పీడనాత్స్వేదాంబు స్రావసంభవాత్తన్నిమిత్తేయమంతరార్ద్రతోత్ప్రేక్షా ప్రియాంగసంగాత్తథాస్వేనేతిసాత్త్వికోదయోక్తిః ॥ ౪౯॥ నేతి॥ ప్రమదానాంఇష్టతమసంగమేనజన్మయస్యసః-జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణబహువ్రీహిరితివామనః - బహుర్విపులః

యద్బహిర్బహురవాప్యవికాసం వ్యానశే తనురుహాణ్యపి హర్షః ॥ ౫౦ ॥
యత్ప్రియవ్యతికరాత్ప్రమదానామంగజేన పులకేన బభూవే । ప్రాపి తేన
భృశముచ్ఛ్వసితాభిర్నీవిభిస్సపదిబంధనమోక్షః ॥ ౫౧ ॥ హ్రీభరాదవనతం
పరిరంభే రాగవానవటుజేష్వగృహ్య । అపినతోష్ఠదళమాననపద్మం యోషి
తో ముకుళితాక్షమధాసీత్ ॥ ౫౨ ॥ పల్లవోపమితిసామ్యసపక్షం దష్టవత్యధ

విపులానేకయోర్బహ్వోరితి వైజయంతీ- హర్షో వపుషః అంతః నమాతిస్మ
అత్యుద్రేకాన్నాంతస్స్మమిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా- కుతః యస్మాత్ బహిర్వ
పుషో బహిర్వికాసం వృద్ధిం అవాప్య తనురుహాణి రోమాణ్యపి వ్యానశే వ్యా
ప- కర్తరి లిట్ * అశ్నోతేశ్చేతి నుడాగమః- అత్ర వధూహర్షస్య బహిర్వి
కాసః మిత్రకాంతరమానోత్ప్రేక్షా ఆనందరోమాంచయోః శ్లేషమూలా
భేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౫౦ ॥ యదితి ॥ ప్రమ
దానాం స్త్రీణాం ప్రియస్య భర్తుర్వ్యతికరాత్ సంస్పర్శాత్ స్వంగమా
ఙ్గాంగజేన అంగవ్యాపినా పుత్రేణ చ పులకేన బభూవే భూతమితి యత్
భావే లిట్ - తేన పులకోదయేన పుత్రోదయేన చ భృశముచ్ఛ్వసితాభిరు
చ్ఛ్వాసాభిః మోక్షాశయా ఆశ్వసితాభిశ్చ నీవీభిః లక్షణయా కటివస్త్రైః అ
న్యథా బంధనశబ్దేన చ పౌనరుక్త్యాత్ సపది బంధనమోక్షః గ్రంథిభేదో నిగళ
మోచనంచ ప్రాపి ప్రాప్తః కర్మణి లిట్ అభ్యుదయేషు రాజానో బంధాన్మో
చయంతీతి భావః అత్ర ప్రకృత పులకినీవీగతాం గజత్వోచ్ఛ్వసితత్వాది విశే
షణసామ్యాద్బంధన మోక్షసంబంధాచ్చాప్రకృత పుత్రకారాగతప్రతీ
తేః సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౫౧ ॥ అథ చుంబనక్రీడాం వర్ణయతి ॥ హ్రీతి ॥ ప
రంభే ఆలింగనే హ్రీరేవ భరస్తస్మాదవనతం భారాక్రాంతం నమతీతి భావః-
అపినతం స్వముఖే హితం ఓష్ఠ ఏవ దళం యస్య తత్ యోషిత ఆననమేవ పద్మం
రాగవాన్ ప్రాగి అవటుజేషు చరమశిరోరుహేషు * అవటుర్ఘాటా కృకా
టికేత్యమరః- అవటుజాకవర్ణా మున్నమయ్యేత్యర్థః ముకుళితాక్షం సుఖ
నిమీలితాక్షం యథాతథా * బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచ్ - అధా
సీత్ పపౌ - ధేట్ లుఙ్ * ఆదేచ ఇత్యాత్వం * అస్తిసిచోపృక్త ఇతీడాగమః-
అత్రానతోష్ఠస్య పద్మదళత్వరూపణాత్ తదాశ్రిణాం మధుపత్వం గమ్యత ఇ
తి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౫౨ ॥ పల్లవేతి ॥ పల్లవేనోపమిత్యా సాదృశ్యేన

రబింబమభీష్టే। పర్యరూరుజసరుజేవతరుణ్యాస్తారలోలవలయేనకరేణ॥౫౩॥ కేనచిన్మధురముల్బణరాగంబాష్పతప్తమధికంవిరహేఽపి। ఓష్ఠపల్లవమపాస్యముహూర్తంసుభ్రువస్సరసమక్షిచుచుంబే। ౫౪॥ రేచితంపరిజనేనమహీయఃకేవలాభిరతదంపతిధామ। సామ్యమాపకమలాసఖవిష్వక్సేనసేవితయుగాంతపయోధేః॥౫౫॥ ఆవృతాన్యపినిరంతరముచ్చైర్యోషితాము

యుత్పాన్యం తేనసపక్షం ఉభయోరపి పల్లవైకోపమానత్వే సాధర్మ్యాత్ ఉత్ప్రేక్షాదృష్టాంతం అధరోబింబమివతదధరబింబం అభీష్టేప్రియతమేదష్టవతి సతి-సహరుజాసరుక్ తేనసరుజేవసవ్యధేనేవ * స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపే త్యమరః - తారాణ్యుచ్చైఃక్రోశంతికుతఃలోలానిచలానివలయానికంకణాని యస్యతేనతరుణ్యాః కరేణపర్యరూరుజిపరిరూజితం భావేలుఙ్ సుహృదః ఖాద్దుఃఖాయంతేసుహృదఇతిభావః అత్రకంకణద్వారస్యకరరూజనస్యావిధూననహేతుకస్యసరుజేవేతిరుగ్హేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౫౩॥ కేనేతి॥ కేనచిద్రాగిణామధురంరసవంతం- ఉల్బణరాగంతంతథాపి విరహేఽప్యధికంబాష్పేణవిరహోష్ణణాతప్తంసుభ్రువః ఓష్ఠపల్లవమపాస్య సరసం సాద్రంశీతమక్షిచుచుంబేచు బితం అత్రతప్తత్వ రసవత్త్వయోర్విశేషణగత్యాఓష్ఠపల్లవత్యాగాక్షిచుంబనద్వయహేతుకం కావ్యలింగం సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే॥ ౫౪ ॥ ఏవంబాహ్యసురతముక్త్వాభ్యంతరసురతవర్ణనాంప్రస్తౌతి॥ రేచితమిత్యాదినా ॥ పరిజనేనరేచితంరిక్తీకృతంఅతఏవకేవలాఏకాకినాఅభిరతౌఅనురక్తౌ- దంపతీజంపతీజాయాపతీభార్యాపతీచతా విత్యమరః* రాజదంతాదిషు జాయాశబ్దస్యదంభావోజంభావశ్చవికల్పాన్నిపాతితః- మహీయోమహత్తరం ధామకేళీగృహంకమలాసఖేనలక్ష్మీమాత్రసహచరేణవిష్వక్సేనేనవిష్ణునాసేవితస్య అధిష్ఠితస్యయుగాంతపయోధేఃసామ్యమాపేత్యుపమాలంకారః- యుగాంతవిశేషణంవివిక్తతాద్యోతనార్థంఏతేనవిహారయోగ్యతోక్తా॥౫౫॥అథవిస్రంభవిహారానేవాహ॥ ఆవృతాపీతి॥ ఉచ్చైరున్నతేఃఉరసిజద్వితయేననిరంతరంనీరంధ్రంఆవృతానిసంవృతాన్యపియోషితాం హృదయానివక్షాంసిచేతాంసి తతఇతోవిమృశద్భిఃఇతస్తతఃపరామృశద్భిఃరాగిణాంపాణిభిః జగృహిరేగృహీతాని - నిగూఢవస్తుహస్తపరామర్శాల్లభ్యతఇత్యేకత్రభావఃఅన్యత్రాక్ర

రసిజద్వితయేన । రాగిణాం తతితతో౽విస్పృశద్భిః పాణిభిర్జగృహిరే హృదయాని ॥ ౪౬ ॥ కామినామసకలాని విభుగ్నైః స్వేదవారిమృదుభిః కరజాగ్రైః । అక్రియంత కఠినేషు కథంచిత్కామినీకుచతటేషు పదాని ॥ ౪౭ ॥ ఔష్మణః స్తనశిలాశిఖరాగ్రాదాత్తఘర్మసలిలైస్తరుణానామ్ । ఉచ్ఛ్వసత్కమలచారుషు హస్తైర్నిమ్ననాభిసరసీషు నిపేతే ॥ ౪౮ ॥ ఆస్పృశద్భిరభితోవలివీచీలోలమానవితతాంగులిహస్తైః । సుభ్రువామసుభవాత్ప్రతిపేదే ముష్టి

భలబ్ధః ప్రియకరస్పర్శః తాసాం హృదయగ్రాహ్యోభూదితి భావః - నైరంతర్యేణప్రతిబద్ధతో౽పికుచయోః కథంచిదంతరం సంప్రాప్య హృదయానిస్పృష్టాన్యేవేతి వాక్యార్థః - అత్రద్వయానామపి హృదయానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౪౬ ॥ కామినామితి ॥ స్వేదవారిణా సాత్త్వికేనాంగులిస్వేదేన మృదుభిః కోమలతాంగతైః అతఏవ విభుగ్నైః వినమ్రైః కామినీనాం కరజాగ్రైః నఖాగ్రైః కఠినేషు కామినీకుచతటేషు అసకలాన్యసమగ్రాణిపదానికథంచిదక్రియంతకృతాని కఠినేషుమృదూనాం పదలాభోదుస్సంపాదఇతిభావః - నఖక్రియాప్రవృత్తేత్యర్థః- అత్రకుచానామీదృక్కాఠిన్యాసంబంధే౽పిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౭ ॥ ఔష్మణఇతి ॥ ఔష్మణః యావనోష్మయుక్తాత్ స్తనావేవశిలాశిఖరే తయోరగ్రాదుపరిభాగాదాత్తఘర్మసలిలైఃఉష్ణదేశవిహారాత్ ప్రస్విన్నైః తరుణానాం హస్తైః ఉచ్ఛ్వసత్కమలవత్కమలైః చారుషునిమ్నాసు నాభిష్వేవ సరసీషు నిపేతే పతితం- ఉష్ణస్విన్నానాం కుతశ్చిదున్నతాత్పయసి పాతో యుక్త ఇతిభావః ప్రథమంకుచౌ తతో నాభిదేశమస్పృశన్నిత్యర్థః అత్ర కుచయోశ్శిలాశిఖరత్వేన నాభీనాం సరసీత్వేన చ రూపణాద్ధస్తానామాయస్తపుష్పత్వారూపణంగమ్యతఇత్యేకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౪౮ ॥ ఆస్పృశద్భిరితి ॥ వళయోవీచయఇవతాః వలివీచీరభితఃఆస్పృశద్భిః లోలమానాశ్చంచలశీలాః - తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశితి చానశ్ప్రత్యయః నతుశానచ్ లోలేః పరస్మైపదిత్వాత్ అతఏవలోలమానాదయశ్చానశీతి వామనః- లోలమానావితతాః ప్రసారితాశ్చాంగుళయో యేషాం తేహస్తాస్తేషాం తైః-అభీష్టైః ప్రియతమైఃసుభ్రువాంమధ్యం ముష్టిమేయంముష్టిగ్రాహ్యమిత్యసుభవాదాత్మప్రత్యక్షాత్ ప్రతిపేదేప్రతిపన్నంనతుప్రసిద్ధిమాత్రా

మేయమితి మధ్యగాభిః ప్రైః ॥ ౫౯ ॥ నాభిహ్రదపరిమజ్జనమాశు ప్రస్థితం నివసనగ్రహణాయ । ఔపనీవికమరుంధత కిల స్త్రీ వల్లభస్య కరమాత్మకరాభ్యామ్ ॥ ౬౦ ॥ కామినః కృతరతోత్సవకాలక్షేపమాకులవధూకరసంగి । మేఖలాగుణవిలగ్నమసూయాం దీర్ఘసూత్రమకరోత్పరిధానమ్ ॥ ౬౧ ॥ అంబరం వినయతః ప్రియపాణేర్యోషితశ్చ కరయోః కలహస్య । వారణామివ విధాతుమభీక్ష్ణం కక్ష్యయా చ వలయైశ్చ శిశింజే ॥ ౬౨ ॥ గ్రంథిముద్గ్రథయితుం హృద

దితి భావః - అముష్టిమేయస్యాముష్టిమేయత్వోక్తైరతిశయోక్తిభేదాలంకారః ॥ ౫౯ ॥ నాభీతి ॥ నాభిరేవ నదో హ్రదః ఇతి రూపకం తత్ర మజ్జనం పరిప్లవం నివసనగ్రహణాయ వస్త్రాకర్షణాయేత్యర్థః - స్నాతస్యైవ వస్త్రగ్రహణం యుక్తమితి భావః - ప్రస్థితం ప్రవృత్తం ఉప నీవి నీవిసమీపే ప్రాయేణ భవమౌపనీవికం తత్ర వ్యాపృతమిత్యర్థః - ఉపజానూపకర్ణోపనీవేష్ఠక్ - వల్లభస్య కరం స్త్రీ ఆత్మకరాభ్యామరుంధ కిల రోధం నాటితవతీత్యర్థః - రుధేర్లుఙ్ తఙ్ ॥ ౬౦ ॥ కామిన ఇతి ॥ ఆకులే ప్రియకరనివారణవ్యగ్రే వధూకరే స్త్రీకరే సంగి సక్తం మేఖలైవ గుణస్తత్ర విలగ్నం దీర్ఘసూత్రం ఆయతతంతుకం అత్యాయతత్వాద్బహుధా వేష్టితమిత్యర్థః - జడక్రియం చ * దీర్ఘసూత్రశ్చిరక్రియ ఇత్యమరః - ఏవం కృతో రతస్యైవోత్సవస్య కాలక్షేపః కాలవిళంబో యేన తత్ - పరిధానమధోంశుకం కామినః అసూయామకరోత్ - ఇచ్ఛావిఘాతాదీర్ష్యాం జనయామాసేత్యర్థః - అత్ర కరసంగాదిపదానాం విశేషణగత్యా అసూయాహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౬౧ ॥ అంబరమితి ॥ అంబరం వస్త్రం వినయతః అపసారయతః ప్రియపాణేర్యోషితః కరయోశ్చ తన్నిరోధకయోరితి భావః కలహస్య వారణాం విధాతుం నివారణం కర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కక్ష్యయా కాంచ్యా * కక్ష్యా కక్ష్యేవరత్రాయాం కాంచ్యాం గేహప్రకోష్ఠయోరితి వైజయంతీ - కక్ష్యా మేఖలాంతరే తథా * కక్ష్యోద్గ్రాహిణికా కాంచీ ప్రకోష్ఠగజరజ్జుష్వితి విశ్వః - వలయైః కంకణైశ్చ అభీక్ష్ణం శిశింజే చుక్రుశే భావే లిట్ - భూషణానాం తు శింజితమిత్యమరః ద్వయోః కలహమానయోః పార్శ్వస్థాః సాక్రోశం వారయంతీతి భావః - శిజిరయం తాలవ్యాదిః పదం త్వాదిః యోషిత్సైః ॥ ౬౨ ॥ గ్రంథిమితి ॥ హృదయేశే ప్రియే వాససో

యే శేషాసనః స్పృశతి మానధనాయాః। భ్రూస్త్రియుగేన సపది ప్రతిపేదే రోమ
భిశ్చ సమమేవ విభేదః॥ ౬౩ ॥ ఆశులంఘితవతీష్టకరాగ్రే నీవిమర్ధముకులీ
కృతదృష్ట్యా। రక్తవైణికహతాధరతంత్రీమండలక్వణితచారుచుకూజే ॥
౬౪ ॥ ఆయతాంగులిరభూదతిరిక్తః సుభ్రువాం కృశిమశాలిని మధ్యే। శ్రోణి

వస్త్రగ్రంథిబంధనం ఉద్గ్రథయితుం విస్రంసయితుం గ్రంథయతేశ్చౌ
రాదికాత్ తుమున్ స్పృశతి సతి మానధనాయాః మానవత్యాః కామిన్యాః
ఇతి శేషః - అత ఏవ భ్రూస్త్రియుగేన రోమభిశ్చ కర్తరి తృతీయా సపది సమం యు
గపదేవ విభేదో భంగో హర్షశ్చ ప్రతిపేదే ప్రాప్తః అత్ర మానవతీత్వా
త్కామినీత్వాచ్చ నీవిస్పర్శే యుగపదమర్షహర్షయోరుదయాత్తదను
భావయోః భ్రూభంగరోమాంచయోరపి యుగపదావిర్భావ ఇతి భావః
అత్ర భ్రూభంగరోమాంచక్రియయోస్సముచ్చయాత్సముచ్చయభేదః స
చ విభేద ఇతి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్య
నుప్రాణిత ఇతి సంకరః ॥ ౬౩ ॥ ఆశ్వితి॥ ఇష్టస్య ప్రియస్య కరాగ్రే హస్తా
గ్రే నీవిం వస్త్రగ్రంథిం ఆశు వేగాత్ లంఘితవతి అతిక్రాంతవతి ఊరుమూ
లంగతే సతీత్యర్థః- అర్ధముకులీకృతదృష్ట్యా సుఖపారవశ్యాత్ అర్ధనిమీ
లితాక్ష్యా స్త్రియా రక్తో రక్తకంఠః స్వయం గానకుశలః వీణాశిల్పం అస్యాస్తీతి
వైణికః వీణావాదనే నిపుణః- శిల్పమితి ఠక్ -రక్తేన వైణికేన తేన గానకుశలే
న హతం వాదితం యదధరం తంత్రీణాం మండలం సమూహః బహుతంత్రీకః
స్వరమండలాదివీణాభేదః తస్య క్వణితమివ చారు యథా తథా చుకూజే కూ
జితం భావే లిట్ అధరగ్రహణం తత్ర మాధుర్యాతిశయాత్ స్పర్శసుఖాతి
రేకాత్ తంత్రీకంఠస్వరవ్యతికరమనోహరః కోపి రతిసర్వస్వభూతః కం
ఠకూజితవిశేషః కృత ఇత్యర్థః అత ఏవ రక్తవైణికేతి విశేషణం క్వణితచారు
త్వోపమాలంకారః ॥ ౬౪ ॥ ఆయతేతి॥ ఆయతాః అంగుళయో యస్య సః
ప్రియకరః కృశస్య భావః క్రశిమా కార్శ్యం - పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా - ర
ఋతో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశః - తేన శాలతే శోభత ఇతి తస్మిన్ సు
భ్రువాం మధ్యే అతిరిక్తో ఽతిరేకో ఽభూత్ మధ్యస్య అతికార్శ్యాదస్పృష్టైకదే
శో ఽభూదిత్యర్థః పృథులాసు శ్రోణిషు పునః సకలేన కృత్స్నేన తతేన అంతర్భా
గేన స్పృష్టమాత్రేణ శ్రోణిమస్పృశదిత్యర్థః - అత్ర కరస్య మధ్యాతి

హుప్రియకరైః పృథులాసు స్పర్శమాప సకలేన తలేన ॥ ౬౫ ॥ చక్షురేవలల
నోరుషు రాజీః స్పర్శలోభవశలోలకరాణామ్ । కామినామనిభృతాన్యపి
రంభాస్తంభకోమలతరేషు నఖాని ॥ ౬౬ ॥ ఊరుమూలచపలేక్షణమాఘ్నన్నైర్వ్య
ర్పిత సకుసుమైః ప్రియమేతాః । చక్రిరే సపది తాస్తదాయుధార్థం మన్మథస్య
కుసుమాయుధనామ ॥ ౬౭ ॥ ధైర్యముల్బణమనోభవభావా వామతాం చవ

లేశేప్యతిరేకోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౫ ॥ చక్షురితి । స్పర్శలోభవశేనోరు
స్పర్శతృష్ణాపరతంత్రేణ లోలకరాణాం చంచలపాణీనాం కామినాం అనిభృ
తాన్యపి నఖాః రంభాస్తంభకోమలతరేషు కదలీకాండకోమలస్వరూపేషు
లలనానామూరుషు రాజీః రేఖాశ్చక్రిరే ఊరుపరామర్శనాంతరీయకనఖ
స్పర్శమాత్రాదేవ రేఖాజాతా ఇత్యర్థః - అత్ర కోమలతాయా విశేషణగత్యా
రాజీకరణహేతుత్వాత్ కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౬౬ ॥ ఊర్వితి । ఏతాః
స్త్రియః ఊరుమూలే సక్థిమూలే చపలేక్షణం లోలచక్షుషం ప్రియం వ్యర్పి
తం సకుసుమైః కర్ణావతంసపుష్పైః - వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపస
ర్గయోరిత్యకారలోపః అఘ్నన్ అతాడయన్ హంతేర్లఙ్ - గమహనే
త్యాదినా ఉపధాలోపః - హో హంతేర్ఞిన్నేషు - తాని వతంసకుసుమాని
మనో మథ్నాతీతి మన్మథః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తస్య మన్మథస్య కుసు
మాన్యాయుధాన్యస్యేతి కుసుమాయుధ ఇతి యన్నామ తదన్వర్థం చక్రిరే
చక్రుః తత్కార్యకారిత్వాదితి భావః - అత్రావతంసేష్వారోప్యమాణస్య
మన్మథాయుధత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః ॥ ౬౭ ॥ ధై
ర్యమితి । రమణ్యః ఉల్బణః ఉద్రిక్తః మనోభవభావో రతిరాగో యాసాం తాః
అపి అభిరుచిరేషు ప్రియేషు ధైర్యమౌదాసీన్యం తేనిరే చక్రుః వపుః స్వాం
గం అర్పితవత్యోపి యత్ప్రకరణాద్ దత్తవత్యోపి వామతాం వక్రతాం చ
తేనిరే లలితం మనోహరం సౌరతం సురతసంబంధి ధార్ష్ట్యం ప్రాగల్భ్యం
యాసాం తాస్తథాపి వ్రీడితం వ్రీడాం తేనిరే - ఇహ స్త్రీణాం రహసి రాగాం
గావేశ ధార్ష్ట్యాదిగుణా అప్యాగంతుకతయా సహజధైర్యవక్రతావ్రీడి
తైః పునః పునః ప్రతిబధ్యంత ఏవేతి భావః - అత్ర రాగాదీనాం ధైర్యాదిభి
స్సహ సమావేశిత విరోధస్య సహజాగంతుకత్వాభ్యామాభాసీకరణాత్ వి
రోధాభాసోలంకారః - ధైర్యాదిగుణసముచ్చయాత్సముచ్చయాలంకార

పురస్థితవత్యాః । వ్రీడితం లలితసౌరతధార్ష్ట్యైస్సైసి రేభిరచిరేమురమణ్యాః ॥ ౬౮ ॥ పాణిరోధమవిరోధితవాంఛం భర్త్సనాశ్చ మధురస్మితగర్భాః । కామినస్స్మ కురుతే కరభోరూర్హారిశుష్కరుదితం చ సుఖేఽపి ॥ ౬౯ ॥ వారణార్థపదగద్గదవాచామీర్ష్యయా ముహురపత్రపయా చ । కుర్వతే స్మ సుదృశామనుకూలం ప్రాతికూలికతయైవ యువానః ॥ ౭౦ ॥ అస్య కాలపరిహార్య

స్త్యైతి సంకరః ॥ ౬౮ ॥ పాణీతి ॥ కరభ ఇవ ఊరూ యస్యాస్సా కరభోరూః (స్త్రీ) ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః - మణిబంధాదాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిరిత్యమరః- అనిరోధితవాంఛా అనివారితప్రియమనోరథా యథా తథా కామినః పాణిరోధం నీవీమోక్షణవ్యాపృతస్య ప్రియపాణేర్నివారణం కురుతే స్మ తథా మధురం మనోహరం స్మితం గర్భేఽన్తర్వర్తి యాసు తాః మందహాసమిశ్రా భర్త్సనాః తర్జనాశ్చ కురుతే స్మ సుఖేఽపి అధరపీడనాదౌ సుఖాతిరేకే సత్యపి హారి మనోహారి శుష్కరుదితం అశ్రుశూన్యత్వాదనార్ద్రం రోదనం చ కురుతే స్మ - స్త్రీణామేవ స్వభావో యదిష్టమప్యనిష్టవన్నివారయంత్య ఏవ సురతసుఖముపభుంజత ఇత్యర్థః - అత్ర సుఖేఽపి దుఃఖవదుపచారాత్ కుట్టమితాఖ్యోఽనుభావో ద్రష్టవ్యః- కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే, దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్యత్ర కుట్టమితం హి తదితి లక్షణాత్ ॥ ౬౯ ॥ వారణార్థేతి ॥ ఈర్ష్యయా తత్పీడనాసహిష్ణుతయా అపత్రపయా రహస్యప్రకాశనవైలక్ష్యేణ చ ముహుర్వారణార్థపదేషు మా మేత్యాదినిషేధవాచకశబ్దప్రయోగేషు గద్గదవాచాం స్ఖలద్గిరాం సుదృశాం ప్రతికూలం వర్తత ఇతి ప్రాతికూలికాః ప్రతికూలకారిణః - తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలమితి ఠక్ తత్తయా ప్రాతికూలికతయైవ ప్రతికూలాచరణేనైవ యువానోఽనుకూలమిష్టం కుర్వతే స్మ కృత్రిమనివారణాద్యత్ప్రతికూలమివాచరితం అధరపీడనాదికం తత్తాసామిష్టత్వాదనుకూలమేవేతి ప్రతికూలాచరణమేవానుకూలాచరణం భవతీత్యర్థః - అత ఏవ ప్రతికూలమప్యనుకూలమితి విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౭౦ ॥ అస్యేతి ॥ అజస్రం నిత్యం అస్య కాలపరిహార్యం సురతేతరకాలే త్యాజ్యం తత్ ద్వయం క్రమాద్ద్వయేన కర్త్రా విదధే- విహితమేవ ధాత్వర్థః కర్మణి లిట్ - ఏతదేవ వ్యనక్తి - రహసి తాభిరబలాభిః భర్తృముఖవినయే ప్రియవినయే ధృష్టతా ధీరతా విదధే ఇతి

మజస్రం తద్ద్వయమేన విదగ్ధద్వయమేవ । ధృష్టతారరహసి భర్తృషు తాభిర్ని
ర్దయిత్వమితరైరబలాసు ॥ ౮౧ ॥ బాహుపీడనకచగ్రహణాభ్యామాహతే
ననఖదంతనిపాతైః । బోధిత స్తనుశయ స్తరుణీనామున్మిమీలవిశదం విషమే
షుః ॥ ౮౨ ॥ కాంతయా సపది కోఽప్యుపగూఢః ప్రౌఢపాణిరపనేతుమియేష
సంహతస్తనతిరస్కృతదృష్టిః భ్రష్టమేవ న దుకూలమపశ్యత్ ॥ ౮౩ ॥ ఆ
హతం కుచతటేన తరుణ్యాః సాధు సోఢమమునేతి పపాత । త్రుట్యతః ప్రియ

తైర్భర్తృభిరబలాసు దుర్బలాసు స్త్రీషు నిర్దయత్వం చ విదధే అన్యదా పుం
సాం స్త్రీషు దయా తాసాం చ తేషు ప్రాగల్భ్యమిత్యలంకారః - తద్వ్యత్యయ
శేషు తు తద్విరుద్ధమేవాలంకార ఇతి భావః అత్ర స్త్రీపుంస ధార్ష్ట్య నిర్దయ
త్వయోః ప్రకృతయోర్విధాన క్రియాయోగపద్య గమ్యత ఇతి తుల్యయో
గితా భేదః ॥ ౮౧ ॥ బాహ్వితి । తరుణీనాం తనౌ శేత ఇతి తనుశయ స్తను ము
సుప్తః - అధికరణే శేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయః - విషమేషుః కామః బాహుపీడనం ని
ర్దయాశ్లేషః కచగ్రహణం కేశాకర్షణం తాభ్యామాహతేన ముష్టిఘాతేన -
నపుంసకే భావే క్తః నఖానాం దంతానాం చ నిపాతైర్నఖక్షతైర్దంతక్షతై
శ్చ బోధితస్సన్ విశదం నిద్రాజాడ్యం యథా తథా ఉన్మిమీల ఉద్బుద్ధః సర్వమేత
త్కామస్యోద్దీపక మాసీదిత్యర్థః - అత్ర ప్రకృత విషమేషు విశేషణ సామ
ర్థ్యా దప్రకృత సుప్తప్రబుద్ధ పురుష ప్రతీతేః సమాసోక్తి రలంకారః
ఏవమేవ ప్రబోధ్యతే ఖల్వతినిద్రాళుః అలౌకికే వస్తుని లౌకికవస్తువ్యవహా
రసమారోపః ॥ ౮౨ ॥ కాంతయేతి । కాంతయా సపది వస్త్రాకర్షణక్షణ
ఏవోపగూఢ ఆశ్లిష్టః కోఽపి కామీ ప్రౌఢపాణిః వ్యగ్రకరస్సన్ అపనేతుం దు
కూలమాక్రష్టుం ఇయేష - సంహతాభ్యాం నిరంతరశ్లిష్టాభ్యాం స్తనాభ్యాం
తిరస్కృతదృష్టి స్తిరోహితాక్షస్సన్ భ్రష్టమేవ ప్రాగేవ స్రస్తం దుకూ
లం నాపశ్యత్ - అత్ర దృష్టితిరస్కారస్య విశేషణగత్యా అదర్శనహేతుత్వా
త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం కిం చ దృష్టేః స్తనతిరస్కారాసంబంధేపి
సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యర్థాపి తయోరితి సంకరః - తేన కుచయోః లో
కోత్తరం సౌందర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౮౩ ॥ ఆహతమితి ॥
తరుణ్యాస్సంబంధినా కుచతటేన స్తనప్రదేశే నాహతం ఆహతిరమునోర
సా సాధు సోఢమితి హేతోః త్రుట్యతః శీర్యమాణాద్ధారాన్ మౌక్తికవృష్టిః పు

తమోరసి హారాత్ప్రవృష్టిరివ మౌక్తికవృష్టిః ॥ ౨౪ ॥ సీత్కృతాని మణితం కరుణోక్తిస్స్నిగ్ధముక్తమలమర్థవచాంసి । హారభూషణరవాశ్చ తరుణ్యాః కామసూత్రపదతాముపజగ్ముః ॥ ౨౫ ॥ ఉద్ధతైర్నిభృతమేకమనేకైశ్ఛేదవన్మృగదృశామవిరామైః । శ్రూయతే స్మ మణితం కళకాంచీనూపురధ్వనిభిరక్షతమేవ ॥ ౨౬ ॥ ఈదృశస్య భవతః కథమేతల్లాఘవం ముహురతీవ

ప్రవృష్టిరివ ప్రియతమోరసి నాయకవక్షసి పపాతేత్యుత్ప్రేక్షా । విశ్రాంతః పుష్ప్యతేః పుష్పవృష్టేత్యతిప్రసిద్ధిః ॥ ౨౪ ॥ సీత్కృతానీతి ॥ తరుణ్యాః సీత్కృతాని సీత్కారాః సుఖదంతాదిసీదాయాం సీదితి శబ్దప్రయోగః మణితం రతికాలే స్త్రీణాం కంఠరవకూజితవిశేషః - మణితం రతికూజితమిత్యభిధానాత్ కరుణోక్తిః త్రాయస్వేత్యాదిదీనోక్తిః స్నిగ్ధం స్నేహార్ద్రం ఉక్తముక్తిః త్వమేవ మమ ప్రాణేశః ప్రియవాక్ ఇత్యర్థః - అలమర్థాని నిషేధార్థాని వచాంసి మా మేత్యాదినివారణవచనాని హారాణాం భూషణానాం చ రవాః స్వనాశ్చ కామసూత్రస్య వాత్స్యాయనాదికామతంత్రప్రతిపాదకశాస్త్రస్య పదతాం పద్యత ఇతి పదమర్థః ప్రమేయం లక్ష్యతేతి యావత్తత్తాముపజగ్మురిత్యుత్ప్రేక్షా - యద్వా కామేనైః కృతం సూత్రం తస్య పదాని సుప్తిఙంతశబ్దరూపాణి తస్య శాస్త్రస్యైతాన్యేవ పదాని తత్తాముపజగ్మురిత్యుత్ప్రేక్షైవ ॥ ౨౫ ॥ ఉద్ధతైరితి ॥ నిభృతమనుద్ధతం సూక్ష్మమిత్యర్థః - ఏకమేకాకి ఛేదవద్విచ్ఛేదయుక్తం మృగదృశాం స్త్రీణాం మణితం రతికూజితముద్ధతైః స్థూలైరనేకైర్బహుభిః అవిరామైరవిచ్ఛిన్నైరవ్యక్తమధురైః కాంచీనాం నూపురాణాం చ ధ్వనిభిః శబ్దైః అక్షతమతిరస్కృతమేవ శ్రూయతే స్మ శ్రుతం - అత్ర మణితస్య తిరోధాయకశబ్దాంతర సద్భావేపి తాదృప్యాసాపత్తేరతద్గుణాలంకారః - సహి తావదతద్రూపస్వీకారః స్యాదతద్గుణః ॥ ౨౬ ॥ ఈదృశస్యేతి ॥ ఉర్వ్యాం భూమ్యాం తిష్ఠంతీ సంభ్రమాత్పతితం ఆయతం దీర్ఘీభూతం కాంచిదామ రశనాగుణః కర్తృ ఈదృశస్య కాంచిదామ్నః ప్రాయోఽదృష్టం తేన జఘనపరిమాణప్రదర్శనం ఇతీత్థం ముహుస్తరస్యేత్యర్థః - భవతస్తవ జఘనస్య గతేషూపరిసరతేషు ముహుః కథమేతల్లాఘవం మహుత్వేన పాటవం యస్యేదమాయతమప్యేకవేష్టనపర్యాప్తమితి భావః ఇతీత్థం విస్మితమితి శేషః గమ్యమానార్థత్వాత్ప్ర

ర తేషు । క్షిప్తమాయతమదర్శయదుర్వ్యాం కాంచిదామజఘనస్యమహ-
త్త్వం॥ ౭౭॥ ప్రాప్యతే స్మగతచిత్రకచిత్రైశ్చిత్రమార్ద్రనఖలక్ష్మకపో-
లైః । దధ్రిరే చ గభసచ్యుతపుష్పాః స్వేదబిందుకుసుమాన్యలకాంతాః ॥
౭౮॥ యద్యదేవ రురుచే రుచితేభ్యః సుభ్రువో రహసి తత్తదకుర్వన్ । అను-
కూలికతయైవ నరాణామాక్షిపంతి హృదయాని రమణ్యః॥ ౭౯॥ ప్రాప్యమ-
న్మథరసాదతి భూమిం దుర్వహస్తనభరాస్సురతస్య । శశ్రముః శ్రమజలా-

ర్ద్రలగ్నాః జఘనస్య మహత్త్వమదర్శయదివ-అతో ర్వ్యాం క్షిప్తమాయతత్వానిమి-
త్తం కాంచీదామకర్తృకం విస్మయపూర్వకజఘనమహత్త్వప్రదర్శనము-
త్ప్రేక్ష్యతే॥ ౭౭॥ ప్రాప్యత ఇతి ॥ గతానివిమర్దాన్నష్టాని చిత్రకచి-
త్రాణి శమాలపత్రరచనాని యేషాం తైః కపోలైరార్ద్రం యన్నఖలక్ష్మ
తదేవచిత్రమితిరూపకం ప్రాప్యతే స్మప్రాప్తం - కించ రభసేనరతిసంభ్ర-
మేణచ్యుతపుష్పా అళకాంతాః చూర్ణకుంతళాగ్రాణి స్వేదబిందూనేవకు-
సుమానీతిరూపకం దధ్రిరే దధ్రిః - ధరతేర్భావాది కాల్లిట్ ఇత్యాదాత్మ-
నేపదం- స్వేదోఽత్ర శ్రమానుభావః- శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేః శ్వాసస్వే-
దాదిభూమికృత్ ॥ ౭౮ ॥యద్యదితి ॥రుచితేభ్యో రమణేభ్యో యద్యదేవ చే-
ష్టితం రురుచే రోచతే స్మ ప్రియమభూదిత్యర్థః రుచదీప్తౌ ప్రీతౌ చేతిధాతో-
ర్లిట్- రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతిసంప్రదానత్వం - సుభ్రువో రహ-
సి తత్తదకుర్వన్ - తథాహి రమణ్యః అనుకూలం వర్తంత ఇత్యానుకూలిక్యః
తస్య భావస్తత్తా తయా ఆ-
నుకూలికతయైవ అనుకూలవర్తితయైవ నరాణాం పుంసాం హృదయాన్యా-
క్షిపంత్యావర్జయంతీత్యర్థాంతరన్యాసః॥ ౭౯ ॥ప్రాప్యేతి ॥ దుర్వహాః
దుఃఖేనవోఢుం యోగ్యాః స్తనభరో యాసాం తాః ఏతేనోపరిసురతం వ్య-
జ్యతే అన్యథా విశేషణవైయర్థ్యాత్ - అసితాః ఆయతాః దీర్ఘాశ్చ కే-
శా యాసాం తాః అసితాయతకేశ్యః స్త్రియః - స్వాంగాచ్చేత్యాదినా ఙీ-
ష్ మన్మథరసాత్ స్మరరాగాత్ సురతస్యాతిభూమిం పరాం కాష్ఠాం ప్రా-
ప్య మోహాంతసురతం ప్రాప్యేత్యర్థః శ్రమజలేన స్వేదాంబునా ఆర్ద్రేణ
క్లిన్నేన లలాటే శ్లిష్టాః కేశాః యాస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా శశ్రమురితి
రసానుభావస్య శ్రమభావస్యోక్తిః - అనుభావనిబంధనాత్ ప్రేయోలంకా

ద్రాగ్లలాటశ్లిష్టకేశమసితాయతకేశ్యః ॥౮౦॥ సంగతాభిరుచితైశ్చలితాపి ప్రాగముచ్యత చిరేణ సఖీవ । భూయ ఏవ సమగంస్త రతాన్తే హ్రీర్వధూభిరసహా విరహస్య ॥౮౧॥ ప్రేక్షణీయకమివ క్షణమాసుర్హ్రీవిభఙ్గురవిలోచనపాతాః । సంభ్రమద్రుతగృహీతదుకూలచ్ఛాద్యమానవపుషః సురతాన్తాః ॥౮౨॥ అప్రభూతమతనీయసి తన్వీ కాఞ్చిధామ్ని పిహితైకతరోరు । క్షౌమమాకులకరా విచకర్ష క్రాన్తపల్లవమభీష్టతమేన ॥౮౩॥ స్పృ

రః॥ ౮౦ ॥ అథ సురతావసానం వర్ణయతి। సంగతాభిరితి ॥ ఉచితైః పరిచితైః ప్రియతమైస్సహ సంగతాభిః వధూభిః స్త్రీభిః ప్రాక్సురతాదౌ చలితా గన్తుం ప్రచలితాపి హ్రీః సఖీవ చిరేణాముచ్యత ముక్తా - న సహా ఇత్యసహా పచాద్యచ్ తేన నఞ్సమాసః - విరహస్యాసహా విరహమసహమానా సతీత్యర్థః - కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ రతాన్తే క్రీడాన్తే భూయ ఏవ వధూభిస్సమగంస్త సంగతా సఖీవేత్యేవ సంపూర్వాద్గమేర్లుఙ్ - సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామిత్యాత్మనేపదం - వా గమ ఇతి సిచః కిత్త్వాభావాత్ అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా నానునాసికలోపః - సురతేతరకాలే స్త్రీణాం హ్రీరేవ భూషణమితి భావః - ఉపమాలంకారః ॥ ౮౧ ॥ ప్రేక్షణీయకమితి ॥ హ్రియా లజ్జయా విభఙ్గురాః స్ఖలితా విలోచనపాతాః దృష్టిపాతా యేషు తే సంభ్రమేణ ద్రుతం గృహీతేన దుకూలేన ఛాద్యమానాః ఆవృతాని వపూంషి అఙ్గాని యేషు తే సురతాన్తాః సురతావసానాః క్షణం ప్రేక్షణీయకం దృశ్యమివాసన్నితి ఉపమా - నాటకాదిరూపకేష్వాహార్యకం వస్తు తత్ దృశ్యం ప్రేక్షణీయకమితి చోచ్యతే హావిర్భావతిరోధానాదినా తత్తుల్యత్వమ్ ॥ ౮౨ ॥ అప్రభూతమితి ॥ తన్వీ కృశాఙ్గీ అభీష్టతమేన ప్రియతమేన క్రాన్తపల్లవం గృహీతాఞ్చలం అత ఏవ అతనీయసి మహీయసి కాఞ్చిధామ్ని జఘనే అప్రభూతం వ్యాపయితుమపర్యాప్తం అత ఏవ పిహితః ఛాదిత ఏకతరః ఏక ఊరుర్యేన తత్ క్షౌమం దుకూలం ఆకులకరా వ్యగ్రపాణిః సతీ - విచకర్ష కృత్స్నపిధానార్థమాచకర్ష - లజ్జానుభావోఽయం అత్ర క్షౌమవిశేషణానామాకర్షణహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం॥ ౮౩॥ స్పృష్టేతి॥ స్పృష్టా ప్రస్పృష్టా చందనానామపి శేషకాణాం తమాలపత్త్రాణాం చ భక్తిః రచనా యేన సః - తమాలపత్త్రతిలకచిత్రకాణి

ష్టచందనవిశేషకభక్తిర్భ్రష్టభూషణకదర్థితమాల్యః । సాపరాధ ఇవ మండనమాసీదాత్మనైవ సుదృశాముపభోగః ॥ ౬౪ ॥ రోషితః పతితకాంచనకాంచీమోహనాతిరభసేన నితంబే । మేఖలేవ పరితః స్మ విచిత్రా రాజతే నవనఖక్షతలక్ష్మీః ॥ ౬౫ ॥ భాతు నామ సుదృశాం దశనాంకః పాటలో ధవళగండతలేషు । దంతవాససి సమానగుణశ్రీస్సమ్ముఖోఽపి పరభాగమవాప ॥ ౬౬ ॥ సుభ్రువామధిపయోధరపీఠం పీడనైస్త్రుటితవత్యపి సద్యః । ముక్త

విశేషక ఇత్యమరః - భ్రష్టాని భ్రంశితాని భూషణాని యస్మిన్ స భ్రష్టభూషణః కుత్సితోఽర్థః కదర్థః లోకతోఽపి శేష్యలింగత్వం - కోః కత్తత్పురుషేఽచీతి కుశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థీకృతాని కదర్థితాని దూషితాని మాల్యాని యేన సః తతః కృతబహువ్రీహిభ్యాస్తైరూపైర్వత్రికవిశేషణ విశేష్యభావాద్విశేషణసమాసః - ఏవంభూతః ఉపభోగః సాపరాధ ఇవ పూర్వమండనాపహారాత్ కృతాపరాధ ఇవ సుదృశామాత్మనైవ స్వయమేవ ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా - మండనమాసీత్ ప్రతినిధికరణేన స్వాపరాధనిరాసార్థమివేత్యుత్ప్రేక్షా - స్త్రీణాం సంభోగ ఏవ మండనం తదభావే మండనాంతరస్యాపి అమండనత్వాదితి భావః ॥ ౬౪ ॥ రోషిత ఇతి ॥ మోహనాతిరభసేన సురతసంభ్రమేణ పతితా కాంచనీ కాంచనస్య వికారా కాంచీ యస్మాత్తస్మిన్ రోషితోన్నతం బే పరితస్సర్వతోఽపి చిత్రా వివిధరచనా నవనఖక్షతలక్ష్మీః మేఖలేవ రాజతే స్మ - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౬౫ ॥ భాత్వితి ॥ సుదృశాం సంబంధీ పాటలోఽరుణో దశనాంకః దంతక్షతం ధవళగండతలేషు స్వచ్ఛకపోలేషు భాతు నామ వైజాత్యాత్ భేదేన ప్రకాశతాం నామేత్యంగీకారే - దంతవాసస్యధరే తు సమానగుణశ్రీస్తుల్యవర్ణోఽపి తథా సమ్ముఖోఽపి సన్ పరభాగం వర్ణోత్కర్షం తథా పశ్చాద్భాగం చావాపేతి సావర్ణ్యవైవర్ణ్యయోస్సమ్ముఖత్వపరాఙ్ముఖత్వయోశ్చ విరోధః ఉపరిభాగమవాపేత్యుభయత్రాపి పరిహారాద్విరోధాభాసద్వయసంసృష్టిః - తత్రాపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలా తద్గుణోత్థాపితేతి సంకరః ॥ ౬౬ ॥ సుభ్రువామితి ॥ సుభ్రువామంగనానాం పయోధరపీఠే కుచతటే అధి అధిపయోధరపీఠం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - పత్యుః పీడనైః పరిరంభాద్యుపమర్దైః త్రుటితా విచ్ఛేదం గతా అతఏవ ముక్తమౌక్తికా చ సా లఘుశ్చ అత ఏవ గుణశేషా

మౌక్తికలఘుర్గుణశేషా హారయష్టిరభవద్గురురేవ ॥ ౮౭ ॥ విశ్రమార్థ
ముపగూఢమజస్రం యత్ప్రియైః ప్రథమరత్యవసానే । యోషితా ముదితమ
న్మథమాద్యౌ తద్ద్వితీయ సురతస్య బభూవ ॥ ౮౮ ॥ ఆస్తృతేభినవపల్లవపు
ష్పైరప్యనారతరతాభిరతాభ్యః । దీయతే స్మ శయితుం శయనీయే న క్షణః క్షు
ణదయాపి వధూభ్యః ॥ ౮౯ ॥ యోషితామతితరాం నఖలూనం గాత్రముజ్జ్వ

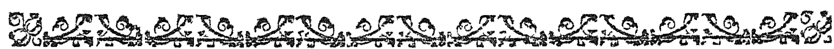
సూత్రమాత్రావశేషాపి - హారయష్టిర్గురుః శ్లాఘ్యైవాభవత్ - లఘు
రపి గురురితి విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౮౭ ॥ విశ్రమేతి । యోషితాం ప్రియైః ప్రథ
మరత్యవసానే విశ్రమార్థం శ్రమాపనోదనార్థం - శ్రామ్యతేర్ఘఞ్ ప్ర
త్యయః - నోదాత్తోపదేశస్య మాన్తస్యానాచమేరితి వృద్ధ్యభావః - యద
జస్రం సదా ప్రియైః ఉపగూఢ ఉపగూహనం - నపుంసకే భావే క్తః - సలో
కేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః ఉదితమన్మథముత్పాదితకామమిత్యర్థః - అ
తఏవ తదుపగూఢం ద్వితీయసురతస్యాద్యౌ బభూవ శ్రమాపనోదమదనోద్బో
ధనాభ్యాముభయోరుపయోగాదుభయార్థమభూత్ - సంయోగపృ
థక్త్వప్రసంగాద్వేత్యర్థః అత్ర మధ్యవర్తిన ఉపగూఢస్యైకస్య పూ
ర్వోత్తరసురతశేషత్వేన విశేషణగత్యా విశ్రమార్థోదితమన్మథపదార్థ
హేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయం సదంగాంగిభావేన
సంకీర్యతే ॥ ౮౮ ॥ ఆస్తృత ఇతి ॥ అనారతమశ్రాన్తం రతే సురతే అభిర
తాభ్యః ఆసక్తాభ్యో వధూభ్యః క్షణముత్సవం సుఖం దదాతీతి క్షణదా రా
త్రిః తయాపి న కేవలం మదనమన్మథాభ్యామేవేతి భావః- అభినవైః పల్లవైః పు
ష్పైశ్చ ఆస్తృతే ఆచ్ఛాదితేపి సుఖశయనార్హేపీత్యర్థః - శేరతేస్మి
న్నితి శయనీయే తల్పే - కృత్యల్యుటో బహులమిత్యధికరణార్థతా - శయితుం
శయనం కర్తుం క్షణోల్పకాలోపి న దీయతే స్మ న దత్తః - కించాప్రభాతమ
రమయత్ క్షణదత్వాదిత్యర్థః - క్షణదయాపి క్షణో న దత్త ఇతి విరోధస్యో
త్సవార్థత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసోలంకారః - నిర్వ్యాపారస్థితౌ కా
లవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః ॥ ౮౯ ॥ యోషితామితి ॥ నఖలూనం న
ఖలు ఊనం న యత్ ఊనాం న యదూనాం ఇతి పదచ్ఛేదః - అతితరాం - అతిమా
త్రం - అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః - నఖైర్లూనం క్షతం నఖలూనం - ల్వా
దిభ్యశ్చేతి నిష్ఠానత్వం తథాప్యుజ్జ్వలతయా ఔజ్జ్వల్యేన - నోనం న న్యూనం-

లతయా నఖలూనం । క్షోభమాశు హృదయం నయదూనాం రాగవృద్ధిమక
రోన్నయదూనాం ॥ ౯౦ ॥ ఇతి మదనమదాభ్యాం రాగిణస్స్పష్టరాగానన
వరతరతశ్రీసంగినస్తానవేక్ష్య । అభజత పరివృత్తిం సాధుపర్యస్తహస్తా రజ
నిరవనతేందుర్లజ్జయాధోముఖీవ ॥ ౯౧ ॥ .... *

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే దశమస్సర్గః.

కింతు సమగ్రమేవేత్యర్థః - నఖక్షతానాం కామినీగాత్ర మండనత్వాదితి
భావః అతఏవాశు హృదయం ప్రియదత్తం క్షోభం వికారం నయత్ ప్రా
పయత్ నయతేర్లట్ శత్రాదేశః - యోషితాం గాత్రం యదూనాం యాద
వానాం రాగవృద్ధిం ఊనాం న్యూనాం నాకరోత్ కింతు భూయోఽపి సమ
గ్రమేవాకరోదిత్యర్థః - అత్ర యమకశ్శబ్దాలంకారః ఔజ్జ్వల్యస్య విశేషణ
గత్యా రాగవృద్ధిహేతుత్వాత్ కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౯౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇ
త్థం మదనమదాభ్యాం స్పష్టరాగాన్ సర్వదా రాగిత్వేఽపి తదా తాభ్యాం అ
భివ్యంజితరాగానిత్యర్థః అనవరతరతశ్రీసంగినః - అవిచ్ఛిన్నం సురత సంప
ల్లంపటాన్ రాగిణో రాగిణశ్చ తాన్ రాగిణః - పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశే
షః - అవేక్ష్య అథావేక్షణానంతరం పర్యస్తః పరివృత్తో హస్తో నక్షత్రవిశే
షః - కరశ్చ యస్యాస్సా - హస్తో నక్షత్రభేదే స్యాత్ కరేభకరయోరపీత్యుభ
యత్రాపి విశ్వః - హస్తౌ తు పాణినక్షత్రే ఇత్యమరః - అవనతేందుః స్రస్త
చంద్రా అతఏవ సా రజనీ లజ్జయా గాత్ర్యచేష్టాదర్శనజనితయేతి భావః అ
ధోముఖీ నమ్రముఖీవేత్యుత్ప్రేక్షా - పరివృత్తిం నివృత్తిం సమ్ముఖతామభజత్
ప్రభాతప్రాయా ఆసీదిత్యర్థః - స్త్రియో హి పరకీయ గాత్ర్యచేష్టాదర్శనే
త్రపావనతముఖ్యో హస్తేన దృష్టిం పిధాయ దూరమపసరంతీతి భావః - అయ
మేవానంతరసర్గే ప్రభాతవర్ణనాయాః ప్రస్తావః - మాలినీవృత్తమేతత్
తల్లక్షణం తూక్తం - వక్ష్యతే చోత్తరపాదే ॥ ౯౧ ॥ .... *

ఇతిశ్రీ పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే దశమస్సర్గః.
పూర్వభాగస్సమాప్తః.

శ్రీరామాయనమః.

మాఘకావ్యస వ్యాఖ్యానే ఏకాదశసర్గప్రారంభః.

శ్రుతిసమధికముచ్చైః పంచమంపీడయంతః సతతమృషభహీనంభిన్నకీకృత్యషడ్జం । ప్రణిజగదురకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః పరిణతిమితిరాత్రే

అథప్రస్తుతంప్రభాతవర్ణనం ప్రారభతే ॥ శ్రుతీతి ॥ నాస్తికాకుర్యేషాంత్యకాకురవిక్రతధ్వనిః - కాకుః స్త్రియాంవికారోయశ్శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరిత్యమరః - శ్రావయతీతిశ్రావకోదూరధ్వనిః - స్నిగ్ధోమధురః స్వరోయేషాంతేఅకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః రక్తకంఠాఇత్యర్థః - మాగధావైతాళికాః శ్రుతయోనామషడ్జాదిస్వరారంభకావయవాః శబ్దవిశేషాః - తదుక్తం * ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దఃశ్రూయతేహ్రస్వమాత్రకః, సా శ్రుతిః సంపరిజ్ఞేయాస్వరావయవలక్షణేతి - తాభిఃశ్రుతిభిః సమధికంబహులంషడ్జవిశేషణం పంచమవిశేషణంవాఉభయోరపితథాత్వాత్ - తదుక్తం*చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జమధ్యమపంచమాః। ద్వేద్వేనిషాదగాంధారౌత్రిస్త్రిరృషభధైవతావితి - షడ్జోనామయూరస్వరకూజితానుకారీస్వరవిశేషః * షడ్జంమయూరోవదతీతిలక్షణాత్ - తత్రషడ్జంభిన్నమేవభిన్నకంతంకృత్వాభిన్నకీకృత్యతత్కాలనిషిద్ధస్వరాసంకీర్ణంకృత్వేత్యర్థః - పంచమోనామకోకిలకూజితానుకారీస్వరవిశేషః - పికఃకూజతిపంచమమితి లక్షణాత్ - తంపంచమంపీడయంతః తత్కాలనిషేధాత్పరిత్యజంతఇత్యర్థః- సతతంవీణాదివాద్యయుక్తం*తతంవీణాదికంవాద్యమిత్యమరః. ఋషభోపివృషభనర్దితానుకారీస్వరభేదఏవ - గావస్త్వృషభభాషిణ ఇతి లక్షణాత్ - తేనహీనంతస్యాపితత్కాలనిషిద్ధత్వాదిత్యర్థః - సతతమృషభహీనంచయథాతథారాత్రేఃపరిణతింపరివృత్తిం ప్రభాతమిత్యర్థః - ఇతివక్ష్యమాణప్రకారేణోచ్చైస్తారం యథాతథా మాధవాయకృష్ణాయ - క్రియాగ్రహణాత్ సంప్రదానత్వం - ప్రణిజగదుర్గానేనాచఖ్యురిత్యర్థః- నేర్గదనదేత్యాదినాణత్వం-పంచమాదినిషేధేభరతః * ప్రభాతేసుతరాంనింద్యఃఋషభఃపంచమోపిచ । జనయేత్ ప్రథమంహ్యాద్యాపంచ

మాగధా మాధవాయ ॥ ౧ ॥ రతిరభసవిలాసాభ్యాసతాంతంనయావ
న్నయనయుగమమీలత్తావదేవాహతోసౌ । రజనివిరతిశంసీ కామినీనాం
భవిష్యద్విరహవిహిత నిద్రాభంగముచ్చైర్మృదంగః ॥ ౨ ॥ స్ఫుటతర
ముపరిష్టాదల్పమూర్తేర్ధ్రువస్యస్ఫురతిసుర మునీనామ్మండలంవ్యస్తమే
తత్ । శకటమివమహీయశ్శైశవేశార్ఙ్గపాణేశ్చపలచరణకాబ్జప్రేరణో

త్వంపంచమోపిచ । పంచమస్యవిశేషోయంకథితః పూర్వసూరిభిః । ప్ర
గేప్రగీతోజనమోదశనస్య విపర్యయమితి - వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః- అ
స్మిన్సర్గేమాలినీవృత్తం- ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిల
క్షణాత్ ॥ ౧ ॥ అథపూర్వశ్లోకే ఇతిశబ్దపరామృష్టాసపరరాత్రప్రభృత్యు
త్తరోత్తరక్రమభావినః ప్రభాతవృత్తాంతానాసర్గ సమాప్తివర్ణయన్నా
హ॥ రతీతి ॥ రతిరభసవిలాసానాంసురతసంభ్రమలీలానాంఅభ్యాసేనా
వర్తనేనతాంతంగ్లాంతంనయనయుగంకర్తృ-కామినామితి శేషః- యావ
న్నామీలన్నముకులీభవతిస్మ - తావదేవా సౌరజనివిరతిశంసీ నిశావసాన
సూచకః ఉచ్చైర్మృదంగః కామినీనాంభవిష్యతా ఉత్తరక్షణభావి
నావిరహేణవిహితఃకృతో నిద్రాభంగోయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథాఆ
హతస్తాడితః - అత్రవిరహశబ్దేనసామర్థ్యాత్తచ్చింతాలక్ష్యతేఅన్యథా
అసతః సాంప్రతికనిద్రాభంగహేతుత్వాయోగాదితి - అత్రరతితాంత
త్వరజనివిరతిశంసనయోర్విశేషణగత్యానేత్రనిమీలన హేతుత్వాత్పదా
ర్థహేతుకంకావ్యలింగం ॥ ౨॥ స్ఫుటేతి॥ అల్పమూర్తేర్ధారత్వాత్సూక్ష్మ
బింబస్యధ్రువస్యౌత్తానపాదేః * ధ్రువఔత్తానపాదిస్స్యాదిత్యమరః ఉప
రిష్టాత్- స్ఫుటతరంఉజ్జ్వలతరంవ్యస్తంపర్యస్తమేతత్ సురమునీనాం సప్త
ర్షీణాంమండలంశార్ఙ్గపాణేః కేశవస్యకృష్ణస్యతివేత్యర్థః - శైశవేచ
పలస్య ప్రచలితస్యచరణకాబ్జస్యాల్పచరణారవిందస్య - అల్పేఇత్యల్పార్థే
కన్ప్రత్యయః - ప్రేరణయానోదనేనోత్తుంగితమత్తుంగీకృతమగ్రంయస్య
తత్- విపర్యాసితాగ్రమిత్యర్థః - మహీయోమహత్తరం- శకటమివశక
టాకారంశకటాసురశరీరమివస్ఫురతీత్యుపమాలంకారః- పురాకిలబా
ల్యేశ్రీకృష్ణఃశకటరూపధారిణంశకటాసురంపాదఘాతేనపాతయామాసే
తిపౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా ॥ ౩ ॥ ప్రహరకమితి ॥ స్వంస్వకీయం

త్తుంగితాగ్రం॥ ౩॥ ప్రహరకమపనీయ స్వం నినిద్రాసతోచ్చైః ప్రతిపదము
పహూతః కేనచిజ్జాగృహీతి । ముహురవిశదవర్ణాం నిద్రయా శూన్యశూ
న్యాం దదదపి ప్రతివాచం బుధ్యతే నో మనుష్యః॥ ౪॥ విపులతరనితంబాభోగ
రుద్ధే రమణ్యాః శయితుమనధిగచ్ఛన్ జీవితేశోవకాశమ్ । రతిపరిచయనశ్య
న్నైద్రతంద్రీః కథంచిద్గమయతి శయనీయే శర్వరీం కిం కరోతు॥ ౫॥ క్షణశయి

స్వాపాయ్యమిత్యర్థః - ప్రహర ఏవ ప్రహరకః యామః * ద్వౌ యామప్ర
హరౌ సమావిత్యమరః - తమపనీయ నీత్వా నినిద్రాసతా నిద్రాతుమిచ్ఛ
తా నిద్రాతేః సన్నంతాల్లటః శత్రాదేశః - కేనచిదతీతప్రహరపాలేనేత్య
ర్థః - జాగృహి బుధ్యస్వేతి ప్రతిపదం పదే పదే ఉచ్చైరుపహూతో మను
ష్యో నంతరయామికో ముహుర్నిద్రయా అవిశదవర్ణాం అస్పష్టాక్షరామ
త ఏవ శూన్యశూన్యాం శూన్యప్రకారామనర్థికామిత్యర్థః - ప్రకా
రే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - కర్మధారయవదుత్తరేష్వితి కర్మధారయవ
ద్భావాత్సుపో లుక్ - గిరమయమహం జాగర్మీతి వాచం దదదపి ప్ర
యచ్ఛన్నపి - నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమాగమప్రతిషేధః - అంతః అంతః కర
ణేన నో బుధ్యతే న జాగర్తి - బుధ్యతేర్దైవాదికాత్కర్తరి లట్ - అప్రబోధ
ప్రతివచనదానయోర్విరోధేపి శబ్దః నిద్రాహ్వానాఖ్యాంతత్సమాధానా
ద్విరోధాభాసోలంకారః॥ ౪॥ విపులేతి॥ రమణ్యాః విపులతరస్య దృఢతరస్య
నితంబస్య కటిపశ్చాద్భాగస్యాభోగేన విస్తారేణ రుద్ధే ఆక్రాంతే శయనీ
యే తల్పే శయితుమవకాశమనధిగచ్ఛన్నలభమానో జీవితేశః- ప్రియః
రతిపరిచయేన పునః పునః సురతావృత్త్యా నశ్యంతీ నివర్తమానా నిద్రా
యా ఇయం నైద్రీ నిద్రా ప్రయుక్తా తంద్రీ ఆలస్యం యస్య స తథాభూత
స్సన్ శర్వరీం కథంచిద్గమయతి కృచ్ఛ్రేణ నయతి కిం కరోతు కిమన్యత్కుర్యాత్
శయనానవకాశే సురతమేవ కాలయాపనోపాయ ఇతి - తత్రైవ ప్రవృత్త ఇతి
భావః - అత్ర శయనీయస్యైదృగ్విధాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయో
క్తిరలంకారః - తాదృగ్విధస్య విశేషణగత్యా శయనావకాశానధిగమ
హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేద ఇతి సంకరః॥ ౫॥ క్షణేతి॥ క్షణం శయితాః సురత
శ్రమాపనోదాయ విసుప్తాః విబుద్ధాః యథాకాలప్రతిబోధితత్వాదితి భా
వః క్షణశయితవిబుద్ధాః- స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలేతి సమాసః- మహీ

తవిబుద్ధాః కల్పయంతః ప్రయోగానుదధిమహతి రాజ్యే కావ్యవద్దుర్విగాహే। గహనమపరరాత్రప్రాప్తబుద్ధిప్రకాశాః కవయ ఇవ మహీపాశ్చింతయంత్యర్థజాతమ్॥ ౬ ॥ క్షితితటశయనాన్తాదుత్థితం దానపంకప్లుతబహులశరీరం శాయయిత్వేభపాయాః। మృదుచలదపరాంతోదీరితాందూననాదం గజపతిమధిరోహాః పక్షకవ్యత్యయేన॥ ౭ ॥ ద్రుతతరకరదక్షాః క్షిప్తవైశాఖ

పాః కవయ ఇవ పరః రాత్రేరపరరాత్రః రాత్రేః పశ్చిమయామ ఇత్యర్థః పూర్వాపరేత్యాదినా ఏకదేశిసమాసే - అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాదిత్యాదినా సమాసాంతః అచ్ - రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుంస్త్వం- తత్రప్రాప్తబుద్ధిప్రకాశాః సంతః ఉదధిమహతి సముద్రగంభీరే ఏకత్రికరితురగాదిభిరపరత్ర రసభావాదిభిశ్చేతి భావః - అత ఏవ దుర్విగాహే దుః ప్రవేశే రాజ్యే కావ్య ఇవ కావ్యవత్ - తత్ర తస్యేవేతి వతిప్రత్యయః - ప్రయోగాన్ సామాద్యుపాయానుష్ఠానాని- అన్యత్రార్థగుణసాధుశబ్దగుంభాన్ కల్పయంతస్తర్కయంతః * బ్రాహ్మేముహూర్తే ఉత్థాయ చింతయేదాత్మనో హితమితి స్మరణాదితి భావః - గహనం దుష్ప్రాపమన్యత్ర దుర్దర్శమర్థజాతం త్రివర్గమిత్యర్థః - అన్యత్ర వాచ్యలక్షణవ్యంగ్యరూపమభిధేయజాతం చింతయంతి విచారయంతి ఇవశబ్దస్యోపలక్షణత్వాత్తాద్వ్యవదితి వతిప్రయోగేప్యనేక శబ్దార్థాశ్రితీపూర్ణోపమా సాచ శ్రావ్యవదితి తద్ధితగతా కవయ ఇతి సమాసగతా చేతి సంకీర్ణా॥ ౬॥ క్షితీతి॥ క్షితితటం భూతలమేవ శయనాంతః శయనస్థానం తస్మాదుత్థితం సుప్తోత్థితమిత్యర్థః- అత ఏవ దానపంకప్లుతబహులశరీరం మదకర్దమోక్షితమహాకాయం గజపతిమేవ అధిరోహతీత్యధిరోహః ఆధోరణః - పచాద్యచ్- మృదుమందం చలతా అపరాంతేన పశ్చిమపాదేనోదీరతః ఉత్పాదితః అందూనినాదః శృంఖలారవో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా పక్ష ఏవ పక్షకః పార్శ్వః పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ - తస్య వ్యత్యయేన పార్శ్వాంతరేణేత్యర్థః - భూపాః శాయయతి శయనం కారయతి - గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౭॥ ద్రుతేతి॥ ద్రుతతరకరాః అతిలఘుహస్తాస్తేచ తే దక్షాశ్చ వల్లవా గోపాలాః- ఆభీరపల్ల్యన్మహాశూద్రో గోపాలోవల్లవ స్తథేతి వైజయంతీ- విశాఖాప్రయో

శ్శైలే దధతి దధని ధీరాన్నారవాన్వారిణీవ । శశినమివసురౌఘాస్సారముద్ధర్తు
మేతే కలశిముదధిగుర్వీం వల్లవాలోడయంతి ॥ ౮ ॥ అనునయమగృహీత్వా
వ్యాజసుప్తాపరాచీ సుతమథకృకవాకోస్తారమాకర్ణ్యకల్యే । కథమపివరి
వృత్తానిద్రయాంధాకిల(స్త్రీ)ముకుళితనయనైవాశ్లిష్యతిప్రాణనాథం॥ ౯॥
గతమనుగతవీణైరేకతాం వేణునాదైః కలమవికలతాలంగాయకైర్బోధ

జనమస్యేతి వైశాఖో మంథనదండః-వైశాఖమంథమంథానమంథానో మం
థదండకే ఇత్యమరః-విశాఖాషాఢాదణ్ మంథదండయోరిత్యణ్ ప్రత్యయః
వైశాఖశ్శైల ఇవేత్యుపమితసమాసః- సాహచర్యాత్ స్త్రీప్రత్యయో వైశాఖశ్శైలో
యస్మిన్-ధీరాన్గంభీరాన్నారావాన్దధతి దధని దధ్ని-విభాషా ఙిశ్యోరితి వికల్పా
దల్లోపాభావః - వారిణీవ సురౌఘాః - శశినమివ సారం నవనీతముద్ధర్తుముత్
క్షిప్తుముదధిమివ గుర్వీం-ఉపమానాని సామాన్యవచనైరితి సమాసః-కల
శిం కుంభీమేతే లోడయంతి మథ్నంతి-ఏషాపి పూర్వోక్తసవత్ - పూర్ణోపమా
వాక్యార్థోపమావాక్యసమాససంకీర్ణా చ॥౮॥అనునయమితి । అనునయం
ప్రియప్రార్థనామగృహీత్వా నంగీకృత్య పరాచీ పరాఙ్ముఖీ వ్యాజేన కప
టేన సుప్తా(స్త్రీ)అథకల్యే ప్రభాతే కృకవాకోః కుక్కుటస్య * కృకవాకుస్తా
మ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధ ఇత్యమరః - కృకేవచః కశ్చేతి ఉణ్ప్ర
త్యయః తారం తుంగం రుతం కూజితమాకర్ణ్య కథమపి గాత్రవిజృంభణాది
వ్యాజేన పరివృత్తా సమ్ముఖీ సా నిద్రయాంధా కిల అజానతీవ ముకుళితనయ
నైవ మీలితాక్షీ సత్యేవ ప్రాణనాథమాశ్లిష్యతి ఏషా కలహాంతరితా ॥ ౯॥ గ
తమితి అనుగతవీణైరనుసృతవీణైర్వీణాసంవాదిభిర్వేణునాదైర్వంశ
స్వనైః ఏకతామేకరూపతాం గతం కలమవ్యక్తమధురం అవికలః అవిసంవా
దీ తాలః కాంస్యాదితాలో యస్య తత్ - బోధ ఏవ హేతుస్తస్య బోధహే
తోః బోధకారణేన బోధనార్థాదిత్యర్థః - ఫలస్యాపి కారణత్వమిచ్ఛాద్వా
రా స్వర్గాదివత్ కలరాగస్య తత్సాధనప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ - షష్ఠీ హే
తుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ - గాయకైర్వైతాళికైరనవగీతమగర్హితం - అవ
గీతం తు నిర్వాదే ముహుర్దృష్టేపి గర్హితే ఇతి విశ్వః - గీతం గీయమానం
తస్తు ఆవృత్తిర్వా గీతశబ్దస్య గీతం గానం అసకృదాకర్ణయంతః శ్రావయం
వ నరేంద్రాః సుఖేన గానసుఖేన ముకుళితనేత్రా మీలితాక్షాస్సంతః

థహేతోః । అసకృదనవగీతంగీతమాకర్ణయంతః సుఖముకుళితనేత్రా యాంతినిద్రాన్నరేంద్రాః ॥ ౧౦ ॥ పరిశిథిలితకర్ణగ్రీవమామీలితాక్షః క్షణమయమనుభూయస్వప్నమూర్ధ్వజ్ఞురేవ । రిరసయిషతిభూయశ్శష్పముగ్రేవికీర్ణం పటుతరచపలోష్ఠఃప్రస్ఫురత్ప్రోథమశ్వః ॥ ౧౧ ॥ ఉదయముదితదీప్తిర్యాతియస్సంగతౌ మేపతతినవరమిందుస్సోపరామేషగత్వా । స్మితరుచిరివసద్యస్సాభ్యసూయంప్రభేతిస్ఫురతి విశదమేషాపూర్వకాష్ఠాఙ్గనాయాః ॥ ౧౨ ॥ చిరరతిపరిఖేదప్రాప్తనిద్రాసుఖానాంచరమమపిశయి

త్వాప్రియాంతిభజంతి- వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః ॥ ౧౦ ॥ పరీతి ॥ అయమశ్వః పరిశిథిలితం స్రస్తమ్ముక్తం కర్ణగ్రీవంకర్ణౌచ గ్రీవాచయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాఆమీలితాక్షః ఊర్ధ్వజానునీయస్యసఊర్ధ్వజ్ఞుః ఊర్ధ్వజానుస్తిష్ఠన్నిత్యర్థః ఊర్ధ్వజ్ఞురూర్ధ్వజానుస్స్యాదిత్యమరః- ఊర్ధ్వాద్విభాషేతిజానుశబ్దస్యజ్ఞురాదేశః క్షణంస్వప్నంనిద్రామనుభూయఉత్తమాశ్వలక్షణమేతత్ - భూయః పునరపిపటుతరోగ్రాసగ్రహణసమర్థః చపలోచంచలోష్ఠోయస్యసః - ప్రస్ఫురత్ ప్రోథంప్రస్ఫురమాణఘోణంయథాతథా ॥ ఘోణాతుప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః అగ్రేపకీర్ణంక్షిప్తంశష్పంఘాసం-శష్పంబాలతృణంఘాసఇత్యమరః రిరసయిషతిరసయితుమాస్వాదయితుమిచ్ఛతి - రసయతేః సన్నంతాల్లట్ స్వభావోక్తిరలంకారః- స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తువర్ణనమితి ॥ ౧౧ ॥ ఉదయమితి ॥ యఇందుః మేమమసంగతౌ వుదితదీప్తిః ప్రవృద్ధద్యుతిస్సన్ ఉదయముదయాద్రింఅభ్యుదయంచ యాతి సఇందురేషాపరాంపశ్చిమాశాంపరాంగనాం గత్వాపతతిఅస్తమేతి పాతిత్యంచగచ్ఛతి నవరమనర్హమిత్యర్థః- ఇతిసద్యః సాభ్యసూయంయథాతథాపూర్వకాష్ఠాప్రాచీపూర్వాచసైవాంగనాపూర్వనాయికాచగమ్యతే తస్యాస్స్మితరుచిర్మందహాసకాంతిరివఏషాప్రభావిశదం నిర్మలంస్ఫురతిప్రకాశతే ప్రాచ్యామీషద్ధవళప్రాభాతికీప్రభాప్రాదురభూదిత్యర్థః - అత్రప్రాచీగతప్రాభాతికప్రభాయామిందోః పరాంగనాసంగపాతిత్యనిమిత్తాచేతనధర్మస్మితరుచిత్వోత్ప్రేక్షా- పూర్వకాష్ఠాంగనాయాఇతిరూపకనిర్వ్యూఢత్వేనసహోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౨

త్వాపూర్వ మేవప్రబుద్ధాః । అపరిచలితగాత్రాః కుర్వతే నప్రియాణా మశిథిలభుజచక్రాశ్లేషభేదంతరుణ్యః ॥ ౧౩ ॥ కృతధవళిమభేదైఃకుంకు మేనేవకించిన్మలయరుహరజోభిర్భూషయన్పశ్చిమాశామ్ । హిమరుచిరరుణిమ్నారాజతేరజ్యమానైర్జరఠకమల కందచ్ఛేదగౌరైర్మయూఖైః ॥ ౧౪ ॥దధదసకల మేకంఖండితామానమద్భిఃశ్రియమపరమపూర్ణాముచ్ఛ్వస

చిరేతి ॥ చరమంశయిత్వాపశ్చాత్ సుప్త్వాపిపూర్వ మేవప్రబుద్ధాఃసుప్తేభర్తరియాశేతేపూర్వ మేవప్రబుధ్యతే । నాన్యంకామయతేచిత్తేసాస్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రతేతిస్మరణాదితిభావః - తథాపితరుణ్యఃఅపరిచలితగాత్రాః అనిష్పందవపుషస్సత్యః చిరరతిపరిఖేదేన బహుక్రీడాపరిశ్రమేణప్రాప్తనిద్రాసుఖానాం ప్రియాణాంఅశిథిలోగాఢః భుజచక్రేణపరస్పరభుజవలయేనాశ్లేషః తస్యభేదంవిశ్లేషంవిస్రంసనంనకుర్వతే కింత్వాశ్లిష్టైవస్థితాః - అన్యథాతన్నిద్రాభంగఃస్యాత్ శయానంనప్రబోధయేదితినిషేధాస్పందనభయాదితిభావః- రతిశ్రమోత్రసంచారీతదనుభావోనిద్రా ॥ ౧౩॥కృతేతి॥హిమరుచిశ్చంద్రఃఅరుణిమ్నాఅస్తమయరాగేణహేతునారజ్యమానైర్లోహితాయమానైః - రంజేర్దైవాదికాత్కర్మణిశానచ్ - అనిదితామితినలోపః - రజ్యతిక్షీరంరజతిలోహితాయతిచాత్మనఇతిభట్టివల్లభః - జరఠస్యపరిణతస్యకమలకందస్యచ్ఛేదాఇవగౌరాః శుభ్రాః స్వభావతఇతిభావః - ఛేదగ్రహణంధావళ్యాతిశయార్థం - గౌరః పీతేసితేరుణేఇతివిశ్వః - తైర్మయూఖైః కుంకుమేనకించిత్కృతోధవళిమభేదో ధావళ్యభంగో యేషాంతైరివద్భృతస్స్వభావశ్వైత్యైః మలయరుహరజోభిశ్చందనరేణుభిరివపశ్చిమాశాంప్రియసీమివేతిభావః - భూషయన్రాజతే-ఉపమాలంకారః ॥ ౧౪ ॥ దధదితి॥ ఏకంకుముదషండంఅనమద్భిరముకుళీభవద్భిః - దలాగ్రైర్దళైరసకలమర్ధంఖండితాంక్షీయమాణామిత్యర్థః - శ్రియంశోభాందధత్ - అపరంకమలషండముచ్ఛ్వసద్భిః దలాగ్రైరపూర్ణాంవర్ధమానాంశ్రియందధత్ - షట్పదౌఘేన భ్రమరసంఘేనకలరవంయథాతథా ఉపగీతేఉభేఅపీత్యర్థః - కుముదకమలషండేకుముదానాంకమలానాంచషండే కదంబే - అబ్జాదికదంబేషండమస్త్రియా మిత్యమరః - తుల్యరూపామవస్థాంతత్తఃదధాతే అత్రతుయయవృద్ధ్యోరర్థప్రవృత్తే

సద్భిఃపల్లాన్తైః । కలరవముపగీతే షట్పదౌఘేన ధత్తః కుముదకమలషండే తు
ల్యరూపామవస్థామ్॥ ౧౪॥ మదరుచిమరుణేనోద్గచ్ఛతా లంభితస్య త్యజత ఇ
వ చిరాయ స్థాయినీమాశు లజ్జామ్ । వసనమివ ముఖస్య స్రంసతే సంప్రతీ
దం సితకరకరజాలం వాసవాశాయువత్యాః ॥ ౧౫ ॥ అవిరతరతలీలాయా
సజాతశ్రమాణాముపశమముపయాంతం నిస్స్పృహం గెంగనానామ్ । పున
రుషసి వివిక్తైర్మాతరిశ్వావచూర్ణ్య జ్వలయతి మదనాగ్నిం మాలతీనాం

రైకరూప్యైకస్యేషయోః కస్యవా వృద్ధిరితి సుగ్రహమితిభావః - అత్రో
భయవిశేషణానాం తుల్యావస్థాసాధారణహేతుకత్వం కావ్యలింగం॥ తేన
ద్వయోః క్రమేణోపమానోపమేయభావరూపోపమేయోపమావ్యజ్యతే॥
౧౪॥ మదేతి ॥ సంప్రతిసితకరస్యేందోః ఇదం కరజాలం కిరణసమూహః క
ర్తృ ఉద్గచ్ఛతా ఉద్యతా అరుణేన అనూరుణా మదరుచిం తత్తుల్యాం రుచిం అ
రుణిమానమిత్యర్థః- అతఏవనిదర్శనాలంకారః - లంభితస్య ప్రాపితస్య-
లభేర్ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః-రభేరశబ్లిటోరితి నుమాగమః- అతఏ
వ చిరాయ స్థాయినీం లజ్జామాశు త్యజత ఇవ ముఖప్రకాశనాదియముత్ప్రే
క్షా వాసవాశా ప్రాచీ తస్యా ఏవ యువత్యాః ముఖస్య ప్రాగ్భాగస్యానన
స్య చ వసనమివావకుంఠనపట ఇవ స్రంసతే గళతి - మత్తాః స్త్రియః పాటల
ముఖా నిర్లజ్జాః స్రస్తవస్త్రాశ్చ భవంతీతి భావః - అత్ర ముఖస్యేతి ప్రా
గ్భాగవదనయోరభేదాధ్యవసాయాత్ - శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః - త
యా పూర్వోక్తనిదర్శనోత్ప్రేక్షాభ్యాం చానుగృహీతా వసనమిత్యుత్ప్రే
క్షేతి సంకరః॥౧౫॥ అవిరతేతి॥అవిరతరతలీలాయాసేనావిచ్ఛిన్నసురతక్రీ
డాప్రయాసేన జాతశ్రమాణామంగనానాం సంబంధిని నిస్స్పృహత ఇతి నిస్స్పృ
హం అత ఏవ పచాద్యచ్- అంగ ఉపశమముపయాంతం శామ్యంతం మదనస
వాగ్నిం తం పునరుషసి మాతరి అంతరిక్షే శ్వయతి వర్ధతే ఇతి మాతరిశ్వ
శ్వన్నుక్షన్నిత్యాదినా ఔణాదికో నిపాతః - వివిక్తైరసమ్పృక్తైః
మాలతీనాం జాతీకుసుమానాం - సుమనా మాలతీ జాతిరిత్యమరః-రజోభిః ప
రాగైః కరీషైరివేతి భావః - అవచూర్ణ్య అవధ్వంస్య సంధుక్ష్యేతి భావః.
జ్వలయత్యుద్దీపయతి ప్రాభాతికమాలతీవాతస్పర్శాత్పునరుద్బుద్ధో మదన
ఇత్యర్థః-రూపకాలంకారః ॥౧౬॥ అనిమిషమితి॥ ఇదం పుర్వోత్పత్తి అస్య

రజోభిః ॥ ౧౭ ॥ అనిమిషమవిరామా రాగిణాం సర్వరాత్రన్నవనిధువనలీలాః కౌతుకేనాభివీక్ష్య । ఇదముదవసితానామస్ఫుటాలోకసంపన్నయనమివ సనిద్రం ఘూర్ణతే దైవమర్చిః ॥ ౧౮ ॥ వికచకమలగంధైరంధయన్భృంగమాలాః సురభితమకరందం మందమావాతి వాతః । ప్రమదమదనమాద్యద్యౌవనోద్దామరామారమణరభసఖేదస్వేదవిచ్ఛేదదక్షః ॥ ౧౯ ॥

టా సూర్యతేజోభిభవాన్మందాయమానా ఆలోకసంపత్ప్రకాశసంపత్తిర్యస్య తత్ - అన్యత్ర నిద్రాభిభవాదనుద్బుద్ధమివ యావద్భాసనశక్తికం దీపస్యేదం దైవమర్చిర్జ్వాలా - జ్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చిరిత్యమరః సర్వస్యాం రాత్రావితి సర్వరాత్రం - పూర్వకాలేత్యాదినా సమాసః- అహస్సర్వైకదేశేత్యాదినా సమాసాంతః - రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుల్లింగతా అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - అవిరామా అవిచ్ఛిన్నాః రాగిణాం కామినాం-పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః - నవనిధువనలీలాః సురతవిలాసాన్ వ్యవాయో గ్రామ్యధర్మో మైథునం నిధువనం రతమిత్యమరః - కౌతుకేన న నిమిషతీత్యనిమిషం యథా తథా-పచాద్యచ్ కుటాదిత్వాన్న గుణః - అభివీక్ష్య అత ఏవ సనిద్రం ఉదవసితానాం గృహాణాం సంబంధి - గృహం గేహోదవసితం వేశ్మ సద్మ నికేతనమిత్యమరః - నయనమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఘూర్ణతే భ్రమతి ॥ ౧౮ ॥ వికచేతి॥ ప్రమదమదనాభ్యాం హర్షమన్మథాభ్యాం మాద్యంతీనాం యౌవనేనోద్దామానాం ఉద్ధతానాం చ రామాణాం స్త్రీణాం రమణరభసఖేదేన సురతసంరంభశ్రమేణ యః స్వేదః తస్య చ్ఛేదే హరణే దక్షో వాతః ప్రభాతమారుతః - వికచకమలగంధైర్వికసితారవిందగంధైః భృంగమాలాః షట్పదపంక్తీః అంధయన్ అంధాః కుర్వన్ మోహయన్- అంధయతేస్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటః- శతృ ప్రదేశః-సురభితః సురభీకృతో మకరందో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా మందమావాతి ప్రచలతి-అత్ర ప్రవృత్త్యనుప్రాసోలంకారః శ్లేషః ప్రసాదః శ్రమతా మాధుర్యం సుకుమారతా-అర్థవ్యక్తిరుదారత్వమోజః కాంతిసమాధయ ఇతి ఆ వార్యోక్తా దశ ప్రాణాః ప్రాయేణాత్ర సంభవంతీతి నిపుణైరున్నేయాః॥ ౧౯ ॥ లులితేతి॥ లులితనయనతారాః - నిద్రాకలుషితాః క్షీణకనీనికాః అన్యత్ర ప్రసన్నక్షత్రాః ఋక్షాక్షిమధ్యయోస్తారేతి విశ్వః - వక్త్రాణీందుబింబానీవేత్యుపమితస

ముకుళితనయనతారాః క్షామవక్త్రేందుబింబా రజనయ ఇవ నిద్రాక్లాంతనీలోత్పలాక్ష్యః । తిమిరమివ దధానాస్స్రంసినః కేశపాశానవనిపతిగృహేభ్యోయాంత్యమూర్వారవధ్వః ॥ ౨౦ ॥ శిశిరకిరణకాంతం వాసరాంతేభిసార్య శ్వసనసురభిగంధిస్సాంప్రతం సత్వరేవ । వ్రజతి రజనిరేషా తన్మయూఖాంగరాగైః పరిమిళితమనింద్యైరంబరాంతం వహంతీ ॥ ౨౧ ॥ నవకుముదవనశ్రీహాసకేళిప్రసంగాదధికరుచిరశేషామప్యుషాం జాగరిత్వా । అయమపరదిశోఙ్కే ముంచతి స్రస్తహస్తః శయిషురివ పాండుం మ్లానమాత్మాన

మాసః తిమిరమివేత్యాదిలింగాత్ - అన్యత్ర వక్త్రాణీందుబింబానీతాని క్షామాణి సురతప్రభాతాభ్యాం మ్లానానియాసాం తాః - నిద్రయా స్వాపేన ముకుళీభావేన క్లాంతాని నీలోత్పలాని అక్షీణి ఏవ నీలోత్పలానీవాక్షీణి యాసాం తాః స్రంసినః కేశపాశాః - తిమిరమివాన్యత్ర తు తానీవ తిమిరం దధానాః అత ఏవ రజనయ ఇవ స్థితాః - అమూర్వారవధ్వో వేశ్యాః * వారస్త్రీ గణికా వేశ్యే త్యమరః - అవనిపతిగృహేభ్యో యాంతి నిర్యాంతి శ్లిష్టవిశేషణేయముపమేత్యేకే - శ్లేషఏవాయముభయవిషయః ఉపమా తు ప్రతిభామాత్రసారేత్యన్యే ॥ ౨౦ ॥ శిశిరేతి ॥ ఏషా చ రజనిర్వాసరాంతే రాత్రౌ శిశిరకిరణశ్చంద్రస్తమేవ కాంతమభిసార్యాభిసృత్య - స్వార్థే ణిచ్ - సాంప్రతం శ్వసనైః తత్కాలవాతైః నిశ్శ్వాసైశ్చ సురభిగంధిః సుగంధిః అనింద్యైః మనోహరైస్తస్యేందోర్మయూఖైరేవాంగరాగైః పరిమిళితం వ్యాప్తం వాసితం చాంబరాంతం నభః ప్రాంతం వస్త్రాంతం చ వహంతీ భజంతీ సత్వరేవ వ్రజతి - అత్రేందుతన్మయూఖాదీనాం కాంతత్వాంగరాగత్వాదిరూపణాద్రజనేరభిసారికాత్వరూపణావగమాదేకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౨౧ ॥ నవేతి ॥ అధికరుచిరయమిందుః నవకుముదవనశ్రియో నూతనకుముదారణ్యశోభాయాః వికాసః పరిహాసశ్చ స ఏవ కేళిస్తస్యాం ప్రసంగాదాసంగాదశేషామప్యుషాం సకలామపి రాత్రిం ॥ విభావరీ నక్తముషా చ శర్వరీతి విశ్వః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - జాగరిత్వా జాగరణం కృత్వా శయిషుః శయితుమిచ్ఛురివ - శేతేః సన్నంతాదుప్రత్యయః - స్రస్తో హస్తో నక్షత్రవిశేషః కరశ్చ యస్య సః అపరదిశః పశ్చిమదిశోఙ్కే సమీపే ఉత్సంగే చ పాండుం పాండువర్ణం మ్లానం క్లాంతమాత్మానం స్వశరీరం ముంచతి దక్షిణ

మిందుః॥ ౨౨॥ సరభసపరిరంభారంభసంరంభభాజా యదధినిశమపాస్తం వల్లభేనాఙ్గనాయాః। వసనమపినిశాంతే నేష్యతే తత్ప్రదాతుం రథచరణవిశాలశ్రోణిలోలేక్షణేన ॥ ౨౩ ॥ సపదికుముదినీభిర్మీలితంహాక్షపాపి క్షయమగమదపేతాస్తారకాస్తాస్సమస్తాః । ఇతి దయితకళత్రశ్చింతయన్నంగమిందుర్వహతికృశమశేషం భ్రష్టశోభంశుచేవ ॥ ౨౪ ॥ వ్రజతివిషయమక్ష్ణామంశుమాలీనయావత్తిమిరమఖిలమస్తంతావదేవారుణేన। పరపరిభవితేజస్తన్వతాంప్రాశుకర్తుంప్రభవతిహి విపక్షచ్ఛేదమగ్రేస

నాయకః కయాచిత్సహవిహృత్యప్రాంతఃకస్యాశ్చిదంకే శేతేతద్వదితిభావః - అత్రప్రసూనకేళ్యంకశయనాదివ్యవహారాదిందుకుముదవనశ్రీపద్మినీనాం నాయకత్వప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః - విశేషణసామ్యం రూపలక్షణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః ॥ ౨౨ ॥ సేతి॥ అధినిశంనిశి-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సరభసఃసత్వరః పరిరంభ ఏవారంభోవ్యాపారస్తత్రసంరంభస్సంభ్రమస్తద్భాజావల్లభేనాంగనాయాః సంబంధియద్వసనం అపాస్తంతద్వసనంనిశాంతే ప్రభాతేపిరథచరణం చక్రంతద్వద్విశాలాయాంశ్రోణౌ లోలంసతృష్ణమీక్షణం యస్యతేనవల్లభేనప్రదాతుం నేష్యతే- అత్రవసనాప్రదానస్యశ్రోణీక్షణలౌల్యహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమ్॥ ౨౩॥ సపదీతి॥సపదిసద్యఃకుముదినీభిర్మీలితంముకుళితంభావేక్తః - హాహంతక్షపారాత్రిరపిక్షితిఃక్షయమగమత్ - తాఃసమస్తాస్తారకాఃఅపేతాఃఅపగతాః ఇతిశుచాశోకేనచింతయన్నివదయితకళత్రః - ప్రియభార్యః ఇందుః కృశమశేషంనిశ్శేషం యథాతథాభ్రష్టశోభంనష్టప్రభమంగంవహతికళత్రప్రియస్య యుగపత్సకలకళత్రనాశేమహాన్ శోకోభవతీతిభావః - అత్రేందోః ప్రభాతప్రయుక్తాంగకార్శ్యశోభాభ్రంశయోః యుగపత్కుముదిన్యాదిసకలకళత్రనాశనిమిత్తహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥౨౪॥ వ్రజతీతి॥ అంశుమాలీసూర్యః- వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః-యావదక్ష్ణాంవిషయంభూమింవ్రజతినదృశ్యతఇత్యర్థః- తావదేవారుణేనానూరుణాఅఖిలంతిమిరమస్తంఅపాస్తం - పరేషాంపరిభవితిరస్కారకం-జిదృక్షిత్యాదినాఇనిప్రత్యయః - తేజఃప్రతాపం - తన్వతాంప్రథయతాం అగ్రేసరతీత్యగ్రేసరః పురస్సరోపి - పురోగ్రతోగ్రేషుసర్తేరితిటప్రత్య

రోఽపి ॥ ౨౫ ॥ విగతతిమిరపంకం పశ్యతి వ్యోమ యావత్ ధువతి విరహఖిన్నః పక్షతీ యావదేవ । రథచరణసమాహ్వస్తావదౌత్సుక్యనున్నా సరిదపరతటాంతాదాగతా చక్రవాకీ ॥ ౨౬ ॥ ముదితయువమనస్కాస్తుల్యమేవ ప్రదోషే పిశునమదధురుభయ్యః కల్పితా భూషితాశ్చ । పరిమళరుచిరాభిర్న్యక్కృతాస్తు ప్రభాతే యువతిభిరుపభోగాన్నీరుచః పుష్పమాలాః ॥

యః - విపక్షస్యశతోఽరుచ్ఛేదం కర్తుం పారిశుప్రభవతి శక్నోతి హిసా మాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౫ ॥ విగతేతి ॥ విరహేణ ఖిన్నః రథచరణేన చక్రేణ సమాహ్వస్తుల్యాఖ్యః తస్యైవ సమాఖ్యా యస్యేతి వా రథచరణసమాహ్వశ్చక్రవాక ఇత్యర్థః ॥ * కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాంగాహ్వయనామక ఇత్యమరః - తిమిరం పంకమివేత్యుపమితసమాసః - తద్విగతం యస్మాత్తత్ వ్యోమ యావత్పశ్యతి యావదేవ పక్షతీ పక్షమూలే - పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః - పక్షాత్తిరితి తిప్రత్యయః - ధువతి ఉత్పతితుం ధునోతి - ధూవిధూనన ఇతి ధాతోస్తుదాదికత్వాదువజాదేశః - తావదేవోత్పతనాత్ ప్రాగేవ చక్రవాకీ చక్రవాకస్య స్త్రీ - జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీష్ - ఔత్సుక్యేనోత్కంఠతయా నున్నా ప్రేరితా సతీ సరితోఽపరతటాంతాత్ పారభూమేః సకాశాదాగతా ఏతేనానయోరున్మత్తకస్సమశ్చానురాగ ఇత్యుక్తం - అత్ర రాగౌత్సుక్యయోః రసభావయోస్తిర్యగ్గతత్వేనాభాసయోర్నిబంధనాదూర్జస్వినామాలంకారః - రసభావతదాభాసతత్ప్రశమానాం నిబంధనేరసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితానీతి లక్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥ ముదితేతి ॥ ప్రదోషేరాత్రౌ ముదితాని యూనాం మనాంసి యాభిస్తాః - ముదితయువమనస్కాః నంతుష్టప్రియచిత్తాః ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్ కల్పితా ఉపభోగాయ సంపాదితాః భూషితావలయవసనాదిభిరుపస్కృతాశ్చ - ఉభయ్యః ఉభయవిధాః యువతయః పుష్పమాలాశ్చ - ఉభాదుదాత్తోనిత్యమితి తయప్యాయజాదేశః టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్ - తుల్యమేవావిశేషం యథాతథా రుచంశోభాం మదధుధృతవత్యః ధాఞ్ లజ్ - ప్రభాతే తూపభోగాన్నీరుచో నిష్ప్రభాః పుష్పమాలాః పరిమళేన విమర్దగంధేన రుచిరాభిరుపభోగాదపి సురభీభిర్యువతిభిర్న్యక్కృతాస్తిరస్కృతాః అవధీరితాశ్చ - అతః పుష్పమాలాభ్యో యువతీనాం

౨౭ ॥ విలులితకమలౌఘఃకీర్ణవల్లీవితానః ప్రతివనమవధూతాశేషశాఖిప్రసూనః । క్వచిదయమనవస్థః స్థాస్నుతామేతి వాయుర్మధుకుసుమవిమర్దోద్గంధివేశ్మాంతరేషు ॥ ౨౮ ॥ నఖపదవలినాభీసంధిభాగేషులక్ష్యః క్షతిషుచదశనానామంగనాయాస్సశేషః । అపిరహసికృతానాంవాగ్విహీనోపి జాతఃసురతవిలసితానాంవర్ణకోవర్ణకోసౌ ॥ ౨౯ ॥ ప్రకటమలినలక్ష్మా

పామ్యోక్తిపూర్వకవిమదసహత్వేనాధిక్యోక్త్యైవ్యతిరేకః॥ ౨౭ ॥విలులితేతి॥వనేవనేప్రతివనం- యథార్థేవ్యయీభావః విలులితాః వ్యాలోలితాః కమలౌఘాయేనసః - కీర్ణాః విక్షిప్తాః వల్లీనాం మాలత్యాదీనాం వితానాః విస్తారాయేనసః అవధూతాని కంపితాన్యశేషశాఖినాం వకులచంపకాదీనాంప్రసూనానియేనసః - తథాపిక్వచిత్పూర్వోక్తకమలవనాదౌ మత్తాప్రిపినాస్త్యవస్థాస్థితిరస్యేత్యనవస్థః స్థితిమప్రాప్తోయం వాయుః వధూనాంకుసుమానాంచవిమర్దేన సంఘర్షేణఉద్గంధిషుఉద్భూతగంధేషు - గంధస్యేత్వం - వేశ్మాంతరేషు గృహాభ్యంతరేషు స్థాస్నుతాం స్థాయిత్వమేతిపూర్వోక్తసర్వోత్కృష్టసౌరభలోభాదితిభావః - గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నురితిగ్స్నుప్రత్యయః-యద్వా మధుకుసుమేతిపాఠే మధుయుక్తానాంకుసుమానాంవిమర్దేనేతిభావః- అత్రవాయోరస్థాయినః స్థాయిత్వసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయావిమర్దగంధస్య కమలాదిగంధాదాధిక్యరూపవ్యతిరేకప్రతీతేః అలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౨౮ ॥నఖపదేతి॥నఖపదేషునఖక్షతేషువలిషుత్రివలిషు నాభ్యాం సంధిభాగేషు కూర్పరాదిసంధిస్థానేషుదశనానాంక్షతిషుదంతవ్రణేషుచ - సశేషఃకించిద్విద్యమానః - అతఏవలక్ష్యోదృశ్యః అంగనాయాః సంబంధీఅసౌవర్ణయతి వర్ణాంకరోతిరంజయతీతివర్ణకోంగరాగః వాగ్విహీనోవాగింద్రియరహితోపిసన్ - రహసికృతానామపి సురతవిలసితానాంసురతచేష్టితానాం వర్ణయితా వక్తేతివర్ణకోవాక్యాత్వ్యంజకఇత్యర్థః - వర్ణయతేర్ణ్వుల్ ప్రత్యయః- వర్ణక్రియాయాంవిస్తారేగుణోక్త్యావర్ణయత్యర్థ ఇతిభట్టమల్లః - జాతఃనఖక్షతాదిష్వేవలక్ష్యమాణోంగరాగఃఅన్యత్రస్వవిలోపిచేష్టావిశేషానుమాపకో జాతఇత్యర్థః - అత్రవాగ్విహీనోపిరహస్యకృతానామపివర్ణకోవక్తేతి విరోధస్యవ్యంజకత్వలక్షణయాపరిహారాద్విరోధాభాసోలంకారః॥ ౨౯ ॥

మృష్టపత్రావలీకైరధిగతరతిశోభైః ప్రత్యుషః ప్రోషితశ్రీః । ఉపహసిత ఇవాసౌ చంద్రమాః కామినీనాం పరిణతశరకాండాపాండుభిర్గండభాగైః ॥ ౩౦ ॥ సకలమపినికామం కామలోలాన్యనారీరతిరభసవిమర్దైర్భిన్నవత్యంగరాగం । ఇదమతిమహదేవాశ్చర్యమాశ్చర్యధామ్నస్తవఖలు ముఖరాగోయన్నభేదంప్రయాతః॥ ౩౧ ॥ప్రకటతరమిమంమాద్రాక్షురన్యారమణ్యఃస్ఫుటమితిసవిశంకంకాంతయాతుల్యవర్ణః। చరణతలసరో

ప్రకటేతి॥ ఉషసిప్రత్యుషఃవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-యద్వాప్రత్యుషః ప్రభాతం - ఉషఃప్రత్యుషసీఅపీత్యమరః- తత్రప్రోషితశ్రీభ్రష్టశోభః- అతఏవ ప్రకటమలినలక్ష్మాస్పష్టదృష్టకళంకోఽసౌచంద్రమామృష్టాః ప్రమృష్టాఃపత్రావల్యఃపత్రభంగ్యోయేషాంతైః - నద్యృతశ్చేతికప్ - తథాప్యధిగతారతిశోభాసంభోగశ్రీర్యైస్తైః పరిణతాః పరిపక్వాః శరకాండాః బాణాఖ్యతృణకాండాః-శరోబాణేబాణతృణఇతిశబ్దార్ణవే-తద్వదాపాండుభిఃకామినీనాంగండభాగైర్గండస్థలైరుపహసితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-ఆపాండుగుణనిమిత్తానిసకళంకాఃసకళంకస్సమానమానినముపహసంతీతిభావః॥ ౩౦ ॥ అథకాచిత్ఖండితానాయికాసాగసంప్రియంసంప్రాతరాగతం పంచభిరుపాలభతే ॥ సకలమిత్యాది ॥ కామేనలోలాయాఅన్యనార్యాః సపత్న్యాః రతిరభసేషు సురతసంభ్రమేషువిమర్దైఃపీడనైః రజ్యతేనేనేతిరాగః అంగస్యరాగోఽంగరాగః విలేపనంఅంగవికాసశ్చతస్మిన్నంగరాగేసకలమపినిశ్శేషం యథాతథానికామంభిన్నవతి విశ్లిష్టవతిసతి ఆశ్చర్యధామ్నః సర్వాద్భుతనిదానస్యతవముఖరాగోముఖవికాసః భేదంవిశ్లేషం నప్రయాతఃఇతియత్ - ఇదమేవాతిమహదాశ్చర్యంఖలు- ముఖస్యాప్యంగత్వే తద్రాగస్యాప్యంగరాగత్వాదితిభావః - అత్రవిలేపనవికాసాఖ్యయోరేకతాధ్యవసాయేన విరోధః భేదానుసంధానేత్వవిరోధ ఇతిశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితోవిరోధాభాసోఽలంకారః॥ ౩౧॥ ప్రకటేతి ॥ కించ - ప్రకటతర మతిస్ఫుటమిమంనఖలేఖం అన్యారమణ్యో నిజసపత్న్యఃస్ఫుటంమాద్రాక్షుఃనపశ్యంతు - దృశేర్లుఙ్ - ఇరితఇతిచ్లేరఙభావపక్షేసిచివృద్ధిః - ఇతిబుద్ధ్వాకాంతయా త్వత్ప్రియయాసవిశంకంయథాతథాతుల్యవర్ణః- లాక్షాసమానవర్ణః వివర్ణస్య దూరపహ్నవత్వాది

జాక్రాంతి సంక్రాంతయా స్తావపుషినఖవిలేఖో లాక్షయా రక్షితస్తే ॥ ౩౨ ॥ తదపితథమవాదీర్యన్మమత్వం ప్రియేతి ప్రియజనపరిభుక్తం యద్దుకూలం దధానః । మదధివసతిమాగాః కామినాం మండనశ్రీర్వ్రజతి హి సఫలత్వం వల్లభాలోకనేన ॥ ౩౩ ॥ నవనఖపదమంగం గోపయస్యంశుకేన స్థగయసి పునరోష్ఠం పాణినా దంతదష్టం । ప్రతిదిశమపరస్త్రీసంగశంసీ విసర్పన్నవపరిమళగంధః కేన శక్యో వరీతుం ॥ ౩౪ ॥ ఇతి కృతవచనాయాః కశ్చిద

తి భావః - అసౌ తేతవ వపుషి నఖవిలేఖః నఖవ్రణః చరణతలం సరోజమివేత్యుపమితసమాసః ఆక్రాంతి లింగాత్తస్యాక్రాంత్యా అథాతేన సంక్రాంతయా లాక్షయా రక్షితో గుప్తః ఆచ్ఛాదిత ఇత్యర్థః - హంత - సా తు పాపీయసీ లాక్షాస్వయమేవ సర్వదుర్వృత్తిపిశునేతి సా పరాకాతే ప్రియానవేత్తీతి భావః - అత్ర నఖవిలేఖనస్య లాక్షాసావర్ణ్యాత్తదేకతాపత్తేః - సామాన్యాలంకారః - సమాన్యంగుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ ౩౨ ॥ తదితి ॥ కించ మమత్వమేవ ప్రియేతి యదవాదీః అవోచః వదేర్లుఙి - వదవ్రజేత్యాదినా వృద్ధిః - తదవితథం సత్యం - కుతః యద్యస్మాత్ ప్రియజనేన పరిభుక్తం దుకూలం తదీయామిత్యర్థః - దధానః వసాన ఇత్యర్థః వసాన ఇతి పాఠే - వసాన ఆచ్ఛాదయన్ - వసేః ఆచ్ఛాదనార్థాల్లటః శానజాదేశః - సత్వం మదధివసతిం మమ నివాసం మాగాః - ప్రాప్తః - ఇణో గాలుఙ్ - యుక్తం చైతదిత్యాహ - కామినాం మండనశ్రీర్వల్లభానాం ప్రేయసీనామాలోకనేన సఫలత్వం వ్రజతి హి - అప్రియా చేత్కథమీదృశీ మే సంభావనేతి భావః - అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౩ ॥ నవేతి ॥ కించ నవాని నఖపదాని యస్మిన్ - తదంగం పురం శుకేన గోపయసి ఆచ్ఛాదయసి - గుపేశ్ఛ రాదికాత్స్వార్థే ణిచ్ - దంతేన దష్టమోష్ఠం పునరోష్ఠం తు పాణినా స్థగయసి చ్ఛాదయసి - స్థగిరపి చౌరాదికః - దిశి దిశి ప్రతిదిశం విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః - అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాంతః టచ్ ప్రత్యయః - విసర్పన్ ప్రసర్పన్ అపరస్త్రీసంగశంసీ స్త్ర్యంతరసంగసూచకః అనన్యవిభవత్వాత్తస్యేతి భావః - నవః పరిమళాఖ్యో గంధః పరిమళగంధః - విమర్దోత్థే పరిమళ ఇత్యమరః కేన కేనోపాయేన పరీతుమాచ్ఛాదయితుం - వృతో వేతి ఇటో దీర్ఘః శక్యః న కేనాపి శక్య ఇత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ ఇతి

భ్యేత్యబిభ్యత్స్ఖలితనయన వారేర్యాతిపాదావనామం । కరుణమపిసమర్థం మానినాంమానభేదే రుదితముదితమస్త్రం యోషితాంవిగ్రహేషు ॥ ౩౫ ॥ మదమదనవికాసస్పష్టధార్ష్ట్యోదయానాంరతి కలహవికీర్ణై ర్భూషణై రర్చితేషు । విదధతినగృహేషూ త్ఫుల్లపుష్పోపహారం విఫలవినయయ త్నాఃకామినీనాంవయస్యాః॥ ౩౬॥ కరజదశనచిహ్నం నైశమంగేష్వనా

తి॥ ఇతిపూర్వశ్లోకచతుష్టయోక్తరీత్యాకృతావచనాయాః కృతోపలంభాయాః - గళితనయనవారేకధైర్యాన్ముక్తాశ్రోః ప్రియస్యేతిశేషః కశ్చిన్నాయకోబిభ్యత్ త్రస్యన్ - సాభ్యస్తాచ్ఛఙ్కిరితినుహాభావః - అభ్యేత్యాగత్య పాదయోరవనామం ఘవనతింయాతి ప్రణామేన ప్రసాదయతీత్యర్థః - ననుకథమీదృశ్యాదర్వంతధాహంకారిణస్తస్యరోదనమాత్రేణేతత్రాహ- కరుణమితి - తథాహివిగ్రహేషుప్రణయకలహేషుయోషితాం కరుణమపిదీనమపి రుదితమశ్రుమోచనం - మానినామహంకారిణాంపుంసాంమానభేదే అహంకారనిరాసేసమర్థంశక్తమస్త్రం సాధనముదితముక్తం- వదేఃకర్మణిక్తః-వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం- దీనేప్రణయిజనే పుంసాంకోపాహంకారఇతిభావః- ఏషాచఖండితానాయికా-నీత్వాన్యత్రనిశాంప్రాతరాగతేప్రాణవల్లభే।అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తుఖండితేష్యాకషాయితేతిలక్షణాత్ - నాయకస్తుధృష్టః - వ్యక్తాగాఃనిర్భయోధృష్టఇతి లక్షణాత్ - నచేహబిభ్యద్విశేషణవిరోధః అగమనకాలేన్యగ్భూతతాయాఏవలక్షణోపయోగాత్ - అన్యథావైరస్యాదితి అయంచపుంసాంసహృదయైః అన్యథారసాభాసఇత్యాహుః ॥ ౩౫ ॥ మదేతి ॥ మదమదనయోర్వికాసేనవిజృంభణేనస్పష్టోధార్ష్ట్యస్యోదయఆవిర్భావోయాసాంతాసాం కామినీనాం రతిరేవకలహస్తస్మిన్వికీర్ణైరితస్తతో విక్షిప్తై ర్భూషణై రర్చితేషుగృహేషువయస్యాః స్నిగ్ధపరిచారికాః వినీయంతేస్మిన్నితివినయోధికారః తత్రయత్నోవిఫలోయాసాంతాః- విఫలవినయయత్నాఃనిష్ఫలస్యాధికారోద్యోగాఃసత్యఃఉత్ఫుల్లైః పుష్పైరుపహారంపూజాంనవిదధతి నకుర్వంతి అత్రసమృద్ధవస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః*తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువర్ణ్యతేఇతిలక్షణాత్ - తేనతాసాంతేషు ఆభరణేషుభుక్తవస్త్రమాల్యాదివత్ నిర్మాల్యబుద్ధిర్ధ్వన్యతే ॥ ౩౬॥ ......*

రిజనితమితి సరోషామీర్ష్యయా శంకమానాం। స్మరసి నఖలుదత్తం మత్తయా
త్వయైవ స్త్రియమనునయతీత్థం వ్రీడమానాం విలాసీ ॥ ౩౨॥ కృతగురు
తరహారచ్ఛేదమాలింగ్య పత్యౌ పరిశిథిలితగాత్రే గంతుమాపృచ్ఛమానే ।
విగళితనవముక్తాస్థూలబాష్పాంబుబిందు స్తనయుగమబలాయాస్తత్క్షణం
రోదితీవ ॥ ౩౩॥ బహు జగద పురస్తాత్తస్య మత్తా కిలాహం చకర చ కిల చాటు
ప్రౌఢయోషిద్వదస్య । విదితమితి సఖీభ్యో రాత్రివృత్తం విచింత్య వ్యపగ

కరజేతి॥ విలసనశీలో విలాసీ। వౌకషలషేత్యాదినా ఘినుణ్ ప్రత్యయః అం
గే నిజాంగే నిశాయాం భవం నైశం - నిశాప్రదోషాభ్యాం చేత్యణ్ - కరజదశ
నచిహ్నం నఖదంతక్షతం అన్యనారీజనితం స్వసపత్నీకృతమితి శంకమానా
మవిశ్వసంతీం అతఏవేర్ష్యయా అక్షమయా సరోషాం స్త్రియం నిజవధూం
మత్తయా మూఢయా త్వయైవైతద్దత్తమేవం కృతం ఖలు నస్మరసి నాభిజా
నాసి కిమితి కాకుః ఇత్థమనేన ప్రకారేణ వ్రీడమానాం స్వకృతప్రత్యభిజ్ఞా
నాత్ లజ్జితాం సతీమనునయతి అంగీకరోతి - స్వమౌగ్ధ్యవ్యాఘాతనిర్వేద
శ్చలజ్జయా వ్యజ్యతే॥ ౩౨॥ కృతేతి॥ కృతో గురుతరస్య హారస్య చ్ఛేదో య
స్మిన్ కర్మ తత్తథా ఆలింగ్య పరిశిథిలితగాత్రే శిథిలీకృతాంగే పత్యౌ భర్తరి గంతు
మాపృచ్ఛమానే ఆమంత్రయమాణే సతి - ఆఙి నుప్రచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానాదా
త్మనేపదే కర్తరి లటః శానజాదేశః తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే - అత్యంతసంయో
గే ద్వితీయా - అబలాయాః స్తనయుగం కర్తృ విగళితా నిస్సృతా నవముక్తా
నూతనముక్తికా ఏవ స్థూలబాష్పాంబుబిందవో యస్మిన్ కర్మణి తద్య
థా తథా రోదితీవ విరహాసహిష్ణుతయా రోదనం కరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షా రుదవ
కసంకీర్ణా - రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే ఇతీడాగమః ॥ ౩౩॥ బహ్వితి॥ అ
హ్నిదివసే వ్యపగతమదయా ముగ్ధవధ్వా సఖీభ్యో విదితం రాత్రౌ క్రియమా
ణం కృతమితి సఖీభిరాఖ్యాతమిత్యర్థః రాత్రివృత్తం రాత్రౌ కృతం స్వచే
ష్టితమిత్యర్థః - మత్తా మదమూఢా అహం తస్య ప్రియస్య పురస్తాదగ్రే బ
హు అనేకం జగద కిల దదామి స్మ కిల - కిలేతి ఐతిహ్యే - అతఏవ పరోక్షే లిట్ - ణ
లుత్తమో వేతి పక్షేణిత్త్వాభావాద్వృద్ధ్యభావః - ప్రౌఢయోషితా తు
ల్యం ప్రౌఢయోషిద్వదిత్యుపమా - తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః - అస్య ప్రి
యస్య చాటు ప్రియవచనం - చకర కిల అకారవం కిల - లిడాదిపూర్వవత్ - ను

తమదయమాహ్నావ్రీడితంముగ్ధవధ్వా ॥ ౩౯ ॥ అరుణజలజరాజీముగ్ధహస్తాగ్రపాదాబహుల మధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ । అనుపతతివిరావైః పత్రిణాం వ్యాహరంతీరజనిరచిరజాతాపూర్వ సంధ్యాసుతేవ ॥ ౪౦ ॥ ప్రతిశరణమశీర్ణజ్యోతిరగ్న్యాహితానాం విధివిహితవిరిబ్ధైస్సామిధేనీ రధీ

ఽపి విశేషః- ఇతివిచింత్యవిమృశ్యవ్రీడితంలజ్జితం- భావోక్తిః- నిజకార్యప్రకాశేనలజ్జాత్రసంచారీభావః భావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః॥ ౩౯ ॥ అరుణేతి॥ అరుణజలజరాజీవరక్తకమలశ్రేణీవముగ్ధమనోజ్ఞంహస్తాగ్రపాదంహస్తౌచఅగ్రపాదౌచయస్యాః సాబహులంఘనమధుపమాలాకజ్జలంకజ్జలమివమధుపమాలాయయోస్తే తేఇందీవరేఅక్షిణీఇవ ఇందీవరే ఇవ అక్షిణీయస్యాః- సాబహులమధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ- పత్రిణాంవిరావైర్వ్యాహరన్తీలపంతీ* వ్యాహారఉక్తిర్లపితమిత్యమరః- అచిరజాతాసద్యోభవాబాలాచపూర్వసంధ్యా ప్రాతస్సంధ్యాసుతేవపుత్రీవ రజనీమనుపతతిఅనుధావతిజననీమివేత్యర్థః - ఇహవిరావైర్వ్యాహరంతీతి వ్యధికరణపరిణామః తత్సంకీర్ణేయముపమా॥ ౪౦॥ ప్రతీతి॥ అగ్నిరాహితోయైస్తేషామగ్న్యాహితానాంఆహితాగ్నీనాం - వాహితాగ్న్యాదిష్వితినిష్ఠాయాః పరనిపాతః- ప్రతిశరణంప్రతిగృహం*శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యమరః- అశీర్ణజ్యోతిరక్షతార్చిరయమగ్నిరాహవనీయఃవిధినా * యజ్ఞకర్మణ్యృజపమ్యాంఖసామస్విత్యాది శాస్త్రోక్తరీత్యా విహితాః యథాయోగముచ్చారితాఃవిరిబ్ధాఃస్వరాఏకశ్రుత్యాదయః - చత్వారోయైస్తైః - రిబ్ధస్వాంతేత్యాదినా రేభృశబ్దే ఇతిధాతోః స్వరేవిరిబ్ధశబ్దోనిష్ఠాంతో నిట్త్వేననిపాతితః - అధ్వర్యువర్యైః ఋత్విక్ప్రేష్ఠైః ఋత్విగ్విశేషవాచినాఅధ్వర్యుశబ్దేన ఋత్విఙ్మాత్రోపలక్షణత్వాత్ - యద్వాధ్వర్యుర్వర్యోముఖ్యో యేషాంతైః అధ్వర్యుప్రముఖైశ్చతుర్భిః ఋత్విగ్భిరిత్యర్థః తస్మాద్దర్శపూర్ణమాసయోర్యజ్ఞకృతోశ్చత్వారఋత్విజఇతిశ్రవణాత్ - దర్శశ్చాయంతత్రైవసాన్నాయ్యవిధానాదితిసామిధేనీః - ప్రవోవాజాఇత్యాదికాఅగ్నిసమింధనీః ఋచోఽధీత్యపఠిత్వా*ఋక్సామిధేనీధాయ్యాచయాస్యాదగ్నిసమింధనీత్యమరః- సామిధేనీగ్రహణంయాజ్యాపురోనువాక్యాది మంత్రాంతరాణాముపలక్షణం - కృతోగురుతరదురి

స్య । కృతగురుదురితౌఘధ్వంసమధ్వర్యువర్గైర్హుతమయముపలీఢే సాధు సాంనాయ్యవహ్నిః ॥ ౪౧ ॥ ప్రకృతజపవిధీనామాస్యముద్రశ్మిదంతం ముహురపిహితమోష్ఠైరత్ర తైరర్త్యమన్యైః । అనుకృతిమనువేలం

తాసామఘధ్వంసో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా - సాధు సమ్యక్ - హుతం దేవతోద్దేశేన త్యక్తం - సంనీయత ఇతి సాంనాయ్యం హవిర్విశేషం ఐంద్రం దధ్యమావాస్యాయామైంద్రం పయోమావాస్యాయామితి విహితే దధిపయసీ ఇత్యర్థః - సాంనాయ్య సాంనాయ్యనికాయ్యధాయ్యామానహవిర్వాసపామిధేనీష్వితి హవిర్విశేషే సంపూర్వాన్నయతేర్ణ్యదాయాదేశో వనగర్దీర్ఘనిపాతః- ఉపలీఢే ఆస్వాదయతి - లిహ ఆస్వాదన ఇతి ధాతోః- స్వరితేత్త్వాత్ టిత ఆత్మనేపదానాం టేరేత్వం ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపదీర్ఘాః - అత్రాగ్నేః సాంనాయ్యలేహనస్యోత్తరకాలభావిత్వేపి తదుపలక్షితస్య కర్మణ ఉదిత ఆదిత్యే హోమాపాస్తగం త్రం - ప్రక్రమయతి ప్రాగుదయాదమావాస్యాయా ఇతి శాస్త్రాత్తత్కాల ప్రకాంతస్య వర్తమానత్వాత్తస్యాపి వర్తమానత్వాపదేశః - ఏతచ్చాహితాగ్నిత్వమాత్రేణ కాలవిశేషానాదరేణోక్తమితి పూర్వోక్తచంద్రోదయాద్య విరోధః అథవా ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతీతి ప్రాతర్జుహోత్యగ్నిహోత్రకాలత్వాత్సామిధేనీ సాంనాయ్య శబ్దయోర్మంత్రహవిర్మాత్రపరత్వమాశ్రిత్యాగ్నిహోత్రపరత్వేన వ్యాఖ్యేయం - తస్మాదగ్నిహోత్రస్య యజ్ఞక్రతోః ఏకఋత్విక్త్వేనైకాధ్వర్యుకత్వేపి అధ్వర్యువర్గైరితి బహువచనం యజమానబహుత్వాదుపపద్యత ఇత్యాహురిత్యలం ఛాందసగోష్ఠీవ్యసనేన- వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః స్పష్ట ఏవ॥ ౪౧॥ ప్రకృతేతి॥ ప్రకృతజపవిధీనాం ప్రకాంతజపకర్మణాం నియమభాజాం తపస్వినాం సంబంధిభిరోష్ఠైర్ ఓష్ఠైః - శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః అత ఏవైకవైకల్యే ఉపపద్యమానీయైరిత్యర్థః ఉపూర్వపద్యానీయానామోష్ఠావిత్యనుశాసనాత్ - ముహురపిహితమావృతమన్యైరనోష్ఠైరత ఏవార్త్యం దర్శనీయం- అత ఏవోద్రశ్మిదంతం ఉద్గతాంశవో దంతా యస్య తదాస్యం ముఖం అనువేలం ప్రతిక్షణం ఘట్టితోద్ఘట్టితస్య ప్రాగ్ఘటితాన్ముహుర్ఘటితవిఘటితస్య- విశేషణసమాసః - ముగ్ధసుందరం యన్ముక్తానాం ముక్తాఫలానాం పుటకోశః- శుక్తిరితి యావత్ - తస్యానుకృతిం సామ్యం వ్రజతి - ఉప

ఘట్టితోద్ఘట్టితస్య వ్రజతి నియమభాజాం ముగ్ధముక్తాపుటస్య॥ ౪౨ ॥ నవకన
కపిశంగం వాసరాణాం విధాతుః కకుభి కులిశపాణేర్భాతి భాసాం వితానం।
జనితభువన దాహారంభమంభాంసి దగ్ధ్వా జ్వలితమివ మహోద్ధైరూర్ధ్వమౌర్వా
ర్వానలార్చిః॥ ౪౩ ॥ వితతపృథువరత్రాతుల్యరూపైర్మయూఖైః కల
శ ఇవ గరీయాన్ దిగ్భిరాకృష్యమాణః । కృతచపలవిహంగాలాపకోలాహ
లాభిర్జలనిధిజలమధ్యాదేష ఉత్తార్యతేర్కః ॥ ౪౪ ॥ పయసి సలిలరాశే
ర్నక్తమంతర్నిమగ్నః స్ఫుటమనిశమతాపి జ్వాలయా బాడబాగ్నేః । య
దయమిదమిదానీమంగముద్యన్దధాతి జ్వలితఖదిరకాష్ఠాంగారగౌరం వివ

మాలంకారః - ఏతేన శ్లోకద్వయేన బహవః కమలవిష్ఠాస్తపోనిష్ఠాశ్చ బ్రా
హ్మణా భగవంతమనుయాంతీతి కథితం ॥ ౪౨ ॥ నవేతి॥ కులిశం పాణౌ య
స్య స కులిశపాణిరింద్రః - ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి
నిపాతః- ఏతదేవాత్ర వ్యధికరణబహువ్రీహేశ్చ జ్ఞాపకః - తస్య కకుభి ప్రా
చ్యాం దిశి నవకనకవత్పిశంగం వాసరాణాం విధాతుర్దినకరస్య భాసాం వి
తానం కరజాలం- మహోద్భేరంభాంసి జలాని దగ్ధ్వా జనితభువనదాహారంభం
కృతజగద్దాహోద్యోగం పదూర్ధ్వముద్భేరుపరిజ్వలిత మౌర్వానలార్చిః
బడబానలజ్యోతిరివ భాతీత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౪౩॥వితతేతి॥ వితతాభిః ప్రసారి
తాభిః - పృథువరత్రాభిర్మహారజ్జుభి స్తుల్యరూపైస్తుల్యాకారై ర్మయూ
ఖైః కిరణైర్గరీయాన్ - కలశ ఇవాకృష్యమాణస్సన్ - ఏషః అర్కః-
కృతశ్చపలః సత్వరో విహంగాలాప ఏవ కోలాహలః కలకలో యాభిస్తాభిః
దిగ్భిర్జలనిధేః జలమధ్యాదుత్తార్యతే ఉద్ధ్రియతే - తరతేర్ణ్యంతాత్కర్మ
ణిలిట్ - యథా కశ్చిత్కూపాత్ కుంభః పాశైరాకృష్య సకలక
లం బహ్వీభిః స్త్రీభిరుద్ధ్రియతే తద్వదితి భావః - అత్ర వరత్రాతుల్యరూపైః
కలశ ఇవేతి చోపమాభ్యాం విహంగాలాపకోలాహలేతి రూపకేణోజ్జీవితా
కిమన్యదకర్తృకోత్తారణోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాత్ ప్రతీయత
ఇతి సంకరః॥ ౪౪॥ పయసీతి॥ అయం చ వివస్వాన్ - నక్తం సలిలరాశేః ప
యసి సముద్రస్య జలే నిమగ్నః అంతర్బడబాగ్నేర్జ్వాలయా కాంత్యా అ
నిశం సదా అతాపిత తప్తః స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - కుతః యదిదానీముద్యన్ ఇ
దం జ్వలితః ప్రజ్వలితాయాః ఖదిరకాష్ఠస్యాంగారస్తద్వద్గౌరమరుణమంగం ద
ధాతి- గౌరోరుణే సితే పీతే ఇతి విశ్వః ॥ ౪౫ ॥ అతుహినేతి॥ తుహినమపరిగ

ప్యాన్ ॥ ౪౫ ॥ అతుహినరుచినాసౌ కేవలన్నోదయాద్రిః క్షణముపరిగతే నత్క్ష్మాభృతస్సర్వ ఏవ । నవకరనికరేణస్పష్టబంధూకసూనస్తబకరచితమేతే శేఖరం బిభ్రతీవ ॥ ౪౬ ॥ ఉదయశిఖరిశృంగప్రాంగణేష్వేష రింఖన్ సకమలముఖహాసం వీక్షితః పద్మినీభిః । వితతమృదుకరాగ్రశ్శబ్దయంత్యావయోభిః పరిపతతి దివోఽఙ్కే హేలయా బాలసూర్యః ॥ ౪౭ ॥ క్షణమయముపవిష్టః క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణతిపరమవేక్ష్య ప్రీతమహ్నాయలోకం । భు

తేనస్థితేనాతుహినరుచినార్కేణనవకరనికరేణ కేవలమసౌ ఉదయాద్రిః పూర్వాద్రిః - ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః స్పష్టైః వికసితైః బంధూకసూనస్తబకైః బంధుజీవకకుసుమగుచ్ఛైః విరచితం - బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః - శేఖరం అవతంసం - శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః - నబిభర్తి - కింతు ఏతే సర్వ ఏవ క్ష్మాభృతః - పర్వతాః - బిభ్రతీవేత్యుత్ప్రేక్షా - న కేవలమర్కేణోదయాద్రిరేవ బంధూకశేఖరం బిభర్తి కింతు తత్కరజాలేన సర్వేపి పర్వతాస్తథేత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥ ఉదయేతి ॥ ఏష బాల ఉదితమాత్రః శిశుః బాలశ్చాసౌ సూర్యశ్చ బాలసూర్యః - ఉదయశిఖరిశృంగస్య ఉదయాద్రిశిఖరస్య - ప్రాంగణేషు రింఖన్ సంచరన్ పద్మినీభిః నళినీభిః - స్త్రీవిశేషైశ్చ - పద్మినీస్త్రీవిశేషేపీతిశ్వేః - కమలాన్యేవ ముఖాని తేషాం హాసేన వికాసేన హాస్యేన చ సహ యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా వీక్షితస్సన్ వయోభిః పక్షిభిః - వయః పక్షిణి బాల్యాదావితి విశ్వః - శబ్దయంత్యాః శబ్దం కుర్వంత్యాః ఆగచ్ఛ ఆగచ్ఛ వత్సేతి వ్యాహరంత్యా ఇత్యర్థః - శబ్దశబ్దాత్ - తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటః శతరి ఙీప్ - దివోంతరిక్షస్య మాతుశ్చాంకే సమీపే ఉత్సంగే చ వితతాని ప్రసృతాని మృదూని కరాగ్రాణి హస్తాగ్రే చ యస్యాస్సా తయా - హేలయా లీలయా పరిపతతి - శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుగృహీతం రూపకం ॥ ౪౭ ॥ క్షణమితి ॥ అయం సప్తసప్తిః అర్కః - క్షణముపవిష్టః - క్షితిధరపీఠ ఆసీనః - క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణామస్వీకారాయ భూతలప్రసారితాంఘ్రిరిత్యర్థః - ప్రణతిపరం నమస్కారం కుర్వాణం ప్రీతం ప్రణామస్వీకారాత్సంతుష్టం లోకం జనమహ్నాయ ఝటితి - ద్రాక్ ఝటిత్యంజసాహ్నాయ ఇత్యమరః అవేక్ష్య కృపావలోకేన సంభావ్య ఏవం భువనతలం లోకస్వభావం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః అనుసంధాస్యమానః - క్షితిధరస్య తటం పీఠమివ సింహాసనమివ అన్యత్రతటమివ పీఠం తస్మాదుత్థితః

వనతలమశేషం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః క్షితిధరతటపీఠాదుత్థితస్సప్తసప్తిః ‖ ౪౮ ‖ పరిణతమదిరాభం భాస్కరేణాంశుబాణైస్తిమిరకరిఘటాయాస్సర్వదిక్షూత్క్షతాయాః । రుధిరమివ వహంత్యో భాంతి బాలాతపేనచ్ఛురితముభయరోధోవారితం వారినద్యః ‖ ౪౯ ‖ దధతి పరిపతంత్యో జాలవాతాయనేభ్యస్తరుణతపనభాసో మందిరాభ్యంతరేషు । ప్రణయిషు వనితానాం పాత్రితరిచ్ఛత్సు గంతుం కుపితమదనముక్తోత్తప్తనారాచలీలాం ‖ ౫౦ ‖ అధిరజనివధూభిః పీతమైరేయరిక్తం కనకచషకమేతత్ప్రాతరాలోహితేన

ఉద్దయాద్రిమతిక్రాంత ఇత్యర్థః- యథా కశ్చిన్మహారాజః- సింహాసనోపవిష్టః - క్షణం ప్రణతజనమాదృత్య అథ సకలస్వరాష్ట్రప్రత్యవేక్షణాయ సహాసోత్థాయ గచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః - అత్ర ప్రకృతార్క విశేషణవైభవాదప్రకృతమహారాజప్రతీతేః సమాసోక్తిః ‖ ౪౮ ‖ పరిణతేతి ‖ నద్యః బాలాతపేనచ్ఛురితం రూషితం - అత ఏవ పరిణతమదిరాభం సుపక్వసురాసన్నిభం ఉభాభ్యాం రోధోభ్యాం వారితమవరుద్ధం ఉభయరోధోవారితం - ఉభాదుదాత్తో నిత్యమిత్యత్ర నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాద్వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్యస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగ ఇత్యుక్తం ప్రాక్ - వారి జలం భాస్కరేణ-ప్రహర్తృత్వాత్కర్తృత్వం-అంశుభిరేవ బాణైః సర్వదిక్షూత్క్షతాయాః-ప్రహృతాయాః - తిమిరమేవ కరిఘటా గజసంఘః - తస్యా రుధిరమివ ఇత్యుత్ప్రేక్షా వహంత్యో భాంతి ‖ ౪౯ ‖ దధతీతి ‖ జాలవాతాయనేభ్యః గవాక్షవివరేభ్యః మందిరాణామభ్యంతరేషు పరిపతంత్యస్తరుణతపనభాసః బాలార్కకిరణాః వనితానాం ప్రణయిషు పాత్రితగంతుమిచ్ఛత్సు సత్సు కుపితేన మదనేన ముక్తానాముత్తప్తానామగ్నిజ్వలితతేజసాం నారాచానాం బాణవిశేషాణాం లీలాం శోభాం దధతి - అత్ర లీలేవ లీలేతి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధా నిదర్శనా ‖ ౫౦ ‖ అధీతి ‖ అధిరజని రజన్యాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - వధూభిః పీతం మైరేయం మద్యం యస్య తత్ అత ఏవ రిక్తం పీతమైరేయరిక్తమేతత్ కనకచషకం స్వర్ణపానపాత్రం - చషకోఽస్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః- ప్రాతః రోచనాలోహితేన గోరోచనారుణేన ఉదయమానస్యాహిమరోచిషః అర్కస్య జ్యోతిషా తేజసా అంతరభ్యంతరే ఆక్రాంతం వ్యాప్తం సత్ - అద్యాపి ఇదానీమపి తథైవ పూర్వవదేవ మధునా ఆ

ఉదయదహిమరోచిర్జ్యోతి షాక్రాంతమంతర్ఘన ఇవతద్గైవాపూర్ణ
మద్యాపిభాతి॥ ౫౧ ॥ సితరుచిశయనీయేనక్తమేకాంతముక్తందినకరకర
సంగవ్యక్తకౌసుంభకాంతి ।నిజమితిరతిబంధోర్జానతీముత్తరీయంపరిహ
సతిసఖీస్త్రీమాదదానాందినాదౌ॥ ౫౨ ॥ ప్లుతమివశిశిరాంశోరంశుభిర్య
న్నిశాసుస్ఫటికమయమరాజద్రాజతాద్రిస్థలాభం । అరుణితమకరోర్కై
ర్వేశ్మకాశ్మీరజాంభస్స్నపితమివతదేతద్భానుభిర్భాతిభానోః ॥ ౫౩ ॥
సరసనఖపదాంతర్దష్టకేశప్రమోకం ప్రణయినివిదధానే యోషితాము

పూర్ణామివేత్యర్థః - సామాన్యవస్త్వ్యోరాగ్యవిశేషపర్యవసాన నియ
మాత్ - షష్ఠీశేషఇతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీకరణస్యాపికారణత్వాదితి
భాతిశోభతేఅత్రాతిసేహాధుపూర్ణత్వోత్ప్రేక్షయా ఆతసేహాధుభ్రమా
త్ భ్రాంతిమాన్ వ్యజ్యతే ॥ ౫౧ ॥ సితేతి ॥ నక్తంరాత్రౌ శయనీయే
తల్పే - ఏకాంతముక్తమత్యంతవ్యక్తంసితరుచిశుభ్రవర్ణాంకింతుదినాదౌ
ప్రభాతే దినకరకర సంగేనార్కాంశువ్యతికరేణ వ్యక్తాకౌసుంభీకుసుంభ
స్య రాగద్రవ్యస్యసంబంధినీ కాంతిర్యస్యతత్తథాభాసమానం - రతిబం
ధోః ప్రియస్యఉత్తరీయంనిజమాత్మీయమితిజానతీం - అతిపవాదదానాం
స్త్రీంస్వనాయికాం- హాస్యశపోరితీయజభావపక్షే- అమిపూర్వ్య ఇతిపూర్వ
రూపం- సఖీపరిహసతి - అత్రాకౌసుంభేకౌసుంభభ్రమాత్సాదృశ్యేబం
ధనాద్భ్రాంతిమదలంకారః ॥ ౫౨ ॥ ప్లుతమితి॥ రాజతాద్రిస్థలాభంసుధా
ధవళితత్వాత్కైలాసతటసన్నిభం యద్వేశ్మనిశాసుశిశిరాంశోరిందోరం
శుభిశ్చంద్రికాభిః ప్లుతంధౌతంసత్ స్ఫటికమయంస్ఫటికవికారఇవారా
జత్ రేజేతదేతద్వేశ్మభానోఃసూర్యస్యాకరోర్కైఃకోమలైఃభానుభిఃకిరణై
రరుణితమరుణీకృతంసత్ కాశ్మీరదేశేజాతంకాశ్మీరజంకుంకుమంతస్యాం
భసాస్నపితంసిక్తమివభాతిఉత్ప్రేక్షయోఃసంసృష్టిః ॥ ౫౩॥ సరసేతి॥
ప్రణయినిపత్యౌయోషితాం సరసనఖపదానామార్ద్రనఖక్షతానామం
తర్మధ్యేదష్టానాం లగ్నానాం కేశానాం శిరోరుహాణాంప్రమోకంప్ర
మోచనంవిదధానేసతిసీత్కృతైర్వ్యథావిర్భూతసీత్కారైరావిష్కృ
తానాందశనానాముల్లసంత్యాః - వైమల్యాద్దంతేషు ప్రతిఫలంత్యాః అభిన
వరవిభాసఃనూతనసూర్యరుచఃపద్మరాగాణామనుకారంఅనుకరణంవిదధ

ల్లసంత్యః । విదధతి దశనానాం సీత్కృతైర్ద్విషత్కృతానామభినవరవిభాసః పక్ష్మరాగానుకారం ॥ ౫౪॥ అవిరతదయితాంగాసంగసంచారితేనచ్ఛురితమభినవాసృక్కాంతినాకుంకుమేన। కనకనికషరేఖాకోమలం కామినీనాం భవతివపురవాప్తచ్ఛాయమేవాతపేపి॥ ౫౫ ॥ సరసిజవనకాంతం బిభ్రదభ్రాంతవృత్తిః కరనయనసహస్రం హేతుమాలోకశక్తేః । అఖిలమతిమ

తి-ఉపమాలంకారః - నచరవిభాసామారుణ్య ప్రతిపాదకత్వాభినవవిశేషణప్రసాదలబ్ధఇతి కావ్యలింగేనసంకరః ॥ ౫౪ ॥ అవిరతేతి॥ అవిరతేనావిచ్ఛిన్నేనదయితానాం ప్రియసామంగాసంగేనశరీరసంపర్కేణ సంచారితేన సంక్రామితేన అభినవస్యాసృజోరక్తస్యేవ కాంతిర్యస్య తేన కుంకుమేన చ్ఛురితం రూషితం కనకస్యయానికషోపలే రేఖా రాజిస్తద్వత్కోమలం మనోహరమిత్యుపమా కామినీనాం వపురాతపేపి అవాప్తచ్ఛాయం ప్రాప్తచ్ఛాయం లబ్ధవర్ణోత్కర్షమేవ భవతిస్వతః సువర్ణవర్ణస్యతతఃకుంకుమాంకితస్య కామినీగాత్రస్య పునర్బాలాతపవ్యాప్తిరితిమహతీ వర్ణోత్కర్షసామగ్రీతిభావః - ఆతపేచ్ఛాయానాతపఇతి-విరోధాభాసేపిశబ్దః - చ్ఛాయాత్వనాతపేకాంతావిత్యమరః - అత్రఅసృక్కాంతి కుంకుమచ్ఛురితత్వకనకనికషరేఖాకోమలత్వయోరుపమాపేక్షయా చ్ఛాయావాప్తిహేతుత్వాదుపమాసంకీర్ణం కావ్యలింగం తదాతపేప్యవాప్తచ్ఛాయమిత్యత్రఏకవాచకానుప్రవేశేనసంకీర్యతే ॥ ౫౫ ॥ సరసిజేతి ॥ సరసిజాతానిసరసిజానిపద్మాని- సప్తమ్యాంజనేర్డః- తత్పురుషేకృతిబహులమిత్యలుక్ తద్వనస్యకాంతంప్రియం - అన్యత్రతద్వత్కాంతం రమ్యం ఆలోకశక్తేర్లోకలోచనానాం విషయగ్రహణశక్తేర్హేతుం ఆలోకాంతరసహకృతానామేవతేషాం తత్సామర్థ్యాత్ అన్యత్రఆలోకశక్తేర్నిదర్శనవ్యాపారస్యహేతుం దర్శనసాధనమిత్యర్థః నయనానీవకరాఃఅన్యత్రకరాఇవనయనానితేషాం సహస్రంకరనయనసహస్రం బిభ్రత్ ఇ అభ్రాంతే నభోమధ్యేవృత్తిర్యస్యసోభ్రాంతవృత్తిః - అన్యత్రాభ్రాంతే మేఘేవృత్తిర్యస్యసః మేఘవాహనఇత్యర్థః - అభ్రంనభస్స్వర్గవలాహకేష్వితివిశ్వః- హరితోశ్వాః యస్యసహరిదశ్వోర్కః హరిరింద్రఇవాతిమహిమ్నా అతిమహత్తయాస్వవృద్ధ్యేత్యర్థః - లోకమాక్రాంతవంతం

హిమాస్నా లోకమాక్రాంతవంతం హరిరివ హరిదశ్వస్సాధు వృత్రం హిన
స్తి ॥ ౪౬ ॥ అవతమసభిదాయై భాస్వతాభ్యుద్గతేన ప్రసభముడుగణోఽ
సౌ దర్శనీయోఽప్యపాస్తః । నిరసితుమరిమిచ్ఛోః ప్రేర్యతా దీయమానాం శ్రి
యమధిగతవంతస్తేఽపి హంతవ్యపక్షే ॥ ౪౭ ॥ ప్రతిఫలతి కరౌఘే సమ్ముఖావ
స్థితాయాం రజతకటకభిత్తౌ సాంద్రచంద్రాంశుగౌర్యామ్ । బహిరభిహత
మద్రేస్సంహతం కందరాంతర్గతమపి తిమిరౌఘం ఘర్మభానుర్భినత్తి ॥
౪౮ ॥ బహిరపి విలసంత్యః కామమాన్ర్యేరే యద్దివసకరరుచోఽంతర్ధ్వాంత

వ్యాప్తవంతం ఏకత్ర ప్రత్యక్షాదన్యత్ర * సజ్జనమాత్రమిత్యు మాత్రం వి
ష్వగ్జవర్ధితసజ్జనలోకానవృత్రోదిత్యాగమాచ్ఛేతి భావః । వృత్రం
ధ్వాంతం దానవం చ సాధు హినస్తి హంతి - ధ్వాంతారిదానవా వృత్రా ఇ
త్యమరః ఉపమాశ్లేషావాముత భేదాత్ ॥ ౪౬ ॥ అవతమసేతి॥ అవతమసం తి
మిరం - అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతి మాపాంతః - యద్యపి క్షీణేవతమసంతమ ఇ
త్యుక్తం తథాపీహావిరోధాద్విశేషానాదరేణ సామాన్యమేవ గ్రాహ్యం
తస్యభిదాయై భేదాయ - షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ అభ్యుద్గతేనాభ్యుదితేనోద్యతే
న చ భాస్వతా సూర్యేణ దర్శనీయోప్యుడుగణోఽసౌ ప్రసభం బలాత్ అపా
స్తః తథాహి అరిం నిరసితుమిచ్ఛోః ప్రేర్యతా దీయమానా శ్రయమాణా శ్రయణేన శ్రి
యం సంపదం శోభాంచ - శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరపి గద్యత ఇతి వి
శ్వః - అధిగతవంతః ప్రాప్తవంతస్తేఽపి హంతవ్యపక్షే వధ్యకోటావేవ అరివ
దరిషత్క్యా అపి వధ్యా ఏవేత్యర్థః - ఉడుగణోఽపి తమసి శోభతే అతస్తత్పక్ష్య
ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౭ ॥ ప్ర
తీతి ॥ ఘర్మభానురుష్ణాంశుః సంముఖావస్థితాయాం సాంద్రం చంద్రాంశు
వద్గౌర్యాం ధవళాయామిత్యుపమా - షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్ - రజతకటక
మేవ భిత్తిస్తస్యాః కరౌఘే స్వకిరణజాలే ప్రతిఫలతి సతి అద్రేర్బహిరభిహ
తం సంహతం కందరాణాం దరీణాం అంతర్గతం తిమిరౌఘమపి భినత్తి పు
రోగతరజతభిత్తి ప్రతిహతస్య నిజతేజసః కందరాంతః ప్రవేశాదితి భావః -
అత్ర కరౌఘస్యాంతః సంబంధాభావేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౮ ॥
బహిరితి ॥ బహిర్విలసంత్యోఽపి దివసకరరుచోఽర్కభాసః అంతర్గృహే
భ్యః ప్రవిష్టా వాగ్ర్భహణామేవ కామం యథేష్టం ధ్వాంతహంతం నాశమా

మంతర్గృహేభ్యః । నియతవిషయవృత్తేరస్యసల్పప్రతాపక్షతసకలవిపక్ష
స్తైజసస్స్వభావః ॥ ౫౯ ॥ చిరమతిరసలౌల్యాద్బంధనంలంభితానాంపు
నరయముదయాయప్రాప్యధామస్వమేవ। దళితదలకవాటంషట్పదానాం
సరోజేసరభసమివగుప్తిస్ఫోటమర్కః కరోతి ॥ ౬౦॥ యుగపదయుగసప్తి
స్తుల్యసంఖ్యైర్మయూఖైర్దశశతదలభేదంకౌతుకేనాశుకృత్వా। శ్రియ

నిశ్యరేపాప్రియామాసురితియత్ - నియతేద్వికర్మణః శత్ప్రత్యయః తిరి
ళిట్- సోంతర్గృహధ్వాంతనిరాసోనియతవిషయేష్వేవ యతస్థానేచవృత్తిర్య
స్యతస్యజిగీషోరపీత్యర్థః - తృతీయాదిష్వితిపుంవద్భావః - తేజసోనల్పేన
ప్రతాపేన స్వప్రకాశేనస్వ ప్రభావేనైవేత్యర్థః ॥ ప్రభావౌపౌరుషాత
పావితి వైజయంతీ - క్షతసకలవిపక్షః - నిరస్తసమస్తప్రతిపక్షః స్వభావః
తేజస్వినామేవస్వభావో యత్ప్రతాపేనైవపరోచ్ఛేదన మతోయుక్తమ
ర్కభాసామపి ధ్వాంతహరణమిత్యర్థః - అత్రసామర్థ్యాత్సామర్థ్య
యోః సామాన్యవిశేషభావాదర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౯ ॥ చిరమితి ॥ అ
యమర్కః - ఘనభూరయోపి ఉదయాయస్వవృద్ధయే స్వంస్వకీయమేవ
ధామస్థానం తేజోవాప్రాప్య అతిరసలౌల్యాదతిమాత్రప్రదేశేషు మక
రందేషువిషయేషుచలౌల్యాదాసక్తైః- సరోజేచిరంబంధనంలంభితానాం
ప్రాపితానాం షట్పదానాంసరభసః సత్వరోపి దళితం విఘటితండళమే
వకవాటంయేనసన్ గుప్తిస్ఫోటంబంధనమోక్షంకరోతీ వేత్యుత్ప్రేక్షా
యథాకశ్చిత్పదభ్రష్టః- పునర్లబ్ధపదః-పూర్వబద్ధానాత్మబంధూనాగత్య
స్వయమేవకారాకవాటముద్ఘాట్యమోచయతితద్వదితిభావః ॥ ౬౦ ॥ యు
గపదితి ॥ అయుగావిషమాః సప్తయోశ్వాయస్యసః అయుగసప్తిః సప్తా
శ్వోర్కః యుగశబ్దస్యయుగ్మశబ్దవద్విశేష్యలింగతావగంతవ్యా - యుగప
దేకదైవతుల్యసంఖ్యైః- సహస్రసంఖ్యైరిత్యర్థః- మయూఖైః కరైః దశశ
తంయేషాంతానిదశశతానిసహస్రమిత్యర్థః - తేషాందళానాంభేదంవిక
సనంకౌతుకేన సంతోషేణాశుకృత్వా అళికులస్యాగిత్యైర్గానైర్లాలితాం
సత్కృతాంపంకజమేవాంతర్భవనం గర్భగృహం అధిశయానాంతత్రశ
యానామిత్యర్థః - అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం - శ్రియమాదరాత్పశ్య
తీవేత్యుత్ప్రేక్షా - కశ్చిత్కాంతః కాంతామివైకాంతగతామితిభావః ॥ ౬౧॥

మల్లికులగీతైర్గాలితాం పంకజాంతర్భవనమధిశయానా మాదరాత్పశ్యతీ
వ ॥ ౬౧ ॥ అదయమివకరాగ్రైశ్శేషః ప్రీడ్యనశ్యశ్శశధరమహారాదౌరా
గవానుష్ణరశ్మిః । అవకిరతినితాంతం కాంతినిర్యాసమబ్దాత్ స్రుతనవజల
పాండుం పుండరీకోదరేషు ॥ ౬౨ ॥ ప్రవికసతిచిరాయద్యోతితాశేషలోకే
దశశతకరమూర్తావక్షిణీవద్వితీయే। సితకరవపుషాసౌలక్ష్యతే సంప్ర
తిద్యోర్విగళితకిరణేనవ్యంగితైకేక్షణేన ॥ ౬౩ ॥ కుముదవనమపశ్రిశ్రీమ
దంభోజషండంత్యజతిముదమలూకః ప్రీతిమాంశ్చక్రవాకః। ఉదయమహి

అదయమితి । అహరాదౌ ప్రభాతే రాగవానుదయరాగవాన్ పుండరీకస్నే
హవాంశ్చైవ ఉష్ణరశ్మిరర్కః శశధరంచద్రింకరాగ్రైః రశ్మ్యగ్రైః హ
స్తాగ్రైశ్చ అదయంనిర్దయం సద్యోనిష్పీడ్య అబ్దాత్ మేఘాత్ స్రుతం
స్రస్తం నవజలమివపాండుం శుభ్రం కాంతినిర్యాసం లావణ్యసారం పుండ
రీకాణాంసితాబ్జానాముదరేష్వభ్యంతరేషు నితాంతమవకిరతీవక్షిపతీవ అ
త్రమూర్ధ్యాదమె చంద్రస్య కాంతిక్షయాత్పుండరీకాణాంతత్ప్రాదుర్భా
వాచ్చసూర్యశ్చాంద్రీ మేవకాంతింపుండరీకస్నేహాత్తేషు సించతీత్యు
త్ప్రేక్షా - యథాద్విషంతంప్రపీడ్యతదీయంవస్తుసారం సుహృదేప్రయ
చ్ఛతితద్వదితిభావః॥ ౬౨ ॥ ప్రవికసతీతి ॥ ద్యోతితః ప్రకాశితః అశేషలోకో
యేనతస్మిన్ - దశశతానియేషాం తేదశశతాస్తేకరాయస్యాః సాదశశత
కరాసహస్రకరాయమూర్తిర్యస్యతస్మిన్ దశశతకరమూర్తౌ సూర్యేద్వి
తీయెఅక్షిణిచక్షుషీవచిరాయప్రవికసతిసతి సంప్రత్యసౌద్యౌ రాకాశం
స్త్రీ చగమ్యతే - విగళితకిరణేననివృత్తకాశేనసితకరంశుభ్రకిరణంవపుర్య
స్యతేనసితకరవపుషాచంద్రేణ వ్యంగితంవికలాంగీకృతమేకేక్షణ మేకనే
త్రంయస్యాస్సావ్యంగితైకేక్షణాకాణేవ లక్ష్యతే - అత్రదివఃకాణత్వ
ముత్ప్రేక్ష్యతేతచ్చకాణత్వమక్షిత్వే నాధ్యవసితేననివృత్తకాశేనచంద్రే
ణేతియుక్తా-తత్ర-యెనాంగవికారఇతితృతీయా ౬౩ ॥ కుముదేతి॥ కుముద
వనంఅపగతాశ్రీర్యస్యతదపశ్రి విగతశోభం గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యే
తిహ్రస్వత్వం-అంభోజషండంశ్రీమత్ శోభాయుక్తం ఉలూకఃపేచకో
ముదంత్యజతితస్యదివాభీతత్వాదితిభావః - చక్రవాకఃప్రీతిమాన్ రజనీవి
రహితత్వాత్తస్యేతిభావః-అహిమరశ్మిరుష్ణాంశురుదయంయాతిహిమాం

మరశ్మిర్యాతిశీతాంశురస్తం హతవిధిలలితానాం హో విచిత్రో విపాకః॥౬౪ క్షణమతుహినధామ్ని ప్రోష్య భూయః పురస్తాదుపగతవతి పాణిగ్రాహవద్దిగ్వధూనాం । ద్రుతతరముపయాతి స్రంసమానాంశుకోఽసావుపపతిరివ నీచైః పశ్చిమాం తేన చంద్రః॥ ౬౫ ॥ విలయమఖిలతారాలోకమహ్నాయ నీత్వా శ్రియమనతిశయశ్రీస్సానురాగాం దధానః। గగనసలిలరాశిం రాత్రి

శురింద్రరస్తమదర్శనం యాతి - అస్తమిత్యవ్యయం । కథమేతద్దైవవశ్యం తత్రాహ, హతేతి ॥ హతవిధిలలితానాం దుష్టదైవచేష్టితానాం విపాకం పరిపాకః తత్తత్ప్రాణికర్మానురూపఫలదానప్రకార ఇతి యావత్ - విచిత్రో వివిధః న త్వేకవిధ ఇత్యర్థః- హో ఇతి విస్మయే - సామ్యే హాహీ చ విస్మయే ఇత్యమరః - విధివిపాకవైచిత్ర్యాత్ జగద్వైచిత్ర్యం యుజ్యతే ఇతి కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬౪ ॥ క్షణమితి॥ అతుహినధామ్ని ఉష్ణాంశౌ దిశో వధ్వ ఇవేత్యుపమితసమాసః - తాసాం దిగ్వధూనాం పాణిం గృహ్ణాతీతి పాణిగ్రాహో నిజభర్తా తస్మిన్నివ పాణిగ్రాహవత్ - తత్ర తస్యేవేతి తద్ధితవతిః - క్షణం ప్రోష్య ప్రవాసం కృత్వా ప్రపూర్వాద్వసధాతోః - సమాసేనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్ - వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - భూయః పునరపి పురస్తాత్పూర్వస్యాం దిశి పురోమార్గే చోపగతవత్యాగతవతి సతి అసౌ చంద్రః ఉపపతిర్జార ఇవ- జారస్తూపపతిస్సమావిత్యమరః - స్రంసమానాంశుకో గళద్రశ్మికః - శైషికః కప్ప్రత్యయః - స్రస్తవస్త్రశ్చ సన్ నీచైర్నమ్రస్సన్ పశ్చిమాం తేన పశ్చిమదిక్కోణేన కేనచిదపరద్వారేణ ద్రుతతరముపయాత్యపసరతి యథా పూర్వద్వారేణ నిజపత్యాగతే పశ్చాన్మార్గేణోపపతిరపసరతి తద్వదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః ॥ ౬౫ ॥ విలయమితి ॥ అఖిలస్తారాలోకో లోక ఇవ తారా నక్షత్రాణి తమఖిలతారాలోకమహ్నాయ ద్రాక్ విలయం క్షయం నీత్వా అతఏవ అతో నాస్త్యతిశయః యస్యానతిశయా సర్వాతిశాయినీ శ్రీర్మహిమా యస్య సోఽనతిశయశ్రీః సానురాగాముదయరాగవతీం శ్రియం శోభామన్యత్ర సానురాగామనురాగవతీం శ్రియం రమాం చ దధానః - ఏష భాస్వానేకో మధురిపుర్విష్ణురివ - రాత్రిః కల్పాపాయః కల్పాన్త ఇవ తస్మిన్ రాత్రికల్పాపాయే గగనం సలిలరాశిరివ తం గగనసలిలరాశిమధిశేతే అధితిష్ఠతి అత్ర మధురిపు

కల్పావసానే మధురిపురివభాస్వానేష ఏకోధిశేతే ॥ ౬౬ ॥ కృతసకలజగద్విబోధోవధూతాంధకారోదయః క్షపితకుముదతారకాశ్రీర్వియోగన్నయన్ కామినః। బహుతరగుణదర్శనాదభ్యుపేతాల్పదోషః కృతీ తవ వరద కరోతు సుప్రాతమహ్నామయం నాయకః॥ ౬౭॥ ....*

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే

ప్రత్యూషవర్ణనం నామ ఏకాదశస్సర్గః.

రివేతి వాక్యగతోపమైవ సమాసగతోపమానప్రసాధికేతి - సర్వతోఽపి వమితి సమాసాశ్రయణమేవోచితం॥ ౬౬॥ కృతేతి॥ కృతసకలజగద్విబోధః కృతాఖిలలోకప్రబోధః అవధూతో విక్షిప్తోంధకారస్యోదయ ఉజ్జృంభణం యేన సోవధూతాంధకారోదయ ఇతి మహాగుణోక్తిః-దోషమాహ-క్షపితా నాశితా కుముదానాం తారకాణాం చ శ్రీర్యేనసః- కామినః స్త్రీపుంసాన్వియోగన్నయన్ - తథాపి బహుతరగుణస్య పూర్వోక్తమహాగుణస్య దర్శనాదభ్యుపేతో లోకైరంగీకృతోల్పదోషః పూర్వోక్త ఏవ యస్యసః*ఏకోహి దోషోగుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇతి న్యాయాదితి భావః - అత ఏవ కృతీ కృతార్థోఽయమహ్నాం నాయకః ప్రభుః సూర్యః హే వరద కామద తవ సుప్రాతం సుప్రభాతం కరోతు - ఆశిషి లిఙ్లోటావిత్యాశీరర్థే లోట్ - శోభనం ప్రాతరస్యేతి సుప్రాతః - శోభనప్రభాతవానుచ్యతే-సుప్రాతసుశ్వేత్యాదినా బహువ్రీహావచ్ ప్రత్యయాంతో నిపాతితః అత్రధీః ప్రధానోనిర్దేశః - తవ సుప్రాతం సుప్రభాతత్వం కరోత్విత్యర్థః - మహామాలినీవృత్తమేతత్ - యదిహ నయుగలం తతో వేదరేఫైర్మహామాలినీతి లక్షణాత్ ॥ ౬౭॥ ....*

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే

సర్వంకషాఖ్యానే ఏకాదశస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

మాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యానే - ద్వాదశసర్గ ప్రారంభః

ఇత్థంరథాశ్వేభనిషాదినాంప్రగేగణోనృపాణామథతోరణాద్బహిః ।
ప్రస్థానకాలక్షమవేషకల్పనా కృతక్షణక్షేపముదైక్షతాచ్యుతమ్ ॥ ౧ ॥
స్వక్షంసుపత్రంకనకోజ్జ్వలద్యుతింజవేననాగాఞ్జితవంతముచ్చకైః । ఆ

ఏవంప్రభాతం వర్ణయిత్వా భగవతః ప్రాభాతికప్రస్థానవర్ణనాయప్రక్రమతే॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థంభూతే పూర్వసర్గోక్తవిధ ఇత్యర్థః- ప్రగే ప్రాతఃకాలే * సాయంప్రాతః ప్రగే ప్రాతరిత్యవ్యయేష్వమరః - అథసూర్యోదయానంతరం రథాశ్వేభేషు నిషీదంతీతి రథాశ్వేభ నిషాదినాం రథేషు అశ్వేషు ఇభేషుచస్థితానామిత్యర్థః- నృపాణాం గణః తోరణాద్భగవతః భవనబాహ్యద్వారాద్బహిః * అపపరిబహిరంచవః పంచమ్యేతి పంచమీ సమాస విధానాత్ జ్ఞాపకాత్పంచమీ * తోరణోస్త్రీ బహిర్ద్వారమిత్యమరః - ప్రస్థాన కాలే ప్రయాణకాలే క్షమ ఉచితో వేషః ఆకల్పః * ఆకల్పవేషౌనైపథ్య మిత్యమరః - తస్యకల్పనయాసంపాదనేనకృతః క్షణక్షేపః క్షణవిలంబో యేనతమచ్యుతం హరిముదైక్షత ప్రతీక్షితవానిత్యర్థః - అత్రాచ్యుతవిలంబస్య విశేషణగత్యాప్రతీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం - అస్మిన్సర్గే విషమపాదయోర్జాగతమింద్ర వంశావృత్తం * స్యాదింద్రవంశాతతజైరసంయుతైరితిలక్షణాత్ - సమపాదయోస్తుజాగతమేవవంశస్థవృత్తం * జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్ - తదేవముభయమేళనాదుపజాతిభేదోయం- అతఏవత్రిష్టుభీంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రలక్షణానంతరం * స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః ఉపేంద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ, అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజఃపాదాయదీయావుపజాతయస్తాఃఇత్యుక్తం - ఇత్థంకిలాన్యాస్వపి మిశ్రితాసువదంతిజాతిష్విదమేవనామేతి॥౧॥స్వక్షమితి॥సహరిఃశోభనో అక్షశ్చక్రధారణదారుభేదోయస్యతం స్వక్షం * స్యాదక్షశ్చక్రధారణ ఇతివైజయంతీ అన్యత్రశోభనేంద్రియం * అథాక్షమింద్రియఇత్యమరః - సుపత్రంశోభనవాహనంస్వశ్వమిత్యర్థః - అన్యత్రసుపక్షం * పత్రంవాహనపక్షయోరిత్యమరః - కనకోజ్జ్వలద్యుతింకనకరచనావంతం- అన్యత్రకనకవదుజ్జ్వలద్యుతింకనకవర్ణం - జవేననాగాన్ సర్పాన్ జితవంతం

రుహ్యతాం తార్క్ష్యన్నభసీవ భూతలే యయావనుక్షాతసుఖేన సోఽధ్వనా ॥ ౨ ॥
హస్తస్థితాఖండితచక్రశాలినో ద్విజేంద్రకాంతాశ్శ్రితవక్షసశ్శ్రియా ।
సత్యానురక్తా నరకస్య జిష్ణవో గుణైర్నృపాశ్శార్ఙ్గిణమన్వయాసిషుః ॥ ౩ ॥
శుక్లైస్సతారైర్ముకులీకృతైస్స్థలైః కుముద్వతీనాం కుముదాకరైరివ । వ్యూ

తోఽధికవేగమిత్యర్థః - అన్యత్ర నాగాంతకమిత్యర్థః - ఉచ్చైరున్నతం- తార్క్ష్యం రథం గరుడం చ * తార్క్ష్యస్స్యాదశ్వకర్ణాఖ్యే వృక్షే రథతురంగయోః - తార్క్ష్యం రసాఞ్జనే తార్క్ష్యో గరుడే గరుడాగ్రజే ఇతి విశ్వః- ఆరుహ్య నభసీవ భూతలే అనుక్షాతేనాప్రతిఘాతేన సుఖస్సుగమః తేనాధ్వనా యయౌ గరుడమారుహ్య నభసీవ రథమారుహ్య భూతలేఽప్యప్రతిఘాతం యయౌ గరుడవదేవ తద్రథస్యాపి సర్వత్రాప్రతిహతగతిత్వాదిత్యర్థః - నాయం శ్లేషః - ప్రకృతాప్రకృతవాదేపి తార్క్ష్యమితి విశేష్య శ్లేషాయోగాదన్యత్రాప్రసంగాచ్చ శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥ ౨ ॥ హస్తేతి ॥ అత్ర నృపవిశేషణాని శార్ఙ్గిణ్యపి విభక్తిపరిణామేన యోజ్యాని- హస్తస్థైః అఖండితైశ్చక్రరేఖాభిః శాలంత ఇతి తథోక్తాః - అన్యత్ర చక్రం సుదర్శనం తచ్ఛాలినం ద్విజేంద్రకాంతాః - బ్రాహ్మణోత్తమప్రియాః అన్యత్ర ద్విజేంద్రశ్చంద్రః * తస్మాత్సోమరాజానో బ్రాహ్మణా ఇతి శ్రుతేః - అతఏవ * ద్విజరాజశ్శశధర ఇత్యమరః - తద్వత్కాంతం సుందరం శ్రియా శోభయా శ్రితవక్షసో వ్యూఢోరస్కాః- అన్యత్ర రమయాధిష్ఠితోరస్కం- సత్యే సత్యవచనే అనురక్తాః- అన్యత్ర సత్యాయాం సత్యభామాయామనురక్తం - నరకస్య నిరయస్య జిష్ణవః - అన్యత్ర నరకాసురస్య జేతారం - గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుః * నరకోఽసురభేదే స్యాన్నిరయే ఇతి విశ్వః- ఏవంభూతా నృపా ఏవంభూతం శార్ఙ్గిణం గుణైర్వినయాదిభిర్హేతునా అన్వయాసిషుః అనుజగ్ముః - గుణైః పూర్వోక్తైరన్యైశ్శౌర్యైశ్చ - యాతేర్లుఙి సిచ్ అత్ర శార్ఙ్గిణః నృపాణాం చ ప్రకృతత్వాత్ శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాచ్చ కేవల ప్రకృతవిషయః శబ్దశ్లేషః ॥ ౩ ॥ శుక్లైరితి ॥ శుక్లైః శుభ్రైః సతారైస్సుజ్ఞకైస్సకర్ణికైశ్చ ముకులీకృతైర్వహనసౌకర్యాయ సంకోచితైః - అన్యత్ర రాత్రివికాసిత్వాత్ ముకుళితాంగైః తైః దూష్యైః పటమందిరైరితి యావత్ - కుముదాకరైః- కుముదహ్రదైరివోపలక్షితం అన్యత్ర తు స్థలైరివ కుముదాకరైరుపలక్షి

ష్టంప్రయాణంచ వియోగవేదనావిధూనకైరవికమభూత్సమంతదా ॥ ౪ ॥
ఉత్క్షిప్తగాత్రః స్మవిడంబయన్న భస్సముత్పతిష్య్నాంతమగేంద్ర ముచ్చ

తంవియోగవేదనయా విరహవ్యథయా విధూనాః పరితప్తాః - ల్యాదిభ్యఇ
తిఃష్ఠానత్వం - తాసాంర్యోయస్మిన్ తత్తథోక్తంద్వయోరపివియోగకాల
త్వాదితిభావః- నద్యృతశ్చేతిక ప్-కుముదాన్యాసాంసంతీతికుముద్వత్యః-
కుముదపాథ్యాః- భూమయః*కుముత్వాన్ కుముదపాథ్యుఇత్యమరః-కై
రవిణ్యోవా*కుముద్వతీకైరవిణ్యామితివిశ్వః- కుముదనడవేతసేభ్యోడ్మతు
బితిడ్మతుప్ప్రత్యయః- మాదుపధాయాఇతిమకారస్యవత్వం- తాసాంకు
ముద్వతీనాం సంబంధివ్యుష్టంప్రభాతం - వ్యుష్ట ప్రభాతం ప్రత్యూష ఇత్య
భిధానచింతామణిః - తత్ర కించిత్కారత్వాత్సంబంధిత్వం ప్రయాణంచ
సేనానామితి శేషః- తదాతస్మిన్ కాలే సమముక్తరీత్యాఅన్యోన్యసదృశమ
భూత్ - వ్యుష్టప్రయాణయోర్ద్వయోర్త్వేపి సముదాయవివక్షయా మభూది
త్యేకవచనం- వ్యుష్టంప్రయాణంచద్వయమపిసమమభూదిత్యర్థః- అత్ర
వర్ణ్యాత్వేన ప్రకృతస్య ప్రయాణస్య అప్రకృతవ్యుష్టసామ్యోక్తేరుపమా
శ్లేషసంకీర్ణా॥ ౪ ॥ ఉత్క్షిప్తేతి॥ ఉత్క్షిప్తగాత్రఉన్నమితపూర్వకాయః
అతఏవ నభఃఖం ప్రతి సముత్పతిష్యంతం ఉత్పతనోద్యుక్తం అగేంద్రంమ
హాద్రింవిడంబయన్ననుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - అభూతోపమేతికేచిత్
ఉచ్చైరున్నతఃకరేణుః*కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభేఇత్యమరః - ఆకుంచితో
నమితఃపశ్చిమఃగజాంఘ్రిః*గజాంఘ్రిపర్వణోఃపోశ్చిమఇతివిశ్వః - తత్రని
హితక్రమంకృతపాదన్యాసం నిషాదినంయంతారం ఆరోహయతేస్మస్వ
యమేవస్వాత్మన్యారోపయతిఇత్యర్థః-రుహేర్గత్యర్థత్వాత్ -గతిబుద్ధి
త్యాదినాఅణికర్తుర్నిషాదినః కర్మత్వం - అత్రకర్త్రభిప్రాయే - ణిచశ్చ
త్యాత్మనేపదేసిద్ధేపి ప్రయోగవైచిత్ర్యస్యాప్యలంకారత్వాద కర్త్ర
భిప్రాయేపి - ణెరణౌయత్కర్మణౌచేత్సకర్తానాధ్యానేఇతి ఆత్మనేపదం
అణికర్మణః కరేణోరేవాత్రణ్యంతే కర్తృత్వాత్తస్యైవ బాధాత్కర
ర్మత్వాదితి । నను యత్సంగ్రహణమన్యకర్తార్థమిత్యుక్తం తేన కర్మమాత్రసి
ద్ధిధాతుర్థుంనిషాదినికర్మణ్యాత్మనేపదం- సత్యం- అన్యేషాంమతంతత్
ఖ్యాపకారస్య తుదర్శయతేర్భృత్యాన్ రాజేత్యుదాహరణాదణికర్తృక

క్తైః । ఆకుంచితప్రోహనిరూపితక్రమం కరేణురారోహయతే నిషాదినం ॥ ౫ ॥ స్వైరం కృతాస్ఫాలనలాలితాన్ పురః స్ఫురత్తనూన్ దర్శితలాఘవక్రియాః । పంకావలగ్నైకసవల్గపాణయస్తురంగమానారురుహుస్తురంగిణః ॥ ౬ ॥ అహ్నాయ యావన్న చకార భూయసే నిషేదివానాసనబంధమధ్వనే । తీవ్రోత్థితాస్తావదసహ్యరంహసో విశృంఖలం శృంఖలకాః ప్రతస్థిరే ॥ ౭ ॥ గండోజ్జ్వలాముజ్జ్వలనాభిచక్రయా విరాజమానాన్నవయోదర శ్రి

ర్నవ్యతిరిక్తకర్మణ్యేవ నిషేధో వివక్షిత ఇతి కైయటః - తదేతత్సర్వం వ్యాఖ్యావేచితమస్మాభిః కిరాతార్జునీయటీకాయాం ఘంటాపథే । సనంతతం దర్శయతే గతస్మయ ఇత్యత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౫ ॥ స్వైరమితి ॥ తురంగిణో౽శ్వారోహాః పురః పూర్వం స్వైరం స్వచ్ఛందం కృతం యదాస్ఫాలనం పాణితలేనాంగసంఘట్టనం తేన లాలితాన్ త్యాజితోద్వేగానిత్యర్థః - అత ఏవ స్ఫురత్తనూన్ ప్రకాశమానదేహాన్ - తురంగమానశ్వాన్ - దర్శితం లాఘవం శైఘ్ర్యం యాసు తాః - క్రియాః ఉత్పతనకర్మాణి యేషాం తే పంకః పల్యాణకోటిః * వంకః పల్యాణభాగే స్యాదితి విశ్వః - తత్రావలగ్నః సక్త ఏకః ఏకైకః సవల్గో ముఖరజ్జుసహితః పాణిర్యేషాం తే తథోక్తాస్సన్తః ఆరురుహురారూఢాః స్వభావోక్తిః ॥ ౬ ॥ ....*

అహ్నాయేతి । నిషేదివానుపవిష్టః - నిషాదీతి శేషః - భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వసుప్రత్యయః - భూయసే దవీయసే అధ్వనే భూయాంసమధ్వానం గంతుమిత్యర్థః - క్రియార్థోపపదస్యేతి చతుర్థీ - అహ్నాయ ఝటితి - ద్రాక్ ఝటిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః - యావదాసనబంధం దూరాధ్వగమనోపయుక్తమాసనవిశేషం యావన్న చకార తావత్ తీవ్రం తీక్ష్ణం - ఉత్థితాః - అసహ్యరంహసో దుస్సహవేగాః శృంఖలకాః కరభాః ఉష్ట్రభేదాః - కరభాస్స్యుః శృంఖలకా దారవైః పాదబంధనైరిత్యమరః - విశృంఖలమనర్గళం ప్రతస్థిరే ప్రస్థితాః - సమవప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం - ఏషాపి స్వభావోక్తిః ॥ ౭ ॥ గండేతి ॥ సుఖమక్లిష్టం యథా తథా ప్రాప్తుం గంతుం మనో యస్య సః ప్రాప్తుమనాః అన్యత్ర సుఖమానందం లబ్ధుకామః - తుమ్ కామమనసోరపీతి మకారలోపః - శోభనః సారథిర్యస్య సః సుసారథిః అన్యత్ర సుసహాయవాన్ - కశ్చిత్కో౽పి రథీ కామీ చ గండైః చిహ్నైః

యా । శ్లిష్యత్సుఖం ప్రాప్తమనాప్సుసారథీ రథీం యుయోజావిధురాంవ ధూమివ ॥ ౭ ॥ ఉద్ధాతుమిచ్ఛన్విధృతః పురోబలాన్నిధీయమానేభరభాజి యంత్రకే । అధోగతోద్గారిపిఝ్ఝర్ఝరస్వరః స్వనామనిర్వైరవణస్స్ఫుటార్థతాం ॥ ౮ ॥ నస్యాగృహీతోపిధువన్విషాణయోర్యుగం ససూత్కార

ఉజ్జ్వలామన్యత్రకపోలోజ్జ్వలాం-గండఃకపోలేదిహ్నే చేతివిశ్వః - ఉజ్జ్వలానాభిర్నలమధ్యాం యయోస్తే చక్రేరథాంగే యస్యాస్తయోజ్జ్వలనాభిచక్రయా - అన్యత్రోజ్జ్వలంనాభిచక్రం నాభిమండలం యస్యాస్తయా *నాభిః ప్రాణ్యంగకేక్షత్రేచక్రాంగేచక్రవర్తినీతివిశ్వః - నవయా ప్రత్యగ్రయాఉవన్నతా అరాశ్చక్రశలాకాః - అరశ్శీఘ్రేచక్రాంగ ఇతివిశ్వః - తేషాంశ్రియాఅన్యత్రఉదరస్య మధ్యస్య శ్రియాశోభయావిరాజమానాంవిగతాధూరగ్రంయస్యాఃసావిధురా- ధూఃస్త్రీక్లీబేయానముఖమిత్యమరఃఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినాసమాసాన్తః - సానభవతీత్యవిధురాతాంసధురామిత్యర్థః - అన్యత్రావిధురామవికలాంరథీంశకటీం - శాఙ్గరవాద్యభ్యశ్చేతి వికల్పేనఙీష్ - వధూమివయుయోజయోజయామాస అత్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యేత్సభంగాభంగపదమిశ్రణాదుభయగోచరత్వాచ్చప్రకృతాప్రకృతగోచరఃశబ్దార్థశ్లేషః॥ ౭॥ ఉద్ధాతుమితి॥ ఉద్ధాతుమిచ్ఛన్నుత్థాయగంతుమిచ్ఛన్నిత్యర్థః - అతఏవపురోగ్రేబలాద్విధృతోగృహీతః- రౌతీతిరవణః- ఉష్ట్రః- రుశబ్దఇతిధాతోః చలనశబ్దార్థాదకర్మకాద్యుజితియుచ్ప్రత్యయః - భరభాజిభారయుక్తేయంత్రకే- అవపనే- నిధీయమానేనిక్షిప్యమాణేసతి-అధోగతేసాతిభారాదధస్సృతేనోద్గారేణస్వజర్ఘపిచుమందాదిగ్రాసేనపిఝ్ఝర్ఘరోవిషమఃస్వరోయస్యసఃస్వనామరవణసంజ్ఞాంస్ఫుటార్థతాంనిన్యే- రౌతీతిరవణఇతివ్యుత్పన్నం స్వనామయథార్థమకరోదిత్యర్థః అత్రస్వనకరణపదార్థస్యవిశేషణగత్యానామ్నోన్వర్థతాహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం స్వభావోక్త్యాసంకీర్యతే॥ ౮॥ నస్యేతి॥ నసిభవానస్యానాసికారజ్జుః - శరీరావయవాచ్చేతియత్ - తస్యాంగృహీతోపిధృతోపి విషాణయోర్యుగం ధువన్విధూన్వన్ శృంగద్వయంకంపయన్ - ధువతేస్తౌదాదికాల్లటశ్శత్రాదేశః- సూత్కారఇతిశబ్దానుకరణం-అమర్షజఃశబ్దవిశేషోవానసూ

రవివర్తితత్రికః । గోణీం జనేనస్మ నిధాతుముద్ధృతామనుక్షణంనోన్నతశిరః
ప్రతీచ్ఛతి ॥ ౧౦ ॥ నానావిధావిష్కృతసామజస్వరః సహస్రవర్త్మా చప
లైర్దురధ్యయః । గాంధర్వభూయిష్ఠతయా సమానతాం స సామవేదస్య
దధౌ బలోదధిః ॥ ౧౧ ॥ ప్రత్యన్యనాగం చలితస్త్వరావతా నిరస్య కుంతం ద
ధతాన్యమంకుశం । మూర్ధానమూర్ధ్వాయతదంతమండలం ధువన్నరో

త్కారం యథా తథా వివర్తితం త్రికం పృష్ఠవంశాధరసంధిర్యేన సః - పృష్ఠ
వంశాధరే త్రికమిత్యమరః- తనురుక్షా ఉక్షతరః అదస్యాః గౌః - వత్సోక్షా
శ్వర్షభేభ్యశ్చ తనుత్వ ఇతిష్టరచ్ ప్రత్యయః - జనేన ధాతుం పృష్ఠే నిక్షే
ప్తుమనుక్షణముద్ధృతాం గోణీం న ప్రతీచ్ఛతి స్మ స్వీకృతవాన్ - నిధాతుమ
వసరం న దత్తవానిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥..............................
నానేతి ॥ నానావిధా ఆవిష్కృతాః సామజానాం గజానాం-స్వరాః ధ్వ
నయః బృంహితాని యస్మిన్ సః * మతంగస్సామజో గజ ఇతి సజ్జనః- అన్యత్ర
నానావిధా ఆవిష్కృతాః ఉచ్చారితాః సామజాః బృహద్రథంతరాదిసా
మోద్భవాః స్వరాః క్రుష్టాదయస్సప్తస్వరాః యస్మిన్ సః సహస్రవర్త్మా
బహుభిర్మార్గైర్గచ్ఛన్ అన్యత్ర సహస్రశాఖః సహస్రశాఖం సామేతివ
చనాత్- చపలైః అస్థిరైః దురధ్యయః దుర్గమః ఇణః ఖల్ ప్రత్యయః అన్యత్రా
శక్యాధ్యయనః - ఇజః ఖల్ప్రత్యయః- గంధర్వాః అశ్వాః తత్కర్మ గాంధ
ర్వం పారిషదాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః * వాజివాహార్వగంధర్వేత్య
మరః అన్యత్ర గంధర్వా దివ్యగాయకాః తత్కర్మ గాంధర్వం గానమిత్యర్థః-
తద్భూయిష్ఠతయా తత్ప్రాచుర్యేణ ఉపలక్షితః * అంతరాభవసత్త్వేశ్వే
గంధర్వో దేవగాయన ఇత్యమరః - ఈదృశః స బలోదధిః సేనాసముద్రః -
సామవేదస్య సమానతాం దధౌ తత్సామ్యం బభారేత్యర్థః అత్రైకనాళావలం
బిన్యాయేనైకశబ్దాదనేకార్థాభిధానాదర్థశ్లేష ఉభయవిషయః ॥ ౧౧ ॥
ప్రతీతి ॥ అన్యనాగం ప్రతి అన్యగజం ప్రతి చలితః యోద్ధుం ప్రస్థితః ద్విరదః గ
జః కుంతమతిప్రహారాన్నివృత్తనైశిత్యం అంకుశం నిరస్య అన్యమంకుశం దధ
తా త్వరావతా వేగవతా నిషాదినా యంత్రా ఊర్ధ్వాయతమంకుశాఘాత
వ్యథయా ఉపరి ప్రసారితం దంతమండలం విషాణవలయం యస్మిన్ కర్మణి
తద్యథా తథా- మూర్ధానం ధువన్ కంపయన్- ధువతేస్తౌదాదికాల్లటః శ

ధిద్విరదోనిషాదినా ॥ ౧౨ ॥ సంమూర్ఛదుచ్ఛృంఖలశంఖనిస్స్వనః స్వ
నః ప్రయాణే పటహస్య శార్ఙ్గిణః । సత్త్వాని నిన్యే నితరాం మహాంత్యపి వ్య
థాం ద్వయేషామపి మేదినీభృతాం ॥ ౧౩ ॥ కాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియం
దిశద్దిశాముల్లసదంశుముద్ధృతి । ఖాతం ఖురైర్ముద్గభుజాం విపప్రథే గిరే
రధః కాంచనభూమిజం రజః ॥ ౧౪ ॥ మంద్రైర్గజానాం రథమండలస్య

తాద్దేశః కథంచిదరోధి రుద్ధః రుధేః కర్మణి లుఙ్ - అత్రాపి ద్విరదనిషాది వి
శేషణద్వారా కావ్యలింగస్వభావోక్త్యోస్సంకరస్సంగమః ॥ ౧౨ ॥ సంమూ
ర్ఛదితి ॥ శార్ఙ్గిణః కృష్ణస్య ప్రయాణే ప్రచలితే సతి సంమూర్ఛన్నుచ్ఛ్రా
యం గచ్ఛన్ ప్రచురీభవన్ ఉచ్ఛృంఖలో నర్గళః శంఖానాం పాంచజ
న్యాదీనాం నిస్స్వనో యస్మిన్ - పటహస్య స్వనః ద్వయేషాం ఉభయేషామపి
మేదినీభృతాం రాజ్ఞాం పర్వతానాం చ సంబంధీని మహాంత్యపి ధీరాణ్యపి స
త్త్వాని బలాని భూతాని చ నితరాం వ్యథాం నిన్యే నినాయ కృష్ణస్య పటహశ్రవ
ణాదాజ్ఞాం బలాన్యభిభవశంకయా వ్యథితాన్యాసన్ - తథా గిరిస్థితాః -
సింహాదయో జంతవశ్చ కిమిదమితి ససాధ్వసా ఆసన్నిత్యర్థః ॥ వ్యవసా
యే స్వభావే చ పిశాచాదౌ గుణే బలే । ద్రవ్యాత్మభావయోశ్చైవ సత్త్వం
ప్రాణేషు జంతుష్వితి శాశ్వతః- నీవహ్యోర్హరతేశ్చేతి వచనాన్నయ
తేర్ద్వికర్మకత్వం - అత్ర ప్రకృతపటహధ్వనివర్ణనేన మేదినీభృతాం ద్వ
యానాం ప్రకృతానామేవ వ్యథానయనసాధర్మ్యేణౌపమ్యస్య గమ్యతా
యాం కేవలాప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా ॥ ౧౩
కాలేయేతి ॥ దిశాం కాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియం కుంకుమచూర్ణచర్చన
శోభాం-కుంకుమం ఘుసృణం పుంస్యం ప్రోక్తం లోహితచందనం। కాశ్మీరజం
చ విద్వద్భిః కాలేయం జాంగలం స్మృతమితి హలాయుధః- దిశద్దదత్ -ఉల్లసం
తీ స్ఫురంతీ అంశుమద్ద్యుతిరర్కప్రభా యస్మిన్ తత్ ముద్గభుజాం అశ్వానాం ఖు
రైః శఫైః - శఫం క్లీబే ఖురః పుమానిత్యమరః ఖాతం విదారితం గిరేః రైవతకా
ద్రేః అధః యా కాంచనీ భూమిః తజ్జం రజః విపప్రథే విససార ఏతేన భగవాన్ రై
వతకాదవతీర్ణ ఇత్యుక్తం-అత్ర రజసః కాంచనభూమిజత్వేన కుంకుమవిలే
పనశ్రీసదృశశ్రీజనకత్వాత్ కావ్యలింగసంకీర్ణా నిదర్శనా ॥ ౧౪ ॥ మం
ద్రైరితి ॥ మంద్రైః గంభీరైః ॥ మంద్రస్తుగంభీర ఇత్యమరః - రథమండలస్య

నైర్నిర్జుహ్నువే తాదృశమేవ బృంహితం। తారైర్బభూవే పరభాగలాభతః పరిస్ఫుటైస్తైస్తు తురంగహేషితైః॥ ౧౫ ॥ అన్వేతుకామోఽవమతాంకుశగ్రహస్తిరోగతం సాంకుశముద్వహన్ శిరః। స్థూలోచ్చయేనాగమదంతికాగతాం గజోఽగ్రియాతాగ్రికరః కరేణుకాం॥ ౧౬ ॥ యాంతోఽస్పృశంతశ్చరణైరివావనిం జవాత్ప్రకీర్ణైరభితః ప్రకీర్ణకైః। అద్యాపి సేనాతురగా

నైః - రథౌఘధ్వనిభిః - తాదృశం మంద్రమేవ గజానాం బృంహితం బృంహణం - నపుంసకే భావే క్తః॥ జుహ్నువే తిరస్కృతం - గజధ్వనేః రేకరూపత్వేన రథశబ్దాన్న పృథగశ్రావీత్యర్థః - అతఏవ సామాన్యాలంకారః - హ్ను అపనయనే ఇతి ధాతోః నిపూర్వాత్ కర్మణి లిట్ - కుహోశ్చురిత్యభ్యాసహకారస్య జకారః తారైరత్యుచ్చైశ్చర్మం ద్విస్వరవిలక్షణైః - తారోఽత్యుచ్చైః త్రయస్త్రిష్విత్యమరః - తురంగహేషితైః - అశ్వనిస్వనైః * హేషా హ్రేషా చ నిస్వన ఇత్యమరః - తేషు మంద్రధ్వనిషు పరభాగలాభతః వైసాదృశ్యేనోత్కర్షలాభాత్ పరిస్ఫుటైః వ్యక్తరూపైః రేవ బభూవే భూతం తారత్వాదనభిభూతమభూదిత్యర్థః - అతఏవ తద్గుణాలంకారః * సతి హేతావతద్రూపస్వీకారః స్యాదతద్గుణః ఇతి సామాన్యలక్షణాత్ - సామాన్యాతద్గుణయోస్సంసృష్టిః - భువో భావే లిట్ ॥ ౧౫ ॥ అన్వేతుకామ ఇతి॥ అంతికాగతాం ద్వైపాత్సమీపాగతాం కరేణుమేవ కరేణుకాం కరిణీం * కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభ ఇత్యమరః - అన్వేతుకామోఽనుగంతుకామః - తుమ్ కామమనసోరపీతి మకారలోపః - అతఏవ అవమతః అవధూతః అంకుశగ్రహః అంకుశాధానం యేన సః - సాంకుశం తిర్యగ్గతం - అంకుశాకర్షణేన తిర్యగ్భూతం శిరో మస్తకం ఉద్వహన్ అగ్రియాతాగ్రికరః కరిణీగ్రహణాయ పురః ప్రసృతాగ్రహస్తః గజః - స్థూలోచ్చయేన గతివిశేషేణ ఆగమత్ జగామ * స్థూలోచ్చయస్త్వసాకల్యే గజానాం మధ్యమే గతే ఇత్యమరః స్వభావోక్తిః॥ ౧౬ ॥ యాంత ఇతి॥ జవాద్వేగాచ్చరణైరవనీమస్పృశంత ఇవ యాంతః ధావంతః అభితః ప్రకీర్ణైః ఉభయతః ప్రసృతైః - ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః - ఉపలక్షితాః * చామరం తు ప్రకీర్ణకమిత్యమరః - సేనాతురగాః భూషణచామరైర్హేతుభిరద్యాపి అలూనపక్షాః అచ్ఛిన్నపక్షాః ఇతి సవిస్మయైర్జనైర్నిరీక్షితాః ఉత్ప్రేక్షితాః ఇతి యావత్ - ప్ర

స్సవిస్మయైరలూనపక్షా ఇతి మేనిరే జనైః ॥ ౧౬ ॥ ఋజ్వీర్దధానైరపతత్కంధరాశ్చలావచూడాకులఘుర్ఘురారవైః । భూమిర్మహత్యప్యవిలంబితక్రమం క్రమేళకైస్తత్క్షణమేవ చిచ్ఛిదే ॥ ౧౭ ॥ తూర్ణం ప్రణేత కృతనాదముచ్చకైః ప్రచోదితం వేసరయుక్తమధ్వని ॥ అత్యాయనేమిక్షత సాంద్రమేదినీరజశ్చయాక్రాంతభయాదివాద్రవత్ ॥ ౧౮ ॥ వ్యావృత్తవక్త్రైరఖిలైశ్చమూచరైర్వ్రజద్భిరేవ క్షణమీక్షితాననాః । పల్లగ్గరీయః

రాఃకిల అశ్వాస్సపక్షాస్సురైః ఛిన్నపక్షా ఇత్యాగమః అతఏవ వాజిన ఇతి ప్రసిద్ధిః - అత్ర పార్శ్వప్రసృతచామరయోగనిమిత్తయా అశ్వానాం సపక్షత్వోత్ప్రేక్షా సా చ పూర్వోత్ప్రేక్షాపేక్షేతి సజాతీయసంకరః ॥ ౧౬ ॥ ఋజ్వీరితి ॥ కంధరాః గ్రీవాః గ్రీవాయాం శిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః ఋజ్వీః అవక్రాః అవతత్య స్వాభావిక్యపి వక్రితా యథా వైతి తథా ప్రసార్య దధానైః చలావచూడాః చంచలకర్ణచామరాః తే చ తే ఆకులఘుర్ఘురస్వరాశ్చ తైః క్రమేళకైః ఉష్ట్రైః * ఉష్ట్రే క్రమేళకమయమహాంగా ఇత్యమరః మహతీ దవీయస్యపి భూమిః అధ్వదేశః అవిలంబితక్రమం క్రమః పాదక్షేపః ద్రుతపాదక్షేపం యథా తథా తత్క్షణమేవ తస్మిన్నేవ క్షణే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - చిచ్ఛిదే క్షుణ్ణా కర్మణి లిట్ - మహాంతమధ్వానం క్షణాత్ చూర్ణయంతో జగ్ముగప్త్రా ఇత్యర్థః స్వభావోక్తిః ॥ ౧౭ ॥ తూర్ణమితి ॥ అధ్వని ప్రణేత్రా సారథినా ఉచ్చకైస్తారం కృతనాదం త్రాసార్థం కృతారవం యథా తథా తూర్ణం శీఘ్రం ప్రచోదితం ప్రేరితం వేగేన సరంతీతి వేసరాః గర్దభేనాశ్వాయాముత్పన్నాః అశ్వతరాఖ్యాభారవహాః పశువిశేషాః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః తద్యుక్తం శకటం వేసరయుక్తమిత్యుచ్యతే౽త్ కర్తృ అత్యాయయే నేమీ చక్రధారే * చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్యమరః తాభ్యాం క్షతః ఉద్ధతః సాంద్రశ్చయః మేదినీరజసాం చయః సమూహః తస్యాక్రాంతేరాక్రమణాత్ భయాదివ అద్రవత్ అధావదితి వేగాతిశయోక్తిః హేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ వ్యావృత్తేతి ॥ వ్రజద్భిర్గచ్ఛద్భిరేవ న తు తిష్ఠద్భిః కంచుకిభయాదితి భావః అత ఏవ వ్యావృత్తవక్త్రైః పరావర్తితముఖైః అఖిలైః చమూచరైః సేనాచరపురుషైః - చరేష్టః క్షణమీక్షితాననాః న తు చిరం తావతైవ తాసాం దృష్టిపథాతివృత్తేరితి భా

కుచకంప్రకంచుకం యయుస్తురంగాధిరుహోవరోధికాః ॥ ౨౦ ॥ పా
దైః పురః కూబరిణాం విదారితాః ప్రకామమాక్రాంతతలాస్తతో గజైః । భ
గ్నోన్నతానంతరపూరితాంతరా బభుర్భువః కృష్టసమీకృతా ఇవ ॥ ౨౧ ॥
దుర్దాంతముత్ప్లుత్య నిరస్తసాదినం సహాసహాకారమలోకయజ్జనః । ప
ర్యాణతస్స్రస్తమురోవిలంబినస్తురంగమం ప్రద్రుతమేకయా దిశా ॥ ౨౨ ॥
భూభృద్భిరప్యస్ఖలితాః ఖలూన్నతైరపహ్నువానాః సరితః పృథూరపి । అ

వః - తురంగానధిరోహంతీతి తురంగాధిరుహః అశ్వాధిరూఢాః అన్యేభ్యోపి దృశ్యత ఇతి క్విప్ - అవరోధః ఆసామస్తీత్యవరోధికాః అంతఃపురస్త్రియః - అత ఇనిఠనావితి ఠన్ ప్రత్యయః - వల్గతోః తురంగవల్గనాదుల్లళతోః గరీయసోః మహత్తరయోః కుచయోః కంప్రః చలః కంచుకః కూర్పాసకో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా యయుః స్వభావోక్తిః ॥ ౨౦ ॥ పాదైరితి ॥ కూబరః యుగాధారః దారువిశేషః - కూబరస్తు యుగంధర ఇత్యమరః - స ఏషామస్తీతి కూబరిణాం రథానాం పాదైశ్చక్రైః పురః పూర్వం విదారితాః - తతో రథనేమివిదారణానంతరం - గజైః ప్రకామం పర్యాప్తమాక్రాంతతలాః - పాదవిక్షిప్తోపరిభాగాః అత ఏవ భగ్నా విదారితా యే ఉన్నతా ఉత్తానాః అనంతరాః సన్నిహితభాగాః తైః పూరితా ఆరోపితా ఆనతా నిమ్నభాగా యాసాం తాః తథోక్తాః భువః కృష్టసమీకృతాః పూర్వం కృష్టా హలిభిః భిన్నాః అనంతరం బీజావపనార్థం సమీకృతా ఇవ బభుః శుశుభిరే ॥ ౨౧ ॥ దుర్దాంతమితి ॥ దుర్దాంతమశిక్షితం అత ఏవ ఉత్ప్లుత్య నిరస్తః పాతితః సాదీ యంతా యేన తం కించ ఉరోవిలంబినః ఉత్పతనక్షోభేన పృష్ఠాద్విస్రస్య ఉరసి లంబమానాత్ పల్యాణతః పల్యయనాత్ త్రస్తం భీతం అత ఏవ ఏకయా అన్యయా దిశా మార్గాంతరేణేత్యర్థః - ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః ప్రద్రుతం పలాయితం తురంగమం జనః సహాసహాకారం హాసహాకారాభ్యాం సహ అలోకయత్ స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౨౨ ॥ భూభృద్భిరితి ॥ ఉన్నతైరపి భూభృద్భిః భూధరైః భూపైశ్చ అస్ఖలితాః అప్రతిహతాః పృథూః మహతీరపి సరితో యమునాప్రభృతీర్నదీరపహ్నువానాః స్వమహిమ్నాచ్ఛాదయంతీ త్రిభిర్మార్గైర్గచ్ఛతీతి త్రిమార్గా గంగా పరమత్యంతమన్వర్థా అనుగతార్థా సంజ్ఞా త్రిమార్గా నామధేయం యు

స్వర్థ్యసంజ్ఞైవ పరం త్రిమార్గగా యయావసంఖ్యైః పథిభిశ్చమూరసౌ
౨౩ ॥ త్రస్తౌ సమాసన్నకరేణుసూత్కృతాన్నియంతరి వ్యాకులముక్తరజ్జుకే। క్షిప్తావరోధాంగనముత్పథేన గాం విలంఘ్య లఘ్వీం కరభౌ బభంజతుః ॥ ౨౪ ॥ స్రస్తాంగసంధౌ విగతాక్షపాటవే రుజా నికామం వికలీకృతే రథే। ఆప్తేన తక్ష్ణా భిషజేవ తత్క్షణం ప్రచక్రమే లంఘనపూర్వకః క్రమః॥
౨౫ ॥ ధూర్భఙ్గసంక్షోభవిదారితోష్ట్రికః గళన్మధుప్లావితదూరవర్త్మ

స్యాః సైవ ఖలు - త్రిభిరేవ మార్గైః ర్యయా న చతుర్థైరిత్యర్థః - అసౌ చమూరసంఖ్యైః పథిభిర్యయా అతో గంగాయా అప్యధికా చమూరితి భావః - అత ఏవ వ్యతిరేకాలంకారః * భేదప్రధానం సాధర్మ్యముపమానోపమేయయోః ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్స ఉచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥ త్రస్తావితి ॥ సమాసన్నస్య ప్రత్యాసన్నస్య కరేణోరిభస్య సూత్కృతాన్నూత్కారాత్ త్రస్తౌ కరభౌ వేసరౌ * కరభో వేసరేఽప్యుష్ట్రే ఇతి సజ్జనః - నియంతరి సారథౌ వ్యాకులం వ్యగ్రం యథా తథా ముక్తరజ్జుకే త్యక్తప్రగ్రహే సతి - క్షిప్తాః పాతితాః అవరోధాంగనా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఉత్పథేనాపథేన - ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినా సమాసాంతః - గాం భూమిం విలంఘ్య దూరమతీత్య లఘ్వీం రథీం బభంజతుః - భగ్నవంతౌ - అత్ర త్రాసస్య విశేషణగత్యా భంజనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే ॥ ౨౪ ॥ స్రస్తేతి ॥ స్రస్తాః శ్లిష్టాః అంగయోః రథాంగయోః అంగానాం కరచరణాదీనాం చ సంధయః సంధిభాగా యస్య తస్మిన్ - విగతమక్షస్య చక్రాధారకాష్ఠస్య అక్షాణామింద్రియాణాం చ పాటవం సామర్థ్యం యస్య తస్మిన్ - రథే స్యందనే శరీరే చ * రథః స్యాత్స్యందనే కాయే ఇతి విశ్వః - రుజా భంగేన రోగేణ చ నికామం - వికలీకృతే దుర్బలీకృతే సతి - ఆప్తేన హితేన తక్ష్ణా వర్ధకినా ఆప్తేన భిషజా వైద్యేనేవ * భిషగ్వైద్యౌ చికిత్సక ఇత్యమరః - తక్షా తు వర్ధకిస్త్వష్టేత్యమరః - తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - లంఘనం పాదేనాక్రమణం - ఉపవాసశ్చ * లంఘనం తూపవాసే స్యాద్గమనే ప్లవనేఽపి చేతి విశ్వః - తత్పూర్వకః క్రమో విధిః - ప్రచక్రమే ప్రక్రాంతః - ప్రాయేణ జ్వరాదిచికిత్సాయా లంఘనపూర్వకత్వాదితి భావః - శ్లేషాలంకారః ॥ ౨౫ ॥ ధూరితి ॥ స్థాణౌ కీలే * స్థాణుః కీలే స్థిరే

ని । స్థానే నిషంగిణ్యనసి క్షణం పురః శుశోచ లాభాయ కృతవ్యయో వణిక్ ॥
౨౬॥ భేరీభిరాకృష్టమహాగుహాముఖో ధ్వజాంశుకైస్తర్జితకందలీవనః । ఉ
త్తుంగమాతంగజితాలఘూపలో బలైస్స పశ్చాత్ క్రియతే స్మ భూధరః ॥ ౨౭
వన్యేభదానానిలగంధదుర్ధరాః క్షణం తరుచ్ఛేదవినోదితక్రుధః । వ్యాళ
ద్విపా యంతృభిరున్మదిష్ణవః కథంచిదారాదపథేన నిన్యిరే ॥ ౨౮॥ తైర్వైజ

హారే ఇతి విశ్వః - నిషంగిణి సక్తే అనసి శకటే "క్లీబేనశ్శకటోऽస్త్రీ స్యాత్" ఇత్యమరః - ధురో భగ్నస్య భంగేన యః సంక్రాంభోऽపవర్యాసః తేన విదారితాభిన్నా యా ఉష్ట్రికా మృణ్మయం మద్యభాండం "ఉష్ట్రికా మృత్తికాభాండభేదే కరభయోషితి" ఇతి విశ్వః - తతో గళతా స్రవతా మధునా మద్యేన ప్లావితం సిక్తం దూరవర్త్మ దీర్ఘాధ్వా యేన తస్మిన్ - తథా సతి - పురః పూర్వం లాభాయ కృతవ్యయః వణిక్ క్రయవిక్రయికః క్షణం శుశోచ - అత్ర మధుప్లావితధనవ్యయయోః విశేషణగత్యా శోకహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౨౬ ॥ భేరీభిరితి ॥ భేరీభిరాకృష్టాని నిందితాని గుహాముఖాని యేన సః భేరీఝాంకారభర్త్సితనితాంతవాత్యాముఖరమహాగుహాద్వార ఇత్యర్థః - మహాధ్వజాంశుకైస్తర్జితాని భర్త్సితాని కందలీదళాని రంభాపత్రాణి యేన సః ఉత్తుంగైః మాతంగైః జితాః అలఘూపలాః స్థూలపాషాణా యేన సః - భూధరో రైవతకాద్రిః - బలైః సైన్యైః పశ్చాత్ క్రియతే స్మ పశ్చాత్కృతః స్వయం దూరగమనేన పృష్ఠతః కృత ఇత్యర్థః - ఉక్తవిశేషణమహిమ్నా అధరీకృత ఇతి చ ప్రతీయతే లట్ - స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ ॥ ౨౭ ॥ వన్యేతి ॥ వన్యేభదానానిలగంధైః వనగజమదమారుతగంధాఘ్రాణేన దుర్ధరాః క్రోధాంధ్యాత్ దుర్గ్రహాః అత ఏవ క్షణం తరుచ్ఛేదేన వినోదితక్రుధః - ప్రతిగజాసన్నిధానేऽపి వృక్షాణాం భంగేనాపనీతక్రోధాః ఉన్మదిష్ణవోऽత్యంతమదశీలాః - అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ - వ్యాలద్విపాః దుష్టగజాః - యంతృభిరాధోరణైః కథంచిదారాత్ దూరాదపథేనామార్గేణ - పథో విభాషేతి నిషేధవికల్పాత్ - ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - అపథం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం - నిన్యిరే నీతాః - అత్రాపి ద్విపవిశేషణానాం తదపనయనహేతుకత్వాత్ స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే ॥ ౨౮ ॥ తైరితి ॥ వైజయంత్యః పతాకాః తాసాం ప్రావనరాజయ ఇవ తాభిరాజంతీతి తథోక్తైః - గిరీణాం ప్రతిచ్ఛందాః ప్రతినిధ

యంతీవనరాజిరాజిభిగ్గిరిప్రతిచ్ఛందమహామతంగజైః । బహ్వ్యఃప్రస
ర్పజ్జనతానదీశతైర్భువో బలైరంతరయాంబభూవిరే ॥ ౨౯ ॥ తస్థిము
హూర్తంహరిణీవిలోచనైః సదృశాంశిదృష్ట్వానయనానియోషితాం। ము
త్వాథసత్రాసమనేకవిభ్రమక్రియావికారాణిమృగైఃపలాయ్యత॥ ౩౦ ॥
నిమ్నానిదుఃఖాదవతీర్యసాదిభిస్సయత్నమాకృష్టకశాశ్మనైశ్శనైః । ఉత్తే

యస్తత్సదృశా ఇత్యర్థః - ఏతస్మాదేవస్పష్టోపమాలింగాదస్యత్రాప్యుపమి
తసమాసాశ్రయణం - తేమహాతుతంగజాయేషుతైః జనతాజనసమూహా
స్తానద్యఇవతాసాం శతానివ్రసర్పంతి ప్రవహంతియేషుతైస్తథోక్తైః -
తైర్బలైః-సైన్యైర్బహ్వ్యోబహవః - బహ్వాదిభ్యశ్చేతివికల్పాదీకా
రః- భువో భూమయః- అంతరయాంబభూవిరేఅంతరాదూరాఃకృతాఅతి
క్రాంతాఇత్యర్థః- నకేవలంరైవతకాద్రిరేవేతిభావః- బలైర్విపుల్యా
దాచ్ఛాదితాఇత్యర్థః- ఉక్తవిశేషణావగతసాదృశ్యాదగృహీతభేదాః- కృ
తాఇతిచగమ్యతే - ఏతేనాభేదాధ్యవసాయాదేవాస్యాక్రమరూపాంతరీ
కరణస్యబలవిశేషణావగతసాదృశ్యస్య హేతుత్వాత్తదంగభూతోపమా
సంకీర్ణంపదార్థహేతుకంకావ్యలింగం- శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యు
త్థాపితమితిసంకరః-అంతరశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిలిట్-ఆమ్
ప్రత్యయేభువోనుప్రయోగః॥ ౨౯॥ తస్థఇతి । హరిణీవిలోచనైస్సదృశాంశి
సదృశాని- నపుంసకస్యఝలచఇతినుమ్ - యోషితాంనయనానిదృష్ట్వా-
మృగైః కృష్ణసారైః కర్తృభిర్ముహూర్తమల్పకాలం * ముహూర్తమల్ప
కాలేస్యాద్ఘటికాద్వితయేపిచేతివిశ్వః- తస్థేస్థితం - హరిణీవిలోచనశంక
యేతిభావః - అథానంతరమనేకవిభ్రమక్రియాః విలాసక్రియాఏవవికా
రాయేషాంతానిమత్వాసవిలాసానిజ్ఞాత్వేత్యర్థః- సత్రాసంసభయంయ
థాతథాపలాయ్యతపలాయితం హరిణీదుర్లభైర్విలాసైర్యోషిత్స్వేత్యవా
దితిభావః- అతఏవనిశ్చయాంతఃసంశయాలంకారః పరాపూర్వాద్దయతే
ర్భావేలజ్- ఉపసర్గస్యాయతావితిలత్వమ్॥ ౩౦॥ నిమ్నానీతి॥అర్వతామ
శ్వానాం*వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయఇత్యమరః - అర్వ
ణస్త్రసావనఞఇతిత్రాదేశః - వ్రజాఃసమూహాః- సాదిభిరశ్వారూఢైఃస
యత్నమాకృష్టకశాః- దృఢగృహీతవల్గాస్సంతః - యద్యప్యశ్వాదేస్తాదనీ

రురుత్తాలఖురారవంద్రుతాః శ్లథీకృతప్రగ్రహమర్వతాం వ్రజాః॥ ౩౧ ॥
అధ్యధ్వమారూఢవతైవ కేనచిత్ ప్రతీక్షమాణేన జనం ముహుర్ధృతః । దా
క్ష్యం హి సద్యః ఫలదం యదగ్రతశ్చఖాదదాశేరయువా వనావలీః ॥ ౩౨ ॥
శౌరేః ప్రతాపోపనతైరితస్తతస్సమాగతైః ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిః ।
ఏకాతపత్రా పృథివీభృతాం గణైరభూద్బహుచ్ఛత్రతయా పతాకినీ॥ ౩౩ ॥

కశేత్యమరః తథా వ్యస్త్రత్రతాడనీవల్గయోః కశేతిదర్శనాదవిరోధః - శ
నైః దుఃఖాత్పృథ్వీన్నమాన్నిమ్నభూప్రదేశానవతీర్య ఉత్తాలఖురార
వం ఉచ్చతరశఫశబ్దం శ్లథీకృత ప్రగ్రహం శిథిలితవల్గ చయ యథాతథా - ద్రు
తాః సత్వరాస్సంత ఉత్తేరుః ఉత్ ప్లవిరే - నిమ్నభూశనైరవతీర్యాథశీ
ఘ్రం ధావంతీత్యశ్వానాం స్వభావ ఇతి భావః - అతఏవ స్వభావోక్తిర
లంకారః॥ ౩౧॥అధ్యధ్వమితి॥ దక్షస్యభావో దాక్ష్యం కౌశలం సద్యః ఫలదం
హి- యతః- యద్యస్మాదధ్యధ్వమధ్వని-విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-అనశ్చేతిస
మాసాంతోచ్ ప్రత్యయః- నస్తద్ధితఇతిటిలోపః ఆరూఢవతైవ ఆరుహ్యైవ
స్థితేన - నిష్ఠేతిరుహేః క్తవతుప్రత్యయః - జనం శనైః పశ్చాదాగచ్ఛంతం
స్వజనం ప్రతీక్షమాణేన కేనచిత్పుంసేతి శేషః - ముహుర్ధృతః - స్థాపితోపి
దాశేరయువా తరుణోష్ట్రః- విశేషణసమాసః - అగ్రతో వనావలీశ్చఖాద
పురఃపిచుమందాదికం భక్షయామాసేత్యర్థః - నహి కుశలో వృథా కా
లం యాపయతీతి భావః - అత్ర దాక్ష్యసాఫల్యస్య సామాన్యస్య విశేషదా
శేరకౌశలేన సమర్థనాద్విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతర
న్యాసః॥ ౩౨॥శౌరేరితి॥శౌరేః కృష్ణస్య పతాకినీ సేనా - వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః.
ప్రతాపేన హరి తేజసా ఉపనతైర్నమ్రైర్విధేయైరిత్యర్థః - అతఏవేతస్త
తః సమాగతైః - పార్శ్వదేశాదాగతైః ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిర్హరి
సన్నిధౌ వినయనమ్రవిగ్రహైః - పృథివీభృతాం రాజ్ఞాం గణైర్హేతునా బ
హుచ్ఛత్రతయా అసంఖ్యాతాతపత్రవత్తయానిమిత్తేన ఏకాని కేవలాన్యా
తపత్రాణి యస్యాః సా ఏకాతపత్రా కేవలాతపత్రమయీ అభూత్ - ఆతప
త్రాతిరిక్తం- నకించిదలక్ష్యతేత్యర్థః * ఏకేముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః-
బహుచ్ఛత్రాస్యైకచ్ఛత్రేతి విరోధావభాసనాద్విరోధాభాసోలంకారః॥
౩౩॥ఆగచ్ఛతఇతి॥అన్వంచతీత్యన్వక్ తస్మిన్ అనూచిస్పృష్ఠదేశే - ఋత్వి

ఆగచ్ఛతోఽఞ్చితగజస్య ఘణ్టయోః స్వనం సమాకర్ణ్య సమాకులాఙ్గనాః । దూరాదపావర్తితభారవాహనాః పథోపసస్రుస్త్వరితం చమూచరాః ॥ ౩౪ ॥ ఓజస్వివర్ణోజ్జ్వలవృత్తశాలినః ప్రసాదినోఽనర్ఘ్యగోత్రసంవిదః । శ్లోకానుపేన్ద్రస్య పురః స్మ భూయసో గుణాన్ సముద్దిశ్య పఠన్తి వన్దినః ॥ ౩౫ ॥ నిశ్శేషమాక్రాన్తమహీతలో జలైశ్చలన్ సముద్రోఽపి సముజ్ఝితస్థితిమ్ । గ్రామేషు సైన్యైరకరోదవారితైః కిమవ్యవస్థాం చలితోఽపి

గాదీనాం చేః క్విప్ప్రత్యయః ఆగచ్ఛతో గజస్య ఘణ్టయోర్ఘోషం స్వనం సమాకర్ణ్య సమాకులాఙ్గనాః సంభ్రాన్తవధూకాః చమూచరాః - దూరాదేవ పావర్తితా అపసారితా భారస్యాన్నాదేర్వాహనా భారవాహనా భారవాహిన ఉష్ట్రాదయో యైస్తే తథా సన్తః - వాహనమాహితాదితి ణత్వం - వహేర్ణ్యన్తాత్ కరణే ల్యుట్ - త్వరితం చపలం శీఘ్రం పథో మార్గాదపససృరపజగ్ముః - స్వభావోక్తిః ॥ ౩౪ ॥ ఓజస్వీతి ॥ వన్దినః స్తుతిపాఠకాః "వన్దినః స్తుతిపాఠకాః" ఇత్యమరః - ఓజస్వీ వర్ణః తేజస్వీ వర్ణః క్షత్రవర్ణః తస్య యదుజ్జ్వలం వృత్తముదగ్రవ్యాపారః విజయాఖ్యః తేన శాలత ఇతి తచ్ఛాలీ తస్య - అన్యత్ర ఓజస్విభిర్వర్ణైః సమాసభూయిష్ఠాక్షరైరుజ్జ్వలాస్తైశ్చ తైర్వృత్తశాలినో వసన్తతిలకాదిచ్ఛన్దోబద్ధవిశేషశాలినశ్చ "వృత్తం చారిత్రఛన్దసోః" ఇతి విశ్వః - తాన్ ప్రసాదోఽప్యస్తీతి ప్రసాదీ తస్య ప్రసాదినోఽనుగ్రహశీలస్య - అన్యత్ర ప్రసాదగుణయుక్తాన్ "ప్రసిద్ధార్థపదత్వం యత్స ప్రసాదో నిగద్యతే" ఇతి - అనర్ఘ్యే గోత్రసంవిదా కులాచారో యేషాం తస్య - అన్యత్ర కులనామాని యైస్తాన్ వంశనామాఙ్కితానిత్యర్థః - "సంవిద్యుద్ధే ప్రతిజ్ఞాయాం సఙ్కేతాచారనామసు" ఇతి వైజయన్తీ - ఏవంభూతస్య ఉపేన్ద్రస్య హరేర్గుణాన్ సముద్దిశ్యాధికృత్య భూయసో బహులాన్ శ్లోకాన్ స్తుతిపద్యాని పురోఽగ్రే పఠన్తి స్మ - అత్రోపేన్ద్రస్య తచ్ఛ్లోకానాం చ వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతానాం శ్లేషకృతసాధర్మ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాం శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా శ్లేషశ్చ కృతీకృతార్థప్రత్యయేషు శాబ్దః ॥ ౩౫ ॥ నిశ్శేషమితి ॥ చలన్ కల్పాన్తే క్షుభితః సముద్రోఽపి జలైర్నిశ్శేషమాక్రాన్తమహీతలః నిమజ్జితసకలభూగోళకస్సన్ - స్థితం మర్యాదాం వేలాలఙ్ఘనలక్షణాం సముజ్ఝితవానితి - కేశవస్తు ప్రచలితోఽపి

కేశవః ॥ ౩౬ ॥ కోశాతకీపుష్పగుళుచ్ఛకాంతిభిర్ముఖైర్వినిద్రోల్బణబా
ణచక్షుషః । గ్రామీణవధ్వస్తమలక్షితా జనైశ్చిరం వృతీనాముపరి వ్యలోక
యన్ ॥ ౩౭ ॥ గోష్ఠేషు గోష్ఠీకృతమండలాసనాన్ సనాదముత్థాయము
హుస్సవల్గతః । గ్రామ్యానపశ్యత్కపిశం పిపాసతః స్వగోత్రసంకీర్తన
భావితాత్మనః ॥ ౩౮ ॥ పశ్యన్ కృతార్థైరపివల్లవీజనో జనాధినాథంనయ

ప్రస్థితోపి అవారితైరస్ఖలితైః - ప్రసన్నైర్నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతల
స్సన్ గ్రామేష్వవ్యవస్థామర్యాదాంకిం కరో న్నాకరోదేవేత్యర్థః- అ
తోపమానాత్సముద్రాదుపమేయస్య కేశవస్య మర్యాదానతిక్రమేణాధి
క్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౩౬ ॥ కోశాతకీతి ॥ కోశా
తకీపుష్పగుళుచ్ఛకాంతిభిః- పటోలీప్రసూనగుచ్ఛసచ్ఛాయైః - స్మరపా
ండురైరిత్యర్థః * కోశాతకీ పటోలీస్యాదితి హలాయుధః - ముఖైరుపలక్షి
తాః వినిద్రంవికసితం-అతఏవోల్బణం విపులం బాణంనీలసైరేయకపుష్ప
మివచక్షుర్యాసాం తాః * నీలీఝింటీద్వయోర్బాణ ఇత్యమరః- గ్రామేషుభ
వా గ్రామీణాః - గ్రామాద్యఖఞావితి ఖఞ్ ప్రత్యయః - తాశ్చవధ్వశ్చవల్లీ
స్త్రియః- తంకృష్ణంగ్రామాంతగామినమితిభావః- జనైశ్చమూచరైరలక్షి
తాః వృతిభిస్తిరోహితా ఇత్యర్థః చిరంవృతీనాంకంటకశాఖావరణానాము
పరిఉపరితనావకాశేష్వలోకయన్- ఉపమాస్వభావోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౩౭ ॥
గోష్ఠేష్వితి ॥ సకృష్ణః గావస్తిష్ఠంత్యేష్వితిగోష్ఠానిగోస్థానాని * గోష్ఠంగో
స్థానకమిత్యమరః- సుపిస్థ ఇతికప్రత్యయః-అంబాంబగోభూమీత్యాదినాష
త్వం- గోష్ఠీషువార్తాసు * గోష్ఠీసభాయాంసంలాపఇతివిశ్వః - కృతాని
మండలాసనాని మండలాకారేణోపవేశనాని యైస్తాన్ముహుః సనాదం
క్ష్వేళాట్టహాసారావ సహితం యథాతథోత్థాయ వల్గతఉత్ప్లవమా
నాన్ - కపిశంమద్యం * కశ్యంమద్యంచమైరేయంకపిశంకాపిశాయనమితి
హలాయుధః- పిపాసతః ముహుర్ముహుః పాతుమిచ్ఛతః-పిబతేస్సన్నం
తాల్లటః- శతరిశప్ - స్వగోత్రసంకీర్తనేస్వనామసంకీర్తనేభావితాత్మ
నః ప్రవర్తితచిత్తాన్ కృష్ణనామానిగాయత ఇత్యర్థః - గ్రామేషుభవాన్
గ్రామ్యాన్ ఘోషజనానిత్యర్థః గ్రామాద్యఖఞావితియప్రత్యయః-అప
శ్యదాలోకితవాన్-స్వభావోక్తిః ॥ ౩౮ ॥ పశ్యన్నితి ॥ ఏకాంతమాధుర్యాత్స్వం

యా వితృష్ణతాం । ఏకాంతముగ్ధా నవబుద్ధవిభ్రమైః ప్రసిద్ధవిస్తారగుణై
ర్విలోచనైః ॥౩౯॥ ప్రీత్యా నియుక్తాన్ లిహతీః స్తనంధయాన్నిగృహ్య పా
రీముభయేన జానునోః । వర్ధిష్ణుధారాధ్వనిరోహిణీః పయశ్చిరం నిదధ్యౌ
దుహతః స గోమహః ॥౪౦॥ అభ్యాజతో భ్యాగతతూర్ణతర్ణకాన్నిధా
నహస్తస్య పురో దధుక్షతః । వర్గాద్గవాం హుంకృతిచారునిర్యతీమరిర్మ

తముగ్ధతయా అనవబుద్ధవిభ్రమైరజ్ఞాతవిలాసైః కింతు ప్రసిద్ధో విస్తార ఏవ గు
ణో యేషాం తైరతివిశాలైరిత్యర్థః - కృతార్థైరపి సకృద్దర్శనాత్ లబ్ధవి
స్తారఫలైరపీత్యర్థః - విలోచనైః జనాధినాథం కృష్ణం పశ్యన్ పల్లవీజనో
గోపాంగనాజనః వితృష్ణతాం తృప్తతాం నయయౌ భూయోభూయః పశ్య
న్నపి నాలంబుద్ధిమవాపేత్యర్థః - తృప్తికారణే దర్శనే సత్యపి తృప్తికా
ర్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిః - పాకృష్ణస్య మదనకోటిలావణ్యలక్ష్మీం వ్యంజ
యతి ॥౩౯॥ ప్రీత్యేతి ॥ నియుక్తాన్ వామపాద ఏవ సంయతాన్ - స్తనంధ
యం ధయంతి పిబంతీతి స్తనంధయాన్వత్సాన్ - నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోరితి
ధేటః ఖశ్ ప్రత్యయః - ప్రీత్యా వాత్సల్యేన లిహతీర్జిహ్వయాస్వాదయం
తీః రోహిణీర్గాః * అర్జున్యఘ్న్యా రోహిణీ స్యాదిత్యమరః - పయః క్షీరం
జానునోరుభయేన జానుద్వయేన పారీం దోహనపాత్రీం * పారీ పాత్రీపదా
గయోరితి విశ్వః - నిగృహ్య నిరుధ్య వర్ధిష్ణుధారాధ్వనిః వర్ధనశీలక్షీరధారాశ
బ్దః యథా భవతి తథా దుహతః ప్రపూరయతః - దుహేః లటః శతరి శప్ - దు
హ్యాజితి ద్వికర్మకత్వం - గాః దుహంతీతి గోదుహః గోదోహకాః - సత్సూ
ద్విషేత్యాదినా క్విప్ స హరిః చిరం నిదధ్యౌ అవలోకయతిస్మ * నిధ్యానమ
వలోకనమితి వైజయంతీ - స్వభావోక్తిః ॥౪౦॥ అభ్యాజత ఇతి ॥ అభ్యాజతః
దోగ్ధురభిముఖమాగచ్ఛతః - అజేర్లటః శత్రాదేశః - నిధానం పాదబంధన
దామ * నిధానం దామసందానం పశూనాం పాదబంధనమితి వైజయంతీ - తద్ధ
స్తే యస్య తస్య నిధానహస్తస్య దధుక్షతో దోగ్ధుమిచ్ఛతో దోగ్ధురితి శేషః -
దుహేః సన్నంతాల్లటః శత్రాదేశః ఘత్వధత్వే - పురోగే అభ్యాగతో అభిముఖ
మాగతః తూర్ణః త్వరమాణః తర్ణకో బాలో వత్సో యస్యాస్తాం
సద్యోజాతస్తు తర్ణక ఇత్యమరః - గవాం వర్గాద్గోవ్రజాత్ - హుంకృతిచారు
హుంకారమనోహరం యథా తథా నిర్యాంతీం నిర్గచ్ఛంతీం - ఇణః శతరి జీప్

ధారైక్షుతగోమతల్లికాం ॥ ౪౧॥ సవ్రీహీణాం యావదపాసితుంగతాః శుకాన్ మృగైస్తావదుపద్రుతశ్రియాం । కైదారికాణామభితస్సమాకులాః సహాసమాలోకయతిస్మ గోపికాః॥ ౪౨॥ వ్యాసేద్ధుమస్మానవధానతః పురా చలత్యసావిత్యుపకర్ణయన్నసౌ । గీతాని గోప్యాః కలమం మృగవ్రజో ననూనమత్తీతి హరిర్వ్యలోకయత్॥ ౪౩॥ లీలాచలత్ స్త్రీచరణారు

ఇతో యణాదేశః-ప్రశస్తాం గాం గోమతల్లికాం-ప్రశంసావచనైశ్చేతి నిత్యసమాసః * మతల్లికామచర్చికా ప్రకాండముద్ధతల్లజౌ । ప్రశస్తవాచకాన్యమూనీత్యమరః- మధోరరిర్మధుసూదనః ఐక్షత ఈక్షితవాన్- ఈక్ష దర్శనే- ఆడజాదీనామిత్యాట్-ఆటశ్చేతి వృద్ధిః స్వభావోక్తిః॥ ౪౧॥ ......
సవ్రీతి । యావచ్ఛుకాన్ కీరానపాసితుం నివారయితుం గతాస్తావన్మృగైరుపద్రుతశ్రియాముపప్లుతసంపదాం వ్రీహీణాం వ్రీహిమతాం - వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతి ఇనిప్రత్యయః - కైదారికాణాం క్షేత్రసమూహానాం * పుంనపుంసకయోర్వప్రః కేదారం క్షేత్రమస్యతు । కైదారకం స్యాత్కైదార్యం క్షేత్రం కైదారికం గణే ఇత్యమరః - రజ్వకవచినశ్చేతి చకారాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయః - కృదన్యోగాత్ కర్మణి షష్ఠీ - గోపికాః గోపస్త్రియః ఉభయతః సమాకులాః వ్యగ్రాః సమాకృష్యమాణాస్సతీరిత్యర్థః । సహరిః సహాసమాలోకయతిస్మ - అత్ర సహాసావలోకనస్యవిశేషణగత్యా సమాకులపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౪౨॥ వ్యాసేద్ధుమితి॥ గోప్యాః శాలిగోప్త్ర్యాః - గౌరాదిత్వాత్ జీష్ - గీతాని ఉపకర్ణయన్ శృణ్వన్ - అసౌ మృగవ్రజః - అసౌకోపి అస్మాన్ వ్యాసేద్ధుం నివారయితుం అవధానతో గీతైకాగ్ర్యాత్ - పురా చలతి చలిష్యతి - యావత్పురానిపాతయోర్లట్ - ఇత్థం మత్వేతి శేషః కలమం శాలివిశేషం- నాత్తి నఖాదతి- నూనం-ఇత్థంతర్కయన్నితి శేషః-హరిర్వ్యలోకయత్ - అత్ర మృగాణాం కలమఖాదననివృత్తైః గీతాసక్తినిమిత్తాయాస్తదాకర్ణనసుఖభంగహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౪౩॥ లీలేతి ॥ అనుగతాం ఆప్లవేషు తేఅనూపాః జలప్రాయదేశాః - జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధఇత్యమరః - ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యబహువ్రీహౌ వోత్తరపదలోపశ్చ- ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః - ఊదనోర్దేశ ఇత్యూ

ణోత్పలంస్ఖలత్తులాకోటినినాదకోమలః। శౌరేరుపానూపమపాహరన్మనః
స్వనాంతరాదున్మదసారసారవః ॥ ౪౪ ॥ ఉచ్చైర్గతామస్థగితాంగరీ
యసీంతదాతిదూరాదపితస్యగచ్ఛతః । ఏకేసమూహుర్బలరేణుసంహ
తింశిరోభిరాజ్ఞామపరేమహీభృతః ॥ ౪౫ ॥ ప్రాయేణనీచానపిమేదినీభృ
తోజనస్సమేనైవపథాధిరోహతి। సేనామురారేః పథఏవసాపునర్మహా

శారః- తేషాంసమీపేఉపానూపం-సమీపార్థేఽవ్యయీభావః- లీలయా
చలతీచంచలే యే(స్త్రీ)యాశ్చరణే అరుణోత్పలేరక్తోత్పలేఇవతయోః స్ఖ
లంత్యా యాతులాకోట్యానూపురే* పాదాంగదంతులాకోటిర్మంజీరో
నూపురో(స్త్రీ)యామిత్యమరః - తయోర్నినాదఇవకోమలోమధురః ఉన్మ
దసారసారవః మత్తహంసకూజితం * చక్రాంగస్సారసోహంస ఇతిశబ్దా
ర్ణవే- శౌరేర్మనః - స్వనాంతరాదపాహరత్ - అత్రమనోహరణస్ఖలీ
లేత్యాదివిశేషణార్థహేతుకత్వాదుపమాసంకీర్ణంకావ్యలింగం॥౪౪॥
ఉచ్చైరితి॥తదాతస్మిన్సమయేఅతిదూరాద్గచ్ఛతోపితస్యహరేః - స బం
ధినీముచ్చైర్గతామభ్యర్ణముత్థితాం - అన్యతోధ్వని లోకేవ్యాపిత్వా
దస్థగితామభంగురాం సత్యాంచ గరీయసీమతిమహతీం పూజ్యాం
చ - బలరేణుసంహతింసేనారజస్సంఘాతం - ఏకేకతిపయే మహీభృతః
పర్వతాః- ఆజ్ఞాంశాసనం- అపరేమహీభృతోరాజానశ్చశిరోభిఃశిఖరైశ్శీ
ర్షైశ్చ సమూహుః సహ్యస్వహంతిస్మ- వహేర్లిట్ - ఝస్తసి - వచి
స్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం - అత్ర హరివిషయవర్ణనాయాముభయే
షామపిమహీభృతాం ప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయో
గితా శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా చేతిసంకరః ॥ ౪౫ ॥ ప్రాయేణేతి ॥ ప్రాయేణ
ప్రాచుర్యేణనీచాన్ కుబ్జానపిమేదినీభృతోద్రీన్ జనోలోకః - సమేనసు
గమేనపథామార్గేణైవాధిరోహతి - సామురారేః సేనాపునః- పథో
మార్గాన్నేవమహామహీధ్రాన్ మహాద్రీన్ పరితోధ్యారోహయత్ లోకే
హిసతితుఙ్గౌధ్వని తేనశైలాధిరోహణసంభవః - సేనాయాః సర్వపథాతి
రేకిణ్యా అభూతపూర్వాః పరస్సహస్రాః పంథానః స్వారోహణేనపరి
కల్పితా ఇత్యర్థః- రోహతేర్గత్యర్థత్వాత్ -గతిబుద్ధీత్యాదినాపథామణిక
ర్తౄణాంకర్మత్వంమహీంధరంతీతిమహీధ్రాః- మూలవిభుజాదిత్వా

మహీధ్రాణాం పరితోఽధ్యారోహయత్ ॥ ౪౬ ॥ దంతాగ్రనిర్భిన్నపయోద
మున్ముఖాః శిలోచ్చయానారురుహుర్మహీయసః । తిర్యక్కటప్లావిమ
దాంబునిమ్నగావిపూర్యమాణశ్రవణోదరంధ్రపాః ॥ ౪౭ ॥ శ్రోత్రతన్మ
దాంభఃకణకేనకేనచిజ్జనస్య జీమూతకదంబకద్యుతా । నాగేన నాగేన గరీ
యసోచ్చకైరరోధి పంథాః పృథుదంతశాలినా ॥ ౪౮ ॥ భగ్నద్రుమాశ్చక్రిరి
తస్తతో దిశః సముల్లసత్కేతనకాననాకులాః । పిష్టాద్రిపృష్ఠాస్తరసా చ దం
తినశ్చలన్నిజాంగాచలదుర్గమా భువః ॥ ౪౯ ॥ ఆలోకయామాస హరిర్మ

తత్ర - అత్ర సేనాయాః పథాంశైలాధిరోహణోపమానాత్ జనాదా
ధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౬ ॥ దంతాగ్రేతి ॥ ద్వాభ్యాంపిబం
తీతిద్విపాగజాః - సుపీతియోగవిభాగాత్కప్రత్యయః - ఉన్ముఖాఉన్నమి
తముఖాః సంతః దంతాగ్రైర్నిర్భిన్నావిదారితాః - పయోదాఃశృంగగతా
యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా తిర్యగూర్ధ్వముఖత్వాత్తిరశ్చీనం యథాత
థాకటేభ్యః ప్లవంతేక్షరంతీతి కటప్లావినీభిర్మదాంబునిమ్నగాభిర్మదజ
లప్రవాహైర్విపూర్యమాణాని శ్రవణోదరాణి శ్రోత్ర వివరాణియస్మిన్
కర్మణితద్యథాతథా మహీయసో మహత్తరాన్ - శిలోచ్చయాన్ శైలాన్
ఆరురుహుః- స్వభావోక్తిః ॥ ౪౭ ॥ శ్రోత్రేతి ॥ శ్రోత్రతంతః క్షరంతో మ
దాంభఃకణాయస్య తేన - శైషికః కప్రత్యయః - జీమూతకదంబకస్యేవ
ద్యుతిర్యస్య తేన - పృథుభ్యాం దంతాభ్యాం శాలత ఇతి తచ్ఛాలినా - గరీ
యసా గురుతరేణోచ్చకైరున్నతేన - కేనచిన్నాగేనగజేనజనస్య పంథాః
మార్గః అరోధి రుద్ధః- నగచ్ఛతీతి అగేనాచలేనతు నారోధి నరుద్ధః- మత్తమా
తంగస్య మరాసదత్వాచ్చైలవదనతిక్రమణీయత్వాదితిభావః - అతఏవో
పమానాదగాదుపమేయస్య నాగస్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః ॥ ౪౮ ॥ భగ్నేతి ॥
దంతినో గజా ఇతస్తతో భగ్నద్రుమాః స్వభగ్నా ఖిలవృక్షాః దిశః సము
ల్లసద్భిః కేతనైరేవ కాననైరాకులాః సంకీర్ణాశ్చక్రుః తథా తరసా బలే
న పిష్టాని చూర్ణితాని అద్రిపృష్ఠాని యాసు తా భువో భూమీః - చలద్భిర్ని
జాంగైరేవాచలైర్దుర్గమాః దుష్ప్రాపాశ్చక్రుః - అత్ర కేతనేష్వంగే
షు చ కాననాచలత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః - తేనగజానాంపురాతన
సృష్టిసంహారేణ సృష్ట్యంతరప్రవర్తనరూపం- లోకోత్తరంసామర్థ్యం

హీధరా నధిశ్రయంతీర్గజతాః పరశ్శతాః । ఉత్పాతవాతప్రతికూల
పాతినీరుపత్యకాభ్యోబృహతీశ్శిలాఇవ॥ ౫౦॥ శైలాధిరోహాభ్యసనాధికో
ద్ధురైః పయోధరైరామలకీవనాశ్రితాః । తంపర్వతీయప్రమదాశ్చచాయి
రేవికాసవిస్మారితవిభ్రమేక్షణాః ॥ ౫౧ ॥ సావజ్ఞమున్మీల్యవిలోచనేసకృ

గమ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ౪౯॥ ఆలోకయామాసేతి ॥ హరిర్మహీధరాంగిరిం- అధిశ్రయంతీరధిరోహంతీః- పరశ్శతాః శతాత్పరాః- అసంఖ్యాఇత్యర్థః॥ పరశ్శతాద్యాస్తేయేషాంపరాసంఖ్యాశతాదికాదిత్యమరః - పంచమీతియోగవిభాగాత్సమాసః రాజదంతాదిత్వాదుపసర్జనస్యాపిశతశబ్దస్యపరనిపాతః - పారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః - గజతాః గజసమూహాన్ - గజాచ్చేతివక్తవ్యమితి సామూహికస్తల్ ప్రత్యయః - ఉపత్యకాభ్యఆసన్నభూమిభ్యః - ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరిత్యమరః - ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరితిత్యకన్ ప్రత్యయః - ఉత్పాతవాతేన - ప్రతికూలంపతంతీతి తత్పాతినీః ఊర్ధ్వంగామినీరిత్యర్థః బృహతీః శిలాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆలోకయామాసలోకృదర్శనఇతి ధాతోర్లిట్ ॥ ౫౦॥ శైలేతి ॥ శైలాధిరోహాభ్యసనేనపర్వతారోహణాభ్యాసేనాధికోద్ధురైరత్యున్నతైః పయోధరైః స్తనైరుపలక్షితాః ఆమలకీవనాశ్రితాః ధాత్రీవనగతాః - పర్వతోనివాసోయేషాం తేపర్వతీయాః - కిరాతాదయః- పర్వతాచ్చేతిఛప్రత్యయః- తేషాంప్రమదాః- వికాసేనవిస్మయకృతవిస్తారేణవిస్మారితాః స్తైమిత్యేనవివర్జితాః విభ్రమావిలాసాయేషాంతానీక్షణానియాసాంతాస్తథాసత్యః తంహరించచాయిరేదదృశుః- చాయృపూజానిశామనయోరితిధాతోఃకర్తరిలిట్ - నిశామనందర్శనంనిరుపద్యపినిశామయతేఇతిదర్శనపర్యాయేషుభట్టమల్లః- ఏతేనహరేః లోకోత్తరం లావణ్యం వ్యజ్యతఇతి వస్తునావస్తుధ్వనిః స్వభావోక్తివృత్త్యనుప్రాసయోః సంసృష్టిః॥ ౫౧॥ సావజ్ఞమితి॥ సావజ్ఞం సానాదరం యథాతథావిలోచనేసకృదేకవారం - ఏకస్యసకృచ్చేతిసకృదర్థేనిపాతః - క్షణమున్మీల్యన్మిష్యపునఃసుషుప్సనాస్వప్తుమిచ్ఛనా- స్వపేఃసన్నన్తాదప్రత్యయః - రుదవిదేత్యాదినాసనఃకిత్త్వాత్ - వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - మృగేంద్రేణసింహేనసమయాసమీపే - సమయానికషా

త్ క్షణం వ్యాఘ్రేం దేశీణసుషుప్సునా పునః । సైన్యాన్న యాతః సమయాపివి
వ్యథేకథం మహారాజం భవమన్యథా థవా ॥ ౫౨ ॥ ఉత్సేకనిధూతమహీరు
హాంధ్వజైర్జనౌఘరుద్ధోద్ధతసింధురంహసామ్ । నాగైరధిక్షిప్తమహాశి
లంమహుర్భ్వలంబభూవోపరిగన్మహీభృతాం ॥ ౫౩ ॥ శ్మశ్రూయమాణేమ
ధుజాలకేశరాగజేన గండకషతాపి ధూసితె । క్షుద్రాభిరక్షుద్రతరాభి

శబ్దౌ సామీప్యేన కీర్తితా పితిసజ్ఞకః- యాతో గచ్ఛతోపి-యా తౌలటఃశ
తాదేశః- సైన్యాత్సైనాతః - భీతార్థానాం భయహేతురిత్యపాదాన
త్వం- నవివ్యథేనబిభే- వ్యథభయసంచలనయోరితి ధాతోర్వ్యా వేటి- అథ
వాతథాహీత్యర్థః- అన్యథాభీత శ్చేనకథం సు రాజంభవం సుఖేన రాజ్ఞా భక్తా
య తేనకథమపీత్యర్థః - రాజా వాయం వ్యాగా ణామితిభావః - కశ్చ కశ్చ
ణోశ్చపమాక్రుష్ణోతికర్తరిషదాదాచోపపదే- భవతేఃఖల్ ప్రత్యయేనలో
పముమాగమా- అర్థాంతరన్యాసః ౫౨॥ ఉత్సేధేతి॥ నాగైర్గజైరధిక్షిప్తా
స్తిరస్కృతా మహాశిలాఃయెనతద్బలం సైన్యంధ్వజై రుత్సేధేనాన్నత్యేనని
ర్ధూతా అవగణితా మహీరుహాయెషు తేషాం * ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయశ్చస
ఇత్యమరః - జనౌఘైః రుద్ధంప్రతిబద్ధముద్ధతముద్వేలం సింధురం హసానదీ
వేగోయెషాం మహీభృతాం పర్వతానాం ఉపరిషు మర్ద్భభూవమార్గవశా
ద్భ్యయసో భూధరాన్మహరారుగోహేత్యర్థః - హయాఘరుద్ధఇతిపాఠే
హయానాఘోఘోటకసమూహేనరుద్ధమిత్యాదిపూర్వవత్ - అతాత్రివరో
హాణపదమర్ష శ్చోపరిభావవిశేషణావైభవాత్ ప్రతీయతఇతి తదభేదే
నోపరిభావస్య బం భూధరవిశేషణపదార్థహేతుకత్వాచ్చ ప్రతిభోత్థా
పితః కావ్యలింగవిశేషః॥ ౫౩॥ శ్మశ్రూయమాణేతి ॥ తరౌవృక్షేశ్మశ్రూయ
మాణెశ్మశ్రువదాచరతితద్వల్లంబమానఇత్యర్థః.-ఉపమాలంకారః శ్మశ్రు
శబ్దాదాచారక్యజంతాల్లటః శానజాదేశః - అకృత్సార్వధాతుకయోదీర్
ఘః మధుజాలకేశ్రాద్రపటలెగండకషోలంకషతా తరుస్కంధే కండూ
యమానేనగజేనవిధూవితేకపితెసతి - ధూఞ్ కంపనే ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-
ధూఞ్ ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతినుగాగమః - అక్షుద్రతరాభిరతిస్థూలా
భిః- క్షుద్రాభిః సరఘాభిః * క్షుద్రాస్యాంగానటీవేశ్యాసరఘాకంటకారి
కేత్యమరః - విదశ్యమానేనచంచుభిస్తుద్యమానేనజనేనసమాకులంవ్యగ్రం

రాజకులం విదధ్యమానే నజనేన హుద్రువే॥ ౬౪॥ నీతే పలాశిన్యుచితే శరీరవద్గజాంతకేనాంతమదాంతకర్మణా। నంచేరురాత్మాన ఇవాపరం క్షణాత్ క్షమారుహం దేహమివ ప్లవంగమాః॥ ౬౫॥ ప్రహ్వానతీవ క్వచిదుద్ధతిశ్రితః క్వచిత్ప్రకాశానథ గహ్వరానపి। సామ్యాదపేతానితి వాహినీ హరేస్తదాతిచక్రామ గిరీన్ గురూనపి॥ ౬౬॥ స వ్యాప్తవత్యా పరితోఽపథాన్యపి స్వసేన

యుధా తథా దుద్రువే పలాయితం- భావే లిట్- స్వభావోక్తిరుక్తోపమాసంసృష్టా॥ ౬౪॥ నీత ఇతి॥ ఉచితే పరిచితే పలాశిని ద్రుమే * పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః ఇత్యమరః- శరీరవత్ పూర్వశరీర ఇవ - తత్ర తస్యేవేతి వతిప్రత్యయః- అదాంతకర్మణా దుర్దాంతవ్యాపారేణ గజాంతక ఇవేతి ఉపమితసమాసః- సాహచర్యాత్ తేన గజాంతకేనాంతం నాశం నీతే గమితే సతి ప్లవంగైః గచ్ఛంతీతి ప్లవంగమైః కపిభిః గమేశ్చేతి ఖచ్ ప్రత్యయో ముమాగమశ్చ - ఆత్మానో జీవా ఇవాపరం వృక్షం మారుహాః- అపరం దేహమివ క్షణాత్ సంచేరుః సంప్రవిష్టా ఇత్యర్థః అత్రైకేవశబ్దా వాక్యార్థోపమా సా చ శరీరవదితి తద్ధితగతా- అన్యత్ర సమాసగతేతి సంకరః॥ ౬౫॥ ప్రహ్వానితి॥ క్వచిదతీవ నితాంతం- ప్రహ్వాన్- ప్రవణాన్- అన్యత్రానుకూలాన్- క్వచిదుద్ధతిం శ్రయంతీత్యుద్ధతిశ్రితః ఉన్నత్యభాజ ఉద్ధత్యభాజశ్చ- శ్రయతేః - క్విప్ తుక్ క్వచిత్ప్రకాశాన్ అసంకటాన్ అగూఢవృత్తీంశ్చ - క్వచిదతిగహ్వరానపి- అపిశబ్దార్థే- అప్రవేశాన్-అన్యత్ర గూఢాంశ్చ-ఇత్థం సామ్యాదపేతాన్-విషమరూపాన్ విషమవృత్తీంశ్చ- అత ఏవ- గురూన్ మహతోఽపి పూజ్యానపి గిరీన్ తథా హరేర్వాహినీ సేనా అతిచక్రామ తీర్త్వా గతా ఉల్లఘితా చ* గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః । ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే ఇతి స్మరణాదితి భావః - గురూణామత్యతిక్రమ ఇతి విరోధేఽపిశబ్దః- స చోక్తవైషమ్యదోషోద్ఘాటనేన పరిహృత ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః- స చ గురూనితి వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయాదితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపిత ఇతి సంకరః॥ ౬౬॥ స ఇతి॥ సహరిః పరితః సమంతాదపథాన్యమార్గానపి-పథో విభాషేతి నిషేధకల్పాత్ - ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః- అపథం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం-వ్యాప్తవత్యా సర్వాన్ పథో వ్యాప్నోతీతి సర్వపథీనా - తత్సర్వాదేరిత్యాదినా ఖప్రత్య

యా సర్వపథీనయానయా । అంభోభిరుల్లంఘితతుంగరోధసః ప్రతీపనా
మ్నీః కురుతే స్మ నిమ్నగాః ॥ ౫౬ ॥ యావద్వ్యగాహంత న దంతినాం ఘటా
స్తురంగమైస్తావదుదీరితం ఖురైః । క్షిప్తం సమీరైస్సరితాం పురః పతజ్జలాన్య
నైషీద్రజ ఏవ పంకతామ్ ॥ ౫౭ ॥ రంతుం క్షితోత్తుంగనితంబభూమయో
ముహుర్వ్రజంతః ప్రమదం మదోద్ధతాః । పంకంకరాః పాకృతశైవలాంశు

యః- తయా సర్వపథీనయా అనయా స్వసేన యా నిమిత్తేన అంభోభిరుల్లం
ఘితాని యుగపదఖిలసేనాప్రవేశేన ప్రతీపగమనానుపద్యాక్రాంతాని తుం
గరోధాంసి యాసాం తాః- నిమ్నం గచ్ఛంతీతి నిమ్నగా నద్యః - తాః ప్రతీప
నామ్నీః- కురుతే స్మ - ప్రతిగతా ఉత్తానగా ఆపో యాసాం తాః ప్రతీపాః-
ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యోప ఈదితీకారః
ప్రతీపా ఇతి నామ యాసాం తాః అథవా ప్రతీపం నిమ్నగానాం విరుద్ధం నామ
ఉత్తానగా ఇతి నామధేయం యాసాం తాః ప్రతీపనామ్నీః- అన ఉపధాలోపి
నోన్యతరస్యామితి జీప్- తాస్తథా చకారేత్యర్థః- అత్ర నిమ్నగానాం ప్ర
తీపనామాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయో
క్తిః ॥ ౫౬ ॥ యావదితి ॥ దంతినాం ఘటా గజవ్రజాః జలాని యావన్న వ్యగా
హంత నవ్యాలోడయన్- తావత్తురంగమైః కర్తృభిః ఖురైః కరణైః - ఉదీరి
తం ఉత్థాపితం- అథ సమీరైః మారుతైః క్షిప్తం వికీర్ణం- అతఏవ పురో గజ
ప్రవేశాత్ప్రాగేవ పతద్రజో భూరేణురేవ సరితాం జలాని పంకతామనై
షీన్నాయ- నయతేర్ద్వికర్మకాత్ లుఙ్ సిచి వృద్ధిః- అత్రాపి సరితాం పంక
త్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేః పూర్వవదతిశయోక్తిః ॥ ౫౭ ॥ రంతుమితి ॥
రంతుం క్రీడితుం క్షితాః ఏకత్ర విషాణైరన్యత్ర నఖైశ్చ విదళితాః ఉత్తుం
గా నితంబభూమయో రోధోభాగాః శ్రోణిభాగాశ్చ యైస్తే* నితంబో రోధ
సి స్కంధే శిఖరేపి కటీతటేష్వితి విశ్వః- ముహుః ప్రమదం హర్షం వ్రజంతః-
మదేన దానేన దర్పేణ చోద్ధతాః- కరైర్హస్తైరపాకృతాని శైవలాని అం
శుకానీవ శైవలాన్యేవాంశుకాని యైస్తే ఇభాః సముద్రం గచ్ఛంతీతి సముద్ర
గాణాం సముద్రపత్నీనాం నదీనాం - ఏకాజుత్తరపదే ణ ఇతి ణత్వం- పంకం
కర్దమం- కశ్మలం చోదపాదయన్ *పంకోస్త్రీ కర్దమైనసోరితి విశ్వః- యు
థా మదోద్ధతాః పరాంగనానాం దోషముత్పాదయంతి తద్వదితి భావః- అత్ర

తాః సముద్రగాణాముదపాదసన్నిభాః॥ ౪౯॥ రుగ్ణోరురోధః పరిపూరితాం
భసః సమస్థలీకృత్య పురాతనీర్నదీః । కూలంకషౌఘాస్సరితస్తథాపరాః ప్ర
వర్తయామాసురిభా మదాంబుభిః॥ ౫౦॥ యస్మైరసన్వీతవధూముఖద్యుతో
గతాన హంసైః శ్రియమాతపత్రజామ్ । దూరేభవత్భోజబలస్య గచ్ఛతః
శైలోపమాతీతగజస్య నిమ్నగాః ॥ ౫౧ ॥ స్నిగ్ధాంజనశ్యామతనూభిరున్న

ప్రస్తుతే భవిశేషణాదప్రస్తుతస్త్రీ సంగ్రహేణ సాహసికప్రవృత్తేః సమా
సోక్తిః సా చ పంకయోగరూపభేదాధ్యవసాయాదితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యు
త్థాపితేతి సంకరః॥ ౪౯॥ రుగ్ణేతి॥ ఇభా గజాః- రుగ్ణైరురుభిర్మహద్భిరోధోభి
స్తటైః పరిపూరితాంభసో వృక్షైస్తైః శోషితజలా ఇత్యర్థః - పురాభవాః
పురాతనీః- సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుట్యులౌ తుడాగమశ్చ- టిడ్ఢాణ
ఇత్యాదినా ఙీప్ - నదీః సమస్థలీకృత్య సమస్థలాః కృత్వా మదాంబుభిః స్వ
మదోదకైః- కూలంకషమితి కూలంకషాః- సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కష ఇ
తి ఖశ్ ప్రత్యయః- తేషామోఘాః ప్రవాహో యేషాం తాః ఉభయకూలప్రవాహి
న్యోఽపరా అన్యాః సరితః తథా పూర్వవత్ ప్రవర్తయామాసుః ప్రవాహ
యామాసుః- ఏతేన గజసంపత్తిరుక్తా- అత్ర నదీనాం సమస్థలత్వాసంబంధే
పి మదాంబూనాం చ సరిత్త్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితి
సజాతీయసంకరః॥ ౫౦॥ యస్మైరితి, యస్మైరసన్వీతా అప్రాప్తా వధూముఖద్యు
తిః శ్రీర్యాభిస్తాః వధూముఖశ్రీజితపద్మా ఇత్యర్థః- అన్వీతేతి ఈఙ్ గతావితి
ధాతోః కర్మణి క్తాంతం - హంసైరాతపత్రజాం ఛత్రజన్యాం శ్రియం న గ
తా అగతాః- ఆతపత్రజితహంసశ్రీకా ఇత్యర్థః - నిమ్నగానద్యః శైలోప
మామతీతాః- శిలాసాదృశ్యాతిక్రాంతా గజా యస్మిన్- తస్య గచ్ఛతో భోజబ
లస్య యాదవసైన్యస్య దూరేభవత్- అతిస్వనహీనా జాతా ఇత్యర్థః- అప
కృష్టా ఇతి చ గమ్యతే తద్భేదాధ్యవసాయేనైవ నిమ్నగానాం దూరీభవన
స్య తద్విశేషణపదార్థహేతుకత్వాత్ - శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసము
త్థాపితః కావ్యలింగభేదః॥ ౫౧॥ స్నిగ్ధేతి॥ స్నిగ్ధాంజనమివ శ్యామాభిస్తనూ
భిరున్నతైః కరిణాం కదంబకైర్నిరంతరా ఘనీరంధ్రా సా సేనా సుధయా
లేపనవిశేషేణ ధూళిధావళితాః సౌధనః పదోయాసాం తాసాం ఆలేపభే

తైర్నిరంతరాళైః కరిణాం కదంబకైః। సేనాసుధా క్షాళితసౌధసంపదాం రాం బహూనాం పరభాగమాపపౌ॥౬౨॥ ప్రాసాదశోభాతిశయాలుభి ర్బ్రభోర్నివాసాః పటవేశ్మభిర్బభుః। నూనం సహైనేన వియోగవిక్లబా రః పురశ్రీరపి నిర్యయౌ తదా ॥ ౬౩ ॥ వర్ష్మ ద్విపానాం విరువంత ఉచ్చ ర్వనేచరేభ్యశ్చిర మాచచక్షిరే। గండస్థలాఘర్షగళన్మదోదకద్రవద మస్కంధనిలాయినోలినః ॥ ౬౪ ॥ ఆయామవద్భిః కరిణాం ఘటాశతైర

దేష్వితేషు ధేతి వైజయంతీ - బహూనాం పురాం పురీణాం పరభాగం విప్రకృష్టదేశమాపదూరమతీత్యగతేత్యర్థః - వర్ణోత్కర్షశ్చ పరభాగః తద్భేదాధ్యవసాయేన పరభాగప్రాప్త్యాపి శేషణగత్యా శ్యామకరకదంబక రంతర్యస్య హేతుత్వాత్పూర్వవత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౬౨ ॥ ప్రాసాదేతి ॥ పథిమార్గే - ప్రభోః కృష్ణస్య నివాసాః సేనానివేశాః - ప్రాసాదశోభాయాః అతిశయాలుభిరతిశాయకైః - అతిచిశీఙ్ గ్రహణం కర్తవ్యమిత్యాలుచ్ప్రత్యయః - పటవేశ్మభిః పటవస్త్రైర్బభుః - తేనోత్ప్రేక్ష్యతే - తదా ద్వారకా నిర్యాణకాలే అనేన కృష్ణేన సహ వియోగవిక్లబా విరహభీరుః పురశ్రీర్ద్వారకానగరలక్ష్మీరపి పురోగ్రే నిర్యయౌ నిర్గతా - నూనం ద్వారకాతో నభిద్యంతే అస్య నివాసాః శోభయేతి భావః ॥ ౬౩ ॥ వర్ష్మేతి ॥ గండస్థలానామాఘర్షేణ సంఘర్షేణ గళతా స్రవతా మదోదకేన ద్రవేషు ఆర్ద్రేషు ద్రుమస్కంధేషు నిలీయంత ఇతి తన్నిలాయినస్తన్నివాసినః - ఉచ్చకైర్విరువంతః కూజంతోఽళయః ద్విపానాం సేనాగజానాం వర్ష్మ ప్రమాణం * వర్ష్మ దేహప్రమాణయోరిత్యమరః - వనేచరేభ్యః కిరాతేభ్యః - చిరమాచచక్షిరే ఇయంతో గజా ఇత్యాఖ్యాతవంత ఇత్యర్థః - గజవర్ష్మానుమాపకేష్వళిష్వవీరావరోహాగాదాఖ్యానముత్ప్రేక్ష్యతే - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౬౪ ॥ ఆయామేతి ॥ ఆయామో దైర్ఘ్యం ప్రాప్తిరేషాం తద్వద్భిరాయతైరిత్యర్థః - కరిణాం సంబంధిభిర్ఘటాశతైర్వ్యూహశతైః - కరిణాం ఘటనా ఘటేత్యమరః - అధఃకృతాస్తిరస్కృతా అట్టాలకపఙ్క్తయోఽట్టశ్రేణ్యో యయా సా * అట్టశ్చాట్టాలకః స్మృత ఇతి వైజయంతీ - పాదమూరుచ్చకైరున్నతైః - దూష్యైః పటమంటపైః ఛత్రాణ్యగారిణి గృహాణి యేషాం

కృతాట్టాలకవప్రైరుచ్ఛ్రితైః॥ దూరాత్ప్రేక్షితోదగ్రగోపురాణి సా చమూరతీ
త్య భూయాంసి పురాణ్యవర్తత॥ ౬౫॥ ఉద్ధూతముచ్చైర్ధ్వజినీభిరంశుభిః
ప్రతప్తమభ్యర్ణతయా వివస్వతః। ఆహ్లాదికహ్లారసమీరణాహతే పురః ప
పాతాంభసి యామునే రజః॥ ౬౬॥ యా ఘర్మభానోస్తనయాపి శీతలైః స్వ
సా యమస్యాపి జనస్య జీవనైః। కృష్ణాపి శుద్ధేరధికం విధాతృభిర్విహంతుమంహం

త్య భూయాంసి పురాణి అతీత్య అవర్తత- అతిక్రమ్యాగతేత్యర్థః - శోభ
యా అతిశయ్య స్థితేతి చ గమ్యతే - తదభేదాధ్యవసాయేన శ్లేషమూలాతిశ
యోక్త్యుత్థాపితం పూర్వవత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ౬౫॥ అథ
హరిసేనా కాళిందీం ప్రత్యాసేదుషీత్యాహ। ఉద్ధూతమితి॥ ధ్వజినీభిః సే
నాభిరుచ్చైరుద్ధూతం ఊర్ధ్వం క్షిప్తం - అతఏవ అభ్యర్ణతయాంతికత
యా * ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా ఇత్యమరః - వివస్వతోంశుభిః ప్రతప్తమివే
త్యర్థః- అతవివవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా - ఆహ్లాదిన ఆహ్లాదకా
యే కహ్లారసమీరణాః- సౌగంధికమారుతాః * సౌగంధికం తు కహ్లారమిత్యమ
రః - తైరాహతే క్షిప్తే యామునే యమునాసంబంధిన్యంభసి పురోగ్రే
రజో ధూళిః పపాత- సంతప్తా హి సంతాపమసహమానాః పురో ధావిత్వా
క్వచన శిశిరే పయసి పతంతీతి భావః॥ ౬౬॥ అథ చతుర్భిర్యమునాం వర్ణయతి॥
యేత్యాది॥ యా యమునా- ఘర్మభానోరుష్ణాంశోస్తనయాపి అతిశీతలైః
అపి ర్విరోధస చోష్ణపాదానకస్యాః శైత్యానుపపత్తేరితి భావః - యమస్యాం
తకస్య స్వసాపి జనస్య జీవనైరుజ్జీవకైః - అత్ర భ్రాతృకోదరాణాం భిన్నక్రి
యానుపపత్తేర్విరోధః * కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసేత్యు
భయత్రాప్యమరః- కించ కృష్ణా కృష్ణవర్ణా మలినా చ తథాపి శుద్ధేః వైమల్య
స్యాధికం విధాతృభిః సంపాదకైః జలైః అంహాంసి పాపాని విహంతుం పటి
యసీ సమర్థతరా - అత్ర యమునాతజ్జలగతత్వేన నిర్దిష్టయోరపోష్ణత్వశై
త్యయోరంతకత్వ జీవకత్వయోః మాలిన్య శోధకత్వయోః రవయవావ
యవినోరభేదవివక్షయా సామానాధికరణ్యాద్విరోధః తస్య భగవత్యాః
కాళింద్యా అలౌకికమహిమత్వేనాభాసత్వాత్ విరోధాభాసోలంకారః-
స చ క్రమాత్ గుణయోః క్రియయోః గుణక్రియయోశ్చేతి త్రివిధోపి సం

హాంసీజనైః పటీయసీ॥ ౬౭॥ యస్యాం మహానీలతటీరివ స్రుతాః ప్రయాంతి పీత్వా హిమపిండపాండవః । కాళీరపస్తాభిరివానురంజితాః క్షణేన భిన్నాంజనవర్ణతాం ఘనాః॥౬౮॥ వ్యక్తం బలీయాన్యది హేతురాగమాదపూరయత్సా జలధిం న జాహ్నవీ। గాంగౌఘనిర్భిన్నతరంగశంభుకంధరాసవర్ణార్ణః కథమన్యథాస్య తత్ ॥ ౬౯॥ అభ్యుద్యతస్యాక్రమితుం జవేన గాం తమాలనీలా నితరాం ధృతాయతిః। సీమేవ పాతస్య పురః క్షణం బభౌ బలాంబురాశేర్మహతో మహాపగా ॥ ౭౦॥ లోలైరరిత్రైర్ఖరకైరివాభితో జవాద్వ్రజంతీభిర

స్పృష్టః- తృతీయః కృష్ణేతి శ్లేషప్రతిభోత్థాపిత ఇతి సంక్షేపః॥౬౭॥ యస్యామితి॥ హిమపిండపాండవో హిమసఘనశుభ్రాః ఘనా మేఘాః ద్రుతాద్రవీకృతాః- మహానీలతటీః ఇంద్రనీలస్థలానీవ కాళీః కృష్ణవర్ణాః- జానపదేత్యాదినా జీప్- యస్యాః కాళింద్యాః- అపః పీత్వా తాభిః పీతాభిరద్భిరనురంజితా ఇవ క్షణేన భిన్నాంజనవర్ణతాం స్నిగ్ధకృదితకజ్జలసవర్ణతాం - ప్రయాంతి - అత్ర తటీరివానురంజితా ఇవేతి చోత్ప్రేక్షాభ్యాం సంకీర్ణేయం ఘనానామంజనోపమేతి సంగ్రహః॥౬౮॥ వ్యక్తమితి॥ హేతుర్యుక్తిరనుమానమితి యావత్- ఆగమాద్గంగాసాగరపూరణేత్యాగమప్రమాణాత్- బలీయాన్యది ప్రబలశ్చేత్ సా యమునా జలధిం పూరయత్ - జహ్నోరపత్యం స్త్రీ జాహ్నవీ గంగా నాపూరయత్ వ్యక్తం సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా - కుతః అన్యథా విపర్యయే అస్య జలధేః తత్ప్రసిద్ధమర్ణోంభః అంభోర్ణస్తోయపానీయమిత్యమరః గాంగేన గంగాసంబంధినా ఓఘేన ప్రవాహేన నిర్భిన్నాయాః తర్జితాయాః శంభుకంధరాయాః హరకంఠస్య సవర్ణం సమానవర్ణం కృష్ణవర్ణమిత్యర్థః- జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమానస్య సభావః- అన్యథా గంగౌఘస్య ధావళ్యాద్ధవళమేవ స్యాత్- తథా చ గాంగప్లవన వాక్యవిరోధాగమో వ్యన్యథా నేయ ఇతి కవేరాశయః॥ ౬౯॥ అభీతి॥ తమాలవత్ తమాలవృక్షవత్ నీలా కృష్ణా నితరాం ధృతాయతిరత్యాయతా మహాపగా మహానదీ యమునా- జవేన గాం భువం ఆక్రమితుమాక్రమితుం- అభ్యుద్యతస్యోద్యుక్తస్య తస్య మహతో బలాంబురాశేః సేనాసముద్రస్య పురోగ్రే క్షణం సీమేవ వేలేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా - క్షణమాత్రం నిరోధికా భవద

సావరిత్రైః । నౌభిః ప్రతీరే పరితః ప్లవోదితభ్రమీనిమీలల్లలనావలంబితైః ॥ ౭౧ ॥ తత్పూర్వమంసద్వయసం ద్విపాధిపాః క్షణం సహేలా పరితో జగాహిరే । సద్యస్తతస్తేరురనారతస్రుతస్వదానవారిప్రచురీకృతం పయః ॥ ౭౨ ॥ ప్రోథైస్స్ఫురద్భిః స్ఫుటశబ్దమున్ముఖైస్తురంగమైరాయతకీర్ణవాలధి । ఉత్కర్ణమూర్ధ్వాహితధీరకంధరైరతీర్యతాగ్రే తటదత్తదృష్టిభిః ॥ ౭౩ ॥ ...

నంతరమేవతరణాదితి భావః ॥ ౭౦ ॥ లోలైరితి ॥ అన్వితః - ఉభయతో లోలైశ్చలద్భిరరిత్రైః నౌకావహనదండైః * నౌకాదండః క్షేపణీ స్యాదరిత్రం కేనిపాతకమిత్యమరః చరణైః పాదైరివేత్యుత్ప్రేక్షా - జవాత్ వ్రజంతీభిర్గచ్ఛంతీభిర్నౌభిః సాధనైరసౌ సరిద్యమునా ప్లవేనోదితా నావేగేనోత్పన్నా భ్రమీ భ్రాంతిః తయా నిమీలంతీభిః సంకుచన్నయనాభిః నిమీలసంకుర్వంతీభిర్లలనాభిరవలంబితైరాలంబితైర్గాఢం గృహీతైః - పరితః సర్వతః - పర్యభియామ్ర్వవర్తమానాభ్యాముభయతోభ్యాం తసిల్విధానాత్ - ప్రతీరే ప్రతీరం ॥ ౭౧ ॥ తత్పూర్వమితి ॥ ద్విపాధిపా మహాగజాః - పూర్వం ప్రథమం అంసౌ ప్రమాణమస్యాం సద్వయసం అంసమాత్రం తేషాం తథోన్నతత్వాదితి భావః - ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచః ప్రత్యయాః - తత్తథా గంభీరం సద్యోయమునాజలం సహేలాః సావజ్ఞాః క్షణం పరితో జగాహిరే ప్రవిశంతి స్మ - తతః ప్రవేశానంతరం సద్య అవిలంబేన అనారతమవిచ్ఛిన్నం స్రుతేన స్రవతా స్వదానవారిణా స్వమదోదకేన ప్రచురీకృతం బహులీకృతం - తత్పయస్తేరుః తరంతి స్మ అతిగంభీరస్యాప్యంభసః అంసదఘ్నత్వోక్త్యా గజానాముున్నత్యం పునస్తస్యైవ మదాంబుసంబంధాత్తారత్వోక్త్యా తేషాం మదాతిరేకశ్చ వ్యజ్యతే ॥ ౭౨ ॥ ప్రోథైరితి ॥ స్ఫుటశబ్దం స్పష్టధ్వానం యథా తథా స్ఫురద్భిశ్చలద్భిః ప్రోథైర్ఘోణాభిరుపలక్షితైః - ఘోణా తు ప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః - ఉన్ముఖైరూర్ధ్వముఖైస్తథా ఉత్కర్ణం ఉన్నమితకర్ణం యథా తథా ఊర్ధ్వాహితా ఊర్ధ్వప్రసారితా ధీరా నిశ్చలాః కంధరా గ్రీవా యేషాం తైరగ్రే పురః తటే దత్తదృష్టిభిస్తురంగమైరాయతాః ప్రసారితాః కీర్ణా విక్షిప్తా వాలధయో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా అతీర్యత అతారి - సరిదితి శేషః - కర్మణి లఙ్ యక్ స్వభావోక్తిః ॥ ౭౩ ॥

తీర్త్వా జవేనైవ నితాంతదుస్తరాం నదీం ప్రతిజ్ఞామివ తాం గరీయసీమ్ । శృం
గైరవస్కన్నబృహత్తటీభువామశోభతోచ్చైర్నదితం కకుద్మతామ్॥ ౨౩॥
సీమంత్యమానా యదుభూభృతాం బలైర్బభౌ తరద్భిర్గవలాసితద్యుతిః। సిం
దూరితానేకపకంకణాంకితా తరంగిణీ వేణిరివాయతా భువః॥ ౨౪॥ అవ్యా
హతక్షిప్రగతైః సముచ్ఛ్రితాననుజ్ఝితద్రాఘిమభిర్గరీయసః । నావ్యం ప
యః కేచిదతారిషుర్భుజైః క్షిపద్భిరూర్మీనపరైరివోర్మిభిః॥ ౨౫॥ విదళితస

తీర్త్వేతి॥ నితాంతదుస్తరాం అతిమహత్తయా అత్యంతాశక్యతరణాం తాం
నదీం గరీయసీమతిదుస్తరాం ప్రతిజ్ఞామివ ప్రతిజ్ఞావచనమివ జవేన వేగేనై
వ తీర్త్వా - శృంగైర్విషాణైరవస్కన్నా ఆలేఖితా మహత్యస్తటీభువః తీరదే
శా యైస్తేషాం- అవాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖన ఇతి కిరతేః కాత్పూర్వః సు
డాగమః- కకుద్మతాముక్ష్ణాముచ్చైస్తారం నదితం నాదః- అశోభత- ఉప
మాస్వభావోక్తిః॥ ౨౩॥ సీమంత్యమానేతి॥ తరద్భిర్యదుభూభృతాం యా
దవభూపానాం బలైః సైన్యైః సీమంత్యమానా సీమంతవత్ క్రియమాణా
సీమంతవచ్ఛబ్దాత్ - తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి లటః శానజాదేశః- ణా
విష్ఠవద్భావాన్మతో లుక్ - గవలాసితద్యుతిః మహిషవిషాణమేచకప్రభా *
గవలం మాహిషం శృంగమిత్యమరః సిందూరితాః సిందూరవంతః కృ
తాః- సిందూరవచ్ఛబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః- తైరనేకపై
ర్ద్విపైః కంకణైః శంఖైరంకితాశ్చిహ్నితా * కంకణం శేఖరే హస్తసూ
త్రమండనయోరపీతి విశ్వః - తరంగిణీ యమునానదీ ఆయతా దీర్ఘా భువో వే
ణిరివ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౨౪॥ అవ్యాహతేతి॥ అత్రోర్మిణాం భుజానాం
చ విశేషణాన్యుభయత్ర విభక్తివిపరిణామేన యోజ్యాని - కేచిత్ జనాః నా
వా తార్యం నావ్యం * నావ్యం త్రిలింగం నౌతార్య ఇత్యమరః - నౌవయోధ
ర్మేత్యాదినా యత్ప్రత్యయః - పయో జలమవ్యాహతక్షిప్రగతైరప్రతిహతశీ
ఘ్రగమనైరనుజ్ఝితో ద్రాఘిమా దైర్ఘ్యం యైస్తైర్గతి దీర్ఘైరిత్యర్థః స
ముచ్ఛ్రితానున్నతాన్ గరీయసో గురుతరాన్ ఊర్మీన్ క్షిపద్భిరపాకుర్వ
ద్భిరత ఏవాపరైరూర్మిభిరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - భుజైర్బాహుభిరతారి
షుస్తరంతి స్మ- తరతేర్లుఙి చిణ్వద్వృద్ధిరిడాగమః ॥ ౨౫॥ విదళితేతి॥ సా ప్రకృ
తా శ్రీభర్తుః కృష్ణస్య వరూథినీ సేనా ఉక్ష్ణాం సమూహః విషాణవిఘట్టనైః-

మహాకూ[illegible]ముత్థాం విషా[illegible]విఘట్టనైరలఘుచరణాకృష్టగ్రాహాంవిషాణిభిరు
న్మదైః । పపదిసరితంపా శ్రీభర్తుర్బృహద్రథమండల స్ఖలితసలిలామే
నాంజిత్వాజగామవరూథినీ॥ ౭౯ ॥........................ *

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
ప్రయాణవర్ణనన్నామ ద్వాదశస్సర్గః.

శృంగాఘాతైర్ద్వి పానాం దళితానిమహాకూలానియస్యాస్తాం ఉన్మదైరుద్ఘాతమదైర్విషాణిభిరలఘుభిర్గురుభిశ్చరణైః పాదైరాకృష్టాఃబహిర్నీతాఃగ్రాహా జలగ్రాహాయస్యాస్తాం బృహద్భిః రథమండలైరథసమూహైః స్ఖలితాని వ్యాకులితానిసలిలానియస్యాస్తామేనాం సరితంయమునాంసపదిజిత్వాతీర్త్వేత్యర్థః- భజ్ క్త్వేతిచగమ్యతేవిశేషణసామర్థ్యాత్-జగామ- అత్రజయస్యవిశేషణగత్యాకూలవిదళనాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదఃహారిణీవృత్తం * భవతిహారిణీన్సౌమ్రౌస్లౌగోరసాంబుధివిష్టపైరితిలక్షణాత్॥ ౭౯ ॥............................ *

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితేమాఘకావ్యవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ద్వాదశస్సర్గః.

